

૭૧૨૭

દ. ગાનંદજી સૂરજી વાંધી તત્કાલી મેટ્ર.

ગુજરાત શાળાપત્ર, પુસ્તક ૪૭ મું, સન ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય

પૃષ્ઠ

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના સુધારણા ધારાઓનો સંગ્રહ...	૧૯૪-૨૧૬
આધુનિક વિમાન.....	૧૦-૧૩; ૫૦-૫૩
ઉત્તર વિભાગની મિડલ અને સ્પેશ્યલ .	.....
રફ્ફોર્માથી સ્કૉલરશિપ મેળવનારા વિદ્યાર્થીઓની યાદી...	૧૨૫-૧૨૭
એક વર્ષમાનપત્રમાંહેની એક રમુજ વાત.....	૧૩૬-૧૩૭
કરાચી શહેરની મુખ્ય નિરીક્ષા.....	૩૪૧-૩૪૪
કેળવણીખાતાની ખબરો.	

અમદાવાદમાં મુગાં-ખહેરાંની નિશાળ ૧૫૯-૩૭૮-૩૭૯

અમદાવાદ કલ્ચરી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઇંગ્લેન્ડમાંથી... ..

આપવાની સ્કૉલરશિપની પરીક્ષા... .. ૨૫૪

એન. પી. વકીલ સ્કૉલરશિપ માટે સુટી કઢાએલી વિદ્યાર્થીઓની યાદી..... ૨૪૫

‘ ઔરંગઝેબ ’ ની મંજુરી..... ૩૧૯

કાઠીઆવાડ મે. ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશક પરીક્ષા..... ૨૫૫

છાત્રીઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની..... ૨૮૪

પહેલી અને બીજી ચોપડીની મંજુરી ૩૭૭

ત્રીજી ચોપડીની મંજુરી..... ૩૭૭

‘ તારીખે ઝુલુરો જવાલે દવલતે પારસીયાન ’ નું મં- ૩૭૮

જુર થવું..... ૩૪૪

ચાણા જિલ્લાની ભૂગોળની મંજુરી ૩૪૪

પ્રશ્ન—ગરાહી, ગુજરાતી, કાનરીઝ અને ૨૨૨, ૨૪૫, ૨૫૫

હર્દુ છાપવા તેમજ વેચવા સંબંધેની જાહેરખબર ૨૮૪, ૩૨૦

‘ સિંદ મહેતા તેમનું જીવન તથા કવન ’ નું મંજુર થવું. ૩૭૮

વરોજી પેરતનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ..... ૨૨૪

વિષય

પૃષ્ઠ

નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની

સ્કૉલરશિપો તથા ઇનામ... .. ૨૭-૨૯, ૩૮૧-૩૮૨

પુસ્તકોની પહોંચ..... ૨૫૫

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....૧૬૦, ૨૫૧

પ્રે. રા. ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....૨૮૩

પ્રે. રા. ટ્રે. કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા ૨૮૭

ગહાલક્ષ્મી ફ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના નામમાં ફેરફાર... .. ૧૬૦

ગિડલ-સ્કૂલ સ્કૉલરશિપો..... ૨૫૨-૫૩

મેરી કાપેન્ટર સ્કૉલરશિપો.....૨૫-૨૭-૩૭૯-૩૮૨

મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની ત્રિમાસિક યાદી..... ૨૨૩

મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી..... ૨૮૫-૮૬

રાજકોટ પાર્ટન ફ્રીમેલ ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા... ..૨૧

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ૬૨, ૨

' વિદુરનીતિ ' ની મંજુરી.....૩૧૯

બાકરણસંવાદની કૌમલ તેના કર્તા અને પ્રકાશક.....૩૧૯

' શારીરિક તપાસ તથા અકસ્માતિક બોમ્બીઓ ' તેની મંજુરી.૩૨૦

શિક્ષિત શિક્ષક મેળવવા માટેની જાહેર ખાતર ૨૮૪

સરકારી ઠરાવ (જિલ્લાઓની પ્રાથમિક શાળાના મહે.

તાજી ભેગ) ૩૪૬

સુધારેલી છટ્ટી ઓપડીની જૂની નકલો પાછી મોકલવા

વિષે ૬૩-૬૪

' સ્ત્રીઓનો સાથી યાને શુંચણુકળા.' ની મંજુરી... ..૩૪૬

સ્ત્રીઓને માટેની ગહાલક્ષ્મી ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા ૨૮૭

હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શહાણુદીન

સ્કૉલરશિપો ૨૫૪

હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલર-

શિપો... ..૨૫૧

વિષય	પૃષ્ઠ
જીવણીખાતાનો રિપોર્ટ.....	૧૬૧-૧૬૫
કિંગ્ડોર્ગન	૪૨-૪૭
કિંગ્ડોર્ગન બક્ષીસ ૭ થી ૧૨ સુધીની આકૃતિઓ.....	ગુન-ગુણાધ
ગત વર્ષનું પુનરચ્છેદન ...	૧-૫
શુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ	
કાવ્ય.....	૧૭૭-૧૪૫, ૨૭૭-૨૮૦
શુજરાતની મુસાફરી.....	૨૮૦-૮૩, ૩૦૮-૩૧૩, ૩૩૩-૩૩૫
શુદ્ધરજાણી પ્રાદેશ.....	૫૩-૬૨
ચર્ચાપત્ર.....	૨૨૦-૨૨૧
જર્મનિની શાળામાં દાકતરી તપાસ	૨૬૩-૨૬૫
જીમ વિષે	૨૯૪-૨૯૮
જૂની શુજરાતી.....	૩૬૦-૩૬૪
ટ્રેનિંગ કોલેજમાં મેંગાવેલા રેશમના કોશેટા	૧૧૩-૧૧૭
ડૉ. લુન્ડના આંખના સંરક્ષણ માટેના નિયમો ..	૧૬૫-૧૬૬
ધિ. આનંદભટ્ટ મિ. સેલિંગને એલ એલ. ડી. ની ડી-	
ગ્રીવ અર્પણ.....	૩૨૧-૩૨૬
નિશાળોનાં ધનામયપત્રક...૨૯-૩૨, ૬૩-૬૪, ૯૪-૯૬,	
૧૨૭-૧૨૮, ૩૪૭-૩૫૨, ૩૮૨-૩૮૪	
ન્યાય નિયમો અને પાશ્ચાત્ય હેવાભાસો.....	૭૭-૮૨
ન્યાયશાસ્ત્ર	૫-૧૦, ૩૭-૪૨, ૧૦૧-૧૦૭
પામનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.....	૩૧૩-૩૧૫,
૩૩૫-૩૩૭, ૩૭૩-૩૭૫.	
પંચાંગ.....	૧૪-૧૫
પ્રાચીન ઇન્જિનિયરિંગ લોકો.....	૯૭-૧૦૧
પ્રાચીન ગ્રીક લોકો.....	૩૩-૩૭
પ્રાચીન રોમન લોકો.....	૬૫-૬૯
પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના.....	૧૨૯
પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ.	૧૮-૨૫

વિષય

પૃષ્ઠ

૧. બાળપોથી અતે પહેલી ચોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને

આપબ્રહ્મ કારસીઅરળી શબ્દો... .. ૧૫૫-૧૫૯

બિલ્વપત્ર..... ૧૬૯-૧૭૦

ભાષાવતાર.....૮૨-૯૩, ૧૦૭-૧૧૩, ૧૪૬-૧૫૦, ૧૮૯-૧૯૪,

૨૩૮-૨૪૦, ૨૬૫-૨૬૮, ૨૯૮-૨૯૯, ૩૩૧-૩૩૩, ૩૬૫-૩૬૬

ભૂગોળશિક્ષણ..... ૧૭૦-૧૭૫, ૨૪૫-૨૫૦

ભૂસ્તરવિધા.....૩૧૬-૩૧૭, ૩૩૭-૩૪૦, ૩૭૫-૩૭૭

મરી..... ૧૭૫-૧૮૦

યતીમખાનરો એકમદાબાદ..... ૨૧૭-૨૧૮

વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકો માટે શિક્ષણસ્પર્ધાની યોજના. ૨૧૮-૨૨૦

વરચરિત્રપ્રાકૃતપ્રકાશ ૩૨૬-૩૩૧-૩૫૭-૩૬૦

૨. વાક્યપૃથક્કરણ..... ૨૫૭-૨૬૩

વાચનમાળાના ખુલાસા..... ૧૬-૧૮, ૪૭-૪૯, ૧૨૦-૧૨૫,

૧૫૧-૧૫૫, ૧૮૦-૧૮૪, ૩૪૦-૩૪૧, ૩૧૭-૩૧૯-૩૬૬-૩૬૮

અમીષ્ઠક્ષ..... ૧૬૫-૧૬૮

શિક્ષકને એક ચેતવણી ૧૧૭-૧૨૦

શિક્ષકોને સૂચના..... ૬૯-૭૭

શિક્ષણ વિષે સવાદ..... ૨૨૫-૨૩૦

સૈનદ્રીઅપૂ અને કાવ્યશાસ્ત્ર ૨૦૦-૨૦૮

સૂચના..... ૧૨૮

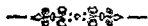
સંગીતવિષય .. ૧૮૫-૧૮૮, ૨૪૧-૨૪૪, ૨૬૯-૨૭૨,

૩૦૦-૩૦૭-૩૬૯-૩૭૨

સ્વાભિમાનનું શિક્ષણ..... ૨૮૯-૨૯૪

હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન... .. ૩૫૩-૩૫૬

હિન્દુસ્તાન માટે સ્લોપડ..... ૧૨૯-૧૩૫

ક. આનંદજી મુકમી પાંચી વરફલો મેદ.
REGISTERED NO B, 48.

અંક ૧ એ.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જન્યુઆરી ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
ગતવર્ષનું પુનરાશોકન	૧-૫
ન્યાયશાસ્ત્ર (દ્વિતીયાબ્ધ)	૫-૧૦
આધુનિક વિજ્ઞાન (૨ આભિયોગ્ય મોનોરમ દીપાનંદ બી એ)	૧૦-૧૭
પંચાંગ	૧૪-૧૫
વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા	૧૬-૧૮
પ્રે સ પ્રેમિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૧૮-૨૫
કેળવણીખાતાની અવરો	૨૫-૨૬
મેરીકાન ટ્રે - કોલોનિયો	૨૫-૨૭
નેશનલ એડિયન એમેરિકેશનની ખાતુરો તરફની સ્કાંધર	
શિષો તથા ધર્મગ	૨૭-૨૯
નિગ્ધોદ્ધાર દર્શનપત્રક	૨૯-૩૨

('કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

આમહાવાદ:

" પુના-૮૯ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ દેશ સ્વામી સ-સા ૭)

પુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની

ગુજરાતી કાવ્ય

નવાં ધોરણોના કામ પ્રભાવે કિંગ્ડમ્ ગાર્ડન 'પદ્ધતિએ' આ કાવ્ય રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળે. સમ્ય એજન્ટસ. સુરત બુ. મે. દરસનદાસ નારણદાસ. નરભોરાગ ઉમીયાશંકર. જલાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર કે. એલની કંપની. નડાયાદ. ન્યુ ગુજરાત ડેપો, છોટાસાલ વિહવાણું જેમંદ તલકશી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, બેટલાલ. જામનગર. હેમરાજ ભદ્રજી. ભાવનગર. અણદુલકુસેન મુજ. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની કાલખા દેવીરાઈ. સોલએજન્ટ. ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની. આરોડીયારે.

ઈનામ ત્યાં લાઈ. માટે મંચુર ચથેલ વ્યુત્પત્તિસાર જા. ૧, ત્રીજી આ અને રજા ધો. મટિ ગણિત, ૦-૩-૦, ૬. ૨૦ ટકા. જે. જે. એવેરી,

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદ્ધતી લોકો પાસેથી જાણ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જાદુખની મોટક ગુગળ દ્રાવણ કરે તેવા ચમત્કાર ઉપાયો તથા આજ લગીની શોધથી ખરેખર આકસીર માલમ પડેલા અંગ્રેજી કો. બરપુર કોર્મિન ટપાલ ખર્ચ શીખે રૂ. ૫-૭-૦. જે. પી.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાયંલા

“અનુભવિ વૈદક ગ્રંથ અથવા સત્ય વૈદક” આ ચેવરં, જોન રાંગારાગના સંગ વરસના આસ અલુભવથી લખાયેલ છે

આનંદજી ધૂલ્લી પાંચી તરફથી પેટ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

જાન્યુઆરી, ૧૯૦૮.

અંક ૧૬

ગતવર્ષનું પુનરવલોકન.

શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો.

આ માસિક ગ્રંથનું ૪૬ મું વર્ષ પૂરું થઈ ૪૭ મું વર્ષ બેઠું છે. ગત વર્ષનું પુનરવલોકન કરતાં અમને લાગે છે કે આગલા વર્ષની પેઠે એ વર્ષમા પણ ઇશ્વરકૃપથી શિક્ષકવર્ગને ઘણા અગત્યના વિષયો ચર્ચાવામાં અમે શક્તિમાન થયા છીએ. એમાના કેટલાકની અત્ર તોંધ લેવી અગત્યની છે; કેમકે એમ કરવાથી શિક્ષકવર્ગનું તે તરફ ધ્યાન આકર્ષાશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. ફેબ્રુઆરીના અંકમાં 'વિભક્તિ' વિષે અમે સંપૂર્ણ વિવેચન શાસ્ત્રીય રીતે કર્યું છે આગલા વર્ષનાં એ વિષેનાં લખાણ સાથે એ વાચવાથી વિભક્તિ વિષે શિક્ષકને 'આવશ્યક જ્ઞાન' પ્રાપ્ત થશે, તેમજ 'વ્યાકરણમા વિવક્ષાર્થ કેટલું બધું બળ છે' એ વિષય વિષે જુલાઈ માસના અંકમા પ્રકટ કરેલું લખાણ વાંચવાથી એ વિષયનાં તેમનાં સદિગ્ધ સ્થળોનું નિરાકરણ થશે. જર્મનિ જેવા સુધારામાં અને શાસ્ત્રીય સંશોધનમાં ઘણા આગળ પડતા દેશનાં કેળવણીની કેવી પદ્ધતિ છે, આ શાળાઓ કેટલા પ્રકારની છે અને દરેક પ્રકારમા કેવી શિક્ષણશૈલી ચાલે છે, વળી સ્થાન શિષ્ય તેમજ શિક્ષક કેવા હોય છે, પરબાધા શીખવાની સાં ચાલતી પ્રલક્ષ પદ્ધતિ કેવી હોય છે, તેમજ ઓછના પદ્ધતિ જે ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રચલિત છે તે કેવી હોય છે એ સર્વ અગત્યનાં બાબતનું જ્ઞાન જિજ્ઞાસુ શિક્ષકને એપ્રિલના અંકમાં હાપેલા 'જર્મનિમા શિક્ષણ' વિષેના લખાણથી થશે. વળી શિક્ષકવર્ગને ખાસ ઉપયોગી એવાં લખાણ પણ એ વર્ષમા ઘણાં થયા છે. 'શિક્ષક તેમજ શિષ્ય બંનેએ કેળવવા યોગ્ય ટેવો' વિષે મે માસમાં લખાણ છે તે પરથી કઈ કઈ.

વૉ અગત્યની છે, તે કેવી રીતે કેળવાય છે ને તેના શા લાભ થાય છે તે હરકોઈ શિક્ષકને સ્પષ્ટ સમજાશે. જે શિક્ષક એ અત્યુપયોગી લેખમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરશે, ઉદ્યોગી થશે, વખતસર અને નિયમિત રીતે કામ કરશે, જે કામ માટે લે તેનો આગ્રહથી નિર્વાહ કરશે, તેમજ પ્રાતઃકાળે વહેલા ઊઠી આળસ તણ ઉદ્યોગથી કામ આરંભશે તે પોતાના કામમાં બહુધા કૃતાર્થ થયા વિના રહેશે નહિ. સારી ટેવ જીવનમાં ધણી ઉપયોગી છે. તેનું બંધારણ બાદ્યવાસ્યામાં થાય છે. બાળકનાં મન સંસ્કાર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે. તે પોતાની મીણુ જેવાં ગ્રાહક હોય છે તેથી તે પર જે સંસ્કાર શિક્ષક કે માળાપ પાડે તે જલદી પડે છે. આ કારણથી બાળપણમાં જેવી ટેવ પડે છે તે કાલક્રમે બળવાન થઈ પુરુષને પોતાના સંપૂર્ણ કબજામાં લે છે. તેના બળને લીધે પુરુષ તેનો ગુલામ થઈ જાય છે, ગાટે પોતે સારી ટેવ પાડી શિષ્યમાં તેવી ટેવનાં ખીજ રોપવાં ને પોષવાં એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. ‘શિક્ષકનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો ને તેથી શિક્ષણ પર થતી અસર’ વિષે જીન માસમાં વિવેચન થયું છે. અપજ નેત્ર, ખોલવાની પ્રીતતા, આનંદી સ્વભાવ, ઉત્સાહ, દૃઢતા અને દિલસોજી એ લક્ષણો શિક્ષકમાં કેવાં આકર્ષક છે અને એ વગર શિક્ષણ કેવું સત્વહીન અને લૂખું ચાલે છે તે એ લેખ પરથી સમજાશે. વળી દરેક શિક્ષકે ‘પાઠની નોંધ’ કાઢવી કેવી અગત્યની છે અને તે કાઢવાથી શા લાભ થાય છે તે પણ એજ વર્ષના જીલાઈ ને ઑગસ્ટ માસના અંકમાં દર્શાવ્યું છે. વાચનના વિષયનું પ્રસંગવશાત્ નિરૂપણ થયું છે. જીદાં જીદાં ધોરણોમાં એ વિષય કેવી રીતે શિખવવો, વ્યાકરણ, વાક્યપૃથક્કરણ અને વ્યુત્પત્તિના વિષયોને એની સાથે કેવી રીતે જોડવા એ પણ દર્શાવ્યું છે. આ બધું દરેક શિક્ષકને પોતાના ધધમાં બહુ કામનું છે. તેમજ ઑગસ્ટનાજ અંકમાં જોડણીના સામાન્ય દોષોની યાદી આપી છે. અશુદ્ધ શબ્દોની સામા શુદ્ધ શબ્દો આપ્યા છે. એ બધા શા માટે અશુદ્ધ છે તેનું શાસ્ત્રીય નિરૂપણ બહુધા આગલાં પુસ્તકોમાં કરેલા વિવેચનમાં આવી જાય છે. સાર પછીના સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં ‘લેખન’ વિષે સૂચના કરી છે તે પણ શિક્ષકવર્ગને ઉપયોગી છે. એજ અંકમાં ‘શિક્ષકના આવશ્યક ગુણો’ વિષે પણ વર્ણ-

ન કયું છે. એ આવશ્યક ગુણો મેળવવા પ્રયાસ કરવો એ દરેક શિક્ષકનો ધર્મ છે. જેમાં એ ગુણો હોય છે તે ઉત્તમ શિક્ષક નીવડ્યા વિના રહેતો નથી. 'નીતિ'નું શિક્ષણ બુદ્ધિના શિક્ષણથી પણ ઉપયોગી છે તેથી એ વિષે નવેમ્બર તેમજ ડીસેમ્બર માસમાં વિસ્તારથી લખ્યું છે. શિક્ષણક્રમમાં પ્રસક્ત નીતિશિક્ષણનો નિર્દેશ ન હોય તેમજ એ વિષે કંઈ પુસ્તક પણ ખાતા તરફથી નિર્મિત થયું ન હોય તોપણ પ્રસક્ત રીતે પોતાના વર્તનથી તેમજ કેટલીક ટેવો કેળવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવાથી કેવી રીતે શિક્ષણ આપી શકાય તે એ લેખ વાંચવાથી સમજાશે. તેમજ 'શિક્ષણ-શાસ્ત્ર અને શિક્ષણકળા' વિષેનું લખાણ ધણું મનન કરવા યોગ્ય છે. જૂની તે નવી શિક્ષણપદ્ધતિ વચ્ચેનો કંઈક ભેદ, કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિના પ્રયોગથી થતી હાનિ, સ્મરણશક્તિ કેળવવી કેવી આવશ્યક છે, અને તે વિષે આગાઉના અને હાલના વિદ્વાનોના કેવા મત છે અને તેનું શું તારતમ્ય છે, શિક્ષણમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાની કેવી આવશ્યકતા છે, ઉત્તમ શિક્ષણનું શું લક્ષણ છે, પરીક્ષાના ઉદ્દેશથી નહિ પણ સર્વ શક્તિઓ કેળવી વિષય પર રસ ઉત્પન્ન કરવામાં કેવી રીતે ઉત્તમ શિક્ષણ સમાયલું છે, માનસશાસ્ત્રનો શાસ્ત્રીય નહિ પણ વ્યાવહારિક અભ્યાસ શિક્ષકને કેવો જરૂરનો છે, બાળક સાથે બાળક થયું, તેમનામાંની દરેક વ્યક્તિનાં સર્વ લક્ષણો—ગુણ અને દોષો જાણવા કેવા અગત્યના છે, તેમજ નીતિના શિક્ષણનો પાયો રચવો એ શિક્ષકની કેવી ફરજ છે, સ્વાભિમાન, આત્માધીનતા, વિશ્વાસ અને સહનનાં ખીજ રોપવાં, પોષવાં અને પરિપક્વ કરવાં એ ફરજ અદા કરવાને તે કેવો બંધાયેલો છે ને ન અદા કરે તો ઇશ્વરની નજરમાં તે કેવો મહાપાતકી છે—આ સર્વ ડીસેમ્બર માસના અંકમાં વિગતવાર દર્શાવ્યું છે, તે દરેક શિક્ષકે મનન કરવા યોગ્ય છે. આમાંના કેટલાક વિષયો વિશે અગાઉ પણ લખવામાં આવ્યું છે, પરંતુ અગત્યના વિષય પર વારંવાર વિવેચન કરવાથી વાચકવર્ગના મન પર સંસ્કાર ઊડા પડે છે અને જેમ સંસ્કાર ઊડા પડે છે તેમ સ્મરણશક્તિ પ્રબળ થાય છે અને સહકારી સજાતીય વિચાર કે દર્શનને સાદર્યે કે વિજાતીય વિચાર કે દર્શનને વિરોધે સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે અને સ્મરણશક્તિનો તાર્કિક ઉદ્બોધ થાય છે.

પદાર્થપાઠને લગતા પણ કેટલાક વિષયો અર્થાત્તા છે. મીઠું અને

આજસીને વિશે પુષ્કળ જાણવા જોગ હકીકત જુલાઈ, ઑગસ્ટ ને નવે-બરેનાં અંકોમાં આપી છે.

ભૂગોળ શિખવવા માટે તાલુકાની ભૂગોળનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું તે તથા ભૂગોળના કેટલાક નમુનાદાર પાઠો સપ્ટેમ્બર અને ઑક્ટોબરના અંકોમાં આપ્યા છે. ‘ઉત્તર વિભાગ અને શુન્નરાત પ્રાન્તની ભૂગોળ’ ત્રીજા ધોરણ માટે જરૂર જેટલી ઑક્ટોબર માસના અંકમાં તમામ શિક્ષકોના ઉપયોગને માટે આપી છે. વળી ભૂગોળને તેમજ ખગોળને લગતી કેટલીક અગત્યની હકીકત—આબોહવા, વાદળો, ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ, નવો ધૂમકેતુ, વેપારથી ચયલી ઇંગ્લેન્ડની ઉત્પત્તિ, જમૈકા તથા બ્રિટિશ હિંદના રાજકીય વિભાગ—ગત વર્ષના અંકોમાં આપી છે, તે પણ શિક્ષકોને ઉપયોગી છે.

ઇતિહાસના વિષયમાં ઔરંગઝેબ, તેમજ સુલતાન યુઝફઝશાહ ને લોરા પ્રિન્સેમનની હકીકત વાંચવા લાયક છે.

આધુનિક પ્રાકૃતિક શાસ્ત્રને લગતી શોધોમાં ‘ઝેક પારા પર ચાંલતી આગગાડી’ નો તેમજ ‘લ્યુસિટેનિઆ’ નો લેખ લક્ષપૂર્વક વાંચવાથી પ્રાકૃતિક વિદ્યાના અમત્કારનું જ્ઞાન થશે.

ચર્ચાપત્રના જવાબમાં ‘મિશ્રરાશિ’ અને ‘ઇંગ્રેજી પંચાંગ’ ના વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે શિષ્ટ શિક્ષકોને ધણું ઉપયોગી છે. આ ઉપરાંત ‘ક્રિડર્ગાઈઝન’ અને ‘વરરુચિકૃત પ્રાકૃતપ્રકાશ’ તેમજ ‘ન્યાયશાસ્ત્ર’ ના વિષયો પણ ગત વર્ષમાં જનરી રાખવામાં આવ્યા છે.

‘ધર્મની આવશ્યકતા’ વિષેનો લેખ ઑક્ટોબર માસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે વાંચવાથી ધર્મ જેવા ગહન વિષયના સામાન્ય વિચાર-ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ, માનસિક પવિત્રતા કરતાં હૃદયની પવિત્રતા કેવી બળવત્તર છે તે તે જાણવા ઈશ્વરે દરેક હૃદયમાં સાક્ષી મૂક્યો છે તે ઉપરાંત અન્યની જરૂર નથી વગેરે વિચાર—શિષ્યનાં મનમાં કેવા સહેલથી ઉતારી શકાય તે સમજાશે.

વળી એ વર્ષમાં શિક્ષકવર્ગને એક અતિશય અગત્યનો વિષય દાખલ થયો છે. નવીન વાચનમાળામાં અશિક્ષિત શિક્ષકોથી ધણું સમજાવું નથી, તેથી તેવાં સદિગ્ધ રચનાનો ખુલાસો કરવાનો આરંભ કર્યો છે. ગયા સપ્ટેમ્બર માસના અંકથી ‘જાળપોથી’ થી આરંભી વાચનમાળાનો કેટલાંક ખુલાસો આપવા મોકળા છે.

આના સંબંધમાં અમારે કહેવું જરૂરનું છે કે ધણી શિક્ષકો તરફથી વાચનમાળાના દોષો વિષે લખાણ આવે છે; પરંતુ વાચનમાળા પર શાળાપત્રમાં ટીકા કરવી એ અમારું કર્તવ્ય નથી. અમે જે ખુલાસા આપીએ તે ઉપરાંત વિશેષ ખુલાસાની જરૂર હોય તો તે વિષે લખી મોકલવાથી ધટિત કરવામાં આવશે.

નવીન વર્ષમાં એજ શૈલીએ બિજા બિજા વિષયોનું વિવેચન કરવામાં આવશે. ‘માનસશાસ્ત્ર,’ ‘કાવ્યશાસ્ત્ર’ અને હેમચન્દ્રના ‘અપભ્રંશ પ્રકરણ’ વિષે સ્થળસંક્રાંતિને લીધે લખી શકાયું નથી તે આ વર્ષમાં ધણું કરીને લખવામાં આવશે. આશા છે કે ‘શાળાપત્ર’ ખાંધી મૂકવાને બદલે શિક્ષકો તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી બાળકોનાં તન, મન અને હૃદયને યથા-યોગ્ય કેળવી સંસ્કારી કરવા પ્રયત્ન કરશે અને ઉછરતી પ્રજા જેના પર દેશના ભવિષ્યનું બંધારણ છે તેનું કલ્યાણ કરવા ચૂકશે નહિ. તથાસ્તુ !

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(સાંધણ પુ. ૪૬ ય. ૨૨૩ થી)

હેતુવાલાસ.

ન્યાયના બે પ્રકાર વ્યાપ્તિન્યાય (ઇન્ડક્શન) અને અનુમાન (ડીડક્શન) છે. તે બે પ્રકારનું વિવેચન તેમજ સરકૂત અને પાશ્ચાત્ય નૈયાયિકો અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું આપે છે અને તે બે સ્વરૂપમાં શું તારતમ્ય છે તે બાબત અગાઉ વિસ્તારથી કહી ગયા છીએ. હવે શુદ્ધ અનુમાન વિષે સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવા માટે દ્રષ્ટિ અનુમાનનું પશુ જ્ઞાન આવશ્યક છે. એ જ્ઞાન થાય તારેજ ન્યાયશાસ્ત્રનું અધ્યયન પરિપૂર્ણ અને સાર્યક થયું કહેવાય. આ કારણથી અનુમાનના દોષ વિષે આ પ્રકરણ આપ્યું છે.

હેતુ ત્રણ પ્રકારનો છે—૧ કેવલાન્વયી, ૨ કેવલવ્યતિરેકી અને ૩ અન્વયવ્યતિરેકી. અનુમાનમાં માત્ર અન્વયવ્યાપ્તિજ હોય, અને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ ન હોય તો અનુમાન તેમજ હેતુ કેવલાન્વયી કહેવાય. માત્ર વ્યતિરેકવ્યાપ્તિજ હોય અને અન્વયવ્યાપ્તિ ન હોય તો અનુમાન આતે હેતુ કેવલવ્યતિરેકી કહેવાય. પણ જો બંને વ્યાપ્તિ હોય તો અનુમાન તે-

મળ હેતુ અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય. ‘પર્વત વક્ષિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ અન્વયવ્યતિરેકીનો દાખલો છે; કેમકે એમાં બંને વ્યાપ્તિ છે. ‘જે જે ધૂમવાન છે તે તે વક્ષિમાન છે, જેમકે રસોડું’ એ અન્વયવ્યાપ્તિ છે; અને ‘જે જે વક્ષિમાન નથી તે તે ધૂમવાન નથી, જેમકે તળાવ’ એ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે આવા પ્રકારનું અનુમાન અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય છે, તેમજ ‘ધૂમવત્ત્વ’ એ હેતુને બંને વ્યાપ્તિ હોવાથી એ હેતુ પણ અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય છે. એ અનુમાનમાં ‘પર્વત’ પક્ષ છે, ‘રસોડું’ સપક્ષ છે અને ‘તળાવ’ એ વિપક્ષ છે. જેમાં સાધ્ય સંદિગ્ધ હોય તે પક્ષ, નિશ્ચિત હોય તે સપક્ષ અને જેમાં સાધ્યનો અભાવ નિશ્ચિત હોય તે વિપક્ષ કહેવાય છે. ‘પર્વત વક્ષિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ અનુમાનમાં ‘વક્ષિમત્ત્વ’ સાધ્ય છે. પર્વતને વિષે તે સંદિગ્ધ છે (જે પર્વત પર વક્ષિ છે એવી ખાતરી હોય તો અનુમાન થાય નહિ), માટે ‘પર્વત’ એ પક્ષ છે. રસોડામાં વક્ષિમત્ત્વ નિશ્ચિત છે અને તળાવમાં વક્ષિમત્ત્વનો અભાવ નિશ્ચિત છે—રસોડામાં વાંફું છે, એ આપણે પ્રસક્ષ પ્રમાણથી નક્કી કર્યું છે; તેમજ તળાવમાં વક્ષિનો અભાવ છે, વાંફું નથી એ પણ નક્કી છે—માટે ‘રસોડું’ એ સપક્ષ અને ‘તળાવ’ એ વિપક્ષ કહેવાય છે. આ ઉપરથી જણાશે કે અન્વયવ્યાપ્તિનું ઉદાહરણ તે સપક્ષ અને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિનું ઉદાહરણ તે વિપક્ષ. જેને માત્ર અન્વયવ્યાપ્તિ હોય તે લિંગ કેવલાન્વયી કહેવાય છે. ‘ધટ અભિધેય છે, પ્રમેય છે તેથી’. એમાં ‘પ્રમેયત્વ’ લિંગ કેવલાન્વયી છે. જે જે પ્રમેય છે તે તે અભિધેય છે, જેમકે પટ’ એ હેતુ અને સાધ્ય વચ્ચે અન્વયવ્યાપ્તિ છે; પરંતુ ‘જે જે અભિધેય નથી તે તે પ્રમેય નથી’ એવી સાધ્યાભાવ અને હેતુભાવ વચ્ચે વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ થઈ શકતી નથી; કેમકે સર્વ વસ્તુ અભિધેય તેમજ પ્રમેય હોવાથી સાધ્યાભાવ અપ્રસિદ્ધ છે. જેને માત્ર વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે તે લિંગ કેવલવ્યતિરેકી છે. ‘જીવતું શરીર આત્માવાળું છે, પ્રાણાદિવાળું છે તેથી’ એ અનુમાનમાં ‘જે જે આત્માવાળું નથી તે તે પ્રાણાદિવાળું નથી, જેમકે પડો વગેરે’ એમ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે; પરંતુ ‘જે જે પ્રાણાદિવાળું છે તે તે આત્માવાળું છે’ એમ અન્વયવ્યાપ્તિ થઈ શકતી નથી; કેમકે એમાં ‘સર્વ જીવતાં સ-

રીર' પક્ષ હોવાથી દૃષ્ટાન્ત—ઉદાહરણ મળી શકતું નથી. હેતુ અને સાધ્ય જીવતા શરીરમાંજ છે, અન્યત્ર નથી. વળી 'પૃથિવી ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન છે, ગન્ધવાળા છે તેથી' એ પણ કેવલવ્યતિરેકી અનુમાન છે; કેમકે એમાં 'જે ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન નથી તે ગન્ધવાળું નથી, જેમકે જળ વગેરે' એમ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે, પણ 'જે ગન્ધવાળું છે તે ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન છે' એમ અન્વયવ્યાપ્તિ નથી; કેમકે પૃથિવીમાત્ર પક્ષ હોવાથી દૃષ્ટાન્ત નથી. ઉપરાંત દાખલાઓ ઉપરથી સમજાશે કે કેવલાન્વયી અનુમાનમાં વિપક્ષ ન હોવાથી વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ નથી અને કેવલવ્યતિરેકી અનુમાનમાં સપક્ષ ન હોવાથી અન્વયવ્યાપ્તિ નથી. અન્વયવ્યતિરેકી અનુમાનમાં સપક્ષ અને વિપક્ષ બંને હોવાથી બંને વ્યાપ્તિ છે.

શુદ્ધ અનુમાન માટે હેતુમાં ત્રણ સ્વરૂપ આવશ્યક છે—૧ પક્ષધર્મત્વ-પક્ષવૃત્તિત્વ-પક્ષમાં હોવું તે, ૨ મપક્ષસત્ત્વ-સપક્ષમાં હોવું તે અને ૩ વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ-વિપક્ષમાં ન હોવું તે. 'પર્વત વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી' એ શુદ્ધ અનુમાન તપાસશે તો માલમ પડશે કે એમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુમાં ત્રણે સ્વરૂપો છે. ધૂમવત્ત્વ પક્ષ-પર્વતમાં છે; કેમકે અનુમાન કરતી વખતે પર્વતમાં ધૂમ ન હોય તો વર્ણિતું અનુમાન શુદ્ધ થાય નહિ. સપક્ષસત્ત્વ પણ ધૂમવત્ત્વમાં છે. અર્થાત્, ધૂમવત્ત્વ-ધુમાડો હોવાપણું સપક્ષ-મહાનસાદિમાં (રસોડા વગેરે સ્થળે જ્યાં વર્ણિત્વ સાધ્ય નિશ્ચિત છે ત્યાં) છે. જો સપક્ષમાં હેતુ અને સાધ્યનું નિયમિત સાહચર્ય જોયું ન હોય તો અન્વયવ્યાપ્તિ થઈ શકે નહિ. ત્રીજું સ્વરૂપ-વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ પણ ધૂમવત્ત્વ હેતુમાં છે; કેમકે તળાવ વગેરે વિપક્ષમાં ધુમાડો નથી. આ પ્રમાણે શુદ્ધ અન્વયવ્યતિરેકી હેતુમાં ત્રણે સ્વરૂપ માલમ પડશે. કેવલાન્વયી હેતુમાં વિપક્ષ ન હોવાથી તેમજ કેવલવ્યતિરેકી હેતુમાં સપક્ષ ન હોવાથી જેજ સ્વરૂપ માલમ પડશે. આ ત્રણ સ્વરૂપ ઉપરાંત કેટલાક નૈયાયિકો અબાધિતવિષયત્વ અને અસત્પ્રતિપક્ષત્વ એવાં બીજાં બે સ્વરૂપો પણ આવશ્યક ગણે છે. અબાધિતવિષયત્વ એટલે જેમાં વિષય—સાધ્ય બાધિત થયો નથી એવું સ્વરૂપ; અર્થાત્, જેમાં અન્ય પ્રમાણથી સાધ્યના અભાવનું યથાર્થજ્ઞાન થયું નથી એવું સ્વરૂપ. વર્ણિ અનુચ્છ છે, પદાર્થ છે તેથી, જળની પેઠે' એમાં 'પદાર્થત્વ' હેતુ બાધિત છે; કેમકે ત્રિગિન્દ્રિયથી વર્ણિમાં ઉચ્છાતનું જ્ઞાન થાય છે. સાધ્યના અભાવનું

અન્ય પ્રમાણથી યથાર્થગ્તાન યાય છે, માટે હેતુમાં અબ્યાધિતવિષયત્વ નથી. ‘પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ શુદ્ધ અનુમાનમાં વર્જિમત્વ ને સાધ્ય છે તેનો અભાવ પ્રત્યક્ષ કે અન્ય પ્રમાણથી પ્રમાણિત થયો નથી, માટે હેતુમાં અબ્યાધિતવિષયત્વ સ્વરૂપ છે. અસત્પ્રતિપક્ષત્વ એ પાંચમું સ્વરૂપ છે. ને સિદ્ધ કરવાનું હોય તેનો અભાવ સાધનાર હેતુ પ્રતિપક્ષ કહેવાય છે. એવો પ્રતિપક્ષ હેતુને ન હોવો જોઈએ. ‘પર્વત વર્જિમાનો છે, ધૂમવાનો છે તેથી મહાનસની પેઠે, પર્વત વર્જિના અભાવવાનો છે, પાપાણ્યમય છે તેથી, ઝડુડયની પેઠે’ આમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુનો પાપાણ્યમયત્વ હેતુ પ્રતિપક્ષ છે; માટે હેતુનું સ્વરૂપ અસત્પ્રતિપક્ષત્વ—(અ=નથી, સત્=વિદ્યમાન અને પ્રતિપક્ષ=સાધ્યનો અભાવ સિદ્ધ કરનાર હેતુ) જેમાં પ્રતિપક્ષ વિદ્યમાન નથી એવું—નથી. ‘પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ શુદ્ધ અનુમાનમાં હેતુ ધૂમવત્ત્વને પ્રતિપક્ષ ન હોવાથી તેમાં અસત્પ્રતિપક્ષત્વ છે. આ પ્રમાણે દરેક મહાહેતુ-શુદ્ધ હેતુમાં અન્યવ્યતિરેકી હોય તો પાંચ સ્વરૂપ-પક્ષધર્મત્વ, સપક્ષમત્વ, વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ, અબ્યાધિતવિષયત્વ અને અસત્પ્રતિપક્ષત્વ—હોવાં જોઈએ. કેવલાન્વયી હેતુમાં વિપક્ષ અપ્રસિદ્ધ હોવાથી વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ નથી અને કેવલવ્યતિરેકી હેતુમાં સપક્ષ ન હોવાથી સપક્ષમત્ત નથી.

અશુદ્ધ હેતુને હેત્વાભાસ કહે છે. હેત્વાભાસ શબ્દના બે અર્થ છે; (૧) હેતુનો આભાસ, હેતુની પેઠે ને દેખાય, અર્થાત્, ને શુદ્ધ હેતુ નથી, પણ શુદ્ધ હેતુ જેવો ભાસમાન યાય છે તે, અશુદ્ધ હેતુ, અસત્ હેતુ; (૨) જીજ્ઞે અર્થ હેતુને વિષે આભાસ, અર્થાત્ હેતુદોષ યાય છે. આ પ્રમાણે દુષ્ટ હેતુ અને હેતુદોષ એવા બે અર્થ હેત્વાભાસના યાય છે. હેતુદોષ એવો અર્થ લઈને નૈયાયિકાએ હેત્વાભાસના વિભાગ પાડ્યા છે, દુષ્ટ-હેતુ એવો અર્થ લઈને પાડ્યા નથી; કેમકે જો દુષ્ટ હેતુ એવો અર્થ લઈને વિભાગ માડે તો ને હેતુમાં અનેક દોષ હોય, તેને કયા વિભાગમાં નંખાય? ‘વાયુ ગન્ધવાનો છે, રત્નેશ્વરી’ એમાં રત્નેશ્વરી હેતુમાં પાંચે હેત્વાભાસો આવે છે; તેમજ ‘ઘટ પટ છે, કુડય છે તેથી’ એમાં કુડયવત્ત્વ હેતુમાં પણ પાંચે હેત્વાભાસો છે. હાલ વર્જિમાન છે, ધૂમથી’ એમાં ત્રણ

* તેનું યથાર્થગ્તાન થયું નથી. ઈદિવાલ.

હેત્વાભાસ છે; તેમજ 'પર્વત' ધૂમવાન છે, વર્ણિતી' એમાં એ હેત્વાભાસ છે. આવે સ્થળે દુષ્ટ હેતુ ગણી હેત્વાભાસના વિભાગ કર્યા હોય તો આવા હેતુઓને કયા વિભાગમાં નાંખવા ? આમાં ગમે તે એકમાં તો મુકાયજ નહિ, તેમજ એવાનો જુદો વિભાગ પણ થાય નહિ. આ કારણથી નૈયાયિકોએ હેત્વાભાસને હેતુનો દોષ એવો અર્થ સર્જી તેના વિભાગ કર્યા છે અને ઉપર જણાવ્યા જેવા જે હેતુમાં અનેક દોષ આવે તેને તે તે અનેક હેત્વાભાસથી દુષ્ટ થયેલો ગણ્યો છે.

હવે હેત્વાભાસ-હેતુદોષ એટલે શું તે સમજવું જોઈએ. એ સમજવા માટે 'પર્વત વર્ણિતી' છે, ધૂમવાન છે તેથી ' એ અનુમાન તપાસવું જોઈએ. પર્વત વર્ણિતી છે ' એવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને નૈયાયિકો અનુમિતિ કહે છે હવે એ જ્ઞાન સાચી ઉત્પન્ન થાય છે ? ધૂમ અને વર્ણિતી વ્યાપ્તિગ્રાનથી એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ કારણથી અનુમાન-વ્યાપ્તિગ્રાન અનુમિતિનું કરણ કહેવાય છે. પણ અનુમાનથી તરત અનુમિતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. ધૂમ અને વર્ણિતી વ્યાપ્તિગ્રાન થયું કે તરતજ પર્વત વર્ણિતી છે એવી અનુમિતિ થશે નહિ. 'વર્ણિતી વ્યાપ્ત ધૂમવાન આ પર્વત છે'—જે ધુમાડાને વર્ણિતી સાથે વ્યાપ્તિ છે તે ધુમાડાવાળો આ પર્વત છે એવો પરામર્શ થાય સારેજ અનુમિતિ થાય. અનુમિતિરૂપ જ્ઞાનમાં પરામર્શ વ્યાપાર છે. વ્યાપાર એટલે જે કરણથી જન્ય હોઈ કરણ-જન્યનો જનક છે. પરામર્શ વ્યાપ્તિગ્રાન કે અનુમાનથી જન્ય છે અને વ્યાપ્તિગ્રાનથી જન્ય જે અનુમિતિ તેનો જનક છે. આ કારણથી પરામર્શ એ અનુમિતિગ્રાનમાં વ્યાપાર છે. વ્યાપાર એ કરણ અને જ્ઞાનનું વચકું પગથીજ છે. વ્યાપ્તિગ્રાનથી પરામર્શ થાય છે અને પરામર્શથી અનુમિતિ થાય છે, માટે પરામર્શ એ વ્યાપાર છે; અને એવું વ્યાપારવાળું જે કારણ વ્યાપ્તિગ્રાન તે કરણ છે. નૈયાયિકો વ્યાપારવાળા કારણનેજ કરણ કહે છે. હવે હેત્વાભાસનો અર્થ સમજીશો. અનુમિતિ કે તેનું કરણ વ્યાપ્તિગ્રાન એ એમાંથી ગમે તે એકનો પ્રતિબંધ કરનાર જે મથાર્થજ્ઞાન તદ્વિષયક ધર્મ ને હેત્વાભાસ; જેમકે 'તળાવ વર્ણિતી છે, ધૂમથી' એમાં તળાવમાં ધૂમ નથી એવું મથાર્થજ્ઞાન અનુમિતિનું પ્રતિબંધક થાય છે તેથી એ જ્ઞાનનો વિષય જે ધૂમ તેનો ધર્મ ધૂમવસ્તુ હેત્વાભાસ છે. આ

જ્ઞાન યથાર્થજ્ઞાન હોવું જોઈએ, ભ્રમ હોય તો ચાલે નહિ. 'પર્વત વર્ણિ-
માન છે, ધૂમવત્વથી' એ અનુમાનમાં વર્ણિતો અભાવ પ્રસક્ત છે, તેથી
હેતુ બાધિત છે એમ જો કોઈ કહે તો એ અભાવજ્ઞાન ભ્રમ હશે તો હે-
તુ દૂષિત થઈ હેતુબાધાસ થશે નહિ.

અપૂર્ણ.

આધુનિક વિમાન. (Airship)

આપણામાંનાં દરેકે રામાયણમાં વાંચ્યું હશે કે અયોધ્યાથી લંકા
જતી વખતે શ્રી રામચંદ્રજીને મોટાં મોટાં ઘાડાં જંગલમાંથી પોતાનો ર-
સ્તો દરવે પડ્યો હતો, પણ લકાથી બ્યારે અયોધ્યા પાછા પંધાર્યા તે
વખતે તેમણે વિમાનમાં મુસાફરી કરી હતી. કેટલાક લોકો હસી કાઢતા
કે વિમાનમાં બેસીને આકાશમાં આ રીતે મુસાફરી કરવી એ તદ્દનજ
અશક્ય છે. હાલ પશ્ચિમ તરફના વિદ્વાનોએ આ અશક્ય બાબત શક્ય છે
એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે અને યુરોપની જુદી જુદી પ્રજાઓ આજે
એવા વિમાન (Airship) પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે.

પશ્ચિમની પ્રજાએ પહેલ વહેલાં બસૂન બનાવ્યું અને તે ઉપરથી
હાલ ધીમે ધીમે વિમાન બનાવવાને તે શક્તિમાન થઈ છે. આપણા ચોક્ક-
સીઓ કેટલીક વખતે સોનાના દાગીના પાણીમાં તોળે છે તે વખતે હ-
વામાં તોળતાં જેટલું તે દાગીનાનું વજન માલગ પડે છે તેના કરતાં પા-
ણીમાં તેનું વજન ઓછું માલમ પડે છે. એ દાગીના જેટલા પાણીની
જગ્યા રોકે છે તેટલા પાણીનું જેટલું વજન થાય તેટલું વજન મોનાના
દાગીનાના વજનમાંથી ઓછું થાય છે. મોનાના દાગીનાને જદલે કોઈ પણ
ખીજ ચીજ આવી રીતે જોખોશું તો એજ પ્રમાણે તેના પણ વજનમાં
ફેર માલમ પણ વગર રહેશે નહિ. વજનમાં આ જે ફેર માલમ પડે છે
તેટલા વજનનું બળ પાણીમાં મૂકેલી ચીજને ઉપર ધકેલે છે. આ નિયમ
ઉપરથી જો ચીજનું વજન તેટલા કદના પાણીના વજન કરતાં બારે હોય
છે તો તે ચીજ ડૂબી જાય છે અને જો તે ચીજનું વજન પાણીના વજન

૫૬૬૦૦ એપેક્સીનના વિમાનની કિંમત રૂ. ૩,૭૫,૦૦૦ ની છે.

કરતાં ઓછું હોય છે તો તે નીચલું બળ તે ચીજને ઉપરજ રાખે છે, એટલે ડૂબવા દેતું નથી. આજ કારણથી લાકડું પાણીમાં તરે છે અને સોનાનો દાગીનો પાણીમાં ડૂબી જાય છે. પ્રવાહી પદાર્થનો આ નિયમ હવા-ઓને પણ લાગુ પડે છે. એટલે કે જે પ્રમાણે પાણીમાં પદાર્થને નોખતાં તે પદાર્થનું ખંડ વજન માલમ પડતું નથી તેમજ હવામાં પણ તે પદાર્થને નોખતાં તેનું ખંડ વજન માલમ પડતું નથી. જેમ પાણીમાં તેટલા કદના પાણીનું જેટલું વજન થાય છે તેટલો તે પદાર્થ ઓછો ઊતરે છે તેમ હવામાં પણ તેટલા કદની હવાનું જેટલું વજન થાય છે તેના જેટલો પેલો પદાર્થ ઓછો ઊતરે છે. ખીલકુલ હવા ન હોય એવીજ જગ્યામાં નોખવાથી આપણને તે ચીજનું ખંડ વજન માલમ પડે છે. પાણીના વજન કરતાં જો તે પદાર્થનું વજન ઓછું હોય છે તો તે પદાર્થ તરી આવે છે, તેજ પ્રમાણે હવામાં પણ તેટલા કદની હવાના કરતાં તે પદાર્થનું વજન ઓછું હોય છે તો તે પદાર્થ તરી આવે છે એટલે ઊંચે ચઢે છે. આ નિયમ પર બલૂન બનાવવામાં આવે છે. બલૂનનું જેટલું વજન થાય તેના કરતાં તેટલા કદના વાતાવરણનું જો વધારે વજન હોય તોજ તે બલૂન ઊંચે જઈ શકે અથવા હવામાં તરી શકે. દાખલા તરીકે—જો હવા બરેલા બલૂનનું વજન ૧૦૦ રતલ હોય અને એટલા કદના વાતાવરણનું વજન ૧,૦૦૦ રતલ હોય તે તે બલૂન ૪૦૦ રતલના બળથી હવામાં ઊંચે જશે. હવા બહાર નીકળી ન જાય એવી કોથળીમાં હલકા વજનની હાઇડ્રોજન અથવા કોલગેસ બરવામાં આવે અને તેનું મોં જો બંધ કરી હવામાં મુકી દે તો તે એકદમ ઊંચે ચઢે છે. હાઇડ્રોજન ગેસ વાતાવરણ કરતાં ૧૫ ગણી હલકી અને કોલગેસ અતી ગણી હલકી છે. આટે હાઇડ્રોજન ગેસથી જો બલૂન બરવામાં આવે તો તે કોલગેસ કરતાં વધારે ઊંચું જઈ શકે.

મેજાઓની અંદર રજરની કોથળીમાં હવા બરી વેચવામાં આવે છે તે કોથળીઓ તો ધણાજે જોઈ દશે. એ હવા બરેલી કોથળાને જો વાતાવરણમાં મૂકવામાં આવે તો તે ચોડે ઊંચે મુકી જાય છે. આ હવા બરેલી રજરની કોથળી એક જાતનું બલૂન છે. કાગળનાં બલૂન પણ રમકડાની માફક વેચાતાં મળે છે. તેમાં કોથળાના મોં આગળ એક પાતળા સળીઓ હોય છે. એ સળીઓ પર જો દિપરિટનું પુમડું મૂકીને સળગા-

ગંસ બરે છે અને જીંચે જાય છે. આવડું મોટું બલૂન આકાશમાં જ્યારે જાયું ગયલું હોય છે તે વખતે એક નાના પક્ષી જેવું દેખાય છે. મરદો એવો તમાસો કરે છે એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓ પણ એમ બલૂનમાં બેસી જીંચે જાય છે અને જિતરે છે. જ્યારે બલૂનમાં હવા ભરવામાં આવે છે તે વખતે એનું કદ એટલું બધું મોટું થાય છે કે તેને એ જમીન પર પકડી રાખવું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એક ગાંડા હાથીને પકડીને કંઈ જમીનમાં રાખવું જેટલું મુશ્કેલ છે તેટલુંજ આવા ફૂલેલા બલૂનને પકડી રાખવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક આવા બલૂનમાં જીંચે ગયેલા આદમીઓએ પોતાની છાંદગીનો ભોગ પણ આપ્યો છે. કાંતો બલૂન એકદમ ફાટી જવાથી નીચે જિતરી પડે છે અથવા તો છેલ્લી વખતે પેરેશુટ છૂટું પડતું નથી અને તેથી અંદર બેઠેલો આદમી મરી જાય છે. થોડાં વર્ષ પર જ્યારે મુંબઈમાં એવો એક બેલ થયો હતો તે વખતે સાંથી જીંચે ગયેલો આદમી બલૂન શટી જવાથી એકદમ નીચે પડ્યો હતો અને તરત તેનું મૃત્યુ થયું હતું.

બલૂન ખાસ કરીને લડાઈ વખતે ઘણું કામનું થઈ પડે છે, તેથી હાલ દરેક પ્રજાના લશ્કર ખાતામાં બલૂનમાં બેસી જીંચે જાય એવા અં- મુક માણસો રાખવામાં આવે છે. ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં જે વખતે જર્મ- નોએ પેરિસ શહેરને ઘેરા ધાલ્યો હતો તે વખતે બલૂનો ધણાંજ ઉપયો- ગી થઈ પડ્યાં હતાં. દુસ્મનનું લશ્કર કેટલું છે, તેમને મદદ આવી મ- જશે કે નહિ વગેરે એક ક્ષણમાં બલૂનમાં બેઠેલો આદમી જેઈ શકે છે અને તેથી તે પોતાના લશ્કરને ઘણો લાભ કરી શકે છે. વળી પેરિસના ઘેરા વખતે અંદરના લોકોનો પત્રવ્યવહાર બંધ પડ્યો હતો. તેથી ફ્રેંચ લોકોએ બલૂન મારફતે ૨૫,૦૦,૦૦૦ કાગળો દેશના જુદા જુદા ભાગમાં મોકલ્યા હતા, અને કેટલાક લોકો તો બલૂનમાં બેસી શહેરમાંથી નાસી પણ ગયા હતા. ખેર લોકોની લડાઈમાં પણ દુસ્મનના હરવા ફરવાની ગોઠવણુ જેવામાં બલૂનો રાખવામાં આવ્યાં હતાં. બલૂનમાં બેસી સાંથી વધારે જિંચાઈએ જનાર આદમીઓ ગ્લેઈશર અને ડ્રાક્સવેલી હતા. તેઓ ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં લગભગ સાત માઈલની જિંચાઈ સુધી ગયા હતા. પાંચ માઈલ સુધી એ લોકોને કંઈ પણ જાતની મુશ્કેલી નડી નહોતી. એથી વધારે જિંચાઈએ હવા ઘણીજ પાતળી હોવાને લીધે એ લોકોને કૃત્રિમ હવાનો શ્વાસ લેવો પડ્યો હતો.

અપૂર્ણ.

ધરતી સન ૧૯૦૮, સંવત્ ૧૯૬૪-૬૫.

તારીખ.	જાન્યુઆરી.		ફેબ્રુઆરી.		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જુન.	
	માઝસર- પોસ.		પોસ- માહ.		માહ- ફાગણ.		ફાગણ- ચૈત્ર.		વૈશાખ- જેઠ.		જેઠ- અષાઢ.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૧૨	બુ.	૧૪	શ.	૧૪	ર.	૩૦	બુ.	૧	શ.	૨	સો.
૨	૧૩	શુ.	૩૦	ર.	૩૦	સો.	૧	શુ.	૨	શ.	૩	મં.
૩	૩૦	શુ.	૧	સો.	૧	મં.	૨	શુ.	૩	ર.	૪	બુ.
૪	૧	શ.	૨	મં.	૨	બુ.	૩	શ.	૪	સો.	૫	શુ.
૫	૨	ર.	૩	બુ.	૩	શુ.	૪	ર.	૫	મં.	૬	શ.
૬	૩	સો.	૫	શુ.	૪	શુ.	૫	સો.	૬	બુ.	૭	શુ.
૭	૪	મં.	૬	શુ.	૫	શ.	૬	મં.	૭	શુ.	૮	ર.
૮	૫	બુ.	૭	શ.	૬	ર.	૭	બુ.	૮	શુ.	૯	સો.
૯	૬	શુ.	૮	ર.	૭	સો.	૮	શુ.	૯	શ.	૧૦	મં.
૧૦	૭	શુ.	૯	સો.	૮	મં.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	બુ.
૧૧	૮	શ.	૧૦	મં.	૯	બુ.	૧૦	શ.	૧૦	સો.	૧૨	શુ.
૧૨	૯	ર.	૧૧	બુ.	૧૦	શુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૩	શુ.
૧૩	૧૦	સો.	૧૨	શુ.	૧૧	શ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	શ.
૧૪	૧૧	મં.	૧૩	શ.	૧૨	શ.	૧૩	મં.	૧૩	શુ.	૧૫	ર.
૧૫	૧૨	બુ.	૧૩	શ.	૧૩	ર.	૧૪	બુ.	૧૪	શુ.	૧૬	સો.
૧૬	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૧૪	સો.	૧૫	શુ.	૧૫	શ.	૧૭	મં.
૧૭	૧૪	શુ.	૧૫	સો.	૧૫	મં.	૧	શુ.	૧	ર.	૩	બુ.
૧૮	૧૫	શ.	૧	મં.	૧૫	બુ.	૨	શ.	૨	સો.	૪	શુ.
૧૯	૧	ર.	૨	બુ.	૧	શુ.	૩	ર.	૪	મં.	૫	શુ.
૨૦	૨	સો.	૩	શુ.	૨	શ.	૪	સો.	૫	બુ.	૭	શ.
૨૧	૩	મં.	૪	શ.	૩	શ.	૫	મં.	૬	શુ.	૮	ર.
૨૨	૪	બુ.	૫	શ.	૪	ર.	૬	બુ.	૭	શુ.	૯	સો.
૨૩	૫	શુ.	૬	ર.	૫	સો.	૭	શુ.	૮	શ.	૧૦	મં.
૨૪	૬	શુ.	૭	સો.	૭	મં.	૮	શ.	૯	ર.	૧૧	બુ.
૨૫	૭	શ.	૮	મં.	૮	બુ.	૯	શ.	૧૦	સો.	૧૨	શુ.
૨૬	૮	ર.	૯	બુ.	૯	શુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૩	શુ.
૨૭	૯	સો.	૧૦	શુ.	૧૦	શ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	શ.
૨૮	૧૦	મં.	૧૧	શુ.	૧૧	શ.	૧૩	મં.	૧૩	શુ.	૧૫	ર.
૨૯	૧૧	બુ.	૧૨	શ.	૧૨	ર.	૧૪	બુ.	૧૪	શુ.	૧૬	સો.
૩૦	૧૨	શુ.			૧૩	સો.	૩૦	શુ.	૩૦	શ.	૨	મં.
૩૧	૧૩	શુ.			૧૪	મં.			૧	ર.		

तादीय.	जुलार्ध.		ऑगस्ट.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डिसेम्बर.	
	अपाड- श्रावण.		श्रावण- भादप.		भादप- आसो.		आसो- कर्तिक.		कर्तिक- मागशर.		मागशर- पौस.	
	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	३	शु.	४	श.	५	म.	६	शु.	८	र.	८	मं.
२	४	शु.	५	र.	६	शु.	७	शु.	९	सो.	९	शु.
३	५	शु.	६	सो.	७	शु.	८	श.	१०	मं.	१०	शु.
४	५	श.	७	मं.	८	शु.	९	र.	११	शु.	११	शु.
५	६	र.	८	शु.	९	श.	१०	सो.	१२	शु.	१३	श.
६	७	सो.	९	शु.	११	र.	११	मं.	१३	शु.	१४	र.
७	८	मं.	१०	शु.	१२	सो.	१२	शु.	१४	श.	१५	सो.
८	९	शु.	११	श.	१३	मं.	१३	शु.	१५	र.	१	मं.
९	१०	शु.	१२	र.	१४	शु.	१५	शु.	१	सो.	२	शु.
१०	११	शु.	१३	सो.	१५	शु.	१	श.	२	मं.	३	शु.
११	१२	श.	१४	मं.	१	शु.	२	र.	३	शु.	४	शु.
१२	१३	र.	१५	शु.	२	श.	३	सो.	४	शु.	५	श.
१३	१५	सो.	१	शु.	३	र.	४	मं.	५	शु.	५	र.
१४	१	मं.	३	शु.	४	सो.	५	शु.	६	श.	६	सो.
१५	२	शु.	४	श.	५	मं.	६	शु.	७	र.	७	मं.
१६	३	शु.	५	र.	६	शु.	७	शु.	८	सो.	८	शु.
१७	४	शु.	६	सो.	७	शु.	८	श.	९	मं.	९	शु.
१८	५	श.	७	मं.	८	शु.	९	र.	१०	शु.	१०	शु.
१९	६	र.	८	शु.	९	श.	१०	सो.	११	शु.	११	श.
२०	७	सो.	९	शु.	१०	र.	११	मं.	१२	शु.	१२	र.
२१	८	मं.	१०	शु.	११	सो.	१२	शु.	१३	श.	१३	सो.
२२	९	शु.	११	श.	१२	मं.	१२	शु.	१४	र.	१४	मं.
२३	१०	शु.	१२	र.	१३	शु.	१३	शु.	३०	सो.	३०	शु.
२४	११	शु.	१३	सो.	१४	शु.	१४	श.	१	मं.	१	शु.
२५	१२	शु.	१४	मं.	३०	शु.	३०	र.	२	शु.	२	श.
२६	१३	र.	३०	शु.	१	श.	१	सो.	३	शु.	३	श.
२७	१४	सो.	१	शु.	२	र.	२	मं.	४	शु.	४	र.
२८	३०	मं.	२	शु.	३	सो.	३	शु.	५	श.	५	सो.
२९	१	शु.	२	श.	४	मं.	४	शु.	६	र.	७	मं.
३०	२	शु.	३	र.	५	शु.	५	शु.	७	सो.	८	शु.
३१	३	शु.	४	सो.			६	श.				

વાંચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણુ પુ. ૪૬ પૃષ્ઠ ૩૬૬ થી.)

વરસગાંઠ (જુઓ પુ. ૪૬ પા. ૩૫૦)—એ એક વર્ષ પૂરું ચલાવી હદ બતાવે છે. મેર-મેરુ—(અનિય-ગાંઠ-આગળનો ઊભો પારો) એ ગાંઠને સ્થળે હોવાથી કોઈ એક આવર્તનની પરિમાપિ દેખાડવાનો એક પ્રસક્ત દાખલો છે, તેથી તેનું સાદસ્ય સમજવું કંઠણ પડશે નહિ. અમુક ઢાળના પરિવર્તનની સાથે ગાંઠ શબ્દનું જોડાવું એ કંઈ કાલ્પનિક કે નવીન નથી. રા. રા. નરસિંહરાવ એ સંબંધમાં નીચેની મતલબનું લખે છે. તે શિક્ષકોને જાણવા લાયક થઈ પડશે:—

જાળકની ઉમ્મરની ગણતરીની નોંધ રાખવાની સાદા જમાન્યમાં એક પદ્ધતિ એ હતી કે પ્રત્યેક જન્મ દિવસે એક દોરાને તે તે વર્ષની સંખ્યાસૂચક ગાંઠ બાંધવી. જેટલી ગાંઠો બંધાઈ તેટલાં વર્ષ ગણાય. હાલ પણ મોંઘાં છોકરાંને સાંકળી પહેરાવી વર્ષ પ્રમાણે અંકોડા ઉમેરવાનો રિવાજ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. એ ઉપરથી ‘ગાંઠ’ શબ્દ થયો હશે. ફારસીમાં પણ ‘સાલ—ગિરેહનો અર્થ ‘સાલ’ વર્ષ અને ‘ગિરેહ=’ ગાંઠ ’ થાય છે. અર્થાત્ તેમનામાં પણ તે ચાલ હતો, અને હાલ પણ આ રિવાજ આદરના સિવા અસલમાનમાં સંભળાય છે. પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં પણ ભવભૂતિ વગેરે કવિઓનાં લખાણોમાં સ્વચ્છરે સંસ્કૃતમંગલઅનિય-વરસની સંખ્યાની ગણના રાખનાર મંગલ અનિય-ગાંઠ વગેરે વાંચવાથી એ ચાલના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

પાઠ

૨૨ શાહુજાદી—રાજની છોકરી. સુસલમાન રાજાએ શાહ-બાદશાહ વગેરે નામોથી ઝાળખાય છે, અને જાદો-જાદી (છોકરો-છોકરી) વગેરે શબ્દો ઘણું કરીને મોટા માણસોનાં નામની સાથે જોડવામાં આવે છે. કોઈ વખત તિસ્કારથી હલકાં નામને પણ તે જોડાય; ગુલામજાદો, હરામજાદો, ઇ.

પરીઓ—આપણને પરીઓ શબ્દથી જે ખ્યાલ આવે છે તેનાથી આ શબ્દ સહજ જુદી રીતે વાપરેલો છે. મનુષ્ય કરતાં કંઈક વિશેષ

શક્તિવાળી અમાનુષી સ્ત્રીઓનો તેમાં અર્થ રહેલો છે. ખુબસુરતી કે જુવાની એ કંઈ ખાસ આવશ્યક ગુણ હોવાની જરૂર નથી.

મુલતાન—આ ઠેકાણે ‘મુસલમાન ખાદશાહના’ અર્થમાં સમજવાનો છે.

અક્ષી—ધધર. મહેર-મહેરવાની-દયા-મીઠી નજર.

ધરડી પરી—નવા જોડો શબ્દ લાગે છે, કાગળ કે આપણને પરીઓ શબ્દથી ‘ખુબસુરત અને જુવાન’ નોજ વિચાર આવે છે. ઉપર કહ્યું તે અર્થ અહીં લેવાનો છે. (છત્રેશ Farnes ની સાથે સરખાવે) પરીઓ મનુષ્યવર્ગ કરતાં વધારે શક્તિવાળી હોવાથી ધન, રૂપ, સુખ, વિદ્યા વગેરે આશીર્વાદથી આપી શકે.

બદ્દુઆ—નકારી ઇર્ષ્યા-ઇર્ષ્યાવાળાં વચન.

તરાક—રેંટીઆની (રેંટીઓ પ્રસક્ત દેખાડો)

ભંડારીઉ—ધાન ઢાંકવાનું તાકું કે તાકાનું એક ખાનું. જથાબંધ સંઘરો કરવાના સ્થળને ‘ભંડાર’ કહે છે તે શબ્દનું લઘુતાદર્શક રૂપ ‘ભંડારીઉ’ છે.

ઉદરીઉ—ઉદરને પકડવાનું પાંજરું કે ધર.

બાળકને કોઈ વસ્તુ પ્રસક્ત જોતા તેમનાં ઉતાવળાં અને વગર અનુભવના મગજથી સારી લાગે. તેજ હમેશાં અનુભવી અને વૃદ્ધને સારૂ લાગતું નથી, કારણ કે તેમાં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પરિણામ થવાનો સંભવ છે તે તેમને વધારે સારી રીતે સૂઝે છે, માટે બાળકે વૃદ્ધની શીખામણની અવગણના કરવી નહિ એ વાત તેમના મગજ ઉપર ઠસાવવાની આ તક જવા દેવા જોવી નથી.

ભોગજોગ—અકસ્માત, દૈવગતિથી, ભોગવતું પડવાનો યોગ આવવાથી.

ઉદરીઉ બતાવી તેની બનાવટનો ઉદ્દેશ અને યુક્તિ બરાબર સમજાવવાં.

પોલા—પોલાણ. ઘણાં જાડામાં પોલાણો હોય છે અને તેમાં સાપ રહે છે.

દર—અને ‘ધરનો’ તદ્વાવત સમજાવો—ધર, દર, માળો, ખોડ, વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ શિખવો.

કેણુ—કણુ—ગળાનો ભાગ સાપ ચપટો અને પહોળો કરે છે તે.
પછાડા મારે—દુખ અને અકળામણથી શરીર કે શરીરના ભા-
ગો પછાડે. (પછાડા હમેશાં બહુવચનમાંજ વપરાય છે.)
કોઈને હલકું ગણી તિરસ્કાર કરવો નહિ, તેમજ પોતાની ઘણી
શક્તિ ધારીને મગર ચલું નહિ, એવી નીતિની શીખામણ જોડવાનો આ
એક દાખલો છે, માટે તેનો શિક્ષકે સારો ઉપયોગ કરવો.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ.

વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ ૧૯૦૭.

નીચેના વધુ શિક્ષણ લેવા આવેલા મહેતાજીઓને પ્રમાણ-
પત્ર આપવામાં આવેલાં છે:—

નંબર.	નામ.	નિર્ણય.
૧	રણુછોડલાલ મોતીગમ	અમદાવાદ.
૨	કેશવલાલ ઉમિયાશકર	ખેડા
૩	દાદામિયા નાથુમિયાં	અમદાવાદ.
૪	નારણભાઈ ગિરધરભાઈ	ખેડા
૫	ભાગુભાઈ ગોપાળજી	સુરત
૬	મોતીલાલ લાલભાઈ	પંચમહાલ
૭	ચતુરભાઈ અનોપચંદ	અમદાવાદ
૮	કુવરજી બાવાભાઈ	સુરત
૯	મોતીલાલ જોઠારામ	ખેડા
૧૦	ચુનીલાલ કેશવલાલ	„
૧૧	શંકરભાઈ હરિભાઈ	પંચમહાલ
૧૨	પુરૂષોત્તમ ઝવેરદાસ	ખેડા
૧૩	પ્રભુદાસ દલાભાઈ	„
૧૪	રણુછોડભાઈ છાયાભાઈ	„
૧૫	રામજી કોઠાભાઈ	ભરૂચ
૧૬	મગનલાલ રવચંદ	અમદાવાદ

૧૭	ચતુરભાઈ તુળજભાઈ	ખેડા
૧૮	જીવાભાઈ જીલાભાઈ	"
૧૯	પુરુષોત્તમ લાલભાઈ	પંચમહાલ
૨૦	સંકરલાલ મોતીરામ	"
૨૧	પરાગજી નિમ્બાભાઈ	સુરત
૨૨	ત્રિભુવન શિવરામ	રાજપીપળા
૨૩	હીરાલાલ ઈશ્વરદાસ	ભરૂચ
૨૪	પુરુષોત્તમ રણુછોડ	ખેડા
૨૫	ઉકાભાઈ લાલભાઈ	સુરત
૨૬	રણુછોડલાલ દોલતરામ	રાજપીપળા
૨૭	ભીમભાઈ મોહનભાઈ	સુરત
૨૮	ખંડુભાઈ ભીમભાઈ	"
૨૯	ખંડુભાઈ પરાગજી	"
૩૦	મણિભાઈ પરાગજી	"
૩૧	વિશ્વનાથ મકનજી	"
૩૨	બૂલાભાઈ હરગોવિંદ	ખેડા
૩૩	મગનલાલ ભાઈજી	"
૩૪	લાલભાઈ રણુછોડજી	સુરત
૩૫	ગુલાબજી અમરજી	પંચમહાલ
૩૬	મોદભાઈ કાનજી	પાલનપુર
૩૭	નારણુભાઈ વનમાળી	ભરૂચ
૩૮	ગોકળદાસ ભદ્રવજી	અમદાવાદ
૩૯	લલુભાઈ દાજીભાઈ	ભરૂચ
૪૦	જેઠાભાઈ જીભાઈ	અમદાવાદ
૪૧	ભાથીભાઈ ભાઈજી	પંચમહાલ
૪૨	જીજીભાઈ ભાઈજી	અમદાવાદ
૪૩	ભવાનીશંકર કાળીદાસ	"
૪૪	રામદાસ રણુછોડ	"
૪૫	હરિવલ્લભ જયશંકર	રેવાકાંઠા

૪૬	કેશવલાલ મહાશંકર	ભરૂચ
૪૭	ગુલાબદામ રામદાસ	„
૪૮	રામચંદ્ર ડાહ્યાભાઈ	પંચમહાલે
૪૯	હસનભાઈ મહમદ	ભરૂચ
૫૦	નાથજી સોમેશ્વર	રેવાકોંઠા

ત્રીજું વર્ષ.

નંબર.	નામ.	જિલ્લો.	કુલમાર્ક.	રિમાર્ક.
૧	છોટાલાલ મનસુખરામ	રાજપીપળા	૭૬૫૧	મેટફિલ્ડ પ્રાઇઝ રુ. ૧૫)
૨	અબ્બાલાલ ત્રિભુવન	રાજપીપળા	૭૫૮	હોપમેડલ તથા મહિપતરામ મેડલ
૩	ઉમયાશંકર ગોવિંદરામ	ખેડા	૬૭૩૧	
૪	આશાભાઈ નારણભાઈ	„	૬૭૧૧	હોપમેડલ
૫	ગણુપતરામ છગનલાલ	„	૬૬૫૧	
૬	શિવલાલ હિરાલાલ	અમદાવાદ	૬૬૨	
૭	પ્રભુલાલ અમૃતલાલ	„	૬૪૬	
૮	પ્રેમાભાઈ પ્રભુભાઈ	સુરત	૬૩૭½	
૯	ગુલાબભાઈ નાગરજી	„	૬૩૬	
૧૦	છગનલાલ ઇશ્વરદાસ	ખેડા	૬૩૫½	
૧૧	મોતીલાલ મંથુરાંદાસ	પંચમહાલ	૬૨૪½	
૧૨	પોપટલાલ જીસંગ	અમદાવાદ	૬૨૫½	
૧૩	ગુલાબભાઈ નેહાભાઈ	સુરત	૬૨૨	
૧૪	મોતીલાલ માહેશ્વર	રાજપીપળા	૬૧૭½	
૧૫	ગણુપતરામ દામોદર	ખેડા	૬૧૦	
૧૬	મગળભાઈ રૂઘનાથજી	„	૬૦૪	
૧૭	માણેકલાલ માધવલાલ	વાડાશિનોર	૬૦૨	
૧૮	મોતીલાલ કડણાશંકર	ખેડા	૫૯૯½	
૧૯	રણછોડલાલ ગિરધરલાલ	અમદાવાદ	૫૯૮	
૨૦	સુનીલાલ ભિખાભાઈ	ખેડા	૫૯૭½	

૨૧	ડાહ્યાભાઈ યજ્ઞસાલ	„	૫૯૬ $\frac{૧}{૨}$
૨૨	શકરાભાઈ ડાહ્યાભાઈ	અમદાવાદ	૫૯૬ $\frac{૧}{૨}$
૨૩	દલપતસિંહ લાલાસિંહ	સુરત	૫૯૭
૨૪	મુલેમાન મુમેઅબરામ	ભરૂચ	૫૯૨ $\frac{૧}{૨}$
૨૫	લલ્લુભાઈ નાગ્જી	સુરત	૫૭૯ $\frac{૧}{૨}$
૨૬	ચતુરભાઈ બાબરભાઈ	ખેડા	૫૭૮
૨૭	શકગ્લાલ ગણુછોડલાલ	„	૫૭૧
૨૮	હર્ષિવલ્લભ ઉત્તમરામ	રાજપીપળા	૫૭૦
૨૯	દયાશકર કૃષ્ણાશકર	અમદાવાદ	૫૫૧
૩૦	છોટાલાલ મનમુખગમ	„	૫૫૦
૩૧	અલીભાઈ રાજેભાઈ	ભરૂચ	૫૩૬ $\frac{૧}{૨}$
૩૨	છબાભાઈ મગનલાલ	અમદાવાદ	૫૨૩
૩૩	ગોપાળજી રૂઘનાથજી	સુરત	૫૧૨ $\frac{૧}{૨}$
૩૪	મુરતશમિયા મીહામિયા	ભરૂચ	૫૧૨ $\frac{૧}{૨}$
૩૫	મગજભાઈ લલ્લુભાઈ	ખેડા	૫૦૭ $\frac{૧}{૨}$
૩૬	લજ્જશકર ગણુપતગમ	પચમહાલ	૫૦૬
૩૭	મગનલાલ જીજીભાઈ	ખેડા	૪૮૪
૩૮	મરદુદ્દિન અસરશમિયા	„	૪૮૪
૩૯	ભોગીલાલ નાથજી	„	૪૪૨
૪૦	લક્ષ્મણ પુરષોત્તમ	અમદાવાદ	૫૦૬

ફાઈનલ પરીક્ષા
આપવાની.

અહેતાલજો.

૪૧	ચુનીલાલ મનમુખરામ	રાજપીપળા	૪૬૮	ફાઈનલ પરીક્ષા આપવાની.
૪૨	ગોરધન વિઠ્ઠલદાસ	ખેડા	૪૩૭	
૪૩	વનમાળી ઠરતુરચદ	અમદાવાદ	૪૫૭	„
૪૪	મુજસાલ પ્રાણુજીવન	„	૪૫૦	„

બીજું વર્ષ.

નંબર.	નામ.	બિદ્ધો.	કુલ માર્ક્.	રિમાર્ક્.
૧	ઈશ્વરલાલ કામેશ્વર	રાધનપુર	૭૬૦	
૨	છોટાલાલ વિશ્વનાથ	રાજપીપળા	૭૧૫	
૩	નર્મદાશંકર કાળીશંકર	પંચમહાલ	૭૦૮	
૪	દુર્લભભાઈ ફકીરભાઈ	સુરત	૬૭૦½	
૫	છગનલાલ નરોત્તમ	ખેડા	૬૫૭	
૬	અમૃતલાલ નાથજી	અમદાવાદ	૬૫૫	
૭	ચંદુલાલ ગિરધરલાલ	,,	૬૪૭	
૮	અભરામ મહમદ	ભરૂચ	૬૩૬	
૯	શકરલાલ જીવરામ	પંચમહાલ	૬૩૨	
૧૦	ગોવરધન ઝવેર	ખેડા	૬૩૦	
૧૧	શંકરલાલ મુગજી	,,	૬૨૯	
૧૨	ચુનીલાલ બાજીદાસ	અમદાવાદ	૬૨૭	
૧૩	હરગોવિંદ પાનાચંદ	,,	૬૨૫	
૧૪	રામભાઈ હરિભાઈ	સુરત	૬૨૫	
૧૫	મીયાંભાઈ નુરભાઈ	અમદાવાદ	૬૨૧	
૧૬	વનમાળી લક્ષ્મીશંકર	,,	૬૨૦	
૧૭	અંબાલાલ પ્રેમાનંદ	ખેડા	૬૧૦	
૧૮	ખંડુભાઈ કલ્યાણજી	સુરત	૬૦૯	
૧૯	લાલશંકર ગણુપતરામ	રાજપીપળા	૬૦૫	
૨૦	નરોત્તમ ભરતદાસ	સુરત	૬૦૩	
૨૧	ભોળાનાથ છગનલાલ	અમદાવાદ	૫૯૮	
૨૨	મોતીલાલ લક્ષ્મીભાઈ	ખેડા	૫૯૨	
૨૩	મગનલાલ પ્રાણશંકર	ભરૂચ	૫૮૯	
૨૪	નરોત્તમ ખુશાલ	ખેડા	૫૮૭	
૨૫	કરસન પિતાંબર	અમદાવાદ	૫૮૫	
૨૬	મુસેભાઈ આદમ	ભરૂચ	૫૮૨	
૨૭	માવજી જીભાઈ	સુરત	૫૭૪	

૨૮	ચતુરભાઈ વાઘજીભાઈ	ખેડા	૫૬૮
૨૯	રજબશા મલંગશા	"	૫૬૮
૩૦	ડાહ્યાભાઈ દોલતરામ	અમદાવાદ	૫૬૭
૩૧	નારણુભાઈ બીખાભાઈ	"	૫૬૭
૩૨	નંદલાલ ચુનીલાલ	"	૫૬૫
૩૩	અલીમીયાં બાવામિયાં	"	૫૬૪ ^૧
૩૪	ગોવરધન ગણુપતરામ	ખેડા	૫૫૨
૩૫	કલ્યાણુજી બહેચર	અમદાવાદ	૫૪૪
૩૬	કરસનસિંહ ખોડાભાઈ	"	૫૪૧
૩૭	કરીમભાઈ ખીરભાઈ	સુરત	૫૩૨
૩૮	ખંડુભાઈ મોહનભાઈ	"	૫૧૯
૩૯	વસંતરામ ધીરજરામ	રાજપીપળા	૫૧૯
૪૦	કૃપાશંકર હગનલાલ	ખેડા	૫૧૮
૪૧	ચુનીલાલ ઝવેરદાસ	રેવાકાંઠા	૪૯૫
૪૨	મગનલાલ વિઠ્ઠલદાસ	ખેડા	૪૮૮
૪૩	મુઝાતમિયાં અસરકમિયાં	"	૪૮૧
૪૪	સોમચંદ જીભાઈ	"	૪૭૮
૪૫	રામસંકર રેવાશંકર	અમદાવાદ	૪૫૮ ^૧
૪૬	મહાનંદશંકર ડોસારામ	પાલનપુર	૬૧૦

ટ્રેનિંગની પરીક્ષા
આપવાની.

મહેતાજી.

૪૭	હરીશંક વિલિયમ	અમદાવાદ	૪૫૮
----	---------------	---------	-----

ટ્રેનિંગની પરીક્ષા
આપવાની.

પહેલું વર્ષ

નંબર.	નામ.	જિલ્લો.	કુલ માર્ક.	રિમાર્ક.
૧	અંબાલાલ બળદેવ	ખેડા	૭૦૩ ^૧	
૨	અંબાલાલ ગિરધર	"	૬૬૯ ^૧	
૩	ભીમભાઈ કલ્યાણુજી	સુરત	૬૫૩ ^૧	

૪	મગનલાલ દલસુખરામ	રાજપીપળા	૬૩૪
૫	હીરાચંદ કસળચંદ	અમદાવાદ	૬૨૪½
૬	નાયજી ત્રિલુવન	વાડાશિનોર	૬૦૮
૭	કુલાભાઈ છોટાભાઈ	ખેડા	૬૦૪½
૮	જેઠાલાલ પ્રભારામ	અમદાવાદ	૬૦૦½
૯	મણિશંકર નારણજી	"	૬૦૦½
૧૦	રૂપનાયજી રૂદરજી	સુરત	૫૯૭½
૧૧	મોહનલાલ કલ્યાણજી	અમદાવાદ	૫૯૦
૧૨	ભાઈશંકર ગણુપતરામ	સુરત	૫૮૧
૧૩	મગનલાલ સુરજરામ	રાજપીપળા	૫૮૦
૧૪	નારાયણ પીતાંબર	અમદાવાદ	૫૮૦
૧૫	પ્રજુલાલ જયદેવ	ખેડા	૫૭૯½
૧૬	પ્રાણજીવન બાપુજી	અમદાવાદ	૫૭૯½
૧૭	ખંડુભાઈ ડાહ્યાભાઈ	સુરત	૫૭૭½
૧૮	રણુછોડજી બાવાભાઈ	"	૫૭૬
૧૯	નારણજી વસનજી	"	૫૭૪
૨૦	નરસિંહ મુળજીભાઈ	ખેડા	૫૭૦
૨૧	ભીમભાઈ દાજીભાઈ	સુરત	૫૬૯½
૨૨	નાથાલાલ ગલાભાઈ	ખેડા	૫૬૬½
૨૩	મોહનલાલ મથુરદાસ	"	૫૬૫½
૨૪	માણેકલાલ મગનલાલ	"	૫૬૪½
૨૫	માણેકલાલ બહેરદાસ	"	૫૬૦½
૨૬	બાજીશા લાલશા	ભરૂચ	૫૫૫
૨૭	જેઠાભાઈ મીઠાભાઈ	ખેડા	૫૫૨½
૨૮	સોમેશ્વર શિવલાલ	અમદાવાદ	૫૫૨
૨૯	કુબેરદાસ ગોકળદાસ	ખેડા	૫૫૦
૩૦	દાભાઈ અંગઈદાસ	ભરૂચ	૫૪૮½
૩૧	કુલાભાઈ નયુભાઈ	અમદાવાદ	૫૪૫
૩૨	સોમાભાઈ મંમળભાઈ	ખેડા	૫૩૨½

સોમેશ્વર બહેચર	પંચમહાલ	૫૩૦ $\frac{૩}{૪}$	
રણછોડજી કલ્યાણજી	સુરત	૫૨૭	
મંદુભાઈ મકનજી	સચીન	૫૨૪ $\frac{૩}{૪}$	
	(૨૨૬)		
છોટાલાલ રણછોડ	ખેડા	૫૨૧ $\frac{૩}{૪}$	
મથુર મનસુખ	પંચમહાલ	૫૨૧ $\frac{૩}{૪}$	
રામચંદ્ર દલપતરામ	ભરૂચ	૫૦૧	
ઈસિપ મહમદ હમરજી	,,	૪૬૭	
દામોદર હેતમરામ	રાજપીપળા	૪૮૧ $\frac{૩}{૪}$	
શંકરભાઈ લાલભાઈ	સુરત	૪૫૮ $\frac{૩}{૪}$	
પ્રાણુલાલ રણછોડ	વાડાશિનોર	૪૫૩ $\frac{૩}{૪}$	
અંકુભાઈ દાજીભાઈ	સુરત	૫૭૦	ડ્રાઈઝિંગની પરી- ક્ષા આપવાની
શિવલાલ હગનવાલ	ખેડા	૫૨૩	,,
મહેતાજીઓ.			
જોરાભાઈ લલ્લુભાઈ	ખેડા	૫૭૧	
પુરુષોત્તમ મથુદાસ	પંચમહાલ	૪૮૮ $\frac{૩}{૪}$	
ચુનીલાલ દલસુખરામ	રાજપીપળા	૪૭૨	
લલ્લુભાઈ ઈશ્વરદાસ	ખેડા	૪૨૭	ડ્રાઈઝિંગની પરી- ક્ષા આપવાની

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

મેરી કોર્પોન્ટર સ્કૉલરશિપો.

જાહેર ખબર.

૧. મુંબઈ બેટમાં આવેલી મરેડી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી કન્યા-
ળાઓમાં અભ્યાસ કરનારી છોકરીઓને માટે લંડનની મેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ
સોસિએશને ૫ સ્કૉલરશિપો રચાવી છે. તેનું નામ “મેરી કોર્પોન્ટર સ્કૉલર-
શિપ” છે.

લરશિપો " રાખ્યું છે અને તે સંમધી ઇ. સ. ૧૯૦૮ ને માટે નીચે પ્રમાણે ધારાઓ કરવામાં આવી છે

૨. એ સ્કૉલરશિપોની કિંમત તથા તે મળવાની શરતો નીચે પ્રમાણે છે —

સુખમ્મની મ્યુનિસિપલ, આશ્રિત, કે ખાનગી, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) કન્યાશાળાઓની બોનાફાઇડી (ખરેખરી) વિદ્યાર્થીઓને આની હરીફાઈ કરવામાં દાખલ કરી શકાશે, પરંતુ આ સ્કૉલરશિપ મળવાનો ખીલકુલ સંભવ ન હોય તેવી વિદ્યાર્થીઓને ન મોકલવાની કાળજી રાખવી. નાલાયક છોકરીઓની મોતી સપ્પા મોકલવી તેથી મોકલનાર નિશાળને આખરૂં કરતા ગેંગ્યાખરૂં વધારે મળે છે

૩ કન્યાશાળાના છઠ્ઠા ધોરણમાં સાગમાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દરેક મહિને પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે, પણ તે એવી શરતે કે તે ફતેહમદ ઉમેદવારોએ બ્યાંમુધી સ્કૉલરશિપ મળે ત્યાંમુધી જે નિશાળમાં સરકારને તપાસણીનો હક છે તેવી કોઈ નિશાળમાં વિદ્યાર્થીશિક્ષક (પ્રિન્સિપલ ટીચર) તરીકે કામ કરવું અને તે નિશાળના તન્ત્રીઓને અને સરકારી ઈન્સ્પેક્ટરોને સતોપ આપવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર છઠ્ઠું, અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીન્નું ધોરણ પૂરૂં કર્યું છે, અને જે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ત્રીજા ધોરણ કરતાં કોઈ ચઢીઆતા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી નથી તેનેજ માત્ર આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દર માસે ચાર ચાર રૂપીઆવાળી બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે; એવી શરતે કે તેમણે સરકારની તપાસણી નીચેની કોઈ નિશાળમાં અભ્યાસ કરવો જતરી રાખવો અને છઠ્ઠા ધોરણમાં અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીન્ન ધોરણમાં સતોપકારક રીતે અભ્યાસ કરવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર પાંચમું, અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલું ધોરણ પૂરૂં કર્યું હશે, અને વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ત્રીજા ધોરણ કરતાં ચઢીઆતા ધોરણમાં નાંદ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૫. જે છોકરી ચોથા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરે

તેવી એકને ત્રણ રૂપીઆવાળી એક સ્કૉલરશિપ તેવીજ શરતોથી આપવામાં આવશે. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર મોડેલ ધોરણ પૂર્ણ કર્યું હશે, અને જે વર્નાક્યુલર પાંચમા કે ઍગ્રેસો વર્નાક્યુલર પહેલા ધોરણ કરતાં ચઢીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપ મળી શકશે.

૬. તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૮ થી એક વર્ષ સુધી આ સ્કૉલરશિપો મળશે. જે વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષાની પહેલાંના આઠમાં આઠા છ માસ સુધી મરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી પ્રાયમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) શાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હશે અને તે નિશાળના અધિકારીઓએ જેમની ચાલચલગત અને નિયમિત હાજરી બાબતે સારો રિપોર્ટ કર્યો હશે, તે સહજાંને આ સ્કૉલરશિપો મેળવવાનો હક છે.

૭. જે ઉમેદવારે એક વખત સ્કૉલરશિપ મેળવી હશે તેનાથી તેજ સ્કૉલરશિપ મેળવવા માટે ફરીથી હરીફાઈ થઈ શકશે નહિ, પણ તેનાથી ચઢીઆતી સ્કૉલરશિપ માટે હરીફાઈ થઈ શકશે.

૮. એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી આ હરીફાઈની પરીક્ષા લેશે એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના દિવાનખાનામાં તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૭ સોમવારને રોજ (મુબઈના વખત પ્રમાણે) સવારના ૧૧ વાગે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારોએ પોતાનાં તથા પોતાની નિશાળનાં નામો, મુબઈના એક ડેપ્યુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને તા. ૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૭ ને રોજ અગર તે પહેલા મોકલી આપવાં.

R. D. Prior.

પૂના, ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મ. વિ.

મુબઈની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની અપાનારી વધારાની સ્કૉલરશિપો.

૧. મુબઈની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફથી આપવામાં આવનારી બીજી વધારાની ૫ સ્કૉલરશિપો આપવાને માટે લેવાની પરીક્ષા તેજ વખતે અને તેજ ઠેકાણે થશે.

૨. એક સ્કૉલરશિપ રૂપીઆ ૧૦ ની, બે છ છ રૂપીઆની અને

બે ત્રણ ત્રણ રૂપીઆની, નીચેની બાબતો સિવાય બધી રીતે ઉપરની શરતો પ્રમાણે આપવામાં આવશે.

૩. જે કન્યાશાળાઓ, અથવા યૂરોપીયન કન્યાશાળાઓમાં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર ધોરણ શિખવાતુ હશે, ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓનેજ માત્ર વધારાની સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. દરેક ૬ રૂપીઆવાળી બે સ્કૉલરશિપોમાંથી એક સ્કૉલરશિપ એંગ્લો-વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા ધોરણમાં જે સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તેને, અને બીજી સ્કૉલરશિપ એંગ્લો-વર્નાક્યુલર પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તે કન્યાને આપવામાં આવશે. ૩ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ ઉપરની બહાર ખર્ચના પાંચમા પેરેગ્રાફમાં જે પરીક્ષા બતાવેલી છે તેજ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર આપવામાં આવશે, અને દસ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ કોઈ યૂરોપીયન અથવા ઇંગ્રેજી શિખવનારી (English teaching) શાળામાંની સારામાં સારી લાયકાત ધરાવનાર વિદ્યાર્થીને યૂરોપીયન ૬ઠ્ઠા ધોરણના બધા વિષયની પરીક્ષા ઉપર આપવામાં આવશે, એવી શરત કે તે વિદ્યાર્થીએ ૪ થા વિષયમાં કોઈ સ્થાનિક વર્નાક્યુલર ભાષા લીધેલી હોવી જોઈએ.

૫. દસ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ મળી શકે તેવી કોઈ ઉમેદવાર નહિ હોય તો ૧૯૦૭ ના ઑગસ્ટમાં થયેલી જ્યુનિયર સેકન્ડરી ટીચર્સ સર્વિસેટ પરીક્ષામાં જીત્યામાં જીતી આવનાર છોકરીને આપવામાં આવશે.

૬. જેવી રીતે અને જે વખતે “ મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો ” આપવામાં આવશે, તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે વધારાની સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

પુના, ૧૮ મી નવેમ્બર
૧૯૦૭.

R D Prior,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગ. વિભાગ.

મુખર્મની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાબુઓ તરફથી અપાનારૂ વધારાતુ ઇનામ.

૧. તેજ વખતે અને તેજ સ્થળે હરીદ્રાઈથી નિબંધ લખવાના ઇનામની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨ સામાન્ય નીતિના એક વિષય ઉપર તે નિબંધ ઇંગ્લેશમાં લખવાનો છે અને તે વિષય પરીક્ષાની વખતે જાહેર કરવામાં આવશે.

૩ મુંબઈની યુરોપીઅન, ઇંગ્લેશ (English Teaching) અર્થવા ઍંગ્લો-વર્નાકુલર શિખવનારી નિશાળોના આલતા વર્ષના મેટ્રિકયુલેશનના વર્ગનીજ કન્યાઓએ હરીદાર્થ કરવાની છે.

૪ ઇનામગા ૩ ૩૦-૩૫ ની કિંમતની રૂપાની એક ચીજ મળેશે.

પૂના, તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭. } R. D. Prior,
Educational Inspector,
C. D.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અમૃતપુર—પટેલ વહેરીભાઈ હીરજીભાઈ રૂ. ૭-૦-૦ તથા પા. હરીભાઈ ભુદેર રૂ. ૩-૦-૦ ઇનામ. અંભોટા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો તર્યા ગામ લોકો રૂ. ૧૫) ઇનામ કલક—મે નારણભાઈ લલુભાઈ રૂ. ૩૫) કપડા વગેરે. હાંસોટ—યુનિયન કલજ રૂ. ૩-૪-૦ મીઠાઈ દોરા—પટેલ ગલાંજ કરસને વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા, માન બોધક સભા રૂ. ૭-૮-૦ પુસ્તકો તથા મીઠાઈ, પટેલ જીજ્ઞણદાસ ત્રીકમદાંસ રૂ. ૪-૧૩-૬ પુસ્તકો.

થાણા વિભાગ—

ચિંચણી—શેઠ પુરશોતમ કલ્હાનજીભાઈ કાપડીયાના પત્ની દેવકાર રૂ. ૪૫) કાપડ તથા રૂ. ૫) મીઠાઈ.

સરોડા—શેઠ પાલજીજી વીઠાજી રૂ. ૪-૮-૦ મીઠાઈ તથા પુસ્તક.

સોરઠ ગોહીલવાડ વિભાગ—

ખાંટવાં તાલુકા સ્કૂલ—મહેરખાન બાંટવા દરબારે સાહેબ ખાન શ્રી સરજીલદ ખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ. ૧૪-૪-૦ બાળરા—આરકોટના રહીશ રૂ. ગોવિંદજી ગોપાલજી તથા કાનજી લવજી તરફથી રૂ. ૭-૫-૦. વડોદરા—સ્કૂલ કમીટી તરફથી રૂ. ૩-૪-૦. વડોદરા—મહેરખાન કાઠિયાવાડના જમી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. જેતપુરે ખાંચ—રૂ. ૨. વઝીલ અમિયંદ કાળાદાંસ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણા

વદર કન્યાશાળા—માણાવદર એ તરફથી રૂ. ૭-૦-૦. ચમારડી—
ચમારડી ભાગદાર લલુભાઈ કનુભાઈ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણાવદર—
શેઠ દામોદર તથા શેઠ ઉત્તમચંદ માવજી તરફથી રૂ. ૧-૦-૦. બાબર—
શા. અવેર મુળજી તરફથી રૂ. ૧-૦-૦ વડાવ—શેઠ પદમશી ઉકા
તરફથી રૂ. ૧-૦-૦. વાવડી (ગળસાઈની) તાલુકદાર બાપુભા
રતનસીંહજી તરફથી રૂ. ૩-૦-૦. સોનગઢ—વકીલ લક્ષ્મીરામ માવજી
તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણાવદર કન્યાશાળા—મહેરબાન દરબાર શ્રી
શ્રુતેહદીન ખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. લીંબુડા—મુપેડીના
ખોળ જુમાભાઈ કાનજી તરફથી રૂ. ૧-૪-૦. વડોદ—વિપ્ર નાગજી
ગોપાલજી તરફથી રૂ. ૨-૦-૦ દાઠા—દાદા તાલુકદાર સાહેબો તરફથી
રૂ. ૨૧-૪-૦. સદર કન્યાશાળા—સદર રૂ. ૧૦-૧-૬. મેદરડા—
શેઠ જીવા ઝીણા તરફથી રૂ. ૨-૮-૦. મોટા કોટડા—ગામ તરફથી રૂ.
૨-૯-૯. સરદારગઢ—દરબારશ્રી હુસેન યાવરખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ.
૩૨-૧૦-૬. સદર—દરબારશ્રી શરદાર મહમદખાનજી સા તરફથી રૂ. ૪-૦-૦
બાબર—રા. રા. ધારશી કમળશી તરફથી રૂ. ૭-૦-૦. સોનગઢ—
મહેરબાન ગોહિલવાડ પ્રાંતના પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ તરફથી રૂ.
૩૬-૧૩-૦. ખીલખા—દરબારશ્રી આલાવાલા સાહેબ તરફથી રૂ. ૧.

નાંદોદ (રાજપીપળા રોડ) વિભાગ—

ઝંઘડીયા—કન્યાશાળા રૂ. ૧૬-૧૪-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ છોક-
રાની શાળામાં રૂ. ૧૮-૮-૦ ચોપડીયો તથા પતાસાં મહારાણા શ્રી
હનસીંહજીએ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

આમરા—ભાટીયા ગૃહસ્થ શામજી ગોરધનદાસે રૂ. ૭૭-૬-૦
કપડાં, પટેલ પ્રેમજી સવાણી રૂ. ૧) સાકર, ખીમજી જીરામે રૂ. ૧)
સાકર. વેરાક—દકર કરસનજી દેવચંદ રૂ. ૨૪-૮-૦ નિશાળ નમાડી
તથા ઇનામ વહેચ્યું.

જોડીયા—રા. રૂગનાથ સુંદરજી રૂ. ૧૪૦-૦-૦ કન્યાશાળા નમાડી
તથા ચુદડીયો આપી. ભાટીયા—ના. જમસાહેબ તથા શેઠ ખીમજી
કાળા તથા બોખા નારણ તરફથી રૂ. ૪-૪-૦ સાકર વહેંચી.

પાલનપુર વિભાગ—

વારાહી—દરબાર સાહેબ રૂ. ૧૭-૪-૦ છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ તથા માસ્તરોને રૂ. ૩૦-૦-૦ ધનામ અને છોકરીઓને રૂ. ૫-૪-૦ ચોપડીઓ, રૂમાલ વગેરે. પાલણપુર—કન્યાશાળા મે. પાલણપુરના દરબાર સાહેબ રૂ. ૨૦) ધનામ.

રેવા-પંચમહાલ વિભાગ—

કાલોલ મુખ્ય—શેઠ. ફરહુનજી કાવસજી તથા રકુલ કમીટીનાં મેમ્બરો. ૭-૦-૦. કાલોલ કન્યાશાળા—એજન્ટ ૧૬-૦-૦ ટાલોડીઆ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો ૫-૦-૦ બગેરોડાળા—અંબાલીના પોલીસ પટેલ રામસિંગ વાલજી. ૩-૦-૦ ઉજેની—પટેલ બાલુભાઈ ભાઈજી ૩-૫-૦ રામપુર મુખ્ય—સુંચના મહેરબાન મહારાજ સાહેબ બહાદુર તરફથી ૪૬-૧૨-૦ એજન્ટ ૮-૮-૨ એજન્ટ ૮-૦-૦ એજન્ટ—મુંબાઈના શેઠ બહર પીરમહમદ જોખની કંપની તરફથી ૦-૮-૦. એજન્ટ—રકુલકમીટીના મેમ્બરો ૮-૦-૦. રામપુર કન્યાશાળા—સુંચના મહેરબાન મહારાજ સાહેબ બહાદુર તરફથી ૩૧-૪-૧૧. એજન્ટ—એજન્ટ ૧૭-૧૨-૭ એજન્ટ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો ૬-૦-૦. સુઠ—એજન્ટ ૪-૪-૮. લુણાવાડા—શેઠ પ્રાગદાસ હનુમાનદાસ ૩-૦-૦. કડાણા—કડાણાના મે. મહારાણા સાહેબ ૧૨-૮-૩. અમથાણી—કડાણાના ચીફ કોનસ્ટેબલ સાહેબ ૩-૮-૦. શીહોરા—શીહોરા નામે ઠાકોર સાહેબ ૬-૬-૦. વાડાશીનોર કન્યાશાળા—બાઈ જયકોરના ટ્રસ્ટીઓ શા. છોટાલાલ લલુભાઈ વગેરે ૨૫-૦-૦. છોટા ઉદેપુર કન્યાશાળા—છોટાઉદેપુરના મે. મહારાજ શ્રી કૃતેસીંહજી સાહેબ બહાદુર ૭-૦-૦. ચલામલી—ચલામલીના સદ્ગુણસેવા ગોરધન ત્રીભોવન, હરીભાઈ ગીરધર વગેરે ૩-૦-૦, કવાંટ છોકરાની નિશાળ તથા કન્યાશાળામાં—છોટાઉદેપુરના મહેરબાન મહારાજ શ્રી કૃતેસીંહજી સાહેબ બહાદુર ૧૮-૦-૦. એજન્ટ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો ૪-૦-૦. બીલોડીઆ—બીલોડીઆના ઠાકોર બાલુજી જીવાવા ૮-૦-૦.

વાડી—મામલતદાર સાહેબ રૂ. ૪) ચોપડીઓ. સહેરા—શેઠ હરીદાસ મોરારજી રૂ. ૧૦-૬-૬ કપડાં તથા સ્કોલરશીપ તરીકે પોસ્ટમાસ્તર

જેઠાલાલ ગોકળદાસ તથા રા. રામચંદ્ર નરભેરામ તથા શેઠ પુનેમચંદ ગુ-
લાળચંદ રા. ૨૯-૭-૦ છોકરાઓને નિશાળના સાધનોની મદદમાં. કાંકણ
પુર—દેવે ભાઈશંકર સનમુખરામ રા. ૪-૪-૦ ચોપડીયો. લુણાવાડા—
શેઠ ગુલાળચંદ જ્ઞલાલ રા. ૬-૮-૦ તથા મોયાં સાહેબ હૈદરખાલી રા.
૧૦-૦-૦ મીઠાઈ સ્વસ્થાન ખાધુના મેહેરખાન દરબાર સાહેબ રા. ૮-૦-૦
મીઠાઈ. લુણાવાડા—કન્યાશાળા મી; મૂળજીભાઈ નાથાભાઈ રા. ૫-૦-૦
કન્યાઓને ઉપયોગી ચોપડીયો. જાંણુધોડા—મે. દાકોર સાહેબ શેઠ શા-
રામજી તથા ચાણુદાર સાહેબ રા. ૫૩-૩-૩ સ્કુલ જગાડી ધનામ આપ્યું.
માળીવણ—પારેખ હરગોવિંદ દલસુખ રા. ૩-૦-૦ રમાલ આપ્યા. રા.
મધુર—સુંઠના મે મહારાજ સાહેબ રા. ૭-૪-૦ ટોપીઓ. જેતપુર—
જમુગામના ચાણુદાર રા. ૪-૦-૦ રમાલ તથા શાકર. જમુગામ—
જમુગામના ચાણુદાર રા. ૪-૯-૦ પુરતકો તથા સાકર. કવાંટે—મે.
ઉદેપુરના મહારાજ સાહેબ રા. ૫૨-૦-૦ ધનામ વગેરે. આમોદ તથા
ધોરસદ—શામળભાઈ જીવાભાઈ રા. ૧૯-૧૨-૦ એજન—ફકીરભાઈ
બૂલાભાઈ રા. ૧૫-૮-૦ એજન—દેશાઈભાઈ વરજભાઈ મોતીભાઈ
કાળીદાસ ગીરજાશંકર જોષીતારામ મગનલાલ ધશ્વરદાસ રા. ૧૫-૮-૦
નાવલી—પટેલ શનાભાઈ ખુશાલદાસ રા. ૩૦-૦-૦ નરસંડા—પટેલ
મનોરભાઈ ખુશાલભાઈ રા. ૭-૦-૦ વાંઠનાળી—પટેલ ઝવેરભાઈ બા-
પુજી રા. ૪-૧૨-૦ બોદાલ—પટેલ જીવાભાઈ બવાનભાઈ પગી કલા-
ભાઈ લાલભાઈ રા. ૧૭-૦-૦ કંજરી—પણસોરાના પટેલ જુલાભાઈ
મકનદાસ રા. ૭-૦-૦ એજન—આણંદના પટેલ મોતીભાઈ ધોરીભાઈ
રા. ૭-૦-૦ ભાતેર—મથુરભાઈ શીવલાલ રા. ૧૭-૪-૦ એજન—
શાહ કુબેરભાઈ જગજીવનદાસ રા. ૧૮-૦-૦ દેદરડા—શાહ અમરચંદ
રામદાસ રા. ૧૨-૦-૦ સીખોદ્રા—આંકારદાસના મંદીર તરફથી રા.
૨૫-૦-૦ એજન—દાદાભાઈ ઉકાભાઈ રા. ૨૫-૦-૦ એજન—દેશા-
ઈભાઈ ગોવીંદભાઈ પટેલ રા. ૨૫-૦-૦ એજન—નાથાભાઈ બહેચરભાઈ
પટેલ રા. ૩૦-૦-૦ એજન—ઝવેરભાઈ નરેરભાઈ રા. ૨૫-૦-૦
વાસદ—ખુશાલભાઈ અણુભાઈ શંકરલાલ કાળીદાસ રા. ૩૩-૭-૦

જાહેર ખખર આખા વગર પરપાનકસો ખપી ગયું છે અને એકે અવાજે તેની ટ્રસંસા થાય છે. માટે આ ઠેકાણે તેના વખાણની કાંઈ પણ જરૂર નથી. આ પુસ્તક નિદાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ વીવેચન અને ધાતુ મારણની જાખતમાં તથા દેશી, યુનાની, અને અંગ્રેજ વૈદકનાં અનુભવથી, તેમજ ગામડીઆ અને જંગલી લોકોની જડી બુટ્ટીનો શોધ કરી લખવા-
યા આવ્યું છે. રાહેર તથા ગામડાના વૈદો, મહેતાજી માહેબો તથા વૈદકના
રોખીનેને આ ખર સાવન છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકનો દર કોઈ બાબ
લઈ શકે માટે દેશ દિવાયે તેની મૂળ કિંમત રૂ. ૧૦૦ ઘટાડીને રૂ. ૧)
રાખી છે. વી. પી. ચી મંગાવનારને ૦) ૭ વધુ પડશે.

જેકબ એસ. કંથારીઆ, કલાર્ક, મિશન હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસંજી માસ્તરના

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના દાક્ષતા તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી
ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેરિસરો,
પ્રિન્સિપલો, હોમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યત્વે તથા ગુજરાતનાં સર્વે જા-
હેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગનાં મહે-
રબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર એ. જાધવસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક
કોપીબુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલા કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી
છે, અને હજી છે કે રાહી સ્કૂલો આવી સરખા કોપીબુકો
વાપરવાને મગફળી ધરાવશે.

મુખ્યત્વે તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે
રાહેરની લેઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સહયોગરથોએ પણ
સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપી-
બુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તા-
બાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો મલાવવાનો હુકમ કરાવે.

સુન્દર રંગની શાહીથી ઝુપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં દેકાઉંવા-
પડેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩૦ ટકા
કમીશન આપવામાં આવશે; પેટ્રોલ અને રેલવે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ખર્ચ તો કે રેશનથી આગળ ખર્ચ
રચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે ખાનગી પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અઘો ટકા હકસાધ લઈ
મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ટેકાણું—આત્મારામ અને
દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીશુકની ઓફીસ,—કાળકાદવી રોડ
નંબર-૨૩૨ અંબઈ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સગળવેલા એવેર, ગણિતમાં
હોશિયાર અને અતુલની શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત
ભાગ૩નો ખુલાસો. ધો. ૬, ૭, થર્ડ ગ્રેડ, પ્રાથમિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-
ઈનની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃથ્નો.
કો. રૂ. ૩૧.૦-૧૨-૦ બજારીતા શુક્રમેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુર-
ષોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કેપની તથા પ્રભાશંકર
રવીશંકર પાસથો મળશે, ક. સે. ૪૫ ટકા. ખર્ચ મંગાવનારને શિર

બી-સી-એનની કું મહેમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને ડ્રોઇંગ, ધો. ૫ મુ. રૂ. ૦-૪-૦, ધો. ૪ મુ.
રૂ. ૦-૩-૦, ધો. ૩ મુ. રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૨ મુ. રૂ. ૦-૨-૩, ધો. ૧ મુ.
રૂ. ૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ રૂ. ૦-૧-૦; પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ-
યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ રૂ. ૦-૮-૦, મુળધ હલાકા માટે લાય-
બેરી શુક્ર તરીકે મંજૂર સાદું ડ્રોઇંગ ધો. ૬ કુ, ૭ મા અને પ્રવે-
શક માટે રૂ. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ ભા. ૧ લો. રૂ. ૦-૧-૦,
ભાગ ૨ લો. રૂ. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટેકર શુક્ર મેમરી ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ
રૂ. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ ગ્રેડ રૂ. ૦-૬-૦, પ્રેક્ટિકલ જ્યો મેટ્રી
ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૨-૬, ફ્રીહેન્ડ અને કલર ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૪-૦,
છેલ્લી ચાર શુક્ર મુળધની સ્કૂલ ઓફ આર્ટની ડ્રોઇંગની પરીક્ષા માટે છે.
કર્તી ઉસમાન બી. તથા મહોબતમિંદુ મો., આસિ. માસ્તર દે.
દાલેજ રાજકોટ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

--છાપના ગોઠવેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસના છાપના અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાંદુ મેં કલેના બંધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લે.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખે અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઝાઉર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ડેઝાઈન, અને શી બાબતનું પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું તે નિતા લેવા ચવાનો મર્મ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂબીએ અર્થે આનો વવારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વગમ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ. જુરુક નકલના પોસ્ટેજ સાથે આઠી આતા, પદ્મના ખર્ચે લેનાર દસ રૂબીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે માને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થતો નહિ.

~~જાહેર~~ જાહેર ખબરોના લાગામાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સાવધાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧. ... .. ૨	લીટી. તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછી ના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ૧ ગણો ચાન્ડ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે મહિને પૂરો ચાન્ડ, અને પછી દરેક માસે રૂ. ૨ ચાન્ડ લેવાશે.
દસઘી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) -	
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.	
ખાર મામ લગી લાગાગટ હશે	

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેડિંગ્સ-વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૬. આમદની મુઠ્ઠી રાખી વરજાપી મેટ.

REGISTERED NO. B, 43.

અંક ૨ ને.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	૪૪
ગ્રામીન શ્રીકે ભોકો	૩૩-૩૭
ન્યાયશાસ્ત્ર	૩૭-૪૨
કિન્ડર્ગાર્ટન	૪૨-૪૭
વાચનમાળાના નકલેસાકે ખુલાસો	૪૭-૪૯
આધુનિક વિગ્નાન	૪૯-૫૩
ચર્ચે જાણનાં પ્રોલતા	૫૩-૬૨
કેળવણીખાતાની ખબરો	૬૨
વર્નાક્યુલર શાળાનું પરીક્ષા	૬૨
નિસાળોના ઇનામપત્રક	૬૩-૬૪

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ:

"યુનાઇટેડ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ખુશાલદાસ ગોંડલદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાવ્ય ખૂંડ

નવાં ધોરણોના કમ પ્રમાણે, કિંગ્સટન મદતિએ આ કોમીયુટી રચના દેરવામાં આવી છે. ૧૯૬૬-૬૭ ના સરકારી પરીક્ષામાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ થયો હતો.

સો. ૧ (૧૦૦) ઉપરાંત ખરીદનારને ૩૦ રૂકા કમીશન મળશે.

૧૦ સુખાંએજન્દસ. સુરત. કરસનદાસ તારણદાસ. તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરોરામ ઉમીયાશંકર. જલાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર. ભરૂચ. કું. એલની કંપની. તથા બાઈલાલ છગનલાલ. નડીયાદ. ત્રિ. ગુજરાત. પુક ડેમો. તથા છોટાલાલ નિકમદાસ. વઢવાણ. જેમદ તલકશી. તથા પ્રાણ્યશંકર મકનથ. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેંધથ. નવાનગર. હેમરાજ નાથવથ. ભાવનગર. અર્ધલલુસેન એલમથ. મુખાઈ એલ. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પ્રાસે ગવર્મેન્ટ. સેટલ્યુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આચરણાં પુસ્તકોની સોલ એજન્સિસ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ગુજરાતી સુનીલોલની કંપની આઈડીયારો અમદાવાદ.

વેદક વિલાસ.

સોહં પુસ્તક જોશી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તેમજ પદાધીશો દ્વારા સંપાદિત અર્થ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જલુમતી માધક પુસ્તક પ્રાયદો કરે તેવા અમલકારી દેશી ઉપાયો રચી આજીવનની શોધો ખરેખર આકર્ષીત માલમ પડેલાં એકાં ઉપાયોથી બરપુર કીર્તિ ટપાલ અર્થશીખે ૩:૫-૬૦૦ જે. પી.

ચીફ મેનીફલ ઓફીસર સાયલા કાઠિયાવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૮.

અંક ૨.

પ્રાચીન ગ્રીક લોકો.

હવાપાણી, ખોરાક, જમીન અને કુદરતી રચનાનું સામાન્ય સ્વરૂપ એ કુદરતી કારણો મનુષ્યજાતિ પર સર્વથી બળવાન અધિકાર ચલાવે છે. પ્રાચીન સમયમાં દેશના ઇતિહાસનું સ્વરૂપ ઘડવામાં એ મુખ્ય સાધન હતું. સર્વ સામાજિક સુધારામાં દ્રવ્યસંચય પહેલો છે; કેમકે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પર સુધારાની વૃદ્ધિનો આધાર છે અને દ્રવ્યનો સંચય થયા વિના જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે આવકાશ મળતો નથી. જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યનો સંચય જલદી થઈ શકે છે, તેમણે પ્રજાની મૂળ સ્થિતિમાં જ્ઞાનનો આરંભ થતાં પહેલાં દ્રવ્યનો સંચય ચલે આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય પોષણનાં સાધન એકઠાં કરવામાં સફળ થાય છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો તેને વખત મળતો નથી, તેમજ તે તરફ તેને અભિરુચિ પણ થતી નથી અને કોઈ પણ શાસ્ત્ર રચવાનો સમય રહેતો નથી. આ કારણને લીધે જગતનાં પ્રાચીન મહારાજ્યો ઇજિપ્ત પ્રદેશોમાં થયાં હતાં.

યૂરોપખંડમાં બીજા દેશો કરતાં ગ્રીસની કુદરતી સ્થિતિ અને સ્વરૂપ વ્યાપારને માટે વિશેષ અનુકૂળ છે બીજા દેશો કરતાં એમાં ઘણા વધારે ખેતર અને દ્વીપકલ્પો છે અને સમુદ્રના નાના નાના ફાંટા દેશમાં અનેક સ્થળે જવાથી ઘણા ભાગને સમુદ્ર કિનારાનો લાભ મળે છે. આ કારણથી યૂરોપના બીજા દેશો કરતાં ગ્રીસમાં સુધારો પહેલો થયો અને ગ્રીસમાં પણ કિનારા અને દ્વીપોના પ્રદેશો અંદરના પ્રદેશો કરતાં વહેલા સુધર્યાં. વળી ડુંગરો અને ખીણો ઘણાં હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન દ્વીપો અને દ્વીપકલ્પો એક બીજાથી સ્વતંત્ર રહ્યા. દરેક મોટું શહેર તેના આસપાસના મુલક સાથે એક સ્વતંત્ર રાજ્ય બન્યું; અને એવાં સ્વતંત્ર શહેરોમાં જે બળવાન થયું તેનો અધિકાર નબળાં શહેરો પર ચાલ્યો. પણ આવી સ્થિતિમાં પણ પોતપોતાનો સ્થા-

નિકે કારભાર ચલાવવાની ખાતતમાં દરેક શહેર સ્વતન્ત્ર રહ્યું. આ પ્રમાણે સ્વતન્ત્રતા અનુભવવાની ટેવ ગ્રીક લોકોમાં પ્રબળ રહી તેથી મહાન શહેરોના વતનીઓએ જ્યારે બીજા મુલકોમાં જઈ સંસ્થાન સ્થાપ્યાં ત્યારે ત્યાં પણ તેઓ સ્વજીગિને વશ રહ્યાં નહિ, પણ સ્વતન્ત્ર રહ્યાં.

સુસેદ અને લગાઈના વખતમાં આવાં સ્વતન્ત્ર રાજ્યોના મૂળ ઉપરી અધિકારીઓ રાજા હતા. રાજપદ વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થતું હતું, પરંતુ રાજ્યો સ્વચ્છન્દે વર્તી શકતા નહોતા. તેમના પર ઉગમવોની તેમજ સમગ્ર પ્રજાની સલાહો અંકુશ હતો. કાલક્રમે ધણીખરાં શહેરોમાંથી રાજપદથી કાઢી નાખવામાં આવી અને પ્રથમ કુલીનસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર સ્થપાયું. એટલે કેટલાંક જાંચ કુળના પુરુષોનાજ હાથમાં બધા રાજ્ય કારભાર ગયા. શહેરના જૂનામાં જૂના વતનીઓના વંશજો આવાં શિષ્ટ કુળમાં બણાયા અને ઘણાં વર્ષ સુધી તેઓએ પ્રાધાન્યપદ ભોગવ્યું. કેટલાંક શહેરોમાં આવું કુલીનસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર ઘણાં વર્ષ ચાલ્યું, પણ બીજાં શહેરોમાં થોડાંજ વર્ષમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર સ્થપાયાં. આ રાજ્યપદ્ધતિમાં બધા શહેરોએને આધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની અને પ્રજાસભામાં જવાની છૂટ હતી. આ પ્રમાણે ગ્રીસમાં અનુક્રમે રાજસત્તાક, કુલીનસત્તાક, અને પ્રજાસત્તાક એમ ત્રણ રાજ્યપદ્ધતિ સ્થપાઈ. એ ત્રણે રાજ્યપદ્ધતિઓ કાયદાસર ચલાતી હતી; પરંતુ કેટલાંક શહેરોમાં કુલીન અને અકુલીન પુરુષો વચ્ચે પ્રધાન સત્તા મેળવવા માટે લગાઈ ચાલવાથી ત્યાં કોઈક વિશેષ બળવાન પુરુષ પોતાના હાથમાં મુખ્ય અધિકાર લઈ લેતો. આવા પુરુષને કાયદાથી સત્તા મળેલી ન હોવાથી ગ્રીક લોકો ‘ટાઇરન્ટ’ એટલે જુનમી રાજા કહેતા હતા. ઇ. સ. પૂર્વે ૭૫૦ અને સાતમા સદીમાં ગ્રીસમાં જુનમી રાજાઓએ સત્તા ચલાવી.

ગ્રીક લોકો એક આર્યન પ્રજા હોવાથી તેમનેા ધર્મ સમગ્ર આવેન પ્રજાના ધર્મ જોવાજ હતો. તેઓ કુદરતનાં બિન સ્વરૂપને અને તેના અદૃશ્ય શક્તિને, ખાતનાઓને, કુલદેવતાને, અને દૃશ્ય ક્ષીર પુરુષ અને સ્ત્રીઓને દેવ કે દેવી તરીકે પૂજતા હતા. ‘ગ્રીસ’ કે દિગ્વિસ્તૃત એટલે આકાશના દેવને તેઓ સર્વમા મુખ્ય માનતા. દેવલોકોનું સ્થાન

યેસસિમાં હતું અને ઝીઅસનું દેવાસન ઝોલિમ્પસ પર્વત ઉપર હતું. ગ્રીક લોકોની કળા, સાહિત્ય, રાજ્યતંત્ર અને સમગ્ર જીવનદૃષ્ટાન્તોમાં ધર્મના વિચારો મિશ્ર થયા હતા. કવિઓ દેવોનાં આખ્યાનોનું કવન કરતા અને હલાકુથસો દેવ અને દેવીઓની મૂર્તિઓ બનાવતા. સંધિવિધાને સમયે કે કોઈ પશુ મોટું કામ આરંભતાં પહેલાં ગ્રીક લોકો પોતાના ઇશ્વર દેવદેવીની આજ્ઞા લેતા; અને દેવવાણી પ્રમાણે વર્તતા. આ દેવવાણીઓમાં ડેલ્ફી શહેરની દેવવાણી પ્રખ્યાત થઈ છે. એ પ્રાચીન શહેરને હાલ કોરિંથ કહે છે. અને તે દ્રોસિસ પ્રાન્તમાં હતું. એમાં 'ઝીઅસ'ના પુત્ર 'અપોલો' દેવની મૂર્તિ હતી. દેવાલયના મધ્ય ભાગમાં એક ભાંયડું હતું. તેમાં બસાઈ એક આ દેવને પૂજેલા પ્રજોના ઉત્તર એવી ચતુરાઈથી સંવિધ અને એ આરંધણી શબ્દોમાં આપતી હતી કે ગમે તે પરિણામ આવે તોપણ પ્રભુ પૂજનાર દેવના ઉત્તર પ્રમાણેજ થયું છે એમ સમજી રાજી થતો હતો અને તેની શ્રદ્ધા દૃઢ થતી હતી.

એથેન્સ, સ્પાર્ટા અને થીબ્સ એ ત્રણ રાજ્યો ગ્રીસમાં અત્યંત સર્વોપરિ ગયાં. એથેના દેવી ઉપરથી એથેન્સ નામ પડ્યું છે. એ દેવીના મંદિરની પાસે બ્યુપિટર, એપોલો અને ઝોલિમ્પસ દેવોનાં મંદિરો હતાં. એ દેવાલયોનાં હાલના ખંડેર ઉપરથી પણ તે સમયની સ્થિતિનો ખ્યાલ જોનારના મનમાં મહજ આવે છે. આ પ્રમાણે એથેન્સ તે સમયે મોટું શહેર હતું; પણ ટાપર કે સાયરેક્યુસથી વ્યાપારને અર્થ કે શહેરની આજ્ઞાદી જોવા માટે ૨,૩૦૦ વર્ષ પર જે કોઈ જતું તેને માત્ર બદારની આજ્ઞાદી જોવાથીજ શહેરનું મહત્ત્વ સમજાવું નહિ; કેમકે તેના અબ્યુદયનું ખરું કારણ તેની વિદ્યાસંપત્તિ હતી. ગ્રીક લોકોએ સાહિત્ય, ગણિત, ખગોળ, ન્યાય, સંગીત, વૈદ્યક, તરવગાન, દત્તિદાસ, વગેરે શાસ્ત્રો બહુ સારી રીતે જોડ્યાં હતાં અને એ વિદ્યાટંત્રિમાં એથેન્સ મર્વળી શ્રેષ્ઠ પદવીએ પહોંચ્યું હતું. હોમર નામના નામાંકિત કવિનાં પીરરમ કાવ્યો 'ઈલીઅડ' અને 'ઓડિસ' રામાયણના જેવાં મોટાં કાવ્યો છે અને તે એવાં તો લોકપ્રિય થયાં છે કે તેનું બા-
પાન્તર સૂરોપની ધણી બાપાઓમાં થયું છે. હોમરનો અપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત-

ત્રી વિલિયમ એવર્ટ ઝેલ્સ્ટન કહે છે કે 'દરરોજ મારા અભ્યાસનું આરંભમાં હું મારા જૂના મિત્ર, હોમરઅને વાંચુ છું. એ અને મારી તરુણાવસ્થાના તેમજ પત્રિમાવસ્થાના મિત્રો છે અને જ્યાંસુધી મારા ઘટમાં પ્રાણ છે. અને માનસિક શક્તિ સ્વસ્થ છે ત્યાંસુધી હું કદી એ મૈત્રી તજનાર નથી.' કાવ્યશાસ્ત્રમાં જેવું હોમરનું નામ પ્રસિદ્ધ છે તેવું ઇતિહાસમાં હીરોડોટસનું છે. એ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસકર્તા છે અને તેથી ઇતિહાસના પિતાના નામથી પ્રખ્યાત છે. ગ્રીક અને ઇરાની લોકો વચ્ચે ઇ. સ. પૂ. ૫ મા સદીમાં જે મહાન વિગ્રહ થયો હતો તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન એ ઇતિહાસકારે આપ્યું છે. ઇરાનીઓની સંખ્યા ગ્રીક લોકો કરતાં ઘણી વધારે હતી તોપણ કળાદૈશલ્ય અને વિદ્યાપ્રભાવથી ગ્રીક લોકોએ તેમને ઘણાં યુદ્ધોમાં હરાવ્યા. આ વિગ્રહના પરિણામે એથેન્સની સત્તા ગ્રીસમાં સર્વોપરિ થઈ.

પણ એથેન્સની સત્તાથી બીજા શહેરોના રાજ્યતંત્રીને ઈર્ષ્યા હતી. જ થઈ અને સ્પાર્ટા અને એથેન્સ વચ્ચે મોટો વિગ્રહ થયો તે ૨૯ વર્ષ પહોંચ્યો. છેવટે સ્પાર્ટાનો વિજય થયો જેમ એથેન્સ પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હતું તેમ સ્પાર્ટા કુલીનસત્તાક રાજ્યોમાં મર્વોપરિ હતું. એથેન્સમાં રસસ્થતા, વિદ્યારુદ્ધિ અને કળાદૈશલ્ય પરિસીમા પહોંચ્યાં હતાં ત્યારે સ્પાર્ટામાં લોકો કલામાં અને જ્ઞાનમાં ઘણા પાછળ હતા. ત્યાં હમેશા એ રાજા સાથે રાજ્ય કરતા હતા. તેમને પ્રજાની મરજી પ્રમાણે રાજ્ય કરવું પડતું. સ્પાર્ટન લોકો વેપારમાં કુશળ હતા. તેમનાં ખાસ લક્ષણ દંડતા અને આગ્રહ હતાં, પણ તેઓ નિમકદરામ અને લુચ્ચા હતા જેમ પણ તેમને માટે કહેવાય છે. સહનશીલતા સિખવરા માટે તેમને યોગ્ય ખોરાક આપતા, વધારે જોઈએ તો તેમને ચોરવો પડતો ને પકડતા તો બારે શિક્ષા થતી. ટાઢ સિવાયની ઋતુમાં તેઓ જાદારનું વસ્ત્ર પહેરતા નહોતા. કોઈ પણ ઋતુમાં જોગ પહેરતા નહોતા અને તેમને ઘાસની પથારી પર સૂવું પડતું. બાહ્યાવસ્થામાં તેમજ તરુણાવસ્થામાં શારીરિક કસરત પર ખ્યાસ ધ્યાન અપાતું. દોડવાની, દૂધવાની, અગ્ર દેંડવાની, કુસ્તીની, મુક્ષાખાઈની અને શિકારની કસરત કરવી પડતી. અમુક વાર્ષિક ઉત્સવ (Artemis Orthis) ને દિવસે હોકરાઓને ફટકા મારના રિવાજ

હતો. આનો હેતુ તેમને સહનશીલ કરવાનો હતો. કેટલીક વખત પ્રાણુ જાય એવી સખત રીતે ફટકા મારવામાં આવતા. જેઓ લગાર પણ ડગે નહિ તેમને વખાણુતા અને જેઓ સહજ પણ જૂમ પાડે તેની હાંસી ચતી. શ્રીસતી એજ પ્રજા વિધાને ધિક્કારતી અને તરુણી ક્ષણવણીમાંથી વિધાને ખાતલ કરતી. ખીજી શ્રીક ઓઓ કરતાં સ્પાર્ટન સીની પણ કુળવણી જુદી હતી. ઑથન્સમાં થતું તેમ ઘેર રહી કાંતવાતુ કામ કરવાને બદલે તેઓ જાહેરમાં નૃત્ય કરતી, દોડવાની સરત કરતી, કુસ્તી લડતી, અસ્ત્ર ફેંકતી અને એવી ખીજી કસરત કરતી

આ પ્રમાણે સ્પાર્ટામાં વ્યાયામ પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવતું. જો કોઈ બાળક જન્મે સારે નખણ માલમ પડે તો તેને ટેગિટસની ટેકરી પરથી ખીણામાં ફેંકી દેતા. દરેક શ્રીપુરુષ કે સ્ત્રીને વ્યાયામશાળામાં જઈ કસરત કરવી પડતી અને સહનશીલતા શિખવવા માટે અનેક પ્રકારના અંગકષ્ટ વેઠવા પડતાં. જેમ વિક્રતા અને કળાકૌશલ્યમાં ઑથન્સની તેમ કલાપત અને કસરતમાં સ્પાર્ટાની કોઈ પણ ચહેર બરોબરી કરી શકે એમ નહોતું.

એસિડોનિયા પ્રથમ શ્રીક રાજ્ય તરીકે ગણાતું નહોતું; પણ ફિલિપ રાજના સમયમાં તેની સત્તા વધી તેણે ધીમે ધીમે શ્રીક લોકોના રાજ્ય-કારભારમાં માયુ માયુ અને ધરાની લોકો જોડે લડવામાં એકત્ર થયલાં સર્વ શ્રીક રાજ્યોનાં લશ્કરનો નાયક બન્યો. તેના પુત્ર મહાન્ એલેક્ઝાન્ડરે (સિકંદર) ધરાની રાજ્ય જીતી લઈ પોતાની સત્તા છેક હિંદુસ્તાન લગણુ વધારી. આ મહાન્ શ્રીક રાજ્યને છેવટે રોમન લોકોએ જીતી લીધું

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(સાધણ ૫૪ ૧૦ થી)

હેત્વાભાસ (ચાલુ).

નૈયાયિકો હેત્વાભાસ પાચ છે એમ કહે છે. વૈશેષિકો તથ્ય છે એમ કહે છે. હેત્વાભાસોનાં નામ પણ સર્વ પુસ્તકોમાં મરખાં નથી. જાતમ ન્યાયદર્શનમાં સન્નિધિયાર, વિરુદ્ધ, પ્રકરણમય, સાધ્યસમ અને અતીતકાલ એ પાંચ હેત્વાભાસો આપે છે, અત્તમ તર્કસંમદમાં સન્નિધિ

સાધ્યના અભાવથી વ્યાપ્ત જે હેતુ તે વિરુદ્ધ કહેવાય છે. 'આ ગો-
ય છે, અશ્વત્વ છે તેથી' એમા અશ્વત્વ હેતુ વિરુદ્ધ છે. 'ન્યાં ન્યાં
અશ્વત્વ છે સા સાં ગોત્વનો અભાવ છે' એમ હેતુને સાધ્યની સાથે
વ્યાપ્તિ હોવાને બદલે સાધ્યના અભાવની સાથે વ્યાપ્તિ છે. વ્યાપ્તિના નિ-
ર્દેશમા વ્યાપ્ય પહેલો આવે છે અને વ્યાપક પછી આવે છે, માટે અ-
શ્વત્વ એ વ્યાપ્ય છે અને ગોત્વાભાવ વ્યાપક છે. આ પ્રમાણે અશ્વત્વ
હેતુ સાધ્યના અભાવથી વ્યાપ્ત હોવાથી વિરુદ્ધ છે.

જે હેતુને સાધ્યનો અભાવ સાધનાર અન્ય હેતુ છે તે સત્પ્રતિપક્ષ
(વિદ્યમાન છે પ્રતિપક્ષ-સાધ્યાભાવ સાધનાર સામે હેતુ જેને એવો) કહેવાય
છે 'પર્વત વર્ણમાન છે, ધૂમવત્તથી, મહાનસની પેઠે' એમા ધૂમવત્ત
હેતુ છે, એનો પ્રતિપક્ષી 'પર્વત વર્ણપભાવવાન છે, પાપાણુમય છે તેથી,
કુડ્યની પેઠે' એમા જે પાપાણુમયત્વ હેતુ છે તે છે, આથી ધૂમવત્ત
હેતુ સત્પ્રતિપક્ષ કહેવાય છે. આમા બંને હેતુઓ એક એકના સાધ્યનો
અભાવ સાથે છે તેથી પરસ્પર સત્પ્રતિપક્ષ છે આવું જ્ઞાન સાક્ષાત્ અનુ-
ભિતિતુ પ્રતિબન્ધક થાય છે વર્ણવ્યાપ્ય ધૂમવાન પર્વત છે અને વર્ણ્ય-
ભાવવ્યાપ્ય પાપાણુમયત્વવાન પર્વત છે એવા બે પરામર્થ થવાથી એકે-
ગાથી અનુભિતિ થતી નથી, કેમકે એક એકને પ્રતિબન્ધક થાય છે આ
હેત્વાભાસને જ્ઞાતમે પ્રકરણુસમ કહો છે નિર્ણય માટે નિર્દિષ્ટ કરેલો હેતુ
પ્રકરણુનો નિર્ણય કરવાને બદલે તેની ચિન્તા-નિગાસા-આકાક્ષા ઉત્પન્ન
કરે તે પ્રકરણુસમ પ્રકરણુનો નિર્ણય થવાને બદલે તે પ્રકરણુનીજ સ્થિતિ
મા રહે છે માટે પ્રકરણુસમ કહેવાય છે

વ્યાપ્તિ કે પક્ષવૃત્તિત્વ-પક્ષગા હોવા પછું જેમા નયો તે અસિદ્ધ
કહેવાય છે. અસિદ્ધ હેતુ ત્રણ પ્રકારનો છે, આશ્રયાસિદ્ધ, સ્વરૂપાસિદ્ધ
અને વ્યાપ્યતાસિદ્ધ 'ગગનકમલ સુગન્ધી છે, કમલત્વ છે તેથી, ત-
ળાવની પેઠે' એમા કમલત્વ હેતુ આશ્રયાસિદ્ધ કહેવાય છે, કેમકે હેતુનો
આશ્રય જે પક્ષ તેને વિષે અસિદ્ધ છે ગગનકમલ જેવો પદાર્થજ નથી.
કમલને વિષે અવચ્છેદક ધર્મ ગગનીયત્વ (આકાશને લગતા હોવું તે)
અસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે જે હેતુનો આશ્રય પક્ષ અપ્રસિદ્ધ હોય તે આશ્ર-

યાસિદ્ધ કહેવાય છે. જો હેતુ સ્વરૂપે અસિદ્ધ હોય, અર્થાત્ પક્ષધર્મતા પક્ષમાં રહેવાપણું એવો જો તેનો ધર્મ તે તેમાં ન હોય તો સ્વરૂપાસિદ્ધ કહેવાય છે. 'તળાવ દ્રવ્ય છે, ધૂમવત્ છે તેથી' અથવા તો 'તપેલો લોહનો ગોળો વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી' એમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુ સ્વરૂપાસિદ્ધ છે; કેમકે પક્ષ તળાવ અને તપેલા લોહના ગોળાને વિષે ધૂમનો અભાવ છે. વ્યાપ્તવાસિદ્ધ એટલે હેતુ સાધ્યનો વ્યાપ્ત હોવો જોઈએ તે નથી. જેમાં વ્યાપ્તિ નથી તે હેતુનું વ્યાપ્તત્વ અસિદ્ધ છે. એવું જો રીતે થઈ શકે; હેતુ ન્યારે સાધ્યનો વ્યાપ્ત ન હોય અને ન્યાયે હેતુ ઉપાધિવાળા સાધ્યનો વ્યાપ્ત હોય 'શબ્દ ક્ષણિક છે, સત્ત્વથી' એમાં સત્ત્વ હેતુ સાધ્યનો વ્યાપ્ત નથી. 'પર્વત ધૂમવાન છે વર્ણિમાન છે તેથી' એમાં વર્ણિમત્ત્વ હેતુ ધૂમવત્ત્વનો વ્યાપ્ત નથી, પણ આદ્રેન્ધન-સંયોગ (લીલા લાકડાનો સંયોગ) રૂપ ઉપાધિવાળા સાધ્યનો વ્યાપ્ત છે. જ્યાં જ્યાં વર્ણિ છે, ત્યાં ત્યાં ધૂમ છે એવી વ્યાપ્તિ નથી, પણ જ્યાં જ્યાં આદ્રેન્ધનસંયોગવાળો વર્ણિ છે ત્યાં ત્યાં ધૂમ છે એવી વ્યાપ્તિ છે. અસિદ્ધ હેત્વાભાસને જાતમે સાધ્યસંગ કહ્યો છે; કેમકે હેતુ અસિદ્ધ હોવાથી સાધ્યના જોવાનું છે.

અસિદ્ધ અને સવ્યભિચાર બંને હેત્વાભાસ વ્યાપ્તિ ન હોવાથી થાય છે તો એ બેની વચ્ચે તફાવત શો? હેતુનો વ્યભિચાર એટલે સાધ્યનો અભાવ હોય ત્યાં હોવું તે. વ્યાપ્તિ ખોટી છે એવો જો નિશ્ચય તે વ્યભિચાર, પણ તે ખરી છે એને વિષે જો સંશય તે અસિદ્ધિ.

સાધ્યનો અભાવ અન્ય પ્રમાણથી નિશ્ચિત થયો હોય તો હેતુ ખાધિત કહેવાય છે. 'વર્ણિ અતુષ્ણ છે, દ્રવ્યત્વ છે તેથી' એમાં અતુષ્ણત્વનો અભાવ જો ઉષ્ણત્વ તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ હોવાથી દ્રવ્યત્વ હેતુ ખાધિત છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે આ હેત્વાભાસોની અંદર ન્યાયના બધા દોષોનો સમાવેશ થાય છે કે કેમ? જેમ હેતુનો દોષ હોવાથી ન્યાય દુષ્ટ થાય છે, તેમજ પક્ષ અને દૃષ્ટાન્તના દોષથી પણ થાય છે. તેટલા માટે કેટલાક ન્યાયિકોએ પક્ષાભાસ અને દૃષ્ટાન્તાભાસનું પણ વિવેચન કર્યું છે. પણ જાતમે જાતિ અને નિમિદ્વરપાનના પ્રકરણમાં ધણા દોષો આપ્યા છે.

અને હેતુવાસના તો તેમને એક દોષ છે આન્યોન્યાશ્રય અને અનુવર્તનો-
થી મળુ ન્યાય હુદ આપ છે. આ પ્રમાણે બીજા પણ દોષો છે પરંતુ એ
બંધા આભાસો હેતુવાસનાંજ દોષી શંકાય છે હેતુપદ, નિર્ગમનવાક્યના
પ્રકરણ અને સાધ્યપદને જોડનાર છે, તેથી ન્યાયનું બંધારણ તેના પર
છે. ન્યાયના દોષો કોઈ પણ પ્રકારે હેતુપદના દોષથીજ થાય છે પરંતુ
એ અનુભૂતિનું કન્ધ છે અને વ્યાપ્તિવિશિષ્ટપદવૃત્તિત્વગ્રાને તે પરમર્શ
છે. અર્થાત્ હેતુ વ્યાપ્તિવિશિષ્ટ છે અને પદવૃત્તિ-પદમાં છે એવું એ જા
ન તે પરમર્શ વાંકું ન્યાય ધ્રુમવાનું પર્વત છે એ જ્ઞાન તે પરમર્શ છે.
આ પ્રમાણે પદવૃત્તિ, પદવૃત્તિનું કે વ્યાપ્તિના દોષ હોય તો પરમર્શ આ-
પ નહિ અને પરમર્શ થાય નહિ એટલે અનુભૂતિ પણ થાય નહિ

કિન્ડર્ગાર્ટન.

(સાંધણ પુસ્તક ૪૬ પાને ૨૩૮ થી)

બંધીસ જેડ મી આલુ.

ઉદાહરણ—પ્રથમ કાતરનો અભ્યાસ કરાવવા માટે બાળકના હાથમાં
એક ચોર ઈંચ ચોરસ રંગદાર કાગળ આપવો, અને તેને સાગસામી બાબુઓ
એક બીજાની ઉપર આવે તેમ બેવડા વાળીને સળ પાડના કહેવું, વચ્ચે
થી જોઈને સળ પડે તે બાળકના સામે આવે તેવી રીતે બાળકના હા-
થમાં તેની ડાબી બાજુ પકડાવવી તેજ સળ ઉપર કાતર મૂકીને તે કા-
ગળને જોઈને કાપી નાખવા તેમ કહેવું આ કપાયું એટલે બાળકના હા-
થમાં એ દોઢ ચોરસ કડકાઓ થશે. એ કડકાઓની ટુકી બાબુઓ એક
બીજા ઉપર આવે તેમ ચર્ચચર્ચા વળાવી સળ પેડાવેલા, અને તેજ પ્રમાણે
બીજા કાગળનું પણ કરવું હવે એ બન્ને કાગળના કડકાઓને એક બીજા
ઉપર બંધ ખેસી રહે તેમ ગોઠવાવો, એટલે નીચેના કાગળમાં સળ ઉપ-
રનાની સામે સળા જગે તેના ઉપર મીઠી કાતર ઉપર અગાણું મુકવો,
એટલે બાળકના હાથમાં ચાર ચોરસ કડકા થશે હવે આગળ ચાલ્યા
પહેલા તેને થોડું સામાન્ય જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે કિન્ડર્ગાર્ટનના ટેબલ
ઉપર એક કડકો મુકાવવો અને તે ટેમસના કેટલા ચોરસ રોકે છે તે

પૂછ્યું: છોકરો તરત મેળવીને કહેશે કે ચાર બીજો મેળનાવો, એટલે તે-
નો પપ્પુ જનામ ચાર મળશે. એ પ્રમાણે બધા કડકા સરખાબધા પછી
બધા કડકાને માથે જોડી. ઈર્ષ ચોરસ કાગળ બનાવે. 'તો કેટલા ચોરસ
સેકે છે ૧ સોળ' 'દરેક બાળુ કેટલી લેગાઈ મુધી પહોંચે છે ૪ ચોરસ
મની બાળુઓ મુધી' 'દરેક નાના કડકાની બાળુ કેટલી પહોંચે છે ૧
બે બાના મુધી' આવી રીતે પ્રશ્નો પૂછીને એક ચોરસમાથો 'તેનાથા
અર્ધા બાળુ હોય તેવા ચાર ચોરસ થાય તેવા બાળકને સારી પ્યાલ આપ્યાં.

આર ચોરસને બેવડા વળાવીને વળી સળ એક બીજા ઉપર આવે
તેમ જોડ્યાવો, અને તે સામટા સળ ઉપર કાતર મુકાવીને કપાવો એટલે
તેમાં પાસે ૮ દીર્ઘ ચોરસ કડકાઓ થશે. તેને પપ્પુ ચોરસ થાય તેમ
બેરડો વેગાવો, એક બીજા ઉપર જોડ્યાવો અને આઠે પડ ઉપર સામટી
કાતર મુકીને કાપનામું કહો, એટલે એકદરે તેમની પાસે ૧૬ ચોરસ કડ-
કાઓ થશે આ કડકાઓ બરાબર કપાયા છે કે નહિ તેની ખાતરી કર-
વા સાર કિન્ડર્ગાર્ટનના ટેબલ ઉપરના ચોરસની સાથે મેળવાવો. દરેક
છોકરા કે છોકરીના ચોરસ આ પ્રમાણે શિક્ષકે જાતે જઈને મેળવીને બેવા
જોઈએ, અને તે દરેકને પોતાની ખામીઓ સમજાવી જોઈએ આ સૌ-
ર્વ ચોરસ કડકા દરેકની પાસે થયા પછી સાતમી 'અક્ષોસનો સૌંદર્યની
ઘાટને એનુસરીને તેમાંથી સૌંદર્યના ઘાટ જોડાવા દરેક બાળક પોતાની
રુચિ આે કલ્પના પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે જોડે એ ધમ્મવા લાયક છે.
ધમ્મવા ઘાટો જોડ્યા પછી જેને જે સારો લાગે તે ઘાટ સર્વવાયે તેથી
રીતે તે કડકાઓને એક સદાઈદાર કાગળના પુટા ઉપર ચોરાવવા, તેથી
કૃતિ કરાવવા તે નીચે પ્રમાણે—

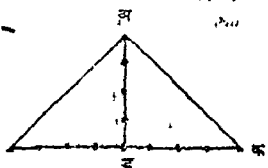
એક અક્ષર રહી કાગળ ઉપર તે કડકો મુકાવવો. તેના ઉપર એક
ખૂણા ઉપર બાળક સદાઈદાર આગળા રાખીને ચુદરની પાછી એવા રીતે
ફેરવે કે બધે સરખો ચુદર આવે પછી પોતાની આંગળી ઉપાડી લખે
તે ખૂણા ઉપર પપ્પુ તે પાછી ફરવે એટલે આખા કાગળ ઉપર સરખો
ચુદર પમતપ સામસામા બે ખૂણા પર આગળાઓ દર્શાવે બાળક તે ઉ-
પરે અને ચુદરવાળી બાળુ નીચે જમ તેમ કડકો આંગળાઓની ટેરવા
ઉપર રાખીને સદાઈદાર બાળુ ઉપર લાવે જે પુટુ તૈયાર ગણ્યું હોય તે

ના ઉપર તે સાચવીને તેની બાબુઓને સમાન્તર તે કડકાની બાબુ રાખીને મૂકે. કાગળના કડકાને મૂકવાની સૌથી સારી રીત એ છે કે આંગળી ઉપરના બે છેડાં ઉંચા રાખીને વચ્ચેથી હોડી કે ઘોડીઆની માફક એટલે ખવરાવી કાગળને નીચે ઉતારવો. આથી કાગળનો વચલો ભાગ પહેલો પુટ્ટાને આડકશે; અને તેટલું થયા પછી આંગળીઓ હાથ લેવી, અને કાગળને એની મેળે નીચે બેસવા દેવો. નીચે બેસી રહે ત્યારે શિક્ષકે તે જોવો અને સમાન્તર અને ખરી યોગ્ય જગાએ આવ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવી; આવ્યો હોય તો તેને રમાલ દાખવા કહેવું, એટલે તે કાગળ પુટ્ટાની સાથે સજ્જડ થઈ જશે, અને વધારાનો ગુંદર કે લાહી બહાર નીકળી જાય તે જુગડા વતીજ બાળક પાસે લોહી લેવડાવવાં કે ગાંધા રહે નહિ. કદાપિ કડકો યોગ્ય જગાએ બંધ બેસતો ન આવ્યો હોય તો બીજી આંગળીઓથી હળવેથી તેને ખસેડાવી યોગ્ય સ્થળે લાવવો, અને ત્યાર પછી તેને દાખવાનું કહેવું; કારણ કે એક વખત દખાવ્યા પછી કાગળની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવો એ ઘણુંજ કઠણ પ્રયોગ થઈ પડે. પ્રથમ કાગળને આંગળીઓથી ઉપડાવવાનું કારણ એટલુંજ છે કે બાળકને પહેલાંથી નિરાશા ઉત્પન્ન થાય નહિ, પણ એવી રીતે કાગળ ઉપડાવવાથી લાહી કે ગુંદર બાળકની આંગળીઓનાં ટેરવાં ઉપર વળગે, અને વારંવાર તેને સાફ કરવાની માથાકૂટમાં તેને પડવું પડે. આંગળીઓની ઉપડાવવાનો સારો અભ્યાસ થયા પછી સોયા ઉપર કે પાતળી ચીરો ઉપર બંને તરફથી કાગળ ઉપડાવી પુટ્ટા ઉપર સફાઈથી મુકાવવાનો મહાવરો કરાવવો એટલે તમામ કામ સફાઈથી થશે. કાગળ ચોઢવામાં લાહી કે ગુંદર જેમ અને તેમ ઓછાં વપરાવવાં, તેમજ પુટ્ટા ઉપર કે કાગળની ઉપલી બાબુએ ગાંધા પાડવા દેવા નહિ, અને કદાપિ ગાંધા પડે તો તેનો નિકાલ તરત ચોખ્ખા રમાલ વતી સાચવીને કરાવવો. જો લાહી અથવા ગુંદર ચોખ્ખાં અને પાતળાં હશે તો પહેલા ગાંધા પણ જતા રહી બેમાલમ થશે; માટે લાહી કે ગુંદર ચોખ્ખાં રખાવવામાં શિક્ષક બહુજ સાવચેતી રાખવી.

એ કડકાઓને કેટલાક શિક્ષકો મણકાવાળી દોરીઓમાં પણ પરાવી નુસાળે છે, પણ સાર્વજનિક રીત તેને ચોઢીને સૌંદર્યના આકાર બનાવ-

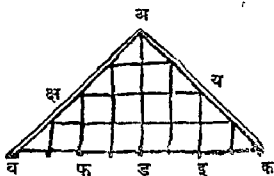
વાની છે, આ પુઠાને કડીઓ અને દોરીઓ પરોવીને ખીલીઓ ઉપર
સીધી હારમાં લટકાવવાથી નિશાળને આખો હોલ સુશોભિત દેખાય છે,
અને બાળકોને, શિક્ષકોને તેમજ નિશાળની મુલાકાત લેનારને આનંદ થાય છે.
આના ચોરસ કડકાઓ ઉપર બાળકના હાથ જગ આપ્યા એટલે કે-
પાવવાની કૃતિમાં આગળ વધવું.

એક ચાર ઇંચ ચોરસ કાગળ બાળકોના હાથમાં આપવો. તેને ખૂ-
લેથી સામસામે વાળી બેવડો કરી સળ પડાવવો, એટલે તેમના હાથમાં
બેવડા કાટખૂણ ત્રિકોણો થશે, તેની બાજુઓ અને ખૂણાઓ બરાબર
એક બીજાની સાથે મળી જાય છે કે નહિ તેની ખાતરી બાળક પાસે
શિક્ષકે કરાવવી. સળ અને છૂટા છેડા વાળો કાટખૂણો દુભગાય એવી
રીતે વળી કાગળ વળાવીને સળ પડાવવો એટલે ત્રિકોણ ચોવડો-ચાર પડ-
વાળો થશે. કાટખૂણાવાળો ત્રિકોણનો છેડો મધ્યબિંદુ હોવાથી તે ઠેકાણે-
થી છેડો બંધાયેલો રહેશે અને બીજા અર્ધા કાટખૂણાવાળો ખૂણાઓ આ-
ગળ કાગળની ધાર આવી હશે. વળી એ પ્રમાણે વાળેલા કાગળનો કાટ-
ખૂણો અને તેના સામેની કણવાળી બાજુ દુભગાય તેવી રીતે તે કાગ-
ળને બેવડો વળાવો, એટલે બાળકના હાથમાં કાટખૂણ ત્રિકોણ-આઠ પડ-
વાળો-થશે, તેની એક તરફ કાટખૂણો થશે અને બીજા બે ખૂણામાંનો
દરેક અર્ધો કાટખૂણો હશે અર્ધા કાટખૂણાવાળો એક છેડો બંધાયેલો સુ-
ને બીજો ખૂણો કાગળના છૂટા છેડાવાળો થશે. કાગળને કાપવા સાર
આ, મુખ્ય સાધન થયું. આના ઉપર કાતરથી કાપ પડાવીને તેના અનેક
પાટ કરાવવાના છે, માટે આ કાગળનો મુખ્ય પાટ બાળકે સારી રીતે
બનાવી શકે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પછી ખાતરી કરવી. આ બાજુએ
જે આકૃતિ આપી છે તે એવી રીતે એક ચોરસને આઠ પડમાં વાળેલા
ત્રિકોણનો આકાર છે. જ આ

ગળ કાટખૂણો છે, અને જ
અને ક આગળ અર્ધા અર્ધા
કાટખૂણા છે. જ આગળ કા-
ગળના છેડા છૂટા છે અને ક
આગળ કાગળ વાળેલો અને
બંધાયેલો છે, કાપતી વખતે જ
સરળતા માટે તેની ઉપર લીટીઓ

દોરાવવી કે સળ પડાવવા. આ આઠ પડવાળા કાગળ ઉપર બીજા સળ પડાવવા ઠીક ન લાગે તો તેવડોજ એક બીજા કાગળનો ત્રિકોણ તૈયાર રાખીને શિક્ષકે તે છૂટા ત્રિકોણ ઉપર સળ પડાવવા. ચ છેડા ઉપર ક છેડા આવે એવી રીતે કાગળને બે વડો વાળીને અઢ સળ પાડવો. પછી તેવીજ રીતે ચ અને ક એકઠા થયલા છેડાઓને વાળીને ઢ ઉપર મૂકીને સળ પડાવો એટલે ફ અને હ આગળ સળો ઉભા પડશે. વળી તેને બેવડો વાળશે એટલે કાટખૂણાની સામી બાજુએ બે બધા મળીને સાત સળો પડશે.

આડા સળો પાડવા માટે અ છેડાને ઢ ઉપર મૂકીને વચ્ચેથી ક્ષય આડો સળ પાડો; અને તેને વળી તેવીજ રીતે બેવડો વાળીને સળ પાડો એટલે આડા-બધા મળીને ત્રણ સળો થશે, અને આખરે સળો પડીને બીજી આકૃતિમાં બનાવેલી લીટીઓ પ્રમાણે સળ દેખાશે.

કાગળ કાપવાને માટે આ સળોનો આધાર લઈને કાપ મૂકવાના છે. વાળેલો આઠ પડવાળો ત્રિકોણ સળવાળો હોય તો તે એટલોજ છોકરાને આપવો. પરંતુ તેની સફાઈ બગડવાની દેહેશતથી તેને સળ વગરનો રાખ્યો હોય તો જે બીજા તેવડાજ ત્રિકોણાકાર કડકાઓ સળ પાડેલા રાખ્યા હોય તે અકેક કલાસમાં વહેંચવો, અને છોકરાઓને કહેવું કે પેલા ત્રિકોણની સાથે બરાબર મેળવીને તેને ઉપર રાખીને ડાબા હાથમાં તે બન્ને ત્રિકોણો સાથે પકડે અને બન્ને ઉપર સાથે કાપ મૂકે. આગ કરવાથી ઉપરનો કાગળ પણ કપાશે; પણ તેના કડકા ઉપયોગમાં લેવાના નથી, ફેંકી દેવાના છે; માત્ર નીચેનો વાળેલો કાગળજ ઉપયોગમાં લેવાનો છે.

ડાબા હાથમાં તે કાગળ એવી રીતે પકડાવવો કે ઢ એટલે કર્ણના નુબાગ બિંદુ ઉપર અંગુઠો આવે અને છૂટા છેડા વાળો ચ ખૂણો ડાબી તરફ અને ક ખૂણો જો કાગળના મધ્યબિંદુવાળો અને બંધાયેલો છે તે જમણા હાથ તરફ રહે. કાટખૂણો અંગુઠાની બહાર સામો રહેશે. જ

મથા હાથમાં કાતર ઝાંલવાની છે અને તે ત્રિકોણ ઉપરની લીટીઓને અનુ-
સરીને તેના ઉપર સફાઈથી એવી રીતે કાપ મૂકવાના છે કે આઠે પડ
સાથે કપાય. આ કપાયલા કડકાને પછી એકઠા કરી સૌંદર્યના આકાર
બને તેમ પુઠ્ઠા ઉપર ચોટવાના છે. બને ત્યાંસુધી તમામ કડકા કામમાં
લેવા; પણ જો કદાપિ કેટલાક કડકા બહુ કામમાં આવે તેવા ન હોય
અથવા ઘાટની શોભા સારી રીતે વધારતા ન હોય, અથવા મહેનતના પ્ર-
માણ્યમાં તેનું ધણું સાફ ફળ ન થતું હોય તો કેટલાક કડકા રદ ગણી
રેંકી દેવાની અડચણ નથી. શરૂઆતમાં તો સાદા કાપને લીધે બધા કડકા
કામમાં આવે તેવા હોય છે; પરંતુ અટપટા સીધા કે વાંકવાળા કાપ હોય
તો ધણા કડકા નાંખી દેવા પડે છે, અને કોઈકે વખત તો અંદરથી એ-
કજ આખો એવો સારો નમુનો તૈયાર થાય છે કે બીજા કોઈ કડકા
લગાડવાનો બીલકુલ અવકાશ રહેતો નથી.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણુ ૧૭ મા પૃષ્ઠ થી.)

પાઠ.

૨૫ બધા શિક્ષકોએ ‘શ્રવણુ’ ની કથા સાંભળી હશે; તેનો આ ઠેકાણે
ઉપયોગ કરવાનો યોગ્ય અવસર છે. છોકરાંઓ જેને પોતાનાં ધર્મ-
પુરતક ગણે છે, તેમાંની કોઈ કથાને ધણીજ શ્રદ્ધાથી સાંભળે છે,
અને નીતિની છાપ એ વાતોથી નેટલી પડે તેટલી જોડી કાઢેલી
વાતોથી પડતી નથી; માટે એવા પ્રસંગોએ રામાયણ, મહાભારત,
ભાગવત કે બીજાં પુરાણો વગેરેની નીતિ વગેરે સંબંધી ટુંકી વાતો
શિક્ષકો કહે તો તેથી ઘણો લાભ થવાનો સંભવ છે. ‘શ્રવણુ’ ની
વાતનું રૂપાંતર કરીને આ પાઠમાં વાત મૂકેલી જણાય છે.
માત્ર છોકરાઓની ફરજ શિખવવાનો ઉદ્દેશ હોવાથી તેટલા પુરતી
વાર્તાનો સાર લીધો છે. ‘શ્રવણુની’ વાત ટુંકામાં નીચે મુજબ છે:-
શ્રવણુ એક ગરીબ યુવક હતો. તેનાં માબાપ અપંગ હતાં. તે-
ને કાવડમાં બેસાડી પોતાની ખાંધે ફેરવી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળે

જ્યો. ધણી તીથિમાં જઈ આવ્યા પછી તે અયોધ્યા તરફ ગયો માળાપને તરસ લાગવાથી તેને પાણી લેવા તળાવે મોકલ્યો. દશરથ રાજા (રામચંદ્રજીના પિતા) તે વખતે વગડામાં મૃગયા માટે ફરતા હશે. શ્રવણ ધડો તળાવમાં બોલ્યો તે વખતે જે અવાજ થયો તે ઉપરથી દશરથ રાજાએ તેને મૃગ જાણ્યો, અને નજરે જોયા વગરજ જે તરફથી શબ્દ આવતો હતો તે જગા તરફ તાકીને તીર મારું. શ્રવણ મુઝો અને દશરથ રાજા સાં ગયા પછી પોતાની મોટી બુલ માલમ પડી અને બહુ પસ્તાવો થયો. શ્રવણનાં તરસમાં માળાપને પાણી પાવા સાથે ધડો ભરીને રાજા તેમની પાસે ગયો અને વગર બોલે પાણી આપ્યું. માળાપ ચેતી ગયાં અને દશરથ રાજાને પૂછીને શ્રવણના મૃત્યુની હકીકત જાણી. તેમના દુઃખતું શું પૂછું ? દુઃખના આવેશમાં તેમણે દશરથ રાજાને શાપ દીધો કે ' જેવી રીતે છાકરાના વિયોગના દુઃખે અમે ટળવળી મરીએ છીએ તેવીજ રીતે તું મરીશ.' દશરથ રાજાએ આ શાપને આશીર્વચન માન્યું, કારણ કે તેને પુત્ર ન હોવાથી દુઃખી હતો. આ પછી તેને શ્રી રામચંદ્રજી આદિ ચાર પુત્રો થયા. શ્રીરામના વનવાસગમનથી પુત્રવિયોગનું દુઃખ તેનાથી સહન થઈ શક્યું નહિ અને તેણે સ્વર્ગવાસ કર્યો. શ્રવણનાં માળાપનો શાપ આ રીતે ફળ્યો.

પંકજ.

૨૫ હુંલાં—છોકરાઓને હસવું અને દીર્ઘ ઉચ્ચારની બરાબર સમજણ પાડવી અને હસવું લખેલો છતાં દીર્ઘ ઉચ્ચાર ચાંચ લીરે ઉપર ઓડી લીટીવાળી નિર્ધારી કરવી પડે છે તે સમજાવવું. આ ધોરણમાંથી હસવું અને દીર્ઘના ઉચ્ચાર કરવાનો મહાવરો પડતો નથી તો આમળ ઉપર તેમને એ વિશે પકકું જ્ઞાન થાય.

અમાપ—માપ વિનાની, ધણીજ.

કુહું—કહે ને બદલે છે. કવિતામાં ગાવાની સરળતાને માટે આવા

ફરફાર કરવાની જૂટ છે તે કહો.

ધન ને આંખો હોત—જે અમારી પાસે પુરતા પૈસા હોત, અને જે આંખો નહોત.

તીરથ કરવું—પાણી નજીકની પવિત્ર જગ્યાને તીર્થ કહે છે. હિંદુ-સ્તાનમાં, આવાં ઘણાં તીર્થ ફરીને લાં રનાન કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે, એવું હિંદુ લોકોનું માનવું છે. તીર્થ ફરવાની યાત્રા કરવી—એટલે ‘તીર્થ કરવું’ કહેવાય છે.

પરખી—પરીક્ષા કરીને, મનથી જાણીને.

કાવડ—એક વાંસ કે લાકડાની લાખી ચીપને બને છેડે સીંકાં વળગાડેલાં હોય છે, અને વચ્ચેથી ખભા ઉપરથી ઉપાડીને ફેરવાય છે. વાદીના કંડીઆની તેવી ગોઠવણ પ્રલક્ષ બતાવે.

ધન ધન—આવા દીકરાને ધન્ય છે, એમ વાક્ય ગોઠવાવવું.

આશીશ—આશીર્વાદ.

કરજ—ઇ. દીકરાઓની માળાપ પ્રત્યે ફરજ અદા કરવાનું આ ધણુ જાણુ દર્શાવતું છે, અને આ ઉપરથી નીતિ અને માળાપ કે વડીલો પ્રત્યે બક્ષિત વિશે જાળકને મનમાં ઠસે તેમ સારામાં સારી રીતે શિક્ષા અપાશે.

મેર=મહેર=મહેરજાની.

સુખ—ઇ. જે દીકરા માળાપની પ્રત્યે પોતાની સારી ફરજ બજાવે છે તેને ઘેર લીલા લહેર—રમત-ગમત અને સુખજ સુખ છે.

૨૬ કુળે—જે પ્રાન્તમાં જે વાસણને કુળે કહેતા હોય તે વાસણ પ્રલક્ષ બતાવવું, કારણ કે ચિત્રમાં આપેલા વાસણને કુળે કહેતા હશે કે નહિ તે સંદિગ્ધ છે.

નાચતો નાચતો—પોતાની હેંશીઆરી સફળ થઈ, અને પાણી પીતા મળ્યું એ બે નાચીને હર્ષ બતાવવાનાં કારણ છે.

‘લેવા’ કાજ—‘લાવવા’ કાજના અર્થમાં

આક્રમ, અને ધીરજથી જેવું કામ થાય છે તેવું ફાંફાં મારે થવું નથી, એ શિખામણ આપવાની.

(અપૂર્ણ)

આધુનિક વિમાન (Airship)

(આલુ પૃષ્ઠ ૧૩ મે થા.)

આ પ્રમાણે જલૂનનો ઉપયોગ લોકોએ કરવા માંડ્યો, પણ જે દિ-
શામાં તેને લઈ જવું હોય તે દિશામાં લઈ જવાતું નહોતું. મરજીમાં આવે
તેમ ગાડીની માફક લઈ જઈ શકાય એવું વિમાન અથવા એરશિપ ટિ-
સેન્ડીઅર પહેલ વહેતું પેરિસમાં ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં બનાવ્યું. જલૂનની
કાચળા ફૂલે છે ત્યારે લગભગ ગોળ હોય છે. આ વિમાનની કાચળા લં-
બગોળ તકીઆની માફક આઠા નળા ધાટની હોય છે. આ વિમાનની
કાચળા ૯૧ ફૂટ લાંબી અને ૨૯ ફૂટના વ્યાસની હતી. જલૂનની માફક
તે કાચળા પણ હાઈડ્રોજન ગેસથી ભરવામાં આવે છે. અને તે પર જે
જળી હોય છે તે જળીને છેદે જલૂનની માફક એક હલકા વજનનું હોડ-
કું હોય છે. અમુક દિશામાં લઈ જવાને માટે તેણે વીજળીનો સંયોગ મુ-
કયો હતો અને વહાણની માફક દિશાઓમાં ફેરવવા એક સુકાન પણ તે
પર બનાવવામાં આવ્યો હતો. જર્મનિના એક આદમી કાઉન્ટ વાન ઓપે-
લીને ૪૨૦ ફૂટ લાંબો અને ૩૮ ફૂટના વ્યાસનો એક નવો એલ્યુમીની-
યમના પાતળા પતરાનો બનાવ્યો અને તેની આંદર એણે ૧૭ જલૂન રા-
ખ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં કોન્સ્ટન્સ સરોવર પર ૧૭ મિનિટમાં તેણે
ચાર માઈલ મુસાફરી કરી હતી અને મરજીમાં આવે તેમ ઉપર નીચે
એ વિમાન ચલાવ્યું હતું. એન્ટોસ ડુમોન્ટે પેરિસમાં એક બીજું એવું
નવું વહાણ બનાવ્યું હતું અને તે વિમાનને ચલાવવા સારૂ એણે પેટ્રોલી-
અમથી ચાલતું એક એનજીન વાપર્યું હતું. અંગ્રેજી પ્રજા પણ આ બાબ-
તમાં કંઈ આગસુ બેસી રહી નથી. હાલ તેઓએ એક એવું વિમાન બ-
નાવ્યું છે અને તે વહાણમાં બેસી કર્નેલ કેપર અને મી. કાંડી નામના
બે માણસોએ સેપ્ટેમ્બર માસની આખરમાં મુસાફરી કરી. એ વિમાનની
નળાકારની હવા ભરવાની કાચળા ૧૧૦ ફૂટ લાંબી અને ૨૮ ફૂટના વ્યા-
સની હતી. જલૂનનું કપડું ગોલ્ડ બીટર્સ રિકન (એક જાતનું ઘણું પાતળું
અને મજબુત ચામડું) હતું. તેના ઉપર જળી શુંથી લીધેલી હતી અને
તેની નીચે ૩૦ ફૂટ લાંબી એક હોડી ટાંગેલી હતી. એ વિમાનની ગતિ
કલાકે ૨૪ માઈલ હતી. લંડનમાં એ કેવી રીતે ફરે છે તેની તપાસ સરકાર-

ખાતાના વડોઓએ કરી હતી. એ મુસાફરીથી તેઓએ પોતાનો પુરતો સંતોષ જાહેર કર્યો હતો. બકિંગહમ પેલેસ (મહારાજાધિરાજ શહેનશાહનો મહેલ) અને તેની આજુબાજુની જમીન પર પા દસાક સુધી ઉપર નીચે ફેરવ્યું હતું. એ વિમાન ૧૩૦૦ ફૂટની ઊંચાઈ સુધી ગયું હતું પણ તેની સરાસરી ઊંચાઈ ૭૫૦ ફૂટ સુધી રહી હતી. કેટલીક વખતે એ એટલું નીચું આવ્યું હતું કે નીચે રસ્તામાં જોવા રહેલા આદમીઓ વિમાનમાં એકેલા આદમીને ઓળખી શક્યા હતા. અંગ્રેજ લોકોએ આ વિમાન બનાવ્યું ખરૂં પણ તેની આંદર ને એનજીન મૂકવામાં આવ્યું તે ફ્રેંચ લોકોની બનાવટનું હતું. હાલ અંગ્રેજ લોકોએ એવું એનજીન બનાવવાને શક્તિમાન થયા છે અને થોડા વખતમાં પોતાનું બનાવેલું એનજીન વિમાનમાં મૂકી જડવા ગાંગે છે. જેવી રીતે એનજીનથી પાણીમાં આગબોટ ચાલે છે, લગભગ તેવાજ એનજીનની મદદથી આ વિમાન પણ ચાલે છે.

હાલ ક્રાંસ પાસે એવાં બે વિમાન છે અને બીજા પાંચ ત્યાં હાલ બનાવવામાં આવે છે. જર્મનિ પાસે પણ એવાં બે વિમાન છે અને તેમાં ઉપર લખેલું ઓપેલીનનું વિમાન ઘણું મજબુત ગણાય છે. એ વિમાને ગયા ઑક્ટોબર માસની પહેલી તારીખે ૨૨૦ માઇલ મુસાફરી કરી હતી. એવું કહેવામાં આવે છે કે આજે પૃથ્વી પર એના જેવું મજબુત, એના જેટલી ઝડપથી મુસાફરી કરનારું, એના જેટલી મુસાફરી કરેલું અને લગાઈના કામમાં એના જેટલું ઉપયોગી બીજું કોઈ પણ વિમાન નથી. કાઉન્ટ ચોપેલીન હાલ એવું સિદ્ધ કરી આપવા માગે છે કે એવું વિમાન ૮૦૦ માઇલ સુધી એકી વખતે નીચે જતર્યાં વગર મુસાફરી કરી શકે એવું છે. એ વિમાન આટલું મજબુત છે તે છતાં ઇંગ્લેન્ડનું વિમાન એના કરતાં હવામાં વધારે વખત રહ્યું હતું.

લગાઈમાં એનો ઉપયોગ ધણાં ચર્ચા શકશે પણ તે કેવી રીતે યશો તે નક્કી થી શકાતું નથી. કેટલાકો કહે છે કે હવે પછી લગાઈ જાયે આકાશમાં યશે. કેટલાક કહે છે કે એવાં વિમાનો જાયે જઈ ઉપરથી દુશ્મનના સરકારમાં દારૂગોળો નાંખશે, પણ આપણે કંઈ તે સવાલ વિચારવાનો નથી. આપણે તે સાધારણ રીતે મનુષ્યજાતિને કેટલું ઉપયોગી ચર્ચ

પડશે તે જોવાનું છે. ઉત્તર અથવા દક્ષિણ ધ્રુવની ખરાબર ખોજ કરવાને ધણા વિદ્વાનો ધ્રુવ તરફ જાય છે અને નેમાંના કેટલાક કમનસીબનો તો ગયા પછી પત્તો પણ લાગતો નથી. અંતિમશ ૪૩ડી અને ખરેખરના મુસાફરો મુસાફરી કરતાં તેઓને એટલી તો અડચણ ભોગવવી પડે છે કે તેનો આપણને જરાએ ખ્યાલ નથી. મી. વૉલ્ટર વેલમન નામના એક અમેરિકને, ઉત્તરધ્રુવ પર આવા વિમાનમાં બેસી જવાનો ગયા મહિનામાં યત્ન કર્યો હતો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો હતો. આવતે વર્ષે વળી પાછો એ ઉત્તરધ્રુવ તરફ વિમાનમાં બેસી જવાનો પ્રયત્ન રાખે છે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે તે ફતેહમંદ નીવડ્યા વગર રહેશે નહિ. મિ. ચંકલ ટન નામનો એક આદમી દક્ષિણધ્રુવ તરફ મોટોર ગાડીની મદદથી મુસાફરી કરે છે. અને તે પણ વિમાનમાં બેસી દક્ષિણધ્રુવ તરફ જવાનો ઇરાદો રાખે છે. ધ્રુવના પ્રદેશની શોધખોળમાં વિમાનો ધણાજ ઉપયોગી થઈ પડશે. પહાડો પર ચઢી જવાની મુશ્કેલી પણ રહેશે નહિ. મુસાફરોને પહાડો પર ચઢી જવાની મુશ્કેલી પણ રહેશે નહિ. મુસાફરોને પહાડોની શોધખોળ કરતી વખતે રસ્તામાં જનાવરોનો ભય અને જંગલમાં વાસો કરવાની જરૂર એ બધી વાતો તો જુના જમાનાની જ હશે થઈ પડશે. હિમાલયના એક જાયા શિખર એવરેસ્ટ સુધી કોઈ જઈ શક્યું નથી, પણ જર્મનિના બે પ્રેસિડેન્ટ છ વર્ષ પર સાધારણ જલૂનમાં ૩૫,૦૦૦ ફૂટની જાયાઈ સુધી ગયા હતા તો હિમાલય કે જે ૨૯,૦૦૦ ફૂટ કરતાં સહેજ વધારે જાયો છે ત્યાં જતાં એવા સોકોને શી મુશીબતી નડવાની છે ? યુરોપ ખંડમાં માઉન્ટ બ્લેન્ક જાયામાં જાયો પર્વત છે (આપણા હિમાલયથી તે અડધોજ જાયો છે) તે પર્વતના શિખર પર ઇટાલીના બે ગૃહસ્થોએ સાધારણ જલૂનમાં બેસી મુસાફરી કરી હતી. તો જ્યારે જલૂનથી આટલી જાયાઈએ જઈ શકાય છે તો વિમાનની મદદથી ત્યાં જવાય એ કંઈ નવાઈ જોવું નથી. ૪૩વી પરના કેટલાક ભાગોની હજુ સુધી શોધખોળ થઈ નથી તેની શોધખોળમાં આગળ જતાં વિમાનો મોટો ભાગ લેશે એમાં કંઈ સંદેહ નથી.

જલૂન અને વિમાનની કાયળામાં હાઇડ્રોજન કે કોલર્ગેસ બરવામાં આવે છે, પણ પશ્ચિમની પ્રજા એક બીજું યંત્ર (ફ્લાઈંગ મશીન) શો-

ધવા માગે છે કે જેમા હવાની ગરજ કર્ષ પશુ પડે નહિ કેટલેક અશે તેમા તેઓ કૃતેહમદ નીવડ્યા છે પણ જેટલો ભરોમો એરશિપ અથવા વિમાન પર રાખવામા આવે છે તેટલો તે પર રાખવામા આવતો નથી, પણ એ પ્રજાઓ એટલી ખતીલી છે કે જેમ બલૂન પરથી વિમાન શોધી કહાડ્યુ તેમ એ ઊડવાનો સંચો પાચ દશ વર્ષમા શોધી કહાડ્યા વગર રહેશે નહિ એ પ્રજાઓ જે કામ એક વખત હાથમા પકડે છે તે કામ ખતથી કરે છે અને ઈશ્વર તેમને તે કામમા જશ આપે છેજ.

ગુર્જર ભાષાની પ્રાઢતા. *

• (લખનાર—મગરાનદામ બુળણદાસ, જોડપાડ)

ગુર્જર ભાષામા કેવુ પ્રૈદત્ય રહેલુ છે, તે યથાર્થ મમજનામ બહુ યોગ સિદ્ધાનો છે સાધારણ માણસોને ગુર્જરાતી ભાષાના વિસ્તૃતત્વનો કંઈક ખ્યાન આવવાને, હમેશના સાધારણ વાપરવામા આવતા યોગ ક્રિયાવાચક શબ્દોના અર્થ જતાવવાની જરૂર લાગે છે વળી એના શબ્દો સાથે ખીજે શબ્દ કે પ્રસય યોજવાથી જે અર્થાત્મક અર્થ જાય છે, તે જોવાથી પણ ભાષાગૌરવ લક્ષમા આવશે

ઉત્તરતું (ઉત્તર ધાતુ)

(૧) તે મેડેથી ઉતર્યો. (ઉપગ્રંથો નીચે આવ્યો)

(૨) તેનું નામ આ માસમા ચાર નગર ઉતર્યું. } માન કે પદવીમાં
તે કમુજ બદલ એક પાયરી ઉતર્યો. } ધટ્યો

(૩) તે વરસ દહાડો નોકરી બરીને ઉતરી ગયો

(નોકરીએ ચડવાથી ઉલટુ—સખધ ઊડ્યો)

(૪) હવે તે ખાવામા બહુ ઉતરી ગયો છે. (ઓછુ થયુ)

(૫) લોહાથી ઉતરતું ગીનુ નીકળે છે } ખીજે નગરે
ગુનથી ઉતરતું મુલમીન બદલ છે }

* નીચે આપેલા શબ્દોના અર્થમા કેટલેક ઠેકાણે અભિપ્રાય ફેર હશે તેમ કેટલાક એક સામાન્ય અર્થમા સમાર્ષ જતા દશે, તેપણુ હાલ તે ન જોતા આ જાતના પ્રયાસને ઉત્તેજન મળે એ હેતુથી આ લેખ જેવો મળ્યો છે તેવો ઝાળ્યો છે

- (૧૦) હીંચકા ખાવા. (લહેજત લેવી.)
 (૧૧) તે તારૂં સમાંગ ખાઈ જશે. (પચાવી ખડશે.)
 (૧૨) બાપદાદાનુ રજેહું છે તે બેઠાબેઠા ખાય છે. (ચાપરે છે)
 (૧૩) તેણે બહુ આકરા કસગ ખાધા. (ખોલવું.)
 (૧૪) તે તો જાણે ખાવા ધાય છે. (ચીડીઆં કરવાં કે ખીવડાવવું)
 (૧૫) તેણે દીકરી પરણાવવામાં રૂપીઆ ખાવા લીધા. (જતના ઉપયોગ માટે.)
 (૧૬) એ છોકરાઓ તમારો ધાક ખાઈ ગયા છે. (પારખવું કે નિહર થવું.)

૪ ચડયું (ચડ ધાતુ)

- (૧) જાડે ચડયો; અગાસીપર ચડયો છે. (નીચેથી ઉપર જવું)
 (૨) 'વરસ ઉપર તણુ માસ ચડયા. (વધ્યા.)
 (૩) તેણે ચડીને માગણી કરી. (કિંમતમાં વધવું.)
 (૪) તે પોતાના પરકમથી ચડયો. (સારી હાલતમાં આવ્યો)
 (૫) દારૂ ચડયો; ભાંગ ચડી; કોથ ચડયો. } જોશ વધવો
 મમતે ચડયો; મદ ચડયો; શર ચડયું. }
 (૬) માથુ ચડયું. (ડુખવું.)
 (૭) પેટ ચડયું; સોજા ચડયા. (ફૂલવું)
 (૮) વાત કરતામાં શેનો ચડી જાય છે. (મદમાં આવવું.)
 (૯) કાટ ચડયો; રગ ચડયો; ફૂગ ચડી. (વળગવું)
 (૧૦) મગચણા સારા ચડયા છે. (બકાવું.)
 (૧૧) લાખ માણસાનુ લરકર ચડયું. (કુચ કરી.)
 (૧૨) પોરટમેનો નોકરીએ ચડયા (હાજર થવું.)
 (૧૩) શિવને બીલી, ધંતુરો, ને જળ ચડે છે. } પસંદ પડવું
 વિષ્ણુને તુલસી ને પુષ્પમાળા ચડે છે, }
 (૧૪) કામઠું ચડયું. (વાંકુ વળવું.)
 (૧૫) તે મારા ઉપર ચડી આવે છે. (હુમલો કરે છે)
 (૧૬) હવે તે છેક માથે ચડી ગયો છે. (ઉલટું ચાલવું)
 (૧૭) બહુ મહેનતે કવિતા મોઢે ચડી. (યાદ થઈ)

ચડ ધાતુ એ ઉતર ધાતુથી ઉલટા અર્થમાં પ્રવર્તે છે, પણ કેટલાક પ્રસંગમાં તેના ઉલટા અર્થમાં પ્રયોગ થતો નથી. જેમકે ફળ ઉતરી ગયું તેનાથી ઉલટા અર્થમાં એ ધાતુ જોલાતો નથી.

૫ ચાલવું (ચાલ ધાતુ.)

- (૧) પ્રાણી ચાલે છે. (ગતિમાં આવે.)
- (૨) હાલમાં પરીક્ષાતું કામ ચાલે છે (ધાય.)
- (૩) પાંચ સેર ચોખા હશે તો બધાને ચાલશે. (બસ થવું.)
- (૪) કલમ બહુ ઝડપથી ચાલે છે. (લખવું.)
- (૫) ચપ્પુ કે તરવાર ઠીક ચાલે છે. (કાપવું)
- (૬) તેનું મોં કે જીભ બહુ ચાલે છે. (બજવું)
- (૭) આખો દહાડો તેનું મોં ચાલ્યા કરે છે. (ખાવાનું કામ.)
- (૮) એના હાથ ચાલે છે. (મારવું)
- (૯) આ બૂટ બાર મહિના ચાલશે. (નીબવું.)
- (૧૦) આણું વરસ ચાલ્યું ગયું. (વીતી જવું.)
- (૧૧) આ શિક્ષે આખા બ્રિટિશ રાજ્યમાં ચાલે છે. } માન્ય થવું.
તે શાહુકારની હુંડી કાશી સુધી ચાલે છે. }
- (૧૨) સાર પછી એ કાયદો ચાલ્યો. (અમલમાં આવ્યો.)
- (૧૩) એ જાખતમાં માફ કંઈ ચાલતું નથી. (સત્તા હોવી.)
- (૧૪) ઉપરીના હુકમ પ્રમાણે ચાલવું. (વર્તવું.)

૬ ભરવું (ભર ધાતુ)

- (૧) ચોખા વાસણમાં ભર્યા. (નાંખ્યા)
- (૨) તે કોલી ભરી. (ગળા સુધી નાખવું.)
- (૩) સો રા. પોસ્ટલ મેલિંગ્મેન્ટમાં ભર્યા. (જગા કરાવ્યા)
- (૪) બાહુ, ગણોત, કે વ્યાજ ભરવું. (આપવું)
- (૫) ઝોરડાની લખાઈ પહોળાઈ મેં ભરી છે. (માપવું.)
- (૬) તે ધઉ, ગોળ, ઘાસ. કેરી કે ગોતર ભરવા ગયો છે. (આણવું.)
- (૭) કાશીબાઈ ઉત્તમ ભરત ભરે છે. (કાઢે છે.)
- (૮) દીપમાં પાંચ રા. ભર્યા; પત્રક ભર્યું; } લખવું.
મગ્ગરની દાગરી ભરી છે. }
- (૯) બંદૂક કે તૌપ ભરી. (દારગોળા નાખીને તૈયાર રાખવો.)

- (૧૦) ચોપડી ગુમાવશે તો ભરી લઈશ (કિંમત.)
 (૧૧) સમજીને ડગલું ભરવું. (આગળ વધવું.)
 (૧૨) ઘરમાં ભરી મૂકવું નથી. (સંચય કરવો.)
 (૧૩) છાકરીને વાડી ભરી હતી. (માથાના વાળ ઉપર ફૂલ ચુંખવાં.)
 (૧૪) સુવાનો પલંગ ભરવાનો છે. (પાટી વિંટાળવી.)
 (૧૫) સભા કે મીજલસ ભરવી. (ભેગું કરવું.)

ક્રિયાવાચક શબ્દો અનેકાર્યમાં વપરાય તેના કરતાં, નામરૂપી શબ્દો પોતાના સ્વરૂપમાં અથવા સહજ વધારાથી અનેકાર્યમાં વપરાય, એ વધારે ખુબીભરેલું હોવાથી હવે થોડા નામરૂપી શબ્દોના અર્થનું દર્શન કરીશું.

૧ કલમ.

- (૧) મારી કલમ ક્યાં મૂકો છે? (ખરની લેખણ.)
 (૨) તેની કલમ પાછી ફરે એમ નથી. (લખાણ.)
 (૩) મોતીલાલ ચાર કલમ જાણે છે, (લિપિ કે ભાષા.)
 (૪) ૭ મી કલમમાં એનો ખુલાસો છે. (પ્રકરણનો વિભાગ.)
 (૫) આંખાની કલમ રોપવી. (કલમના જેવો આકાર કરેલી ડાળ.)
 (૬) ગુન્દામાં આવવાથી તેની કલમ કંપાઈ ગઈ. (ખરતરફ ચલવું.)
 (૭) એ ચિતારાની કલમ આબેહુજ છે. (ચિત્રની છટા.)
 (૮) નાનપણથી જ કલમનો મરોડ બેઠો તેજ રહે છે. (અક્ષર.)

૨ ઘર.

- (૧) ઘેર બેઠા બહુએ ગોપાળ. (ઝુંપડું, હવેલી, બંગલો કે મહેલ).
 (૨) ઘર ફૂટે નથીજ ફૂટે. ઘરનાં માણસ.
 ઘર પ્રમાણે ગોત્રજ. {
 (૩) ન્યાતમાં એતુ ઘર સારું ગણાય છે. (કુળ)
 (૪) ભમરીનું ઘર. (રહેવાનું સ્થળ.)
 (૫) વાને ઘેર ગયો; સનેપાતને ઘેર ગયો. (સ્થિતિ)
 (૬) આ સોફ્ટી ક્રિયા ઘરની છે? (સ્થાન)
 (૭) પિત્તા ઘરનું દરદ છે. (કારણ)
 (૮) તે સાધારણ રીતે રાગનાં ઘર સમજે છે. (જાત.)

- (૯) ઘર જોઈને માગવું. (શક્તિ.)
 (૧૦) ઘર રાખીને વાત કરવી. (જાવા.)
 (૧૧) ચરગાતું ઘર. (રાખવાનું સ્થળ.)
 (૧૨) ઘર માગ્યું. (જેના વડે ઘર ચાલતું હોય તેનું મરણ્ય ચતું.)
 (૧૩) કોઈનું ઘર મારવું. (ભારે તુકથાન પહોંચાડવું)
 (૧૪) રોગે શરીરમાં ઘર કીધું. (જથુનો વાસ.)
 (૧૫) તે બાઈએ મોટી વયે ઘર માંડ્યું } સંસારસ્થિતિ.
 હું ગરીબાઈથી માંડે ઘર ચલાવું છું }
 (૧૬) રામો તો એને ઘરના જેવો છે (પોતીકા-વિશ્વાસ)
 (૧૭) મો ઘરનો સુખી કે સાધારણ છે. (સ્થિતિ)
 (૧૮) અમારા ઘરનાને ભરૂચમાં સરકારી ચાકરી છે. (ધણી કે વર.)
 (૧૯) પાણી પીને ઘર પૂછવું. (જાત-કૂળ)
 (૨૦) સ્વેદ કે તપ્તાનું ઘર જુદુ પડી ગયું છે. (ચોકડું.)

૩ છાતી.

- (૧) પોલીસ ખાતામાં પહોંચી છાતી વાળાને પસંદ કરે છે. (પેટની ઉપરનો ભાગ.)
 (૨) પોતાની છાતીમાંથી મીઠું દૂધ કોણ પાતું ? (સ્તન.)
 (૩) એ સાંભળા તેની છાતી પીગળા. (હૃદય.)
 (૪) દરીઓ ખેડવામાં ને રેપારમાં છાતીનું કામ છે. (હિમત.)
 (૫) છાતી કાઢીને જોલવું, જોસવું, કે ચાલવું. (મરદાઈથી.)
 (૬) છાતી ભરાઈ આવવી. (રડી દેવાય તેવી સ્થિતિ.)
 (૭) છાતી ઠોકીને કહું છું કે તારું કામ ચરો. (ખાતરીથી.)
 (૮) હાલ તો છાતીએ હાથ દીધો છે. (ધીરજ કે મરોસો.)
 (૯) પાસ થયાની વધામણી બધી ચાર આંગળું છાતી જમી આવી. (સંતોષ થવો.)

૪ જીવ.

- (૧) જીવ ગયા પછી સમજું બ્યથું છે. (ચેતન્ય.)
 (૨) જીવની દયા એ મુખ્ય છે, (પ્રાણી.)
 (૩) લગાઈ બંધ રહેવાથી હજારો જીવ ઉગ્યા. (માણસ.)
 (૪) એ ધંધામાં હવે ઝાઝો જીવ રહ્યો નથી. (લાભ.)

- (૫) તેની પાસે પાંચદશ હજારનો છવ હોય એમ લાગે. (પુછ.)
 (૬) તારો છવ દેવપૂજમાં હોય એમ જણાતું નથી. } ધ્યાન કે લક્ષ.
 છવ ખાલીને વાંચવાથી સમજશે.
 (૭) તે મારો છવ લેવા બેઠો છે. (કાયર કરવું.)
 (૮) એ વાત સોંબળીને તેનો છવ ઉડી ગયો. (કાળ પડવી.)
 (૯) કાગળ આવ્યા પછી છવ હેઠે બેઠો. (નિરાંત થવી.)
 (૧૦) ઓ, છોકરાં, ને પૈસામાં તારો છવ રહી જશે. (મીતિ કે વાસના.)
 (૧૧) તેનો છવ બહુ ટુંકો છે. } મન.
 આથી મારો છવ ખાટો થયો. }
 ૫ પદ.

- (૧) પદપદ. (પગ.)
 (૨) શુદ્ધપદને પાત્ર થવું જોઈએ. } પદવી.
 તે રાજ્ય પદ પામ્યો.
 (૩) બધાં પદ બણી રહેશે, સારે ચોપડી જટ વંચાશે. (બારાખડી.)
 (૪) તેની પાછળ પદ આપ્યું છે. (ચાખી-વાડકાનું અનાજ સાથે દાન.)
 (૫) કોઈ સામાસિક શબ્દમાં પૂર્વ પદ ને ઉત્તર પદ સમાન હોય છે.
 (શબ્દનો ભાગ.)
 (૬) વાક્યમાં ક્રિયાવાચક પદ મુખ્ય છે. (શબ્દ.)
 (૭) શુજરાતીમાં દયારામભાઈનાં પદ બહુ પ્રસિદ્ધ છે. (દેશી-કવિતા)
 (૮) તે શ્લોકનું પહેલું પદ મને યાદ નથી. (ચરણ કે ચોથો ભાગ)
 (૯) ત્રિરાશિમાં ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું નીકળે છે. (સંખ્યાંક.)
 ૬ હાથ.

- (૧) માણસને બે હાથ હોય છે. (આપવા લેવાનો અવયવ.)
 (૨) તેને હાથે દરદ થયું છે. (ખભાથી આંગળી સુધીનો કોઈ ભાગ.)
 (૩) પહેરવાનું ધોતીઈ દસ હાથ બહુ છે. (કાણીથી વચલી આંગ-
 ળીના છેડા સુધીનું માપ.)
 (૪) સાંધી જમણે હાથે જવું. (બાબુએ.)
 (૫) જગ્યા આપવાનું મારા હાથમાં નથી. (સત્તા.)
 (૬) હું મારે હાથે દાન આપીશ. (જતો.)
 (૭) નકશીના કામમાં તેનો હાથ વખણાય છે. (કિસમ.)

- (૮) એમાં તેનો હાથ દનો. (શમેલગીરી)
- (૯) ઝાઝા હાથ દુશ્મનને મારે. } માણસ.
ઝાઝા હાથ રળીઆમણા.
- (૧૦) કાકાના તો મારા ઉપર ચારે હાથ છે (સંપૂર્ણ રૂપા, મહેર)
- (૧૧) તેને શેઠનો સખળ હાથ રહેલો છે. (સહાયતા)
- (૧૨) હું એના ઉપરથી મારો હાથ ઉઠાવું છું (હક.)
- (૧૩) એકાદ જણ તો મારી પામે હાથ લાકડી નોઈએ (મદદગાર)
- (૧૪) બીજાનાનો હાથ મારેથી બમક સારી નીકળશે. (આપું ચોપડવું.)
- (૧૫) એકવાર હાથ પકડ્યો તેને તરછોડે એમ નથી. (આશરો આપ્યો.)
- (૧૬) સૌ દેખતાં હાથ ઝાલ્યો છે (પરણવું)
- (૧૭) ઘેરથી નીકળતી વેળાએ માતાએ માથે હાથ મૂક્યો. (આ-
શીર્વાદ દેવો.)
- (૧૮) એના કાકાએ એને માથે હાથ મુકેલો છે (પોતાનો સ્વમા-
વ કે ગુણ આપવા.)
- (૧૯) એ કાગમાં હું હાથ ઘાલતો નથી. (દાખલ થવું)
- (૨૦) પ્રથમ પોતાના હાથ કાપી આપીને હવે પરતાય છે. (લેખી
કચ્છલત.)
- (૨૧) તે લુચ્ચા ગાણમેને હાથ પર રાખે છે. (કલ્યાસર)
- (૨૨) હાથ નીચેના ગાણમેને આશ્રિત સમજવા. (તાબાના)
- (૨૩) તે ચાકર હાથનો ચોખ્યો છે. (પ્રાગાણિક)
- (૨૪) હમણા જન્મનાના હાથ ચોખ્યા નથી (ઋતુ પ્રાપ્ત છે.)
- (૨૫) મામા પક્ષવાળાએ કર્ષ હાથ દાખ્યેસો જણાય છે (લાંચ આપવી.)
- (૨૬) ઝટ લઈને કોઈના ઉપર હાથ ચલાવવો નહિ. (મારવું.)
- (૨૭) નહિ માને તો આખરે હાથ દેખાડવો. (નળ; પરાક્રમ)
- (૨૮) હવે જરા હાથ ચલાવો તો ઠીક. (ઝડપ કરવી)
- (૨૯) એ સાંજળી તેણે પોતાનો હાથ ઠોક્યો. (ચુસ્તો બતાવ્યો.)
- (૩૦) રજા થી હાથ ઠોક્યો છે. (માલનું સાદું નક્કી થયું)
- (૩૧) તે શેઠના ઘરમાં હાથ માની આવ્યો છે (દાગીના કે પૈસા
ઉઠાવો લાવવા.)
- (૩૨) ઘણી મહેનતે એ નગ મારે હાથ આવ્યું છે. (મળ્યું કે જડવું)

- (૩૩) જમવાને માટે તો હાથ જોડું છું. (માફી માગવી.)
 (૩૪) એના તરફથી હું હાથ જોડું છું. (નમસ્કાર કે વિનંતિ કરવી.)
 (૩૫) રવિવાર-મંગળવારે હાથ વાળતા નથી. (મરનારને માટે ઓ-
 જોને રોવાની એક રીત.)
 (૩૬) પાછલા હાથની વાત કંઈક સમજાય છે ખરી.
 (લાંચ લેવાની.)
 (નર્મકોપને આધારે.)

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

(થર્ડગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસને ઠેકાણે છે તે.)

ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના જુલાઈ માસની તરીખ ૧૬ મીના ગવર્નમેન્ટ ફેકલ્ટીના પહેલા જાગ્રાં પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોને અનુસરીને ઇ. સ. ૧૯૦૮ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં આવી છે.

(૨) ગુજરાત.

ગુજરાતી સરકારી કેળવણીખાતાની વાચનમાળાની ૭ મી ચોપડી; ૩, ૭, ૧૧, ૧૫, ૧૯, ૨૪, ૨૮, અને ૩૨ માં પાઠમાં આવેલી કવિતાની ૩૦૦ લીટીઓનાં મુખપાઠ અને સમજુતી સહિત.

ટીપ—મધ્યપ્રાન્ત માટે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તેજ થાણા મધ્યસ્થળના ઉમેદવારો માટે ઠરાવવામાં આવ્યાં છે.

અમદાવાદ.

P Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
 ઉ. વિભાગ.

તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૭

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સર્વિષ્ટપુરા—પટેલ પરભુદાસ દ્વારકાદાસ પટેલ સોમાભાઈ ગજાભાઈ રા. ૧૦-૦-૦ ભુલેલ—પટેલ શકરભાઈ ઓતમભાઈ રા. ૨૦-૦-૦ સુગુ-
વા—પા. નાગર બહેચરભાઈ તથા બા. રામદાસ દયાળજી રા. ૮-૦-૦
રંગાઈપુરા—શંકરભાઈ જ્યેષ્ઠગભાઈ રા. ૭૧-૭-૦ દાયોલ—ગામલોકો
તરફથી રા. ૧૫-૮-૦ એજન—ગીરધરભાઈ પુંજભાઈ રા. ૧૮-૮-૦
કંજરી—પટેલ હરજીવન બહેચર રા. ૮-૧૪-૦ રૂઢણ—ચાહ ભોગીલાલ
દીપચંદ રા. ૧૫-૦-૦ કરમચંદ કન્યાશાળા—પટેલ નરશીભાઈ ગો-
વીંદભાઈ રા. ૧૭-૦-૦.

કચ્છ વિભાગ—

ભુજ ના. ૧—રા. ગ. ગીરજશંકર મુળજી રા. ૪-૮-૦ મહારાજ
કુમારશ્રી વિજયગયજી સાહેબના લગ્ન પ્રમગ શ્રીકચ્છ દરબાર રા.૩૩૯-૪-૬
ભુજની તમામ નિશાળોમાં વર્ષીય રેકૉર્ડર ખીમજી રા.૧૩-૧૨-૦ માંડવી
ના. ૧—શેઠ અનોપચંદ ચામળજી તરફથી રા. ૭-૧૩-૦ શેઠ ગોવર્ધનદાસ
ખેતશી રા.૯-૦-૦ દોશી હસરાજ કચરા રા.૧૪-૦-૦ માંડવી એ.વ.-
ચા. નેમીદાસ હેમરાજ રા. ૮-૮-૦ શેઠ ગોવર્ધનદાસ ખેતશી રા.૮-૮-૦
શેઠ દામોદર આણુદળ રા. ૪-૦-૦ અંજાર—શેઠ ગોકલદાસ જોશી
રા. ૪૭-૧૩-૦ ભચાઉ—ઠંકર હંસરાજ વલભજી રા. ૫-૦-૦ માર્ગ
સુદરજી લાધા રા. ૫-૦-૦ અંજીઆ—ઠંકર કંશનદાસ પારીયા રા.
૧૦-૦-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત રા. ૭-૧૪-૩. આસંખીઆ—ચા.
ખીમરાજ ખેતશી રા. ૫૩-૦-૦ કપાયા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખત રા.
૭-૮-૭ ગૃહસ્થો રા. ૬-૦-૦ કુંભારીઆ—મી. રામજી ગાંધી રા.
૫-૦-૦ કોઠારા—શેઠ. ગો. તે રા. ૩૦-૦-૦ કોઠાય—વાર્ષિક પરીક્ષા
વખત રા. ૧૧-૧૨-૧ પટેલ લાલજી કુવંજી રા. ૧૦-૦-૦ મહાનન રા.
૨-૧૨-૦ ખાડીરોહર—એજ રા. ૨-૧૫-૨ ગઠસીસા—એજ રા.
૧૦-૩-૦ પંડિત કૃષ્ણ મોહનજી શર્મા રા. ૫૬-૧૨-૦ શેઠ આવજી ખે-
રાજ રા. ૧-૪-૦ ગાંગોદર—એજ રા. ૪-૮-૬ ગુંદાલા—એજ રા. ૫-૧૦-૬
રૈયતના રા. ૨-૬-૦ ગુદીઆલી—શેઠ હરીદાસ નિસનજી રા. ૨-૮-૦ ગૃહસ્થો
રા. ૬-૪-૦ કોઠારી મુળજી મેલજી રા. ૩-૧૨-૦ પટેલ મુળજી ગોવાણી રા.

ગોખલે કૃત ગણિત લા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમગ્રવેલા એવો, અચિત્તમાં હોશિયાર અને અનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાયેલો ગોખલે કૃત ગણિત લાગડળનો ખુલાસો. ધો. ૬, ૭, યુક્ટેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલ ઇન્ટરની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠો. કી. રૂ. ૧૦-૧૨-૦૦ જાણીતા બુક સેલરો તથા મહેમંદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુસ્તકોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં શ્રીમંતલાલ સુનીલાલની કંપની તથા પ્રેમાશંકર રવીશંકર પાસથી મળશે. કી. સે. રૂ. ૨૫-૦૦ ખર્ચ મંગાવનારને સિર.

બી-સી-એનની કૃં મહેમંદાવાદ.

શાળાપયોગી પુસ્તકો.

પ્રદાર્યપાઠ અને ડ્રાઇંગ, ધો. ૫-મું, રૂ. ૦-૪-૦૦ ધો. ૪-મું રૂ. ૦-૩-૦૦, ધો. ૩-મું રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૨-મું ૦-૨-૩, ધો. ૧-મું રૂ. ૦-૧-૬ અને દેખાળવર્ગ રૂ. ૦-૦-૧-૦; પ્રાથમિક શાળાઓ માટે હિપ્પોચોગી-ક્રિડરગાર્ટન પદ્ધતિ રૂ. ૦-૦-૮-૦; મુળમ્ પદ્ધતિ માટે લાઈન એરી બુક, તરીકે મંજૂર, સાદું ડ્રાઇંગ ધો. ૧, ૨, ૩, ૪, ૫ અને પ્રવેશિક માટે રૂ. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ, લા. ૧, લો. રૂ. ૦-૧-૦૦ લાગ. ૨, જોર. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે રેક્ટ બુક. મેમરી ડ્રાઇંગ ફર્સ્ટ એડ રૂ. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ એડ રૂ. ૦-૬-૦ પ્રેક્ટિકલ બોય મેટ્રીક ફર્સ્ટ એડ રૂ. ૦-૨-૬, ફીલિંગ અને કલર ડ્રાઇંગ ફર્સ્ટ એડ રૂ. ૦-૪-૦, હોશીયાર બુક, મુળમ્ની રૂબરૂ આર્ટની ડ્રાઇંગની પરીક્ષા માટે છે. કર્તી ઉસમાન બી. તથા મહેમંદાવાદ સિદ્ધ મો., આસિ. માસ્તર રૂ. કોલેજ રાજકોટ.

સૂચના

આ પત્રસંબંધી સર્વે સખાણુ ઓડિટર તરફ મોકલતું નોટપેડ કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં સખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપના મોકલેલું સખાણુ ચોખ્ખે અક્ષર કાગળની એક-૨ બાજુએ સખણુ તે અમુક માસમાં છાપના અથવા નાપચક પડેલું સખાણુ પાછું મોકલના બધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી શકે.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખે અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે સખણુ તે વિના જૂન થવાનો સમાવ છે પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આના વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અમાર્યાન વગર એકનો ૩ ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ છૂટક નક્કના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના, પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ સખણુ વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છારેક પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાપનને એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખખડેના સાનમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે,
તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ—

— જાહેર ખખડે છાપવાના સાવ.

૧...	...	...	...	...	૨	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછી
દસમી વધારે સીટીઓ મારે રૂ. ૧)						ના અગીઆર માસ સગી દર મામે
ની સીટીઓ નવું પ્રમાણે						ફે ગણો. ચાન્ડ પડશે છ માસ મારે
બાર માસ સગી સાગવાગટ હશે						પહેલે, ગદિને પૂરો ચાન્ડ, અને પછી
						દરેક માસે ફે ચાન્ડ સેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હિંદુસ્થિય વંદુચવામાં

— આવશે નહિ.

દ. આનંદજી શૂળેજી વાંચી તરફથી ખેદ.

REGISTERED NO. B, 49.

અંક ૩ નો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ ૧૯૦૮.

આનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. પ્રાચીન રોમન લોકો.	૬૫-૬૯
૨. શિક્ષકોને સૂચના.	૬૯-૭૭
૩. ન્યાયનિયમો અને પાઠ્યાલય દેનામાસો....	૭૭-૮૨
૪. ભાષાવતાર (આચાર્ય વલ્લભજી દરિદ્રા).	૮૨-૯૩
૫. કેળવણીખાતાની ખબરો.	૯૩-૯૪
૬. નિશાળોના ઇનામપત્રક.	૯૪-૯૬

(કેળવણીખાતાનો હુકમથી.)

આમદાવાદ.

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

૩૧ સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યો છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

માર્ચ, ૧૯૦૮.

અંક ૩.

પ્રાચીન રોમન લોકો.

હાલ ઇટલિ કહેવાય છે તેનો દક્ષિણ ભાગજ પ્રથમ, એ નામથી પ્રખ્યાત હતો. પાછળથી ઉત્તરનો ભાગ તેમાં દાખલ થયો. ગ્રીસ અને ઇટલિની કુદરતી ભિન્ન સ્થિતિ અને સ્વરૂપથી બંનેના ઇતિહાસમાં ફેર થયો. ગ્રીસની માફક ઇટલિ દ્વીપકલ્પ છે અને લેઆઈ કરતાં પહોળાઈ ધણી ઓછી હોવાથી તેનો દરિઆકિનારો લાંબો છે, તોપણ જેટલા સમુદ્રના કાંઠાં આખાત અને ઉપસાગર ગ્રીસમાં છે અને જેટલા ટાપુઓ ગ્રીસની આસપાસ છે તેટલા ઇટલિમાં ન હોવાથી ઇટલિયન લોકો ગ્રીક લોકોના જેટલા નૌકાશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થયા નહિ, તેમજ તેમણે તેટલાં સંસ્થાનો પણ સ્થાપ્યાં નહિ અને ગ્રીસના જેટલાં ઇટલિમાં મોટાં શહેરો થયાં નહિ. વળી ગ્રીસના જેટલા હુંમરો અને ખીણો ન હોવાને લીધે ઇટલિમાં જુદાં જુદાં શહેરના લોકો પોતપોતાની સ્વતન્ત્રતાનું સંરક્ષણ કરવામાં તેમના જેટલા આત્મસ્તુક જણાયા નહિ, તેમજ લાંબા શહેરો સપ કરી એક જ થવા વિશેષ તત્પર માલમ પડ્યાં.

ગ્રીક પ્રજાની પેઠે ઇટલિયન પ્રજા પણ આર્યન જાતિનીજ શાખા હતી. તેમના ઑસ્કન અને લેટિન નામના બે વર્ગ હતા. તેમાંના ઑસ્કન લોકો વાયવ્ય કોણમાં અને લેટિન લોકો નૈર્વસ્ત્ય કોણમાં રહેતા હતા અને જે પ્રાન્તમાં તેઓ રહેતા હતા તે લેશિયમ કહેવાતો હતો. લેટિન લોકોનાં ગ્રીસ શહેરો વચ્ચે ઐક્ય હતું, પણ તે સર્વમાં એક રોમ હતું. શંખુલસે એ શહેર સ્થાપ્યું એમ કહેવાય છે. ગ્રીક શહેરોની માફક એમાં પણ પ્રથમ સર્વોપરિ સત્તા રાજાના હાથમાં હતી, પણ ગ્રીસની માફક રોમમાં, રાજપદ વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થતું નહોતું, તે

મજા અમુક કુળમાંથી પણ રાજાઓને પસંદ કરવામાં આવતા નહોતા. એ રાજાઓને સેનેટ (વૃદ્ધસભા) અને લોકસભાની સંમતિ લેવી પડતી હતી. રોમમાં સાત રાજાઓએ એક પછી એક રાજ્ય કર્યું એવો ઇતિહાસ છે. એમાંના બે કે ત્રણ હતા તે ઐતિહાસિક પુરુષો હશે એમ લાગે છે. એ ટાર્કિવનના વંશજો હતા. એમના સમયમાં રોમની સત્તા વધી અને સર્વ લૅટિન શહેરોમાં તે મુખ્ય થયું. હેના રાજા મગરર ટાર્કિવને ફરતાથી રાજ્ય કર્યું તેથી તેને સહકુલ્ય કાઢી મૂક્યો. (ઇ. સ. પૂ. ૫૧૦). ત્યાર પછી રાજપદ કાઢી નાંખી રોમન લોકોએ મુખ્ય સત્તા બે અધિકારીઓને આપી. તેમને પ્રથમ 'પ્રીટર' અને પાછળથી 'કૉન્સલ' કહેતા હતા. એ અધિકારીઓ વરસે વરસે નવા નીમાતા હતા. એમને પણ વૃદ્ધસભા અને લોકસભાની સલાહ લેવી પડતી. રાજાની સત્તાનો નાશ થયા પછી તરત રોમન લોકોમાં બારે કુળો થયો. હમરાવ લોકો 'પૅટ્રિશિયન' અને સામાન્ય લોકો 'પ્લીબિયન' કહેવાતા હતા. ધણો વખત મુધી મુખ્ય અધિકાર 'પૅટ્રિશિયન' લોકોના હાથમાં હતો. એ લોકો જૂતા રહેવાસીઓના વંશજો હતા, અને પ્લીબિયન લોકો મદદગાર કે તાબે કરેલી પ્રજાના વંશજો હતા. પ્રથમ કૉન્સલો પૅટ્રિશિયન લોકોમાંથી ચુંટી કાઢવામાં આવતા; પણ તેને માટે મત આપવાનો પ્લીબિયન લોકોનો હક હતો. પૅટ્રિશિયન લોકોના વિશેષ અધિકારને લીધે પ્લીબિયન લોકોને તેમના પર અદેખાઈ આવી અને તેમની પાસેથી એ અયોગ્ય સત્તા છીનવી લેવા તેમની સાથે લડ્યા. પરિણામે પ્લીબિયન લોકોને પણ કૉન્સલ તરીકે પસંદ કરવાનો તેમજ ખીજ સત્તા મેળવવાનો હક મળ્યો. ઇ. સ. પૂ. ૩૬૬માં પહેલો પ્લીબિયન કૉન્સલ થયો. પર રાજ્ય સાથે વિગ્રહ કે ખીજ ખાસ સંજોગોને સમયે 'ડિક્ટેટર' નામનો સર્વોપરિ અધિકારી નીમાતો અને તેના હાથમાં છ માસ મુધી કૉન્સલ કરતાં પણ વિશેષ સત્તા મૂકવામાં આવતી.

ધીમે ધીમે રોમની સત્તા આખા ઇટલિ પર પ્રસરી. રોમન લોકોએ ઇટલિની બધી પ્રજાને રોમના શહેરીઓનો હક આપ્યો. બધાંમુધી એ હક મળ્યો ન હોય ત્યાંમુધી તેમને રાજ્યતન્ત્રમાં દૂર પણ અધિકાર મળતો નહોતો. તેમને કૉન્સલ પસંદ કરવાનો કે સંધિવિગ્રહસંબંધી અભિ-

પ્રાય આપવાનો હક નહોતો. રોમન શહેરીનો હક મળ્યા પછી પણ એ અધિકારનો લાભ લેવો હોય તો તેમને રોમ જઈ રોમન લોકસભામાં બેસવું પડતું. આ વાત બહુ લક્ષમાં લેવા જેવી છે; કેમકે રોમન સામ્રાજ્યમાં સર્વ સત્તા રોમન શહેરમાંજ એકત્ર થઈ હતી. સ્થાનિક બાબતોમાં ઇટલિનાં બધાં શહેરોને સ્વતન્ત્ર વહીવટ ચલાવવાનો અધિકાર હતો; પરંતુ અગલની રાજકીય બાબતમાં રોમની સત્તાજ તેમને માન્ય કરવી પડતી. આ પ્રમાણે ઇટલિમાં રોમન રાજ્ય માત્ર એક શહેરનું બીજાં સર્વ શહેરો પરના રાજ્ય જેવું હતું.

હવે રોમન લોકોએ પોતાની સત્તા પરદેશ ફેલાવવા માંડી. તેને પ્રથમ કાર્યેજ નામના આફ્રિકાને ઉત્તર કિનારે આવેલા ફિનિશિયન લોકો-એ વસાવેલા મોટા શહેરના લોકો સાથે લડાઈ થઈ. આ વિગ્રહ 'પ્યૂનિક' વિગ્રહના નામથી પ્રસિદ્ધ છે; કારણ કે રોમન લોકો ફિનિશિયન લોકોને પ્યૂનિક કહેતા હતા. એવા ત્રણ મહાન વિગ્રહ થયા. તેમાં પહેલો ઇ. સ. પૂ. ૨૬૪ થી ૨૪ વર્ષ પહોંચ્યો. એના પરિણામમાં કાર્યેજના રાજ્યનો ફેટલોક પ્રાન્ત રોમન લોકોના હાથમાં ગયો, પણ કાર્યેજ તો સ્વતન્ત્રજ રહ્યું. બીજા વિગ્રહનું પરિણામ એ આવ્યું કે કાર્યેજને રોમને તાબે થવું પડ્યું; પણ સ્થાનિક વહીવટમાં તે સ્વતન્ત્ર રહ્યું. આ વિગ્રહમાં કાર્યેજમાં હનિબાલ નામના મહાન સેનાધિપતિએ રોમને બહુ હુકાવ્યું. દુનીઆના અતિમહાન સેનાધિપતિમાંનો એ એક હતો. ત્રીજા વિગ્રહના પરિણામે કાર્યેજનો નાશ થયો અને આખો દેશ રોમન લોકોના તાબામાં આવ્યો. પછી રોમન લોકોએ મેસિડોનિઆ, ગ્રીસ અને સીરિયા જીતી લીધાં.

ઇટલિનાં રાજ્યો મદદગાર રાજ્ય અને પર રાજ્યો તાબાનાં રાજ્ય ગણાતાં. મદદગાર રાજ્યોના લોકોને રોમન લશ્કરમાં નોકરી કરવી પડતી અને પરરાજ્ય સાથે સંધિ કે વિગ્રહના અભિપ્રાયમાં રોમન લોકોને અનુસરવું પડતું; પરંતુ સ્થાનિક કારભાર તેઓ પોતાની મરજી મુજબ ચલાવતા અને તેમા રોમના લોકો વચ્ચે પડતા નહોતા; પણ પરરાજ્યો તાબે થતાં તેઓ રોમન પ્રોવિન્સ કે પ્રાન્ત ગણાતાં; અને તેમના પર રાજ્ય કરવા રોમ તરફથી ગવર્નરો મોકલવામાં આવતા તેમજ તેમને ખંડણી પણ આપવી પડતી. યૂરોપમાં પણ ગૅલ, ર્મેન, અને છેવટે બ્રિટન રો-

મન લોકોની સત્તામાં આવ્યાં. આદ્યસની બંને બાજુના દેશને તે વખતે ગૌલ કહેતો હતો. ઇટલિ તરફનો ભાગ સિસ આદ્યપાર્ઠન ગૌલ (આદ્યસની આ તરફનો ગૌલ) અને જોને હાલ ફ્રાન્સ કહે છે તેને ટ્રાન્સ આદ્યપાર્ઠન ગૌલ (આદ્યસની પેલી તરફનો ગૌલ) કહેતા. આ બંને પ્રાન્તો રોમના તાબામાં ગયા. બહુધા આર્યન પ્રજાની રાખા ન હોય એવો યૂરોપના મોટા દેશોમાં માત્ર એકજ હતો અને તે સ્પેન હતો. તેમાં ઘણો ભાગ આદ્યપીરીઅન પ્રજાના હાથમાં હતો. એ આદ્યપીરીઅન પ્રજા ઉપરથી સ્પેન આદ્યપીરીઅન હીમકલ્પ કહેવાતો. એમના વંશજો જારક લોકો હાલમાં થોડા ભાગમાં જોવામાં આવે છે. સ્પેન પણ રોમન રાજ્યનો પ્રાન્ત બન્યો. બ્રૂમધ્ય સમુદ્રના આસપાસના સર્વ દેશો પર રોમની સત્તા જામી. યૂરોપમાં સર્વથી છેલ્લો દેશ બ્રિટન રોમન સત્તા તળે આવ્યો.

હવે રોમનું રાજ્ય અતિવિશાળ થયું, પણ એજ તેના વિનાશનું કારણ થઈ પડ્યું. એક શહેર અને તેના તાબાના થોડા મુલકને માટે જે રાજ્યતંત્ર અનુકૂળ હતું તે આવા સામાન્યને અનુકૂળ થાયજ નહિ એ તો સ્પષ્ટ છે. બધી સત્તા રોમન લોકોના હાથમાં હતી. મદદગાર રાજ્યો કે તાબાનાં રાજ્યો રોમન સામ્રાજ્યના અંશો હતા તોપણ તેમના હાથમાં હવ માત્ર પણ સત્તા નહોતી. રોમમાં રાજ્ય પ્રજાસત્તાક થયું હતું; કેમકે પ્લીબિયન લોકોને પણ મોટા મોટા અધિકારો મેળવવાનો હક મળ્યો હતો. પરંતુ હાલકે અધિકારિવર્ગ બંધાતો ગયો અને તેના વંશજો એમ સમજતા હતા કે અધિકાર વંશપરંપરાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રભાવે હમરાવ અને સામાન્ય લોકો વચ્ચે તકરાર જાગી. કેટલાક મહાન પુરુષો એ નિરવાર્ય અને કેટલાકે સ્વાર્થબુદ્ધિથી ગરીબ લોકોનો પક્ષ લીધો. સૌજર હેલા પ્રકારનો હતો. એણે પોતાની સત્તા ધણી વધારી. રોમન લોકોએ એને મરણપૂર્વેનું ડિક્ટેટર નીમ્યો. વળી ‘ઇમ્પેરેટર’ જેનું સંક્ષિપ્ત રૂપ ‘એમ્પરર’ થાય છે તે પદવી પણ તેને ધારણ કરવા દીધી. પણ તેનો વિચાર રાજ, થઈ મુકુટ ધારણ કરવાનો હતો. પણ જદસજાના ધણી સલાસદો તેના જીવનની લીધે તેની સામા થયા. દરિયસ અને જુલિસ તેમાં મુખ્ય હતા. તેણે તરકટ કરી જદસજામાં ઈ. સ. પૂ. ૫૦ ની વપ મી ગાઈ તેનું ખૂન કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત સૌજરે દેશ

કરેલા બનીને કૃત્રિમ ઓકટોવિયસ અને ખીન જે મુરખો એમ ત્રિપુટીના હાથમાં સત્તા રહ્યા પછી ઓકટોવિયસ એમ્પરર થયો. એ પહેલો એમ્પરર હતો. એની પછી ધણા એમ્પરરો થયા. ઈ. સ. ૫ માં સૈકામાં જંગલી જર્મેન ટોળાઓ રોમન રાજ્યના જુદા જુદા ભાગો પર તૂટી પડી. સુખસંપત્તિ અને મોજશોખને લીધે રોમન લોકો હવે નિર્માલ્ય થઈ ગયા હતા. બધો ટોળાઓની સામા ન ચવાયું સારે તેમણે એકની કુમકે ખીજને હાંકી કાઢવા પ્રયાસ કર્યો. આથી રાજ્યની પડતી વહેલી આવી. આ પ્રમાણે રોમન સામ્રાજ્ય તૂટી ગયું. સંપત્તિથી અને તેના પરિણામ-જૂત વૈભવથી તેમજ રાજ્યતંત્રમાં સામાન્ય લોકોને યોગ્ય ભાગ ન આપવાથી ગમે તેવા મોટા રાજ્યનો પણ અસ્ત થયા વિના રહે નહિ એવો ઉપદેશ રોમન રાજ્યના ઇતિહાસથી આપણને મળે છે.

રોમન લોકો ધણા સુધરેલા હતા. તેઓ શિલ્પકળામાં અતિકુશળ હતા, અને જ્યાં જ્યાં તેમની સત્તા પ્રસરી ત્યાં ત્યાં તેમણે મોટાં જંગી અને ભવ્ય મકાનો બનાવ્યાં તથા સડકો બાંધી. વળી તેઓએ અનેક વિદ્યાઓ કળાવી હતી અને કામદા રચનામાં તેઓ ધણા કુશળ હતા. લૅટિન ભાષા ધણી ખેડાઈ હતી. તેઓએ જ્યાં રાજ્ય કર્યું ત્યાંના લોકોએ લૅટિન ભાષા સ્વીકારી. માત્ર છેલ્લા જીતાવલા પશુ પહેલા છોડી દેવાયલા ક્ષિત્ર દેશમાં જ લૅટિન ભાષા લોકોમાં પ્રસરી નહિ. ત્યાં પશુ ભાષામાં ચોડાક શબ્દો દાખલ થયા વિના રહ્યા નહિ. ફ્રેંચ, ઇટાલિયન વગેરે ભાષા લૅટિન ભાષા ઉપરથી જ થઈ છે. ક્ષિત્રમાં ક્ષિત્રિય ધર્મ સ્થપાયો સારે, નોર્મેન લોકો ઇંગ્લેંડ જતા સારે, તેમજ સોળમાં સૈકામાં વિદ્યાનું પુનરુજ્જીવન થયું સારે અંગ્રેજી ભાષામાં ધણા લૅટિન શબ્દો દાખલ થયા અને વિદ્યાને લગતા નવા શબ્દો લૅટિન અને ગ્રીક ભાષામાંથી ખનાવવામાં આવે છે.

શિક્ષકોને સૂચના—શિક્ષણશાસ્ત્રના કેટલાક આધારભૂત નિયમોને અનુસરવાથી જ શિક્ષકનું કામ સફળ થાય છે. બાળકોના કે અબાલકોનાં એ નિયમો અનુસર્યા તેજ શિક્ષણ ફળીજૂત થાય. આ કારણથી શિક્ષકે એ નિયમો બાળકોના જોઈએ. શિક્ષણશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાં તે આપેલા હોય છે; પણ સુખ્ય બાળકો જેમ મન પર વધારે ઠસાવાય તેમ

ફળદાયક થાય. આ હેતુથી કેટલીક હકીકત નીચે આપી છે. એમાંની કેટલીક ઘણી સામાન્ય લાગશે; પરંતુ તે એવી અગત્યની છે કે જેમ તેનો સંસ્કાર મન પર ઉડે. પડે તેમ લાભકારક થાય. શિક્ષકોએ પોતાના દરેક શિષ્યના કામમાં તે પર લક્ષ આપવું જોઈએ.

૧ સ્વચ્છ શરીર અને પહેરવેશ—શિક્ષક જાતે સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ અને પોતાનો પહેરવેશ સ્વચ્છ અને પરિપૂર્ણ રાખવો જોઈએ. તોછડો અને અપૂર્ણ પહેરવેશ પ્રતિષ્ઠામાં હાનિ કરે છે. ઘણા નવા શિક્ષકો એટલે શિક્ષકો ટોપી પહેરીને નોકરી પર જાય છે એથી તેમનું ગૌરવ ઘટે છે તે જોઈએ એવો દાખ પડી શકતો નથી. વર્ગમાં ટોપી પહેરીને જવું કે બદન પહેરીને જવું એ મોટી બૂલ છે. એથી શિક્ષકની તોછડાઈ જણાઈ આવે છે; ને તેનામાં સ્વાભિમાનની ખામી જણાય છે. તમને તમારે પોતાને માટે માન નથી તો ખીજાઓને તમારે માટે માનપ્રતિષ્ઠા ક્યાંથી ઉત્પન્ન થશે? શિષ્યવર્ગ શિક્ષકવર્ગ તરફ અગાઉ જેવી પૂજ્ય ભુક્ષિ ધરાવતો નથી એવી દુરિયાદ આજકાલ સાધારણ થઈ પડી છે. તેનાં ઘણાં કારણો છે; તેમાં એક કારણ આ પણ છે. જુવાન શિક્ષકો તોછડે પહેરવેશ વર્ગમાં શિક્ષણ આપવા જાય છે. આથી તેમની પ્રતિષ્ઠા જોઈએ તેવી પડતી નથી તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. એવાં શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠા પડે તો નવાઈ જેવું થાય, ન પડે તેમાં તો કંઈ પણ નવાઈ જેવું નથી. શિક્ષક પોતાના શારીરિક અને માનસિક તેમજ હૃદયના ગુણો વડે શિષ્યવર્ગ પર દાખ પાડે છે. સ્વચ્છ શરીર અને પહેરવેશથી તેની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થયા વિના રહેતો નથી. વળી તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ તેમજ આંતર સ્વરૂપ દરેક પ્રકારે અનુકરણીય હોવાં જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે. તે જાતે સ્વચ્છ હશે ને તેનો પહેરવેશ સ્વચ્છ અને તોછડાઈ વગરનો, પરિપૂર્ણ હશે, તેનું આચરણ નીતિને અનુસરતું હશે અને તે જાતે ઉદ્યોગી, નિયમિત, સ્વચ્છ અને ન્યાયી હશે તોજ તેના ઉપદેશો શિષ્યના મન પર અસર કરશે. છોકરાંમાં સ્વચ્છતાની કે પહેરવેશની ખામી દૂર કરતી વખતે શિક્ષક પોતાનો દાખલો આપી બોધને વિશેષ બળવાન કરશે તો તે ફળદાયક થયા વિના રહેશે નહિ. હમેશાં ઉપદેશ કરતાં દાખલો નક્કાએ અસરકારક છે. જે પોતાનું વર્તન અને આચાર ઉપદેશને

અનુસારી નહિ હોય તો ઉપદેશ વ્યર્થ જશે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી ધણુંજ અનિષ્ટ પરિણામ નીપજશે! શિક્ષકની વાણી અને આચારમાં પરસ્પર વિરોધ જોઈ શિષ્ય પણ તેવીજ રીતે વર્તતાં શીખશે. જેમનાં વચન અને વર્તન વિરુદ્ધ હોય છે તેઓ વિશ્વાસપાત્ર થતા નથી કે પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી.

૨ ચાલાકી અને દુહતા—શિક્ષકે પોતાના દરેક કામમાં ચપળતા અને સફૂર્તિ રાખવી જોઈએ. શિક્ષક ચપળ હશે તો શિષ્યવર્ગ, પણ ચપળ થયા વિના રહેશે નહિ. પરંતુ શિક્ષકમાં મન્દતા અને સુસ્તી હશે તો શિષ્યમાં પણ તે દોષો આવ્યા વિના રહેશે નહિ. શિક્ષકના વર્તનની અસર શિષ્ય પર થયા વિના રહેતી નથી. શિક્ષકની ચપળતા વિદ્યુતની પેઠે શિષ્યનાં લક્ષણમાં તેવોજ ગુણ પ્રેર્યાં વિના રહેતી નથી. મન્દ શિક્ષક શિષ્યોને સુસ્ત બનાવે છે. એવાં શિક્ષકનું શિક્ષણ જોનારને પણ હાથ આવે છે ને તે પણ સુસ્ત બને છે, તો બાળકનાં મન જે વિશેષ સંસ્કારગ્રાહી છે તેમના પર ખરાબ અસર થયા વિના કેમ રહે? ચપળતાને માટે કંઈ ધાંટો પાડવાની કે ખુમરાણુ કરવાની જરૂર નથી. જરૂર જેટલા મોટા અવાજે પણ શાન્ત રીતે ચાલાકી અને સફૂર્તિથી શિક્ષક કામ કરે તો શિષ્યવર્ગ પણ ચાલાક થયા વિના રહેતો નથી. મોટા પિટ માટે તેના સમયના એક થોદાએ એવું કહ્યું છે કે જે કોઈ એના ખાનગી ઓરડામાં એની સાથે સંભાષણ કરવા જતો તે પાછો આવતો સારે અગાઉ હતો તેથી વધારે શરે ને હિંમતવાન થયા વિના રહેતો નહિ. અર્થાત્, મહાન પુરુષોનાં ચારિત્ર્ય આકર્ષકજ્ઞ હોય છે. તેમના સંસ્કાર અતિપ્રબળ અને ઊંડા પડે છે, અને તેથી પ્રેરક અને ઉત્તેજક થયા વિના રહેતા નથી. શિક્ષકોએ પોતાનું વર્તન ચપળ રાખવું જોઈએ. તેમણે દરેક કામ ચાલાકીથી કરવું જોઈએ. લખવામાં, બોલવામાં, અને અન્ય કામમાં તેમણે સફૂર્તિ દર્શાવવી જોઈએ. ધણા શિક્ષકો છોકરાઓને પ્રશ્ન 'પૂછતી વખતે 'જિના થાઓ' 'જેસી જાઓ' એવા નકામા શબ્દો બોલી કાલસ્રેષ્ઠ કરે છે. વળી કેટલીક વખત પ્રશ્ન પૂછવા જિના કરે છે ત્યારે જોઈએ તેથી વધારે વખત આપી તેમને સુસ્ત બનાવે છે. વળી કાળા પાટીઆ પર લખવામાં પણ સુસ્તી બતાવે

છે. આ બધાની અસર અનિષ્ટ થયા વિના રહેતી નથી. ધણી બાબતો આપણને નાની અને નજીવી લાગે છે; પણ એવી બાબતોની અસર કંઈ નાની અને નજીવી થતી નથી. વળી ધણી અસર અદૃશ્ય થાય છે ને તેનું પરિણામ લાંબે સમયે જ જણાય છે; માટે શિક્ષકે દરેક રીતે ચપચા કરું નોંધીએ. મન્દ અને દુરત શિક્ષણ નિઃસાર છે; અને જે શાળામાં એવું શિક્ષણ અપાય છે તે શાળા સત્વહીન, રાખતુલ્ય છે.

નિશાળ એ પણ એક નાનું સરખું રાજ્ય છે અને રાજ્યતંત્રીમાં જેમ દૃઢતા આવશ્યક છે, તેમ શિક્ષકમાં પણ છે. જેમ ઘાંટા પાડવામાં કે ઘોંઘાટ કરવામાં ચાલાકી રહેલી નથી, તેમ અધિકારનું ડોળ કરવામાં કે સખ્તાઈ વાપરવામાં દૃઢતા સમાતી નથી. એથી તો માત્ર નજીવાઈ જણાઈ આવે છે. પોતાની શક્તિ અને યોગ્યતા વિષે યોગ્ય વિશ્વાસ રાખી પળાવાય એવા નિયમો બાંધી તેમાંથી લવમાત્ર પણ પ્રચલિત ન થવા દેવું એનું નામ દૃઢતા. નિયમનો ભંગ થાય કે તે તરત પકડી પાડવો ને તેનું યોગ્ય શાસન કરવું એ દૃઢતાનું કામ છે. શિક્ષક કેટલે દરજ્જે નિયમો પળાવે છે તે બાળકો પણ તરત જાણી જાય છે અને શિક્ષકમાં નજીવાઈ દેખે કે તેનો લાભ લીધા વગર રહેતાં નથી. દૃઢતા વગર વ્યવસ્થા જાળવી શકાતી નથી અને વ્યવસ્થા વગર ગમે તેવું સારું શિક્ષણ પણ નિષ્ફળ થાય છે. દૃઢતા વિના અધિકારીનું કામ ઘણું અઘરું થઈ પડે છે. પવનચક્કીની પેઠે વારંવાર ચલાયમાન થતો અધિકારી પોતાનું કામ ઘણું દુર્ઘટ કરે છે ને પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરે છે.

૩ બોલવામાં સ્પષ્ટતા કેળવો અને વિચારશીલ થાઓ—

શિક્ષકનું દરેક વાક્ય અને દરેક આગ્રહ વર્ગનાં તમામ છોકરાંએ સાંભળવાં નોંધીએ. વાક્ય સરળ અને શુદ્ધ હોવાં નોંધીએ અને તે સ્પષ્ટતાથી બોલવાં નોંધીએ. હ્યર્યક અને કિલ્લટ ચબ્દો ને વાક્યો કદી પણ પ્રયોજવાં નહિ. જે બોલો તે ફરીથી બોલવાની જરૂર પડે તો તેથી બેમાંથી એક સમજાય છે:—તમે જાતે બોલવામાં નોંધીએ એટલા સ્પષ્ટ નહિ હો કે તમારા બોલવા પર છોકરાંએ લક્ષ આપ્યું નહિ હોય. વર્ગની યોગ્યતાનો વિચાર ફરી તેનાથી સમગ્ર એવી બાબત વાપરવી ને તે સ્પષ્ટતાથી બોલવી.

સ્પષ્ટ બાપણ અને વિવેચન કરવાની શક્તિ એ શિક્ષકમાં ધણી આવશ્યક લક્ષણ છે ને તે પ્રાપ્ત કરવા તેમણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

૪ ધમકીનો કવંચિતજ ઉપયોગ કરો. અને કદાપિ પણ અપશબ્દ વાપરો નહિ—જે શિક્ષક પોતાના વર્તનમાં દૃઢતા દર્શાવે છે તેને ધમકી આપવાની જરૂર પડશે નહિ; કેમકે તેની રીતભાતથી છોકરાંને ખાતરી થશે કે આચાર્ય તે કદી સદ્વર્તન કરનાર નથી કે તેમને દુર્લક્ષ દેખી તેના ઘટિત ઉપાય લીધા વગર રહેનાર નથી. ધમકી આપવાથી આપણી પોતાની શક્તિમાં આપણને અનિશ્ચાસ છે એમ જણાઈ આવે છે. નિયમ બનાવતી વખતે એ કહેવું જરૂરનું છે કે તેનો ભંગ કરવાથી શિક્ષાપાત્ર થવાશે; પણ એવું એકજ વાર કહેવું જાસ થવું જોઈએ. વારંવાર ધમકી આપવાથી ધમકીની અસર થતી નથી.

અપશબ્દ કે હલકી તોછડી બાપા શિક્ષકે કદી પણ વાપરવી નહિ. એથી તેને કે શિષ્યને ક્રોધને લાભ થતો નથી; પણ બંનેને નુકસાન થવાનો સંભવ છે; કેમકે તેથી શિક્ષકનું ગૌરવ ઘટે છે અને શિષ્યની જિજ્ઞાસા છે ને તેનામાં વૈરભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. છોકરાંમાં સ્વાભિમાનનાં બીજ રોપવાં એ શિક્ષકનું કામ છે અને અશિષ્ટ બાપાથી એ બીજનો સમૂહો નાશ થાય છે. જે દોષ માટે શિષ્યવર્ગ પ્રતિ અયોગ્ય શબ્દ બિચારવામાં આવે છે તેમાંના ધણાખરાને માટે તેમનાં માળાપ કે તેમની ધરકેળવણી જવાબદાર છે અને યુક્તિ અને દિલસોજીથી શિક્ષક તે દોષો દૂર કરી શકશે. હલકા શબ્દથી શિક્ષક પોતાની તોછડાઈ અને કુળવણીની ન્યૂનતા દર્શાવે છે. એવી સફસી વાણીથી શિષ્ય અને શિક્ષક બંનેને અનિષ્ટ પરિણામ નીપજ્યાં વિના રહેતાં નથી. સુવ્રત-સત્ય અને પ્રિય-વાણીને વિદ્વાનોએ કામદુધા કહી છે તે સત્ય છે. એવી વાણી મનોરથને સફળ કરે છે, અલક્ષમીને દૂર કરે છે, દીર્ઘિને પ્રસવે છે અને દુષ્ટ્યનો નાશ કરે છે. તે સર્વ મંગળને આપનારી છે. એથી ઉલટું અપ્રિય નિહુર વાણી સર્વ કલ્યાણનો નાશ કરે છે; માટે શિક્ષકે કદી પણ વાણીમાં તોછડાઈ કે અવિવેક દર્શાવવાં નહિ.

૧ શાંત સ્વભાવ—શિષ્યને આચાર્ય કરતા કે જાક્કી થયલા

દેખો તે સમયે કોઈને વશ થઈ તેના આવેશમાં કંઈ અધિક્ત કરશે માં શિક્ષકને સારો અનુભવ મળશે તે પહેલાં આવા સંજોગો ધ્યાનમાં રાખી આવશે ખરા. અધિકાર જાળવવાની ઉત્સુકતાથી શિક્ષકને આજ્ઞાભંગ માટે એકદમ ઉપલક્ષ્યો વિચાર કરી શિક્ષા કરવાનું મન થાય છે, પણ એ ઉતાવળ દરવામાં કદાચ એવું પણ બને કે એ ઉપાય પરિણામે વિશેષ હાનિકારક નીવડે. એવે પ્રસંગે, ઉત્તમ શક્તિ યોગ્ય સમજથી કે એવા બનાવને બંદુ મહત્ત્વ ન આપવું, પણ સહજ ઠપકાથી તેનો તિરસ્કાર કરવો. પછી અવકાશ તે વિષે વિચાર કરવો અને આજ્ઞાભંગ કરનાર છોકરા પર તેમજ આખા વર્ગ પર અસર કરવા તેમજ પોતાનો અધિકાર બરોબર પ્રતિષ્ઠાપન કરવા શું કરવું તે શોધી કાઢવું. આથી ફરી એવો બનાવ બનશે તે પ્રસંગે શિક્ષક તેવા શિષ્યને યોગ્ય નસીયત પહેંચાડી શકશે અને પોતાનું ગૌરવ બરોબર જાળવી શકશે. આ પ્રમાણે શિક્ષક શાન્ત પ્રકૃતિવાળો હશે અને તેનામાં પહેંચ અને દેશકાળને અનુસરીને વર્તવાની શક્તિ હશે તો આવા સંજોગમાં તેને કંઈ હરકત પડશે નહિ. એવા પ્રસંગે કેવી રીતે વર્તવું તે કોઈ પણ શિક્ષકશાસ્ત્રનું પુસ્તક સિખવશે નહિ. પરંતુ શિક્ષકની બુદ્ધિ કેળવાયેલી હશે અને શાન્ત પ્રકૃતિથી કામ કરવાની તેને ટેવ પડી હશે તો પ્રસંગને અનુસરતા ઉપાય યોજવામાં તેને કંઈ પણ હરકત પડશે નહિ.

૬ ન્યાય, સહ્યતા અને દિલસોજી—શિક્ષકને બાળકો પર ધણો અધિકાર હોય છે અને તે આપવો જરૂરનો પણ છે. પરંતુ એ અધિકારનો ઉપયોગ તેમનું કલ્યાણ કરવામાં જ થવો જોઈએ; માત્ર પોતાના કામમાં સુગમતા કરવામાં નહિ. મોટી ઉમ્મરના છોકરાની પેઠે બાળકની સાથે પણ ન્યાયથી જ વર્તવું જોઈએ; કેમકે મોટા છોકરાઓ તો અન્યાયની સામા ફરિયાદ કરી શકે છે; પણ બાળક તેમ કરી શકતાં નથી.

સમ્યક્તાથી વર્તવું એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. તેના વર્તનની અસર શિષ્યવર્ગ પર થયા વિના રહેતી નથી. તે જો અધિનથી કે તોછડે ચરે તો તેના શિષ્યો પણ તેવા જ ચરે, માટે શિક્ષકે પોતાના આચરણથી આશો દાખવો આપવા ચૂકવું નહિ.

શિષ્ય પ્રત્યે દિલસોજી ગણવાથી બંનેનાં મન એક અનિયતી જોડાય

છે. શિષ્ય અને શિક્ષક એક વિચાર અને એક દીલથી કામ કરે તો તે શાળા ઉત્તમ પ્રકારની થયા વિના રહે નહિ. જે નિશાળમાં શિષ્ય અને શિક્ષક વચ્ચે એકબાવ હોય છે તેમાં બંને ધણા ખંતથી કામ કરે છે અને તેનું પરિણામ ઉત્તમ આવ્યા વિના રહેતું નથી. બાળક પર પ્રેમ રાખવો અને તેમનાં કામમાં મન ધાલવું અને આનંદ પામવો એજ દિ-લસોછ. એવો સમાનભાવ કેળવવો એ શિક્ષકનો ધર્મ છે.

૭ પોતાના કામની પરિપૂર્ણ તૈયારી—શિક્ષક પોતાનું કામ માત્ર સારી રીતે નહિ પણ પરિપૂર્ણ રીતે કરવા ઇચ્છતો હોય તો તેણે શિખવવાના બધા પાઠ બરાબર સંભાળથી કરવા જોઈએ. તેણે યાદ રાખવું કે શિષ્યવર્ગ તરફ તેમજ ઉપરિ અધિકારી તરફ તેને ફરજ બજાવવાની છે; અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે તે ફરજ બજાવે એવી તેઓ બને આશા રાખે છે. માયા ઉતારતું કામ કરવું એ મોટું આપ્રમાણિકપણું છે. બેદોષરાઇથી કામ કરવાથી તો પોતાના કામમાં બેદીલ બતાવે છે અને એથી તેનામાં સ્વાભિમાનની આમી જણાય છે; મારે દરરોજના પાઠની બરાબર યોજના કરી દરેક પાઠ પરિપૂર્ણ રીતે તૈયાર કરવો એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. જ્ઞાન અપૂર્ણ હશે તો શિક્ષક વ્યવસ્થા રાખી શકશે નહિ કે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી શકશે નહિ. આ ઉપરથી સમજશે કે શિક્ષકે શિખવવાના દરેક વિષયમાં પ્રાવીણ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અને પાઠ બરાબર તૈયાર કર્યા વિના કદી પણ વર્ગમાં જવું નહિ. જે એમ નિશ્ચય કરી વર્તે તો તે શિષ્યવર્ગને પ્રેમ સંપાદન કર્યા વિના રહેશે નહિ.

૮ વર્તમાનપત્ર અને કેળવણીને લગતાં પાનીઆંવાંચો—શિક્ષકોએ હમેશાં અભ્યાસક રહેવું જોઈએ. તેમ હમેશ પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. માત્ર શિખવવાના / ૧૫૫ને લગતાંજ પુસ્તકો વાંચવાં બસ નથી; કેળવણીને લગતાં ચોપાનીઆં ૧૫૫ વર્તમાનપત્રો પણ વાંચવાં જોઈએ. એ વાંચ્યા વગર દુનીઆમાં જે જે જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય છે તેનાથી તેઓ અજાત રહેશે. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ તેમજ પ્રાકૃતિક જ્ઞાનના શિક્ષણમાં એવું વાચન ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે. પૂર્વના સમયની હદીકતને સાંપ્રત સમયની હદીકત સાથે જોડવામાં એવું જ્ઞાન ઘણું કામનું.

અર્થ પડશે. જમીનો જ્ઞાનમાં આગળ વધતો જાય અને શિક્ષક પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો ન કરે અને દુનીયામાં જે ચમત્કારિક શોધો થાય તેથી અજાણ્યો રહે એ, શોચનીય છે; માટે શિક્ષક એવી સ્થિતિમાંથી બચવા હમેશા વર્તમાનપત્ર અને કેળવણીના સંબંધનાં ચોપાનીઆં વાંચતો રહેવું એ તેની દ્રશ્ય છે.

૯ કાર્યમાં સફળ થવાનો નિશ્ચય—જે શિક્ષક પોતાના કામમાં સફળ થવાનો નિશ્ચય કરે છે તે ઘણું કરીને સફળ થશેજ. ઉદ્યોગથી સર્વ સાધ્ય અને સુગમ થાય છે. જે વિષય કામો હોય તે વિષય પર વધારે વખત રોકો, તેમાં તમારું મન બરોબર લીન કરો એટલે થોડા વખતમાં તે વિષય બરોબર આવડશે. શિખવવાના બધા વિષયમાં શિક્ષકે પ્રવીણ થવું જોઈએ; અને ઉદ્યોગ અને ખંતથી કંઈ પણ ન બની શકે એમ નથી.

ઘણા શિક્ષકોને આરંભમાં ઘણી સુધીખત નડે છે. અમુક વિષય શિખવવામાં જે પદ્ધતિ વાપરી હોય તે પરિણામે અસંતોષકારક માલમ પડે, વિવરણ કરવાની શક્તિ જોઈએ તેવી ન હોય અને વિષયને જોઈએ તેવો રસિક કરવાની શક્તિમાં ખામી હોય. આવા દોષો દરેક શિક્ષક પોતાની મેળેજ જોઈ શકે છે; પરંતુ તે ઉદ્યોગી અને આગ્રહી હશે તો થોડા વખતમાં પોતાની ન્યૂનતા દૂર કરશે અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકશે.

૧૦ જીંઘામાં જીંઘું દૃષ્ટિખિન્દુ—દરેક પુરુષે દૃષ્ટિખિન્દુ જીંઘામાં જીંઘું રાખવું જોઈએ. થોડાથી સંતુષ્ટ થવું એ ઉત્તમ પુરુષત્વ લક્ષણ નથી. કોઈ પણ કામ પૂરું કરવા તરફ લક્ષ રાખી ગમે તેમ પૂરું કરી રાજ થવાનું નથી. જ્યાંસુધી ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે તે કાર્ય થાય નહિ ત્યાંસુધી સંતુષ્ટ થવું જોઈએ નહિ. પુરુષ જેમ પોતાનો આશય જીવેો રાખે તેમ દરેક પ્રકારે સુધરતો જાય. જે ધંધો હાથમાં લીધો હોય તેમાં પ્રથમ પંક્તિએ પહોંચવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાધારણ પદવીથી રાજ થવું નહિ, પણ છેક શિરોખિન્દુ પહોંચવાનો પ્રયાસ કરવો. તન કસવામાં, ખુદ્દિ કેળવવામાં, અને હૃદયની વૃત્તિઓ પર પ્રાધાન્ય મેળવવામાં એજ સૂત્ર લક્ષમાં રાખવું. જેમ દૃષ્ટિખિન્દુ જીંઘું રાખી પ્રયત્ન કરીશું તેમ સુધારો થયા વિના રહેશે નહિ. જીંઘામાં જીંઘે રથજે દરેક પુરુષ પહોંચી શકતો નથી એ ખરી વાત

છે; પરંતુ તેને માટે તેણે પ્રયત્ન પણ ન કરવો એ યુક્ત નથી. પ્રયત્ન કરવાથી હમેશ લાભ થાયજ. જોઈએ. જોયે સ્થળે પહોંચવા ધારીએ તેટલે ન પહોંચાય તેપણ હાઈએ તેનાથી તો જોયે જવાયજ અને એ પણ મોટો લાભજ છે. ઘણા છોકરાઓ પરીક્ષામાં પાસ થવા જોઈતી તૈયારી કરીજ શકે થાય છે. જો તેઓ જોયી ધારણા રાખી ઉત્તમ રીતે વિષયનું ગાન મેળવવા પ્રયત્ન કરે તો તેમના ઉદ્યોગનું પરિણામ વધારે લાભકારક થવા વિના રહે નહિ; માટે શિક્ષકે જોયામાં જોયો આશય રાખવો અને એવીજ રીતે વર્તવાની દેવ જાળકમાં પાડવી.

૧૧ શિક્ષકનો શિષ્ય સાથે સંબંધ—શિક્ષકે શિષ્ય જોડે અતિપરિચય રાખવો યુક્ત નથી, તેમજ તેનાથી છેક વેગળા રહેવું પણ યુક્ત નથી. અતિપરિચયથી પ્રતિક્ષા સાચવી શકાતી નથી અને પ્રતિક્ષામાં ન્યૂનતા થઈ એટલે વ્યવસ્થામાં ખામી આવ્યા વિના રહેતો નથી. શિષ્ય અને શિક્ષક વચ્ચે યોગ્ય અન્તર રહેવુંજ જોઈએ. તે ન રહે તો મર્યાદા સચવાય નહિ અતિશય પરિચયથી શિષ્યનું વર્તન અમર્યાદિત થવાનો સંભવ છે. એથી ઉલટું શિષ્યવર્ગમાં વેગળા રહી ભયના પ્રયોગથી પણ તેને કાબુમાં રાખવો યુક્ત નથી. ભયથી શિષ્યની સદ્વૃત્તિ દબાઈ જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી અસહ્ય અને કપટની દેવ પડે છે અને જાળકા હિયકારા થાય છે, માટે શિક્ષકે હમેશ શિષ્ય પર પ્રેમ રાખવો અને તેમનાથી છેક અંતર પણ ન રહેવું તેમજ તેમની સાથે અતિગાંઠો પરિચય પણ ન રાખવો, પરંતુ હમેશ પ્રતિક્ષા સચવાય એટલું અન્તર રાખવું.

ન્યાયનિયમો અને પાશ્વત્ય હેતુવાત્સલ્યો.

આપણે સસ્કૃત પદ્ધતિ પ્રમાણે હેતુવાત્સલ્ય તપાસ્યા હવે પાશ્વત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે તપાસીએ. પાશ્વત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે પરામર્શન્યાય ત્રણ વાક્યોથી દર્શાવાય છે—

સર્વં મનુષ્ય મર્ત્યં છે,

હરિ મનુષ્ય છે,

∴ હરિ મર્ત્ય છે.

પ્રથમ બે આધારભૂત વાક્યો ઉપરથી ત્રીજા નિગમનવાક્ય પર અવાય છે. પ્રથમ વાક્ય વ્યાપ્તિવાક્ય, બીજું હેતુવાક્ય અને ત્રીજું નિગમનવાક્ય છે. નિગમનવાક્યનો ઉદ્દેશ્ય 'હરિ' પક્ષપદ છે અને વિધેય 'મર્ત્યત્વ' સાધ્ય-પદ છે. 'મનુષ્યત્વ' એ હેતુપદ છે. વ્યાપ્તિવાક્યને અંગ્રેજીમાં 'મેન્નૉર પ્રેમિસ', હેતુવાક્યને 'માધનૉર પ્રેમિસ' અને નિગમનવાક્યને 'કન્કલુઝન' કહે છે. પક્ષપદ તે 'માધનૉર ટર્મ,' સાધ્યપદ તે 'મેન્નૉર ટર્મ' અને હેતુપદ તે 'મિડલ ટર્મ' છે.

પ્રથમ પાશ્વત્ય નૈયાયિકો ન્યાયના કેટલાક નિયમો આપે છે તે જાણવા આવશ્યક છે. તે નિયમો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) હેતુપદ એક પણ સ્થળે સર્વદેશી હોવું જોઈએ. ધારો કે 'સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે' અને 'સર્વ અશ્વ પ્રાણી છે' એવાં બે આધારભૂત વાક્યો હોય તો નિગમનવાક્ય આવી શકેજ નહિ; કારણ કે 'પ્રાણી' જ હેતુપદ છે તે એક પણ આધારભૂત વાક્યમાં સર્વદેશી નથી. 'સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે' એવાં જ વાક્યમાં ઉદ્દેશ્યજ સર્વદેશી છે, વિધેય નથી એ અગાઉ દર્શાવ્યું છે (શાળાપત્ર પુ. ૪૪ ૫. ૭૬ જુઓ). પ્રાણિત્વ એ વ્યાપક છે અને 'મનુષ્યત્વ' અને 'અશ્વત્વ' એ વ્યાપ્ય છે. પ્રાણી વર્ગમાંના જેટલા ભાગ સાથે મનુષ્ય એકરૂપ છે તેજ ભાગ સાથે અશ્વ એકરૂપ નથી, તેથી મનુષ્ય અને અશ્વનો સંબંધ જણાય એવું નિગમન વાક્ય થઈ શકતું નથી. આકૃતિથી આ રૂપે સમજાશે. 'સર્વ સ મ છે' 'સર્વ પ મ છે' આવાં બે આધારભૂત વાક્યો પરથી સ અને પ નો સંબંધ જણાય એવું નિગમનવાક્ય થઈ શકશે નહિ.

સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે,

સર્વ અશ્વ પ્રાણી છે,

∴ સર્વ અશ્વ મનુષ્ય છે.

આ અનુમાન દૂષિત છે એ સ્પષ્ટ છે. એમાં હેતુપદ એક પણ સ્થાને સર્વદેશી હોયું જોઈએ એ નિયમનો ભંગ થાય છે. આવા હેત્વાભાસને ‘હેતુપદનો અનવચ્છેદ એટલે હેતુપદનું કોઈ પણ વાક્યમાં સર્વદેશી ન હોયું તે’ (અનડિસ્ટ્રિબ્યૂટેડ મિડલ) કહે છે.

(૨) જે પદ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી હોય તે આધારભૂત વાક્યમાં સર્વદેશી હોયું જોઈએ.

આપણે આધારભૂત વાક્યમાં અમુક પદ એકદેશી વાપર્યું હોય તો નિગમનવાક્યમાં તેજ પદને સર્વદેશી કરીએ એ સુક્ત નથી એ સ્પષ્ટ છે.

સર્વ ગુલાબ ફૂલ છે,

કોઈ પણ મોગરો ગુલાબ નથી,

∴ કોઈ પણ મોગરો ફૂલ નથી.

આમાં ‘ફૂલ’ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી છે અને હેતુવાક્યમાં એકદેશી છે. આ હેત્વાભાસમાં સાધ્યપદનો અવચ્છેદ (એને સ્થળે વ્યાપકતા) ન હોવાથી એને સાધ્યપદનો અનવચ્છેદ કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં એને ‘ઇક્સિસિટ પ્રોસેસ ઓફ મેન્જર ટર્મ’ એટલે સાધ્યપદની અન્યાય રીતિ કહે છે.

બધા ઠગો શિક્ષાપાત્ર છે,

કેટલાક હિંદુઓ ઠગ છે,

∴ સર્વ હિંદુઓ શિક્ષાપાત્ર છે.

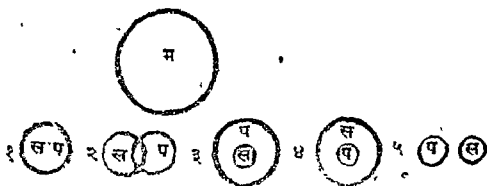
આમાં પક્ષપદ હિંદુ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી અને હેતુવાક્યમાં એકદેશી છે. આને પક્ષપદનો અનવચ્છેદ કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં એને ‘ઇક્સિસિટ પ્રોસેસ ઓફ મેન્જર ટર્મ’ એટલે પક્ષપદની અન્યાય રીતિ કહે છે.

(૩) જે નિષેધવાક્યો કંઈ સિદ્ધ કરી શકતાં નથી.

વ્યાપ્તિવાક્ય અને હેતુવાક્ય એને નિષેધવાક્યો હોય તો નિગમનવાક્ય ચર્ચ શકે નહિ. એને આધારભૂત વાક્યો નિષેધવાક્ય હોવાથી હે.

ઉપદન્તો પદ્યપદ કે સાધ્યપદ સાથે કંઈ પણ સંબંધ દર્શાવતાં નથી; તે પદ્યપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે સંબંધદર્શક નિગમનવાક્ય કેમ હોઈ શકે ?

વર્તુલથી આ નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

એકે પ મ નથી,

એકે સ મ નથી,

આ બે જ વાક્યો ઉપર એક નિગમનવાક્ય પર આવશે નહિ. ઉપરની પાંચ આકૃતિઓ ઉપરથી જણાશે કે સ અને પ દર્શક વર્તુલો પાંચ રીતે હોઈ શકે અને એ પાંચે રીતોમાં એકે પ કે એકે સ મ નથી. આવી સ્થિતિમાં પ અને સ વચ્ચે સંબંધવાચક નિગમનવાક્ય પર આવી શકાશે નહિ.

(૮) જો બેમાંથી એકે આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો નિગમનવાક્ય પણ નિષેધવાચક હોવું જોઈએ. ઉપસા નિયમ પ્રમાણે બંને આધારભૂત વાક્યો નિષેધવાચક હોય તો દંઈ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ; માટે એક આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો બીજું વિધિવાચક હોવુંજ જોઈએ. એક આધારભૂત વાક્યમાં હેતુપદ અને પદ્યપદ કે સાધ્યપદ વચ્ચેના સંબંધનું વિધાન કરીએ છીએ અને બીજા વાક્યમાં સંબંધનો નિષેધ કરીએ છીએ; તેટલા માટે પદ્યપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે દંઈ સંબંધ નજ હોવો જોઈએ; અર્થાત્ નિગમનવાક્ય નિષેધવાચકજ હોવું જોઈએ.

બધાં બોર ફળ છે,

કટલાંક બોર મીઠાં નથી,

આ પ્રમાણે એક આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો નિગમન-
વાક્ય નિષેધવાચકજ હોવું જોઈએ.

બધા હુબસી કાળા છે,

એક અંગ્રેજ કાળો નથી,

∴ એક અંગ્રેજ હુબસી નથી.

આકૃતિથી આ નીચે પ્રમાણે દર્શાવાય:—

(૫) જો નિગમનવાક્ય નિષેધવાચક હોય તો ગમે તે એક આધાર-
ભૂત વાક્ય નિષેધવાચકજ હોવુંજ જોઈએ.

ઉપલા નિયમથી આ સ્પષ્ટ છે. આપણે પક્ષપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે-
ના સંબંધનો નિષેધ કરીએ તો પૂર્વે જે બેમાંથી એક પદ અને હેતુપદનો
સંબંધનો નિષેધ કર્યો હોવોજ જોઈએ.

(૬) જે એકદેશી વાક્યો કંઈ સિદ્ધ કરી શકતાં નથી.

એવાં જે વાક્યો બંને નિષેધવાચક (એ) તો હોયજ નહિ (નિયમ
૩ પ્રમાણે); તેમજ તે બંને વિધિવાચક (આદ્ય) પણ હોય નહિ; કેમકે
તેમાં હેતુપદ અનવચ્છિન્ન (એકદેશી) રહેશે અને ૧ નિયમ પ્રમાણે એ
હોય છે. સારે માત્ર એકજ સ્થિતિ રહે છે. તે એકે એક વાક્ય વિધિ
(આદ્ય) અને બીજું નિષેધ (એ) હોય. નિગમનવાક્ય નિષેધવાચક થઈ
શકે નહિ; કેમકે તેમાં સાધ્ય સર્વદેશી થાય, પણ એક આધારભૂત વા-
ક્યમાં તે સર્વદેશી હોવું જોઈએ તે નથી. આથી ૨ નિયમનો ભંગ થાય
છે. નિગમનવાક્ય વિધિવાચક પણ હોઈ શકે નહિ; કેમકે તેમ થાય તો
૪ નિયમનો ભંગ થાય છે.

કેટલાક પુરુષો હોંશીઆર છે,

કેટલીક સ્ત્રીઓ હોંશીઆર છે—કે—

કેટલીક સ્ત્રીઓ હોંશીઆર નથી

આવાં આધારભૂત વાક્યો ઉપરથી કંઈ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ.

(૭) જો એક આધારભૂત વાક્ય એકદેશી હોય તો નિગમનવાક્ય પણ એકદેશી હોવું જોઈએ.

આધારભૂત વાક્યોમાં બંને વિધિવાક્ય હોય કે એક વિધિવાક્ય અને બીજું નિષેધવાક્ય; કેમકે નિયમ ૩ પ્રમાણે બંને નિષેધવાક્ય હોઈ શકે નહિ.

હવે બંને વિધિવાક્ય હોય તો, તેઓ ઘ અને આદ્ય હોવાં જોઈએ; કેમકે ૬ નિયમ પ્રમાણે બંને આદ્ય હોઈ શકે નહિ. આ વાક્યોમાં એકજ પદ સર્વદેશી છે અને ૧ નિયમ પ્રમાણે હેતુપદ સર્વદેશી હોવુંજ જોઈએ તેથી નિગમનવાક્યમાં એકે પદ સર્વદેશી થશે નહિ (૨ નિયમ પ્રમાણે). આ પ્રમાણે નિગમનવાક્ય આદ્યજ થવું જોઈએ.

આધારભૂત વાક્યોમાં એક વિધિ અને બીજું નિષેધવાક્ય હોય તો તેઓ ઓ અને ઘ કે આદ્ય અને ઙ હોવાં જોઈએ; કેમકે ૬ નિયમ પ્રમાણે આદ્ય અને ઓ હોઈ શકે નહિ. બંને રિચિતિમાં આધારભૂત વાક્યોમાં બે પદ સર્વદેશી થશે અને તેમાંનું એક (૧ નિયમ પ્રમાણે) હેતુપદ હોવુંજ જોઈએ, તેથી નિગમનવાક્યમાં એકજ પદ સર્વદેશી થશે (૨ નિયમ પ્રમાણે). પણ નિગમનવાક્ય નિષેધવાક્યજ હોવું જોઈએ (૪ નિયમ પ્રમાણે), તેટલા માટે તે ઓજ હોવું જોઈએ.

જો બેમાંથી એક આધારભૂત વાક્ય એકદેશને ઉદ્દેશીનેજ કંઈક વિધાન કે નિષેધ કરે તો નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશને ઉદ્દેશીને વિધાન કે નિષેધ કરવો એ અશક્ય છે.

ભાષાવતાર.

(આચાર્ય વલ્લભજી દરિદત્ત).

આ લેખની જોડણી લેખકર્તાએ કર્યા પ્રમાણે કાયમ રાખી છે.

હરેક લખનારની એવી શૈલી છે કે, 'અથવા' હોવી જોયે કે જે બા-
બત લખવા બેસવું તેમાં પ્રારંભમાં ૧ અધિકારી, ૨ વિષય, ૩ પ્રયોજન,
૪ સંબંધ એ અનુબંધયતુલ્ય જરૂર સમજાવવાં જોયે કે જોથી વિષયનું
સ્પષ્ટીકરણ વાંચનાર અથવા સાંભળનારને તરત થઈ જાય. આ વિષય-
ના અધિકારી વિદ્વન્મંડળ સમગ્ર, વિષય બાષાશાસ્ત્રનો, પ્રયોજન ગુજરાત
સાહિત્યપરિષદની સ્થાના અને સંબંધ પ્રતિષ્ઠાપ્રતિપાદકભાવ (પ્રતિષ્ઠાપ-

બાપાવતાર, અને પ્રતિપાદક આ નિબંધ), આ ચાર બાબતના પેટામાં પ્ર-
થમ પ્રતિપાદક વસ્તુનું નામનિર્વચન કરવું જોયે અને સહુ તેમ કરે પણ
છે; કેમકે તે વિના વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ સમ્યક્ રીતે થાય નહી, અને થાય
તો તેમાં રસ આવે નહી, અને રસ આવે તો તેમાં ન્યૂનતા દેખાણા કરે.

લખાણને માટેજ નહી પણ દરેક પ્રસંગમાં પણ નામ અને તેનું
નિર્વચન જાણવાની પહેલે નંબરે જરૂર પડે છે. કોઈ માણસ પણ નવું મ-
ળે તો તેનું નામ જાણવાની ઇચ્છા પહેલે દરજ્જે થાય છે; એટલુંજ ન-
હી પણ કોઈ ગામ કે શહેર, કોઈ વૃક્ષ કે પશુ, કોઈ નદી કે તળાવ ઇ-
ત્યાદિ નવું જોવામાં આવે છે તો તરત તેના નામની જિજ્ઞાસા થાય છે
અને તે જોઈને તેનું નિર્વચન જાણવાની ઇચ્છા પણ સ્વાભાવિકી થાય છે.
નિર્વચન બધે ઠેકાણે જાણવું અંધ એસવું થાતું પણ નથી; કેમકે એવાં પ-
ણ નામ ઘણાં હોય છે કે તેનો અર્થ તેને લાગુ પડતો નથી. જેમકે નામ
શુશ્રુવંતરાય હોય અને કાળા અક્ષરને કૂટી મારતો હોય. નામ કપૂર હોય
અને તેમાં વધારણીનો પણ સાદા હોય નહી. ઉલટી એવી ગોખરી. હોય
કે પાસે પણ ઉભુ રહેવું ગમે નહી. એક પ્રાચીન કાવ્યનું પાદ છે કે “ના-
મ વાધા અને કુત્તે કાટયા.” પણ વખતે નામમાંથી સારી ઐતિહાસિક જા-
ણત પણ નીકળી આવે છે—લોખંડી, જંજીડી, પીપરીયું, મહેવડી (મધ્યે-
ઘટ્ટી), સનવાળા, સીદ (સિદ્ધ) સર, લાખાપાદર, બાવનગર વગેરે. હું-
કામાં કહીયે તો નામ અને નામનિર્વચન જાણવાની આજ્ઞાલક્ષ સહુને
જરૂર રહે છે અને હોવીજ જોયે.

આ વિષયનું નામ તો મથાળે સ્ફુટ લખ્યું છે અને તે સહુને ગોચર
થયું છે ત્યારે તેનું નિર્વચન રહ્યું, જે કર્યા વિના આગળ ચલાશે નહી.
બાપા શબ્દ સામાન્ય છે અને તે યોગરૂદ છે. યોગ એટલા સારૂ કે
માપ્યતે અનયેતિ માપ્યા એમ તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. ૩૯ એટલા સા-
રૂ કે જોલવાનાં સાધન તો—

આત્મા.બુદ્ધ્યા સમર્થ્યાર્યાન્ મનો યુન્કે વિવક્ષયા ।

મનઃ કાયાગ્નિમાહંતિ, સ પ્રેરયતિ મારુતમ્ ॥

ઇત્યાદિ પાણિન્યાદિના વચન પ્રમાણે આત્મા, બુદ્ધિ, મન, જઠરાગ્નિ,
વાયુ ઇત્યાદિ અને છેવટે આલેખ્યતર, બાહ્ય પ્રમત્ત, તાત્કાલિકરિયાન, અને

જીભ વગેરે છે. પણ મહાત્માઓએ (કહેને કે ખુદ ઈશ્વરે) સંકેતથી ક-
રાવેલો અમુક અક્ષરસમુદાય (શબ્દ) થી ગુંથાએલો વાક્યવૃંદ તે બા-
પા. જેનું ગુજરાતી શુદ્ધ નામ બોલી. જોકે બાપા શબ્દ ગુજરાતી જેવા-
જ થઈ ગયો છે અને તે એવાને એવા અપભ્રંશ થયેલાના વર્ગમાં આવે
છે તો બોલી તેનો પર્યાય છે. બાપા અને બોલી સામાન્ય બોલવાના અ-
ર્થને લાગુ પડે છે એ અતિવ્યાપ્તિ વારણ માટે સંકેત શબ્દ મુક્યો છે.
એ બધું આગળ રકુટ થાશે.

એ બાપાનો “ અવતાર ” તે “ ભાષાવતાર. ” જેમ બાપા શબ્દ-
માં બે અર્થની પ્રતીતિ થાય છે તેમ અવતાર શબ્દમાં પણ છે. જોકે
તાત્પર્યમાં તો બંને એકજ છે, તોપણ એઓને છુટા પાડીએ તો તેનું સ્પ-
ષ્ટીકરણ થાય. “ અવતાર ” એટલે અવતરવું એ “ અવ ” ઉપસર્ગ-
યુક્ત તૂં ધાતુનું રૂપ છે. ઉપસર્ગેણ ધાત્વર્થો ચલાદન્યત્ર નીચતે એ વ-
ચન પ્રમાણે તૂં નો તરવું અર્થ છે પ્રથુ અવ આવવાથી ઉતરવું અર્થ થા-
ય છે. એનો બીજો અર્થ અવતરવું છે ઉતરવું એ અવતરણમાંથી થતું
સંપ્રસારણ થઈને અ બિડી નઈ થયું છે. અર્થ દેખાવમાં જુદા છે પણ
વાસ્તવિક એકજ છે એક યોનિમાંથી બાહ્ય યોનિમાં ઉતરવું તે અવતરણ
અથવા અવતાર. ઉત્તરણમાંથી ઉતરવું થવાની ભાંતિ થાય પણ તેનો
અર્થ જુદો પડી જાય છે. આંહી આપણને ઉતરવાનો અર્થ આલ છે એ-
ટલે એક બાપામાંના શબ્દોનું બીજી બાપામાં ઉતરવું તે.

અવતાર શબ્દ જન્મના અર્થમાં લઈએ તો બાપા કેમ ઉત્પન્ન થઈ
એવો અર્થ થઈ વિષયાંતર થઈ જાય.

મહાત્મા મજસુદાર મણિસંકર જટાસંકર ક્રીદાણી પોતાના “ માનવી
બાષાના નિબંધમાં (પૃ. ૧૭૨-૧૭૩ માં) કહે છે કે માત્ર બોલવુંજ એનું
નામ બાપા નથી પણ હસ્તપાદાદિ તેમ જ નેત્રમુખાદિ ઇતર અંગો વડે થતી
સૂચના પણ બાપાજ છે એમ કહી બાપાનું સામાન્ય લક્ષણ-” એકના
ધ્વજાદિ મનોભાવ અને વિચારો બીજાને જણાવવા, ” એમ કહે છે, અને
તેટલા માટે માનવી બાષાના મુખ્ય ધ્વન્યાત્મક અને સૂચનાત્મક એવા બે
બેદ બતાવી તેના પેટા બેદો પહેલીના ૫ અને બીજીના ૯ લખી તેનું વિ-

વેચન કરી તેમાં પ્રચુર અને પક્ષવી (નેત્રપક્ષવી કરપક્ષવી, વગેરે) નાં ઉદાહરણો, વગેરે બહુ ઉપયોગી અને રમુજ આપ્યાં છે તે અવશ્ય વાંચવાની બલામણુ કરૂં છું. વિસ્તારબચથી તે વિસ્તારથી આંહી દેખાડી શકતો નથી.

ભાષાનું નિર્વચન એતો સામાન્ય વિષય છે. તેને ગુજરાતી વિશેષણુ લગાડી વિષ્ણ પાડીયે સારે આપણા વિષયનું મૂળ બંધાય.

‘ગુજરાતી શબ્દનું નિર્વચન શાસ્ત્રી વ્રજલાલ લખે છે કે—

‘ગૂર્જરે રિપું’ इति गूर्जरः—(એમાં ગણના ગૂર્ પાત્ર આગળ જરૂર પ્રલય આણીને ગૂર્જર શબ્દ હૈમ બ્યૂતરણમાં સિદ્ધ કર્યો છે.) ગૂર્જર સોડા મૂળ પંજાબમાં રહેતા સાથી આનર્ત (પૂર્વના સૌરાષ્ટ્રનો અર્ધ ભાગ જે આણીની દક્ષિણે છે સાં આવીને વસ્યા. એ દેશ તેના (ગૂર્જરના) નામથી જુદો પડ્યો. ગૂર્જરૈઃ વ્રાયતે इति गूर्जरत्रा (આતોડનુપસર્ગે કઃ) ” એ ગૂર્જરત્રા ઉપરથી પ્રાકૃત ગૂર્જરત્તા અને તે ઉપરથી ગુજરાત (સ્રી લિંગે) થયું, તેની તે ગુજરાતી.

સંસ્કૃત ભાષા સર્વ ભાષાનું મૂળ છે એમ કહેવામાં ખીલકુલ હરકત નથી. કેટલાક કહે છે કે—પ્રથમ ઓરિયન અને સેમેટિક એમ ૨ ભાષા હતી, અને તે બે બધી ભાષાઓનું મૂળ છે, અને કેટલાક કહે છે કે રાજ નહિ, પણ ૧ ઓરીયન, ૨ યુરાનીયન, ૩ શિરોઅરેબીયન, ૪ આફ્રિકન, ૫ મલાહી, ૬ ચીનાઈ અને ૭ અમેરિકન, એમ ૭ ભાષાઓ હતી, અને તે બધી ભાષાનું મૂળ હતું. એમ ઐક્યોમાંથી સાત અને ૭ ગાંધી બેજ મૂળ ભાષા ઠરે સારે બેની એકજ મૂળ ક્યાસાર ન હોય, અને તે આપણી સંસ્કૃત ભાષાજ ઠરે, કેમકે તેના જેવી જૂની ભાષા હજી સુધી જણાઈ નથી, અને આજ જે જુદી જુદી ભાષાઓ પ્રચલિત છે તેના પણ ધણા શબ્દો સંસ્કૃતમાંથી થયા હોય એમ દેખાઈ આવે છે, અને તે કેટલાક એના એ અર્થમાં અને કેટલાક સહેજ ફેરફાર થએલા મળે છે.

૧. અહુરો=અસુર; જંદ=હંદ. સંદલ=ચંદન. અશ્વ=અશ્વ. મે-હેર=મિહિર (સૂર્ય). આવ=આપ (પાણી). દૂર=દૂર. વસ્ત=હસ્ત. કુંજા=કુજ. વિરાદર=વ્રાતર વગેરે તેમ કેટલાક શબ્દો ધણી ભાષા

તોપણ આપણી ગુજરાતી બાપા તો સંસ્કૃતમાંથીજ ઉતરી છે એમાં સં-
દેહ છેજ નહીં. તેમાં રમત છે. કેટલાંક બારેબાર ઉતરી (ઢેકી પડી)
માને છે, અને કેટલાંક પગથીયે પગથીયે ઉતરી એમ માને છે. હું અંતિમ
મતને અનુસરું છું. બીજા પણ ધણાખરા એમજ માને છે.

એ પગથીયાં ક્યાં અને તે દ્વારા કેમ ઉતરી એ વિષે માનવી બા-
પાનો નિબંધ,^૧ 'હૃત્મર્ગગાળા, ૪અપભ્રષ્ટ શબ્દપ્રકાશ, ૫વ્યુત્પત્તિપાઠ, ૬સૌરાષ્ટ્ર
દૃષ્ટાંતા અપભ્રંશ શબ્દો, ૭સમાલોચકનો ઉક્તિ સંગ્રહ, સદરતું 'પ્રાચીન
ગુર્જર સુભાષિત, નર્મકોશનો 'ઉપોદ્ધાત, ૧૦પ્રબંધચિંતામણિનું અંકિત પુ-
સ્તક, અને ગુજરાતી ૧૧બાપા વિષેનો સંગ્રહ એ બધામાંથી આ વિષયની
અણતર એ પાયા ઉપર ચણવાનો આરંભ કરીએ.

ગ. મ. મણિશંકર જટાશંકર ઢીકાણી કહે છે કે 'ઈશ્વરે કૃપા' કરીને
બીજાં સાધનો આપ્યાં છે તેમ બાપાનું સાધન પણ પ્રત્યેક ગ્રાણીને આપ્યું
છે. જેવડે તેઓ પોતપોતાના અને એક બીજાના મનોભાવ બાણી જ-
ણાવી શકે છે. ખરું છે કે એકલા માણસનેજ બાપા નથી પણ ઘંતર,
ગ્રાણીઆને પણ બાપા છે, પણ તે સ્પષ્ટાક્ષરની નહિ, તેથી બચત
નથી. આપણે વાંચ્યું છે કે પ્રોફેસર ગાર્નરે વાંદરાની બાપાનો અભ્યાસ ક-

સાથે મળતા આવે છે જેમકે-સં.-દંત. ફા. દંદાંત. લાટિન-હેન્સ.
પોર્ટુ. દેત. ગુ. દાંત. સં. માતર. ફા. માદર. યુનાનિ. મિટર. લાટિન.
મિતર. ગાથિક. મિટ. લોર્જર્મન-મૌટર. હાઈર્જર્મન. મતર. અં. મધર.
લ્યાટિસ-મેટ. રુદ્યન-માત. ફ્રે. મેઝર. પોર્ટુ. માદ. પાલી. માતા.
પ્રાકૃત મામા. ગુ. મા. લ્યુથેનિઅન. મેટર. એમ ધણા શબ્દો છે.

૨ મહારામા મણિશંકર જટાશંકર ઢીકાણી કૃત. ૩ શાસ્ત્રી પ્રજ્ઞલાલ
કાળીદાસકૃત. ૪ શાસ્ત્રી પ્રભાકર રામચંદ્રકૃત. ૫ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના
મરહુમ માણ પ્રિન્સિપાલ નવલરામ લક્ષ્મીરામકૃત. ૬ આ નિબંધ સખ-
નાર, પાઠક ગોરાબાઈ રામજી, અને વોરા જટારાંકર દરજીવનકૃત. ૭ પ્ર-
જ્ઞલાલ કાળીદાસ શાસ્ત્રી તથા રા. રા. મનસુખરામ સૂર્યરામકૃત. ૮ તન-
સુખરામ મનસુખરામ કૃત. ૯ નર્મદાશંકર લાલશંકર કૃત. ૧૦ શાસ્ત્રી રામચંદ્ર
દીનાનાથ કૃત. (બાપાંતર) ૧૧ આ વિષય સખનારનો પોતાનો.

દેવા માંડ્યો હતો અને તેના કેટલાક મનોભાવદરોંક શબ્દો ગોતી કાઢા-
ડ્યા હતા, જેમાંના ૨૦૦ શબ્દોનો સંગ્રહ તેણે કર્યો છે. તેની માન્યતા
પ્રમાણે ૨૦ કે ૩૦ શબ્દો હજી બાકી રહ્યા છે. તે શબ્દના નમુના તરિકે
૩ શબ્દો નીચે આપ્યા છે.

અચર=સૂર્ય, આતસ, ગરમી ઇલાદિ. ગોસ્કુ=ખોરાક, ખાવાનું કામ
કુક્યા=વરસાદ, પાણી, ઠંડી ઇલાદિ. (નુરે એલમ. એપ્રીલ. સ.

૧૮૯૩ પૃષ્ઠ. ૨૨૩)

આપણે ચલકડાંના બચનો કલખલાટ અને પ્રીતિની ચીચીયારી ઝોળખી
શકીયે છીએ. એમજ મીંદડીને બચ્ચું અને બચ્ચાંને મીંદડી લાધતી નથી
ત્યારે તે બેવી રીતના સ્વર અને અવ્યક્તાક્ષરો વાપરે છે તેથી આપણે
તેનો મનોભાવ સમજીયે છીએ, તેમ તેઓ પરસ્પર પણ એક ખીબના
મનોભાવ બણતાં હશે. એક મહેતાજીએ કાગડાંઓનો ધનસાદુ અને ગુના-
હિતને થયેલી શિક્ષા વગેરેની હકીકત એક ચોપાનીયામાં છપાવેલી માફ
છે. એમજ ગાય અને વાછડાં આદિના હબારવ વગેરેથી તેમનો મનોભાવ
બણાઈ આવે છે. દેશીનામમાળામાં લખે છે કે-દેવા દૈર્વી નરા નારી
શચરા અપિ શાચરી ॥ તિર્યંચોપિ હિ તૈરર્ચી મેનિરે મગંવહિરં ॥
(પૃ. ૧.) આમાં દેવા દૈર્વી એ સંસ્કૃત ભાષા માટે છે, કેમકે તેથીજ
તેનું નામ 'ગીર્વાણુ ભાષા છે. બીજા ભાગમાં બધી પ્રાકૃત ભાષા માટે છે.
ઋગ્વેદની શાખાની શાખાના આલણમાં પણ અધ્યાય ૩૦ ના ખંડ ૭
માં એક એવું વાક્ય છે કે-પુરુષઃ સર્વા વાચો વદત્યેકૈકામિતરે પશવઃ
એટલે બીજાં પશુઓ (અર્થાત્ પંક્ષીઓ પણ) એકેક ભાષા બોલે છે.
કેમકે અધ્યાય ૧૧ ના ખંડ ૮ માં લખ્યું છે કે-યજૈતત્પશવો મનુષ્યા
વયાંસીતિ વાચં. વ્યાલમંતે ॥ ઋગ્વેદ સંહિતા અધ્યાય ૩ વર્ગ ૨૨ માં
૫ મી ઋકનો અંતિમ પાદ છે કે-તુરીયં વાચો મનુષ્યા વદંતિ. સાયણ
આ મંત્રનો અર્થ બેચાર પ્રકારે કરે છે. (ગુપ્તો ઋગ્વેદ સંહિતા બાષ્ય
બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૭૧૭) પણ આપણને તેમાંનો અનુકૂળ પડતો ઐતિ-
હાસિકોનો મત છે. તેઓએ આ ઋકમાંના ચત્વારિ વાક્ પરિમિતા વ-
દાનિ એ પહેલા પાદમાંની ૪ વાણીમાં સર્પોની પક્ષીઓની ક્ષુદ્ર સરીસૃપની

અને ૪ થી વ્યાવહારિકી એમ ગણાવી છે. તેમાં વ્યાવહારિકી એજ મનુષ્યોની બાપા છે.

મનુષ્યબાપા આખી દુનિયામાં એક હજાર છે; એમ મા. બા. ના નિબંધમાં પૃષ્ઠ ૧૦૫ મે લખ્યું છે. ૨ હજાર છે એમ બાપુ શિવપ્રસાદ કહે છે. તા. ૨૮-૨-૦૮ ના કા. ટા. માં પૃષ્ઠ છઠ્ઠે ૨૭૫૦ લખી છે. તેમાં માત્ર એક શુજરાતીમાંજ ચાલતી ૨૦ પ્રકારની બાપા છે એમ કવિ નર્મદાશંકર લખે છે; અને સને ૧૮૯૧ ના નુરેએલમમાં પૃ. ૨૨૦ મે. ૨૬ ગણાવી છે. માનવી બાપાના નિબંધમાં કહે છે કે ઈશ્વરની બહેલી બાપાને લીધે માણસ જાત જીજ્ઞા પ્રાણીઓ ઉપર સરદારી ભોગવે છે, અને તેની પાસે પોતાનાં કામ કરાવે છે; એટલુંજ નહીં પણ પંચમહાભૂત જેવા ઈશ્વરસૃષ્ટ સમય પદાર્થો પાસે પણ પોતાનાં કામ કરાવે છે, એ બધું જીજ્ઞા સાધનોની સાથે સહુનાથી ઉત્કૃષ્ટ એવી માનવી બાપા છે, તેને પણ આભારી છે. (પૃ. ૧૭).

બાપા એ કાંઈ જેવી તેવી ઈશ્વરી બક્ષીસ નથી કેમકે તેણે મનુષ્યના ગળામાં એવી કોઈ સરસ રચના કરી છે કે તેવી જીજ્ઞા કાંઈ પ્રાણીઓના ગળામાં નથી કરી. પોપટ ટાકાકઉઆ વગેરેના ગળાની ગોઠવણ કાંઈકે માણસના ગળાની ગોઠવણને મળતી કરી છે ખરી, પણ તેને સારે “ હવે આમ બોલવું ” એવી વિચારશક્તિ આપી નથી. આજ સુધી એમ અભિમાન હતું કે આધુનિક વિદ્વાનોએ બધી કળાઓ શોધી છે, પણ ઈશ્વરે જે મનુષ્યના ગળામાં રચના સુધી છે તેવી કળા સંપાદન કરી શક્યા નથી. પણ તે અભિમાન દેનોઆદના યંત્રધારે ઉતારી નાંખ્યું. જોકે તેમાં હજી તાદૃશ શબ્દો નીકળતા નથી, અને વખતે અરપટ ચર્ષ જાય છે, તોપણ તેને ૧૨-૧૪ આના ફોટો મળી છે ખરી; અને વધુ કિંમતી યંત્રામાં કદિ સોલેસોણ આના ફોટો મેળવી દશે અથવા કાળ જતે મળશે.

આ બધી વાતો સામાન્ય બાપા માટેની છે, આપણને તો સામાન્ય બાપા પણ નહીં અને તેથી વિશેષ વળી માનવી બાપા માટે પણ નહીં, કેમકે આપણે વિષય તો એથી પણ આગળ વધીને વિશેષ રૂપ પ્રાપ્તિ આપણી શુજરાતી બાપા છે. એટલે સાધારણ બાપા વિષે લખા-

જુ કરવું નકામું છે. છેક નકામું તો નહીં, પણ બહુ દુઃખમાં પતાવવું જોઈએ, તો હવે તેમ કરીને પ્રકૃત વિષયાનુસરણ કરીએ. તે પહેલાં બેળા-બેળુ માનુષી બાપાની ઉત્પત્તિ વિષે રહી જાય છે તે બે શબ્દ લખી લઈએ.—

આ એક વિવાદાસ્પદ વાત છે કે માનુષી બાપા ઈશ્વરદત્ત છે કે મનુષ્યકલ્પિત છે. કેટલાક એમ માને છે કે ઈશ્વરદત્ત છે (અને આપણે પણ આગળ એવો ઈસારો કરી ગયા) પણ ધણા જણ ખીન્ન માનુષ્યાથી છે. મ. મ. મ. જ. કી. પણ એમજ કહે છે, જોકે તેમાં આગળ આપેલા “બાપા ઈશ્વરી બક્ષીસ છે” એ વિચાર સાથે વિરોધ આવે છે પણ એ વિરોધનું સમાધાન તો આમ થાય છે. “ઈશ્વરી બક્ષીસ” એટલે ઈશ્વરે બાપા બનાવવાનું સામર્થ્ય આપ્યું. એટલે ચાનશક્તિ ક્રિયાશક્તિ, અને સંકેતશક્તિ આપ્યાં. આપણે જોઈએ છીએ કે જેમ જેમ જરૂર પડતી જાય છે, તેમ તેમ નવા નવા શબ્દો આગગાડી, આગબોટ, તારવત્ર, વૃદ્ધિમાપક ચત્ર, વીજલીક દીવા વગેરે ઉમેરાતા જાય છે. ખીજે વિરોધ વેદાપૌરુષેયને ધક્કા લાગવાનો આવે છે. તેનો પરિહાર એમ થાય કે બે જાતની સંસ્કૃત બાપા છેજ ૧. વૈદિક અને ૨. લૌકિક. જેમકે પાશ્વિનિ સૂત્ર ઉપર બદોશ—લોકે વેદે ચૈવંતસ્ય ગોરતિ વા પ્રકૃતિમાઘઃ પદાંતે. ધસાદિ. તથા પાશ્વિનિ—તદ્વિદ્યાલ્લોકવેદયોઃ ધસાદિ. તેમાં વૈદિક બાપાને મહાસંસ્કૃત નામ આપ્યું છે. સારે એ ૧લી ઈશ્વરદત્ત બલે રહી પણ ૨ છ તો મનુષ્યકૃત છે, એમ કહેવામાં વાંધો આવે એમ નથી. ઈશ્વરદત્ત એટલે ઈશ્વરે (નારાયણે) બ્રહ્માને “આ શબ્દનો આ અર્થ સમજવો” એમ સંકેત રૂપે શીખવો. એમ ઉ. સં.માં લખ્યું છે.

શુન્દરાતી બાપા સંસ્કૃત મૂળમાંથી થઈ છે, એમ તો આપણે આગળ કહી ગયા અને તે પણ પગથીયે પગથીયે ઉતરીને થઈ છે. મૂળનું નામ પ્રકૃતિ કહેવાય છે. એટલે પ્રકૃતિમાંથી થયું તે પ્રાકૃત કહેવાય. પ્રાકૃત બાપા લગભગ ૧૮ શાસ્ત્રીય છે અને પ્રચલિત તો ઘણી છે. તે-

૧. સંસ્કૃત. ૨ પ્રાકૃત. ૩ ઉદીચી ૪. મહારાષ્ટ્રી ૫ માગધી. ૬ મિ-
આર્દ્રમાગધી. ૭ શકાબીરી. ૮ આવંતી. ૯ દ્રાવિડી. ૧૦ આંદ્રીયા. ૧૧
પાશ્ચાત્યા. ૧૨ પ્રાચ્યા. ૧૩ પાલ્હીકી. ૧૪ રંતીક. ૧૫ દાક્ષિણાત્યા. ૧૬
પેશાચી. ૧૭ આવંતી. ૧૮ સૌરાષ્ટ્રી.

માં આપણી ગુજરાતી ભાષા એક પ્રાકૃત ભાષા છે, પણ આ લખાણમાં-
તો પ્રાકૃતભાષા શબ્દ ગુજરાતી સિવાયની તેની પહેલાંની અને ગુજરાતી
ના મૂળ તંત્રીકની ખીજ ભાષાઓને ગારે વપરાશે. પ્રાકૃતનો સાદો અર્થ
ચાલતી છે, અને તેથી તે સર્વ પ્રદેશની એક સામાન્ય જેવી વ્યાવહારિક
ભાષા હતી, પણ પછે મ્લેચ્છાદિકના સંસર્ગથી જુદા જુદા રૂપમાં બોલા-
વા લાગી અને પછે જુદી પડી ગઈ. (ન. કોશ. પૃ. ૨૫.)

પ્રાકૃત શુંકમાંથી આપણા ગુજરાત (પ્રાચીન સૌરાષ્ટ્ર અને હાલના
ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠીયાવાડ) દેશમાં ચાલતી તે ગુજરાતી ભાષા ક-
હેવાણી. શાસ્ત્રી મનલાલ પણ કહે છે કે ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃત ભાષાનો
વિકાર છે, અને તેમ ચવાનાં કારણ ધણાં છે.—ચાર વર્ણમાંના દિવ્જ કહે-
વાતા ૩ વર્ણ ધર્મ પાળતા તેથી સંસ્કૃત શુદ્ધ બોલી શકતા, અને તેનાં
લખાણ પ્રકાણ આદિ બધો વ્યવહાર સંસ્કૃતમાંજ ચાલતો, તેના ૧૫૩૫
હજી આજ સુધી ચાલતી ભાષામાં દેખાય છે; હવે ધીમે ધીમે તેના લોપ
થતો જાય છે. અતિમ શુદ્ધ વર્ણ ધર્મ ન પાળવાથી સંસ્કૃત શુદ્ધ ઉચ્ચાર
કરી ન શક્યા તેથી તેનો વ્યવહાર પ્રાકૃત (અપભ્રંશ) ભાષામાં ચાલ્યો.
તેઓ ધર્મ બ્રહ્મ થયા તેથી જુદા સ્થળ યઈ ગઈ. તથા વર્ણમાંથી પણ
ધીરે ધીરે સંસ્કૃત ભાષા ઓસરતી ચાલી અને વિકારેલી (અથવા અપ-
ભ્રંશ અથવા પ્રાકૃત) ભાષા પેસવા લાગી. તેનું કારણ આંચો પ્રથમ સિં-
નદીને કાંઠે વસ્યા ત્યાં પ્રાકૃત ભાષા યઈ; તે પછે જેમ જેમ ભરતખં-

૨. ચીકીમાં જત (યત્નું), શ્રી સરકાર વચનાત્ (વચનાત્ સં.
પંચમી), નામામાં હસ્તે (હાથમાં), ધોધા ભાવનગરમાં “ મહેતા દેવજી
હસ્તે ” એમ પાછળથી હસ્તે લખાતું જોયું છે. જે શુદ્ધ સંસ્કૃત રૂપ
(અમુકના હાથમાં) છે, તે “ હસ્તે અમુક ” ના કરતાં સાચું છે. દસ્તાવે-
જમાં જોગ—(યોગ્ય). ગૃહીત્વા (ગ્રહીતા) લેનાર પાર્શ્વાત પાસેથી વગેરે.
કાગળમાં સ્વસ્તિઓથી ખંડીને કેન જુદાર વાંચજો સુધીમાંના લગભગ
બધા શબ્દો સંસ્કૃતના લખાતા હતા. કેન એ નામને છેડે લગાડતા હ-
તા. ક પ્રત્યયનું તૃતીયાંત રૂપ છે. જેમંદે લારવાકેન ગોષાકેન;
આંવાકેન ।

‘ડના જુદાં જુદાં ભાગોમાં (દેશોમાં) વસતા ગયા તેમ તેમ દેશ દેશ પરત્વે જુદી જુદી ભાષા મૂળ ભાષા જગડીને થતી ગઈ જેમાં પૂર્વમાં વધતાં મધુરા પ્રદેશમાં શૌરસેની ભાષા થઈ. માગધ (બહાર) તરફ જતાં માગધી, દક્ષિણમાં પૈશાચી અને સિંધ મારવાડ ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં જતાં અપભ્રંશ થઈ. તોપણ એ પાંચે ભાષાનું સમગ્રનામ પ્રાકૃતભાષા આગળ કહી ગયા એમ કહેવાયું. એમ સંસ્કૃત સહિત મુખ્ય ૬ ભાષા છે. ભરતખંડની બધી ચાલતી ભાષા એનો વિકાર છે. આપણી ગુજરાતીનું મૂળ પણ એ પ્રાકૃત ભાષા છે, તેમાં પણ વધુ ભાગે માગધીના ધણા શબ્દો છે. એ પાંચે ભાષાનાં વ્યાકરણ, હેગચંદ્ર, પતંજલિ, વરરુચિ, કાલાયન અને ક્રાદલે કથાં છે તેથી તેને નિયમમાં આણી દીધી છે. આમાં નથી ગણાવી પણ એ સિવાય બૌદ્ધોની ધર્મભાષા પાલી ભાષા પણ પ્રાકૃત ભાષામાં છે, અને તે સંસ્કૃત અને માગધીની વચ્ચેમાં છે. જેથી સંસ્કૃતને વધુ મળતી છે.

સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત અને તેમાંથી ગુજરાતી ભાષા થઈ છે. એ જો કે ખરૂં છે તથાપિ તેનો ખરો ક્રમ આગળ જણાવ્યું છે—સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત અને તેમાંથી જૂની ગુજરાતી અને તેમાંથી ચાલતી ગુજરાતી. ચાલતી ગુજરાતી એ ક્રમે થઈ છે ખરી પણ તેનાં મૂળ જીર્ણ બધાં ધણાં છે. સંસ્કૃતમાંથી બારેબાર તેના ૨ પ્રકાર છે—અવિકૃત અને વિકૃત. એજ રીતે પ્રાકૃતમાંથી પણ અને જૂની ગુજરાતીમાંથી પણ અવિકૃત અને વિકૃત. ઉપરાંત પરભાષામાંથી પણ મુસલમાની અમલમાં અરબી, ફારસી અને હાલ અંગ્રેજીમાંથી એ પણ બન્ને પ્રકારે (અવિકૃત અને વિકૃત) થઈ છે. સિવાય અગ્નિ, ઊર્ધ્વાદોષ, દેશપરંપરા, વંશપરંપરા એ બધાં પણ ગુજરાતી ભાષાનાં મૂળ છે. આમાનાં હેલાં નાંખું સાર્વદેશિક નૂહી. પણ સંકુચિત ભાગમાં હોય છે. જૂના દેસ્ય શબ્દો પણ બંને પ્રકારે આવ્યા છે. ચાલતી ભા-

૧ સંસ્કૃતં પ્રાકૃતં ચૈવ શૌરસેની ચ માગધી ॥ પૈશાચી ચાંપ-
અંશશ્ચ પદ્ ભાષાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ (રા. ઘ. કા.)

જોમાં આપવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ છે, અને ૧૯૦૮ ના ફેબ્રુઆરી મા-
નના અંત પહેલાં જે શિક્ષકો મે. ઉ. વિ. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
સાહેબ તરફ જૂની નકલો પાછી મોકલી આપશે, તેઓને મે. ઇન્સ્પેક્ટર
સાહેબ તરફથી તે બદલ નવી એપીની નકલો મફત મોકલવામાં આવશે.

તા. ૩-૨-૦૮

અમદાવાદ.

}

(સહી) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

કેસલપુર—શા. ખીમજી ચાંપસી રા. ૩૪-૨-૦ નામપત્રિકા—વાર્ષિક
પરીક્ષા વખતે રા. ૧૬-૧૫-૪ નળીઆ—શા. હીરજી કેશવજી રા.
૬-૦-૦ શેઠ વિશનજી ત્રીકમજી જે. પી. રા. ૬૩-૦-૦ શેઠ વલ્લભદાસ
હીરજી રા. ૪૬-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૨૨-૧-૯ શેઠ મુળજી
જમનાદાસ તરફથી રા. ૫૭-૮-૦ નારાયણસર—વહીલ શામજી હરીદાસ
રા. ૧૩-૫-૦ મુળજી હરીરામ રા. ૨-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા.
રા. ૫-૬-૨ ગૃહસ્થો રા. ૧-૪-૦ પત્રી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા.
૩-૧૩-૦ શા. ગણુસી ખીમસી રા. ૩-૧૨-૦ પલાંસવા—જગીરદારના
રા. ૨-૪-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૮-૮-૬ બલદીઆ—શેઠ મે-
ધજીભાઈ કાનજી રા. ૧૩૭-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૭-૭-૬
ખિટા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૯-૭-૫ વહીલ શામજી હરીરામ રા.
૪-૦-૦ રૈયતના રા. ૫-૧-૪ બેલા—એજ રા. ૮-૭-૫ રૈયતના રા.
૩-૧૨-૦ ભુજપુર—એજ રા. ૧૫-૧૦-૯ શા. નાનજી રણુસી રા.
૫-૧૦-૦ શા. શ્રીપાળ દિનાણી રા. ૮-૦-૦ શા. વાઘજી વીરા રા.
૪-૨-૦ શા. મોનજી રણુસી રા. ૭-૪-૦ શા. દેવજી પુનસી રા. ૪-૬-૦
શા. માલસી લાધા રા. ૪-૦-૦ શા. વિઝપાળ આવડ તથા રતનસી ના-
ગજી રા. ૮-૪-૦ મળલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૭-૦-૦ શેઠ કું-
વરજી ડોસા રા. ૧૪-૦-૦ માધાંપર—એજ રા. ૧૧-૦-૦ રૈયતના રા.
૧૦-૧૧-૦ જોગલ વાલજી ઠાકરજી રા. ૨-૧૨-૦ શ્રી. બેલા નારણ રા.
૨-૧૪-૦ શ્રી. દેવરાજ દેવા રા. ૦-૧૫-૦ સુતાર નારણ જેરામ રા.

૧-૬-૬ માંડવી નં. ૨—શેઠ અનોપચંદ શામજી રા. ૧૬-૮-૦ બા-
 યિક પરીક્ષા વખતે શ્રી દરબાર તરફથી રા. ૧૬-૨-૬ શેઠ વિશનજી નં-
 ૬જી રા. ૫-૪-૦ શેઠ કેશવજી હંસરાજ રા. ૪-૦-૦ શેઠ રવજી દામોદર
 રા. ૩-૦-૦ શેઠ ગોવરધનદાસ ખેતસી રા. ૧૮-૪-૦ લગ્ન પ્રસંગે શેઠ
 દામોદર આણંદજી રા. ૫-૮-૦ માંડવી ખદ્દાન—વાર્ષિક પરીક્ષા વ-
 ખતે માસ્તર ચત્રજી શિવજી રા. ૩૨-૦-૦ ઠકર હરજીદાસ વિશનજી
 રા. ૧૫-૦-૦ ઠકર ગોકલદાસ ભવાનજી રા. ૨૫-૮-૦ રવરુકુલ—વા-
 ર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૫-૮-૮ લખપત—એજ રા. ૪-૦-૦ ગૃહરથો
 ના રા. ૬-૫-૦ સુદ્રા—એજ રા. ૩૮-૧૨-૦ વસ્તીના રા. ૧૧-૬-૦
 નારાણપુર—ઠકર ખીમજી પ્રેમજી રા. ૨-૦-૦ ગૃહરથોના રા. ૨-૫-૦
 માધાપુર નાઇટ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૩-૧૧-૦ રેવતના રા.
 ૧-૦-૦ મી. ધેલા નારણ રા. ૦-૭-૬ સાંધાણુ રુકુલ—શેઠ લધા દેવજી
 રા. ૧૩-૦-૦ ભુજ નં. ૨ બે—ગુસાંઈ રિઘરજી પ્રાણુગરજી રા.
 ૧૩-૦-૦ લાદ્રેસર—ઠકર વલભદાસ રણછોડદાસ રા. ૧૬-૪-૦ ભુજ-
 પુર—સોની ખેંગાર રોસા રા. ૬-૦-૦ શા. ગોસર પદુ રા. ૨૮-૦-૦
 શેઠ નાગસી પુતસી રા. ૬-૦-૦ રાપર—ગામના ગૃહરથો તરફથી રા.
 ૧૦-૦-૦ માધાપર—હીરજી ધરગસી રા. ૧-૦-૦ ગોધરા—શેઠ હં-
 સરાજ રણછોડ રા. ૬-૦-૦ જામી કન્યાશાળા—ઠકર હંસરાજ નયુ
 રા. ૩-૮-૦ સુદ્રા કન્યાશાળા—શેઠ બાણજી રામજી રા. ૧૬-૪-૮
 શેઠ ચત્રજી વિશનજી રા. ૧૦-૮-૦ શેઠ કલ્યાજી ખીમજી રા. ૭-૧૩-૦
 કપાયા—શેઠ ખીમજી લવજી રા. ૫-૮-૦ શેઠ મુળજી ઉભાયા રા.
 ૧૭-૧૩-૧૧ શેઠ મહમદભાઈ દરીમજી રા. ૨-૧૫-૦ સુદ્રા—વસ્તી
 તરફથી રા. ૮-૮-૦ શેઠ કલ્યાણજી ખીમજી રા. ૧૦-૧૧-૦ ખારીરો-
 હર—વસ્તી તરફથી રા. ૩-૮-૦ આસંખીયા—ઠકર હરજીદાસ વલ-
 ભદાસ રા. ૪-૧-૦ ગુદીઆલી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૬-૧૦-૭
 રેવત તરફથી રા. ૨-૦-૦ સુથરી—શેઠ વિશનજી ત્રીકમજી રા.
 ૬૫-૧૦-૬ ભુજ નં. ૧ લો—ગુસાંઈ રિઘરજી પ્રાણુગરજી રા. ૨૫)
 માંડવી, ખદ્દાન—માસ્તર ચત્રજી શિવજી રા. ૩૨-૦-૦ શેઠ ગોવર-
 ધનદાસ હરિદાસ રા. ૨૬-૦-૦ માંડવી શેઠ ઈ. કન્યાશાળા—શેઠ

વિશનજી નંદજી રા. ૧૩-૧૨-૦ શેઠ નારણજી ઝવેર રા. ૨-૧૨-૦ શેઠ
 કેશવજી હંશરાજ રા. ૪-૦-૦ શેઠ દામોદર આણંદજી રા. ૭-૦-૦ દર-
 બાર શ્રી તરફથી રા. ૧૨-૧૨-૩ ભુજ વૃ. લા. પાઠશાળા—ગુસાંઈ
 રિધગરજી પ્રાણુગરજી રા. ૧-૧૦-૮ ભુજ એ. વ. સ્કુલ—એનન રા.
 ૧૮-૫-૪ ભુજ નાઈટ—એન રા. ૨-૦-૦ ભુજ મોહમેદન—એન
 રા. ૩-૦-૦ ભુજ મહોમેદન બ્રાંચ—ગુસાંઈ રિધગરજી પ્રાણુગરજી
 રા. ૨૦-૦-૦ ભુજ હાઈસ્કુલ—એનન રા. ૬-૧૩-૪ હુબલી—
 શેઠ દેવજીભાઈ ખેતસી રા. ૧૫-૦-૦ રમાલ તથા મીઠાઈ તથા ૫)
 હેડમાસ્તરને, શેઠ નારાયણદાસ ભવાનજી રા. ૨૫-૦-૦ સ્લેટો તથા મી-
 ઠાઈ વગેરે તથા રા. ૧૦) નું શેલુ હેડમાસ્તરને, શ્રી હુબલી ગુ. સ્કુલ
 કમીટી તરફથી રા. ૨૧) ના પુસ્તકો, શેઠ વસનજી ત્રીકમલની કુ. રા.
 ૧૪) ના પુસ્તકો, શેઠ બીમજી સામજીની કુ. રા. ૫) પેડા, જોડાભાઈ
 વર્ધમાનની કુ. રા. ૧૦) સ્લેટો, દામજી સરજણની કુ. રા. ૧૦) રમાલો
 મૂલજીભાઈ આણંદજી ખડીયા તથા કલમો શેઠ ચત્રુભુજ તેજમલ રા. ૭)
 પુસ્તકો. બાઈ વેળખાઈ રા. ૪૩-૦-૦ કપડાં—મીઠાઈ.

અમદાવાદ વિભાગ—

મ્યુ. સ્કુ. નં. ૧૧ રા. ૬૧-૪-૦ પચ કમિટીના મેમ્બરો તથા
 અન્ય સદ્ગૃહસ્થો ઈનામ. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૧૨ જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા.
 ૪૯-૦-૦ ઈનામ. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૬. શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી રા. ૧૦)
 મીઠાઈ તથા મેમ્બર સાહેબો રા. ૮-૧૨-૦ પુસ્તકો તથા ગંજીશીરક.
 મ્યુ. સ્કુ. નં. ૨૪. ડો. ખેનજીમીન રા. ૫-૦-૦ પુસ્તકો તથા શેઠ
 અમરતલાલ દામોદરદાસ રા. ૪-૦-૦ મીઠાઈ. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૨૩. રા.
 ૧૫-૦-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ મીઠાઈ સાર આપ્યા. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૭.
 ઉરદુ. રા. ૧૫-૦-૦ ઈનામ જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફથી. મ્યુ. સ્કુ.
 નં. ૨૧ તથા ૨૨. અસારવા. રા. ૫૪-૮-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 મીઠાઈ તથા ગંજીશીરક. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૯. રા. ૩૮-૦-૦ જુદા જુદા
 ગૃહસ્થોએ ઈનામ સાર આપી. મ્યુ. સ્કુ. નં. ૩૧. રા. ૭૬-૦-૦ જુ-
 દા જુદા ગૃહસ્થોએ ઈનામ આપ્યું.

(અપૂર્ણ.)

મારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી!
આ દરેક કાવસે આંસુતરેની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

ક્રમીશનમાં વધારો આઠ લાગમાં ક્રમીશનમાં વધારો.

કળવણીઆતાનાં હોલનાં તથા આગલી ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડિપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કળવણીમાં અગિવાને ભેળીતી ગૃહસ્થો, ગ્રાહકો, પ્રિન્સિપાલ, હોદ્દાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યપત્ર તથા મુખ્યરતિના સર્વેભર છાપા તરફથી એકે અવાજ તારીફ કરતા અતિ સન્તોષકારક આત્મીયત્વકો.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર મો જામલસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સમજાવી મંગાર દરેલા કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકો વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યપત્ર તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીનાં અતુલવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સમજાવી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમનાં આત્મીય સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકો, મારે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટ મળેલા છે તેમનાં નામે અમોરી દરેક કોપી વાચવાથી આત્મી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશોવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા આગલીઓ જેઓ આજી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રેલવેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી આજી ૨૫ નકલ સંધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પોકંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

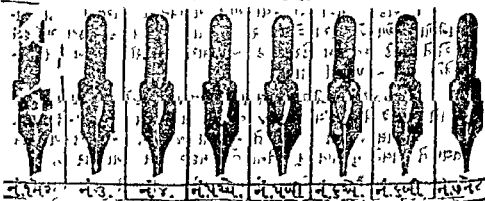
૩. માલ મોકલ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલવો તેને પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે સખી જણાવવો રેલવે સ્ટેશનથી આગળ અધિકારી સમક્ષના અર્થે માલ મંગાવનારને શિર ફિરિંગવો.

૫. હાલ મોકલાવનારે ખખર હેઠળ લખેલું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે સૌસ્તરોને તથા બુદ્ધિસરોને વિનતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરેક શિક્ષક, કોપીબુકોની સાથે આમાએ ખીચ કાઢે પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકેડે ૧ જોક દેકાનાં કમીશનથી મોકલી આપવાની જોડવણી કરી છે. એક વખત કાગ પાડી બેઠાથી ખાવી થશે. પ્રેક્ષિગમાં આછા ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જોબાની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેઠ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

જાન્યવારી ૧૯૭૨

[illegible]

आदरः कावसः आस्तरः स्तुतादिप्रकाशकामिषुकां तथा
स्तीक्ष्णेताना प्रगट कर्ता चित्तं वनिष्ठं निश्चयः योगी तज्ज्ञवि सुखम् ।

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડે કામગીરીવાળા નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ એકેએ અક્ષરે કાગળની એક બાજુએ લખવું. તે અમુક માસેમા છાપવા અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાની લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિર્માણવ્યવસ્થાને લગતાં વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખા અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઆર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને સી બાબતના પૈસા છે તે એકેએ અક્ષરે લખવું તે વિના જૂન થવાનો સભર છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અંધા આતો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રોપી છે, પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અક્ષર આતા, પદરતો ખર્ચ લેનાર, દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો સંસ્થા સ્કાલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈમાન્સેવાની ખુશી હોય તો તેમજ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર અપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપેનામાં આવશે અર્થાપનનો એમા સમાર્થ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે. તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧. હીંગો. ૨. તો પ્રથમ પૂરા ચાન્ડ અને તે પછી.

૩. ના અગીઆર આસ લગી દર માસે ૬ સયો વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) - ૩ ગણો આર્થે પડશે ૭ માસ માટે

ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે પહેલે મહિને પૂરા ચાન્ડ અને પછી બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે દરેક માસે ૩ ચાન્ડ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે ટાઈપેટ હાઈલિસ વહેવવામાં આવશે નહિ.

“ઈનામ ત્યા લાઇ. માટે મેંજુર થયેલ વ્યુત્પત્તિમાર બા ૧, ત્રીજી આ ૦-૫-૦;
અને રજીમ ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦૮૫ જે. બે. ઝંબેરી, જુનાગઢ.”

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

શુજરાતી અને બાળબોલ ૭ નમ્બરમા.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંઈ ઈલાકાની
શુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

‘કેળવણી’ ખાતાના ધણી અનુભવી અમનદારોના મત લઈ શુજરાતી
અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ રોપી કારી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કક
તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો
કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જળવવા માટે ત્રાણાના પત્રાં
(કોપરપ્લેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાબત
સુંદર રંગની શાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંઘાં રકાઉં વા-
પરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩ ટકા
કમીશન આપવામા આવશે; પેટ્ટીંગ અને રેટવે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ
આપવામા આવશે નહિ

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે ૨૫ ટકા દરકસાઈ લઈ
મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે મળવાનું ઠેકાણું - આત્મારામ અને
દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઝોરીસ, - કાળકાદેવી રોડ
નંબર-૨૩૨ મુખ્યમંઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પ્રસ્તાવ ૪૭ મું.

એપ્રિલ, ૧૯૦૮.

એક ૪.

N. B. ટ્રેનિંગ કોલેજનો સુધારેલો ધારાસંચય છાપવાનો હોવાથી તે તથા
ગુન મામનાં શાળાપત્રો એકઠાં છાપવાનો છે અને તે ગુન મા-
સમાં બહાર પડશે.

૧૯૦૮ ના માર્ચ માસના શાળાપત્રની અદર ૯૪ અને ૯૪ એ
પાને ફેબ્રુઆરીનાની અંખર નીચે આપેલા મહેરમાન ઉ વિ ના એડ્યુ-
કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં ૮૪૩૫ તા. ૪-૨-૦૮ ના સબ-
ધમા જણાવવાડુ કે ઠૂંટી એપડી પાછી મોકલવાની મુદત તા. ૩૦ મી
એપ્રિલ ૧૯૦૮ સુધી વધારવામા આવી કે

એડિટર.

પ્રાચીન યીજ્ઞસ, કાર્નાક વગેરે શહેરોના રથોએ અદિજ છે. અદિ' એખા
તથા અગ્નુરી કરતા પશુ જલદી શુદ્ધિ પામતો 'ધીરા' નામનો જોરાક
માય છે એ અહુજ થોડી જમીનમા ઘણાનુ પોપણુ કરે છે. મૂળ ઉત્તર
દક્ષિણમાં એની ઉત્પત્તિ થતી દક્ષિણુ દક્ષિણમાં લોકો એને જાણતા
નહોતા. લા લોન અગ્નુર વાપરતા અને નાઈલ નદીના રસાળ કિનારા
પર જીગતા કમળની અચુક પ્રકારની રોટલી બનાવતા આમ કુદરતી કા-
રણોને કીધે દક્ષિણમાં દ્રવ્યસંચય જલદી થઈ શક્યો અને તેથી જાન-
શુદ્ધિ પશુ ખીજ દેશો કરતા વિશેષ યથ.

પ્રાચીન સમયમા દેવના ૪ પ્રાન્તમાં વિભાગ કર્યા હતા અને તે
કરકને 'નોમ' કહેતા. એ પ્રાન્તોની સીમા માપવામાં આવી હતી તથા
તેનાં માણુ પશુ નક્કી કર્યા હતા. કરકમાં રચાનિક અધિકારી હતા. દેશમા
વસ્તી ઘણી હતી; કેમકે જમીન રમણ હોવાથી વસ્તીના વધારાને કમી

ગથી થયેલા તે યૌગિક. તેના ૩ પ્રકાર છે-શબ્દને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે તદ્દિત, ક્ષાત્રને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે કૃદિત, અને એકથી વધુ શબ્દ ભેળા થઈ થયેલો એક શબ્દ તે સમાસાંત કહેવાય છે. શબ્દને શબ્દ લગાડીને નવો શબ્દ કરવાના ધણા પ્રકાર હેમચંદ્રે હૈમીનામભાજાની પરિભાષામાં ઉદાહરણો સહિત દેખાડ્યા છે. જે શબ્દનો અર્થ પ્રકૃતિ પ્રત્યય આદિ પ્રમાણે યોગથી નહીં પણ સંકેતથી ઠરાવ્યો હોય તેજ હોય તે રૂઢ કહેવાય. અને જેને યોગ તો હોય પણ તે અમુક શબ્દ મારેજ બોલાય એટલે તેના અર્થમાં રૂઢ તે મિશ્ર કહેવાય. સંસ્કૃત કરતાં આપણને ગુજરાતી શબ્દોનું કામ છે મારે થોડા તેના દાખલા દેખાડીયે તો અપ્રાસંગિક નહીં થાય. યૌગિક-કાતર, ગુજરાતી, ડુંગરી, દરીયાઈ, રેશમી, લૂટારો, સજાઈ, હાથુકું, પાણીચું, ધોડાગાડી વગેરે; રૂઢ-કાચલા, ગઢ, ચોખા, ઝાડ, ઝુંપડું, દૂકડું, દૂકવું, પૂરી, બાસુંદી, ફુંદો, ટાહાડય, તડકો, વગેરે. મિશ્ર (યોગરૂઢ)-ઓછાડ, કાપણી, કાંસીયો, કોટીયું, ગલચવો, છાંચું, તેલ, પંચીયું, લોઢી અને વાંસળી વગેરે, યોગરૂઢની સમજ એમ છે કે ઓછાડાય તે ઓછાડ પણ તે અમુક આકાર, કદના લુગડાને મારેજ પેશું એક પોતીયું કે ધોતીયું ઓછાડયું હોય તેનું નામ ઓછાડ નહીં. કાપે તે કાપણી ખરું પણ તે અમુક આકારકદના હથીયાર મારે છે. સુડી અને છરી પણ કાપે પણ તે કાપણી નહીં ધસાદિ.

ગુજરાતી બાપાના શબ્દોમાં જે સેગભેગ થઈ સાત પાંચકી લકડી ખની છે તેને મારે ક. ન. લા. કહે છે કે ગુજરાતી ૧૦૦ શબ્દે ૨૩ ટ.

ફુઆ હેંદો શબ્દ બહુજ અપ્રસિદ્ધ છે તેથી આમાં નાંખ્યો છે, તે પતિવાચક હોઈને જુનાગઢની નાગરી નાતમાં અધરણીમાં ગવાતાં (ખીજ નાતોમાં કે ખીજ સ્થળની નાગરી નાતમાં ગવાતાં હશે તો તે મહારા જાણવામાં નથી) ગીતોમાં એ શબ્દ આવે છે. એ ગીતની એક બે કડી આ પ્રમાણે છે-“હેંદા ગામ ન જઈયે, હેંદા ગોઠ ન જઈયે તમને બદલું ગાણુસ કહિયે, તમારો છેડો સાદિ રહીયે; હેંદો હેંદો કરતી સતી, હેંદો કરતી ઉઠી, આજ સોણામાં હેંદો આળ્યો, કુલના ચોસર લાળ્યો, હેંદા ગામ ન જઈયે,” ધસાદિ.

(૪) જ્યારે એક આધારભૂત વાક્ય નિગમનવાક્યથી પણ વધારે અપ્રસિદ્ધ હોય.

(૩) અને (૪) બોદું આધારભૂત વાક્ય લેવાનાં દાખલા છે અને (૧) અને (૨) ન્યાયનિયમોનો ભંગ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે બે આધારભૂત વાક્યો પરથી નિગમનવાક્ય પર આવવાને બદલે આપણે એક આધારભૂત વાક્યને જ નિગમનવાક્ય બનાવીએ છીએ.

એક સ્ત્રી કહે છે, 'મનુષ્ય તે મનુષ્ય છે', શા માટે એમ પ્રશ્ન પૂછવાથી તે ઉત્તર આપે છે કે 'કેમકે તે મનુષ્ય છે.'

'હવા સૂકી છે' શા માટે? 'કેમકે વાતાવરણ સૂકું છે.'

'અગ્નિ ગરમ છે, કેમકે તે બાળે છે'

શા માટે અગ્નિ બાળે છે?

કારણ કે 'તે ગરમ છે.'

આ બધા ઉપર વર્ણવેલા ચક્રક દોષના દૃષ્ટાન્તો છે.

૨ પ્રતિપક્ષીનો પરાજય કરવા સાડ તે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો હોય તેથી ઉલટું સિદ્ધ કરવાને બદલે કંઈક જીતુંજ સિદ્ધ કરે તો તે હેત્વાભાસને અર્થાન્તર કહે છે. ('ઇતોરેશિઓ ઇલેન્ચિ' = પ્રતિપક્ષીના પરાજય સાડ ને અનુમાન લેઈએ તેનું અગ્નાન) કહે છે. 'ઇતોરેશિઓ ઇલેન્ચિ'નો મૂળ અર્થ ઉપર બતાવ્યો તે છે; પરંતુ તેનો અર્થ વિસ્તૃત થઈ તેમાં નીચે દર્શાવેલાનો પણ સમાવેશ થાય છે. વાદીનો જે ઉદ્દેશ હોય તે ઉદ્દેશની સાથે એવું અનુમાન અસંબધ્દ હોય તોપણ એજ હેત્વાભાસ થાય છે. દાખલા તરીકે, અમુક ફૂલ તમારા ફાયદા માટે છે એમ કોઈની ખાતરી કરવી હોય ને આપણે એવું કહીએ કે એ ફૂલ સર્વના ફાયદાને માટે છે કે એથી ઉલટું અમુક ફૂલ સર્વના હિતને માટે છે એમ સિદ્ધ કરવા તે અમુક વ્યક્તિના હિતને માટે છે એમ અનુમાન કરીએ તો એજ હેત્વાભાસ થાય છે. અમુક બાબત સત્ય છે કે નહિ તે સિદ્ધ કરવું હોય તો તેમ કરવાને બદલે એ નવીન છે, એ નવીન પુરુષ તરફથી આવે છે, એનાં પરિણામ સારાં થવાનો સંભવ નથી, અગાઉ એ બાણ્યવામાં હતું અને એ કંઈ એણે શોધી કાઢ્યું નથી એમ કહેવામાં એજ હેત્વાભાસ થાય છે.

આ હેત્વાભાસ પુરતકો કરતાં બાપણોમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે; કેમકે ખોલનાર અને રાજાજનનારની લાગણી એવે પ્રસંગે વિશેષ ઉત્ક્રાંત-લી હોય છે ને તેમની વિચારશક્તિ ઓછી સક્ષમ હોય છે તેથી અતુ-માન સંજ્ઞા છે કે અસંજ્ઞા છે તેનો તેઓ વિચાર કરી શકતા નથી. આવે પ્રસંગે શ્રોતાની ન્યાયશુદ્ધિને જદલે તેની લાગણી, મત, હિત, વિચારો વગેરે પર અસર કરવા વક્તા પ્રયાસ કરે છે. પુરતકોમાં પણ આવો દોષ જોવામાં આવે છે. ‘તમારો તરફથી આવા વિચાર દર્શાવાય એ ઠીક નથી; કેમકે અગાઉ તમે એવા વિચારની વિરુદ્ધ હતા;—અથવા અ-ગાઉ આવા આવા વિચાર દર્શાવ્યા હતા કે આવાં આવાં કૃત્યો કર્યાં હ-તાં. આવા વિચારો પુરતકોમાં જોવામાં આવે છે તેમાં આજુ હેત્વાભાસ છે. જોણે અગાઉ અગ્રે વાર ચોરીનો ગુનો કર્યો હોય તે પાછો પકડાય ત્યારે તે સમયના પુરાવા ઉપરથી અતુમાન જાંધવાને જદલે તેનાં લક્ષણ ઉપરથી જાણે તોપણ એજ દોષ થાય છે.

ક કોઈ વર્ગનો ગુણ અમુક કારણથી તેમાંની વ્યક્તિને લાગુ પડી શકતો ન હોય તોપણ તે વ્યક્તિને લાગુ પાડવો એ પણ એક પ્રકારનો આર્થિક હેત્વાભાસ છે. એ સોપાધિક કહેવાય. અંગ્રેજીમાં એને ‘ફૂલસી ઓફ ઍક્સિડન્ટ’ (હપાધિનો દોષ) કહે છે.

જોર ખાવામાં સારાં છે,

આ જોર છે,

∴ એ ખાવામાં સારું છે.

પણ એ જોર કાચુ હોય તેથી ખાવામાં સારું ન હોય.

એથી ઉલટું એમ અનુમાન કરીએ કે

એ ખાવામાં સારું નથી,

એ જોર છે,

∴ જોર ખાવામાં સારા નથી.

તો એ હેત્વાભાસ ઉપલાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આમુક રથને દ્રવા જલુ એ સુખકારક હોય, પણ વરસાદમાં કે ધવનના તોફાનમાં તેમ કરવું તેવું ન હોય. રથને જોલવું, કરકસર કરવી કે ઉદારતા દર્શાવવી એ બધા સદ્ગુણો છે, પરંતુ દરેક પ્રસંગે તેમ કરવું

એ સહુશુ છે એમ કહી શકાય નહિ. અદીશુ ખાતું કે શ્રમ ન કરવો એ શૈગિષ્ઠ સ્થિતિમાં જરૂરનું હોય, માટે તીરોગ થયા પછી પણ તેમ કરવું એ તેવું કહેવાંય નહિ.

૪. ખોટું કારણ—એ હેત્વાભાસ પણ આર્થિક છે એક બનાવની પછી બીજો બને સારે આગંત્રો બનાવ પાછલાનું કારણ ગાનવું, એક બાબત બીજીની પછી આવે તે એ વચ્ચે કાર્યકારણભાવસંબંધ ન હોય છતાં તે માનવો એ એક પ્રકારનો હેત્વાભાસ છે. અહિં પ્રતિગાત અર્થ સાથે સંબંધ નહિ એવી વાત કહેવાય છે માટે નિમિદ્વસ્થાન નિરર્થક કહેવાય છે.

રાત્રી દિવસથી ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે તે હમેશ દિવસ પછી આવે છે.

૫. એક પ્રશ્નમાં ધણા પ્રશ્નો સમાવેશ કરવો એ પણ આર્થિક હેત્વાભાસ છે. વકીલ કેદીને પૂછે છે કે ‘કટલા દિવસ થયાં તમે ચોરી કરતાં બંધ થયા છો?’ તો આવો હેત્વાભાસ થાય છે. એ અપ્રાપ્તકાલ નિમિદ્વસ્થાનને મળતો છે. ફાકિર એને હેત્વાભાસ ગણતો નથી. એના ગત પ્રમાણે એ તો વક્તાની યુક્તિ—તદ્વર્ણી છે.

૬. નિગમનવાક્યને આધારભૂત વાક્યો સાથે ભાગ્યેજ સંબંધ હોય કે કંઈ સંબંધ ન હોય તોપણ એક પ્રકારનો આર્થિક હેત્વાભાસ થાય છે.

લંડન સુંદર શહેર છે, કારણ કે તે મોટું શહેર છે.

અને બધાં મોટાં શહેરોમાં ધણું દ્રવ્ય હોય છે.

આને ‘ધ નોન સેકિવટર’ કહે છે.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૯૩ થી)

આગળ શબ્દના પ્રકાર વિશે દિઠમાન દેખાડ્યું છે. તેના મુખ્ય ૩ પ્રકાર છે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અને દેશ્ય; પુનઃ ૩ પ્રકાર છે—યૌગિક, રૂઢ અને મિશ્ર (યોગરૂઢ). પ્રગમના ૩ પ્રકારનું સ્ફૂટન આગળ આવી ગયું છે, ખાકીના ૩ નું આ પ્રમાણે છે—યોગેન મવઃ યૌગિકઃ પ્રકૃતિપ્રસવના યો.

ગથી થયેલા તે યૌગિક. તેના ૩ પ્રકાર છે-શબ્દને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે તદ્દિત, ક્ષાત્રને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે કૃદિત, અને એકથી વધુ શબ્દ બેળા થઈ થયેલો એક શબ્દ તે સમાસાંત કહેવાય છે. શબ્દને શબ્દ લગાડીને નવો શબ્દ કરવાના ધણા પ્રકાર હેમચંદ્રે હૈમીનામભાજાતી પરિભાષામાં ઉદાહરણો સહિત દેખાડ્યા છે. જે શબ્દનો અર્થ પ્રકૃતિ પ્રત્યય આદિ પ્રમાણે યોગથી નહીં પણ સકેતથી કરાવ્યો હોય તેજ હોય તે રૂઢ કહેવાય. અને જેને યોગ તો હોય પણ તે અમુક શબ્દ માટેજ બોલાય એટલે તેના અર્થમાં રૂઢ તે મિશ્ર કહેવાય. સંસ્કૃત કરતાં આપણને ગુજરાતી શબ્દોનું કામ છે માટે થોડા તેના દાખલા દેખાડીયે તો અપ્રાસંગિક નહીં થાય. યૌગિક-કાતર, ગુજરાતી, હુંગરી, દરીદાર્ધ, રૈરામી, લૂટારો, સત્રાહ, હાથુંકું, પાણીયું, ઘોડાગાડી વગેરે; રૂઢ-કોયલા, ગઢ, ચોખા, ઝાડ, ઝુંપડું, દૂકડું, દૂકવું, પૂરી, પાસુંદી, ફુંદો, ટાહાડય, તડકો, વગેરે. મિશ્ર (યોગરૂઢ)-ઝોછાડ, કાપણી, કાંસીયો, કાટીયું, ગલચવો, છાણું, તેલ, પંચીયું, લોઢી અને વાંસળી વગેરે, યોગરૂઢની સમજ એમ છે કે ઝોછાડામ તે ઝોછાડ પણ તે અમુક આકાર, કદના લુગડાને માટેજ પૈથું એક પોતીયું કે ઘોતીયું ઝોછાડયું હોય તેનું નામ ઝોછાડ નહીં. કાપે તે કાપણી ખરૂં પણ તે અમુક આકારકદના હથીયાર માટે છે. સૂડી અને છરી પણ કાપે પણ તે કાપણી નહીં ઇલાદિ.

ગુજરાતી બાપાના શબ્દોમાં જે સેજબેજ થઈ સાત પાંચકી લઠકી બની છે તેને માટે ક. ન. લા. કહે છે કે ગુજરાતી ૧૦૦ શબ્દે ૨૩ ટ-

હુઆ હોદો શબ્દ બહુજ અપ્રસિદ્ધ છે તેથી આગા નાંખ્યો છે, તે પતિવાચક હોઈને જીનાગઢની નાગરી નાતમાં અધરણીમાં ગવાતાં (ખીજ નાતોમાં કે બીજા સ્થળની નાગરી નાતમાં ગવાતાં હશે તો તે મહારા જાણવામાં નથી) ગીતોમાં એ શબ્દ આવે છે. એ ગીતની એક બે કડી આ પ્રમાણે છે-“હોદા ગામ ન જઈયે, હોદા ગાઠ ન જઈયે તમને બદલું ગાણુસ કહિયે, તમારો છેડો સાહિ રહીયે; હોદો હોદો કરતી સતી, હોદો કરતી ઉઠી. આજ સોણામાં હોદો આવ્યો, કુલના ચોસર લાવ્યો, હોદા ગામ ને જઈયે,” ઇલાદિ.

કા સંસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ અને ૧૧ ૫૨ ભાષાના શબ્દો મળ્યા છે.

આગળ કહેલા શબ્દોના બેદોમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાંથી અવિકૃત અને વિકૃત થયેલા શબ્દો વિશેનો વિષય લંબાણુવાળો હોવાથી તે ભાગ પાછળ રાખી તે પછેના બેદો આંહી દરસાવી લેવા ઠીક પડશે.

જુની ગુજરાતી પણ ચાલતી ગુજરાતી ભાષાના મૂળમાં પરિગણિત થઈ છે. તેના થોડા શબ્દો અવિકૃત અને વિકૃત ચાલતી ગુજરાતીમાં આવ્યા છે તેનાં થોડાં ઉદાહરણ—

અવિકૃત સંસ્કૃત.	માગધી.	જુની ગુ.	ચાલતી ગુ.
રાક્ષસ.	રખખસો.	રાખસો.	રાખસો.
અસ્તિ	અસ્થી	છઈ, છી	છે.
અન્યત્	અણુણઈ	અનઈ	અને

વિકૃતનાં ઉદાહરણો.

જુની ગુ.—મમર. દુખઈ. ગણગણઈ. બધઈ. આસ. સંભારઈ. મહેલઈ.

ચાલતી ગુ.—મમરો. દુખે. રણગણે. બાધે આશ. સંભારે. મહેલે.

જુની ગુ.—જમ. નીસાસ. દેપિ. લૂખિ. પુહરા. મુજ. દુધધસ. તરસ. તિમ.

ચાલતી ગુ.—જમમ, જેમ. નીસાસા. દેખી. લૂખ, પૂરા. મૂજ. ફધની.

ત્રેને. સમ. તેમ.

અવિકૃતનાં ઉદાહરણો.

જુની. ગુ.—સડા. દીલા. વાતડી. વેધીયા- સોહામણા. મન.

ચાલતી ગુ.—સડા. દીલા. વાતડી. વેધીયા. સોહામણા. મન.

જુની { જુની ગુજરાતીની કવિતા } ચાલતી

મન બળુઈ મન વાતડી,
કહિ આગલઈ ન કહિવાય,
સંભારિય સવિ ખોલડા,
હમડું દુખ બરાય,

મન બળે મન વાતડી.
કા આગળ ન કેવાય.
સભારી સહુ ખોલડા.
હમડું દુખે બરાય.

{ સમજી
નવી કૃતિ.

ધસાદિ (સમાલોચક પુ. ૧૧ અક ૩. ત મં. ત્રિ.)

જુની ગુજરાતીના દેસ્ય શબ્દો જેનું મૂળ સંસ્કૃતમાં નથી લાધું તેવા શબ્દોને દેશી ગણી તેનો સત્રહ કરી દેશીનામમાલા નામનું પુસ્તક હેમચંદ્રે બનાવ્યું છે જેની ઉપર—સંસ્કૃત ટીકા છે તેમાંનાં થોડાં ઉદાહરણો—

વિકૃત—

દેશ્ય.	શુ.	સં. અર્થ	દેશ્ય.	શુ.	સં. અર્થ
પહ્નઓ.	પહાનો	સ્તનધારા	અહિલ્યો	અહા	ઈશ્વર
પરહા	પરહું	સર્પ વિશેષ	અંગુથલં	અંગોહડી	અંગુલોયં
પંહુંહી	પાંખડી	પત્રં	ઉજ્જગિરં	ઉળગરો	ઔર્જિયં
મુલ્લા	ભૂખ	હુધ	કંદો	કુદો	દૃઢો મત્તશ્ચ
અગ્ધાહો	અંધેડો	અપામાર્ગઃ	ચોલો	ખોલકું	લઘુર્વદમઃ

(અધેડો) અવિકૃત.

કોહલો	કોષલા	કોયલા	કાષ્ટાંગાર	કોત્થલો	કોથલો	કુશૂલ
ગઢો	ગઢ		દુર્ગ	હેઠે	હેઠે	અધઃ

ચાલતી શુન્દરતીમાં પરમાપાના શબ્દો આવ્યા છે તેના ઉદાહરણો ફારસી અને અરબી શબ્દો જુદા પાડીને દેખાડવા એ જરા વધુ મહેનતનું કામ છે તેથી બંનેનાં સેળમેળ ઉદાહરણો લખ્યાં છે.

ફારસી તથા અરબી શબ્દો.

અવિકૃત.

અનાર. કરાર. કદમ. કપ્પલ. ખખર. ખુદ. ખુશ. શલાખ. શલધ-ઉદી. જાહેર. મનાહ. ખેર. રાહ. સફા. ઇલાદિ ઘણા છે.

વિકૃત.

અમ્લ=અમલ	કૌલ=	કૌલ
અસ્ર=અસર	ખત્ર=	ખાતર
ઈલિમ=ઈલિમ	ધક્ષત=	ગક્ષત
ઈશિક=ઈશિક	તાખહ=	તાખે
કસ્ર=કસર	તુખમેરેહાન=	તકમરીયાં

૧ દાહમ-જુનાગઢમાં જ્યાં કે ચિરકાળથી મુસલમાની અમલ છે ત્યાં આ નામ ફોડવાના લંબોટીયાને માટે ધોક ચાલે છે.

૨ અપભ્રંશશબ્દપ્રકાશમાં લખ્યું છે કે-રેહાન નામની એક વ. નરપતિ થાય છે જેનું જાહેર નામ સખજ છે તેનાં તુખમે એટલે ખ્હી. તકમરીયાનાં ઝાડો આપણા દેશમાં આડે વગડે થાય છે, અને તેમાં જુજશીના માંજર જેવાં માંજર થાય છે. તેને કદી ફારસીમાં સખજ કહેતા હશે. હુંતો તેનું નામ “ તુખમેહેનાં ” બાણું હઉં અને “ હેનાનું ” એ નામથીજ પ્રખ્યાત અત્તર થાય તેના ખીજ છે.

અંગ્રેજી શબ્દોનાં ઉદાહરણ

અવિકૃત.

પેન-ટ્રેન-પેનસીલ-રેશન-માસ્તર-ટેબલ, કોટ, માર્ચ, મે, જુન, ડિસેમ્બર વગેરે.

વિકૃત.

કૅબેજ=કોબીજ.

બ્રાટલ=બોટો.

ટ્રેસ=દરેશ.

બોક્સ=બાક્સ.

બેટેલિયન=પલટન.

માઈન્યુટ=મીનીટ=મીલીટ.

મૅડમ=મદમ.

પોકેટ=પાકીટ.

એરિયટ=આરટ.

રૂપી=રૂપૈયા.

વગેરે ઘણા છે.

ગુજરાતી શબ્દોમાં કેટલાક શબ્દો ડો'ડ ડા'પણના અગ્નાયી વિકાર પામે છે. અમે શુદ્ધ બોલિયે છેએ અને બીજા અશુદ્ધ બોલે છે એમ માની શુદ્ધને ઉલટા અશુદ્ધ કરી નાંખે છે તેનાં ઉદાહરણો.

અમલ શુદ્ધ કરાતા અશુદ્ધ કારણ.

ગણપતિ	ગુણપતિ	ગણ શબ્દ ખોટો પણ ખરો ગુણ જોયે.
જૈન	યૈન	} ગુજરાતીમાં જ છે તે બધા સં. ય જોએ.
જટા	યટા	

જગદંબા યુગદંબા.

પરંતુ	પ્રંતુ	} ર સાથે જોડેલા તે સાચા અને છુટા પડેલા તે ખોટા અર્ક, તર્ક, કર્ણ, વર્ણ વગેરેની પેઠે.
નરક	નર્ક	
ચરણ	ચર્ણ	

અસલ શુદ્ધ કરાતા અશુદ્ધ કારણ.

શરણ	શર્ણ	} ઉપરના રીમાર્કની પેઠે.
મરણ	મર્ણ	
સ્મરણ	સ્મર્ણ	

જગત	જગત	} આખા જોયે કાંઈ છુટા હોય.
દંડવત	દંડવત	

સમૃદ્ધિ	સ્મૃદ્ધિ	સ્મૃતિની પેઠે વગેરે.
---------	----------	----------------------

સીમંત	શ્રીમંત.
-------	----------

ઉપરના જેવાજ અજ્ઞાનને લીધે પ્રસંગવશાત્ અક્ષર ન બેસારી શકવાથી અર્થને બદલે અનર્થ થવાના દાખલા પિંડેયુ સૂત્રદાનં ને બદલે સૂત્રુ ઠીંટકું ખવાઈ જવાથી સૂત્રદાનં બેસારી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરાવવા તૈયાર થયેલા શાસ્ત્રીની વાત તથા “કાકો અજમેર ગયા અને કાકી કોટે છે” એ ઉપરથી મ્હોદાણુ મંડાવનાર મૂર્ખની વાત તથા દ્વ, ત અને પ ના દ્વ, ન અને ચ વાંચી પોતાને ત્યાં એક “શ્રાદ્ધની ચદ્ધની” નામનું નવું પુસ્તક છે એમ વાત કરી તે કોઈ વિદ્વાનને વંચાવતાં શ્રાદ્ધની પદ્ધતિ હોવાની વાત બાવનગરમાં અન્યા વગેરેની વાતો પણ છે.

ઠઠિન કવિતા કરવાના કારણથી દ્રાઈએ કોશમાંથી કલ્પવૃક્ષ અને કાપલનાં અપ્રસિદ્ધ નામ ગોતતાં પુંસિ વા હરિચંદનમાંથી પુંસિ વા અને કોકિલઃ પિફાં હત્યપિમાંથી હત્યપિ શબ્દ ગોતી કહાડી * પુંસિવાકે વનવિપે સદાપુકારત્ હત્યપિ એવી કવિતા કરવાની વાત અભાગ ગુરુ-જી શાસ્ત્રીજીએ કરેલી યાદ છે. આ લખનાર પોતે બાળકપણમાં કવિતા કરતાં અપ્રસિદ્ધ શબ્દ નાંખવાની હોંશથી હૈમકોશમાંથી મનુષ્યોના શબ્દ માંથી નાવિદ્ શબ્દ મૂકી કવિતા કરેલી હતી. જે કે પાછળથી ના અને વિદ્ એ બે જુદા શબ્દ છે એમ માણુમ પડ્યું. એમ અજ્ઞાનને લીધે શબ્દો જગડે છે.

જીર્ણશૈથિલ્યથી તથા વંશપરંપરાથી કેટલાક જ નો ર, જ નો ન, ર નો ઙ તથા ઙ નો ર વગેરે બોલે છે જેમકે—કરશે, ગોરો, ચારી, મરતું વગેરે તેમજ છાનાં, પાંનિ, જાતું, કાતું, તેમજ ધડ, બળડ બાડી, સાદડી, વગેરે. તેમ પાધરી, ઘોરો, ગારી, વાછરો વગેરે બોલાય છે. એવા શબ્દો પરબાપાવાળો સાંભળે અને તે આખા યોવાને મ્હોથે-યા તો તે સાચા શબ્દ છે એમ માને એમ કહ્યોપકર્ણથી બાપામાં પેશી જાય.

આગળ કહ્યા પ્રમાણે ખપજેગા નવા નવા શબ્દો, ૩૫ (આકૃતિ), ગુણુ, ક્રિયા, ઉપયોગ, અતુકરણુ, સંયોગ ઉપરથી, તદ્વિત, કૃદંત, સમાસાં-ત વગેરે શબ્દો જે દાખલ થયા છે તેનાં ઉદાહરણો—૩૫ (આકૃતિ) થી—ચિત્ર, રમકડાં વગેરેમાં. આકૃતિને લીધે—ગાય, ઘોડો, ઘોડી, મોર, પો-પટ, સુડી, ઝાડ, (આતસબાજીનું) કુંડ, લાલજી, ગણપતિ વગેરે. ગુણુ-

ચી-દડો, મીઠાઈ, દુરબીન, તીખાં, રેચક વગેરે. દિવાથી-લૈયો, ચીતારો, તારો, રસોયો, સારડી વગેરે. ઉપયોગથી-માપ, તોલું, હીરણ્ણગાડી, કાપણી, સોચણીયું વગેરે. અનુકરણથી-ધડાકો, ફડકડાટ, ધુખાંકો, બૂપકો, કડાકો, ધુડ, ચીસ, બક્રી, વગેરે. સંયોગથી-અંગોડી, કંડી, હાથો, હાથસે, પગથી, પગી વગેરે. નવીન કલ્પનાથી-આગગાડી વગેરે આગળ ગણાવ્યા છે. એજ રીતે દેશપરત્વે તથા કોમપરત્વે ધણા શબ્દોના ભિન્ન પ્રકાર સૌરાષ્ટ્ર (હાલનો કાંઠીયાવાડ), કચ્છ, ગુજરાત, ચરોતર, વગેરેના તેમજ નાગર, વાણીયા, કાઠી, બરવાડ વગેરેના ગુજરાતી શબ્દોમાં કાંઈ ને કાંઈ તફાવત છે. સૌરાષ્ટ્રમાં પણ આમ્ય શબ્દો અને પૌર શબ્દોમાં કાંઈ શબ્દોમાં કાંઈ કાંઈ જુદા પડે છે. પૌરમાં પણ જેના પૂર્વજો ગામડાના રહીશ હતા તેના શબ્દો અર્ધ આમ્ય અને અર્ધ પૌર છે તેમ ધોધા, બાવનગર, જુનાગઢ, પાટણ, માંગરોળ, હાલાર, જાલાવાડ, અને કચ્છના લોકોના શબ્દોમાં પણ તફાવત છે. ધોધા બાવનગર ને ગુજરાત નજીક આવ્યું એટલે તેમાં તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે; ઉપરાંત આમ્ય શબ્દો પણ સ ના હ વગેરેમાં દેખાય છે. હાલાર ને કચ્છ પાસે આવ્યો એટલે તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે. અને કચ્છ ને સિંધ પાસે આવ્યું એટલે તેના શબ્દોનો અને જાલાવાડ ને ચરોતર પાસે આવ્યું એટલે તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે; સારે શુદ્ધ સૌરાષ્ટ્રી જુનાગઢ પથકમાં રહી કે જ્યાં ભેળીસાડો થવા પામ્યો નથી. આવા ફેરફાર પડતા શબ્દોનો સંગ્રહ કયો છે પણ તે વિસ્તારભયથી લખી શકતો નથી.

ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં મંગાવેલા રેશમના કોશેટા.

(લખનાર—મંગાસંકર મણિસંકર વૈષ્ણવ.)

ગત માસમાં રેશમ અને તેની બનાવટનું એકસ માન આપવા સારે બેંગલોર (માયસોર)માં આવેલી તાતાની રેશમના કીંગ ઉછેરવાની સંસ્થામાંથી કેટલાએક રેશમના કોશેટા મંગાવવામાં આવ્યા હતા. ત્યાંથી રેશમે પાસેસ મારફતે ચાર જનતાના કોશેટા મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ

હતી. નરેશને માદા-ઉત્પત્તિ કરવાનું કાર્ય બજાવી મરણને આધીન થાય છે, એ બિના આ વર્ગમાં કંઈક અર્થજો ઉત્પન્ન કરનારી છે. સંયોગ થયા પછી તેઓને જોરાક આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

ઈડાં.

માદા ઈડાં મૂકે છે, તે વખત ઘણું જોવા જેવું હોય છે. જ્યાંસુધી જગાની છુટ હોય છે, સાંસુધી ઈડાંને છુટાં છુટાં મૂકવામાં આવે છે. સ્થળના સંક્રાન્તિ લીધે તે એક ઉપર એક એમ ઈડાંને ખડકે છે. માદા એક ઈડું મૂકી જરા ખસે છે, અને પ્રથમ મૂકેલા ઈડાની પાસેજ બીજું ઈડું મૂકે છે. નવાઈની વાત એ છે કે ઈડાં ઈડાં વચ્ચેનું અંતર એક સરખું જ હોય છે. પહેલાં તો માદા પીળાશ પડતા ગુંદર જેવા ચીકણા રસનું એક ઝીણું ટીપુ મૂકે છે; આ રસ તરતજ ઠરી જાય છે. આ પ્રમાણે એકજ દિવસે ઘણાં ઈડાં મૂકવામાં આવે છે. એક માદાએ મૂકેલાં ઈડાંની સંખ્યા ૧૬૫ જેટલી ગણવામાં આવી હતી. આ સંખ્યા વધારે પણ હોઈ શકે છે. ખૂબીની વાત એ હતી કે માદા અમુક આકાર પ્રમાણે ઈડાંને ગોઠવી મૂકતી હતી. ઘણી માદાઓએ અર્ધગોળ, અને ગોળ આકારમાં ઈડાં મૂક્યાં હતાં.

ઈડાંનો દેખાવ ખસખસના દાણા જેવોજ દેખાય છે. નર અને માદાને કાગળ ઉપર જાણીએઈને રાખવામાં આવ્યાં હતાં, અને તેથી માદાએ કાગળ ઉપર ઈડાં મૂક્યાં હતાં.

ઈડાં મૂક્યા પછી દરેક દિવસે તે ઈડાનો રંગ બદલાય છે. કાગળ ઉપર પ્રયોગ કરવા ખાતર રાખેલાં ઈડાંમાંથી કેટલાંક ઈડાં રાખોડી રંગનાં થયાં છે.

જો આ માસની ઝડતુ, વગેરે રાખોડી રંગ ધારણ કરેલાં ઈડાંને માત્ર આવશે, તો તેને ઉછેરી તેનાં રૂપાંતર દેખાડવાનો પ્રસંગ મળશે.

ઈડાં મૂક્યા પછી તેની કેવી રીતે ગાવજત કરવાની જરૂર છે, વગેરે બાબતોનું સવિસ્તર વિવેચન આગળ ઉપર આપવામાં આવશે.

જ. બીજા પ્રકારના કોશેટા સોનેરી પીળા રંગના હતા. પહેલા પ્રકારના કોશેટા કરતાં આ કોશેટા કદમાં નાના હતા.

- ક. ત્રીજા પ્રકારના વર્ણસંકર કોશેટા (ક્રાન્સના અને બેંગલોરના કોઃ ડાયોએ બનાવેલા કોશેટા) આ કોશેટા પહેલા પ્રકારના કોશેટા જેવડા પણ રંગે ધોળા હતા. આ કોશેટાનું રેશમ પહેલા પ્રકારના કોશેટાના રેશમ કરતાં વધારે સફેદ અને સુંવાળું જણાતું હતું.
- દ. જાપાનીઝ કોશેટા.

આ કોશેટાની લંબાઈ ૧ ફીટ થીય અને જડાઈ ૩-૪ ઇંચ હતી. બંધાનીઝ કોશેટાનો આકાર કંઈક જુદોજ માત્રનો હોય છે તેનો ઘાટ ડગરને મળતો આવે છે; એટલે કે મધ્યમાંથી બેસેલો અને બંને છેડેથી ઉપસેલો હોય છે. આ કોશેટાનું રેશમ ઉપરન ત્રણ પ્રકારના કોશેટાના રેશમ કરતાં ઘણુંજ સફેદ અને સુંવાળું હોય છે.

કોશેટાના નમુના કૌતેજના સંપ્રદરશ્યાનમાં રાખી મૂકવામાં આવ્યા છે.

શિક્ષકોને એક ચેતવણી.

આપણા સોડોના મનમાં બણવું તો તે નોકરી કરવા ખાતરજ એવો વિચાર પેસી ગયો છે, અને તે ખસેડવો ધણો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. ધાંચો, મોચી, તાઈ, તંબોળા, જે કોઈ નિશાબે જાય છે તેનાં માળાપ તો એમજ સમજે છે કે હવે એતો નોકરીનો ધંધો કરવાનો. મારે તેને (અને જે બુદ્ધિશાળી માત્રમ પડે તો ખાસ કરીને) તેનાં માળાપ અને મહેતાજ ઉત્તેજન આપીને જેમ અને તેમ આગળ બણાવે છે, પોતાના ધરને ધંધો શિખવવા પર લક્ષ આપતા નથી, અને યોડુંક બણાવ્યા પછી તેની પાસે નોકરી શોધાવે છે. તેઓ વિચાર કરતા નથી કે બણવું તે કાંઈ નોકરીને મારેજ નથી, પણ મનના, તનના, અને નીતિના સુધારા મારે છે. કેળવણી જરૂરની છે, કેમકે કેળવાયાથીજ હોકરું મોટું થતાં પોતાનો ધંધો સારી રીતે-અંકેલમંદીથી અને સ્વતંત્રપણે-કરી શકે છે અને વ્યવહારમાં પોતાના દર્ક શી રીતે સાચવવા અને પોતાની ફરજ શી રીતે અદા કરવી તે જરોખર-સમજે છે. આ કેળવણીનો ખરો ઉદ્દેશ જે આગલા બે જમાનાના શિક્ષકો સમજ્યા હોત અને તે છોકરાંના માળાપને સમજાવ્યો હોત તો 'હાલ જે ખેડુત, સુધાર, હુદાર, દરજ, દળમ વગેરે

ધંધાદારી વર્ગનાં છોકરાંએ પોતાનો બાપાકા ધધેા છોડી નોકરીને જોડે રસ્તે ચડી ગયલાં અને ચડી જતાં જોવામાં આવે છે તેમ બનત નહિ.

શિક્ષક ગામડામાં સૌથી વધારે બહુલો માણસ છે અને અબણુ લોકોને ખરે રસ્તે દોરવી શકે એવી સ્થિતિમાં છે; માટે તેની દ્રશ્ય છે કે પોતાની નિશાળમાં જુદી જુદી જાતનાં છોકરાં જે બહુતાં હોય તે બધાંનેજ એક ગાડરીએ પ્રવાહે ન ચલાવતાં જે જે ધંધાને લાયક હોય અને જેમાં પડવાથી તેની જીંદગી સુધરતી હોય તે તરફ તેને વાળવાં. મારી નિશાળનાં છોકરાં ઉપલાં ધોરણ સુધી પહોંચે અને પછી થઈ ગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં ખેસી પાસ થઈ મને શોભા આપે એવી ઇચ્છા શિક્ષકોમાં ધણી વખત જોવામાં આવે છે અને તે સ્વાભાવિક છે; પણ એવી શુભેચ્છાને હૃદયાર લઈ બધાં છોકરાંને નોકરી તરફ વાળી તેઓનું હિત હમેશને માટે બગાડવું એ તેમને અને તેમનાં માળા પને કુવામાં ઉતારવા જેવું છે. માટે છોકરાંનું હિત જે રસ્તે થતું હોય તેવી સલાહ આપવી એજ શિક્ષકોનો ધર્મ છે. એ પ્રમાણે સલાહ ન આપવાથી અને પોતાના ધર્મમાં ચૂકવાથી થતાં માહા અને દયાજનક પરિણામના જે દાખલા મારી બહુમાં આલ્યા છે તેગાનો એક જે માથું સના સંબંધમાં-તે-જાણ્યો છે તેના પ્રોફાઇલ રાખ્દમાં નીચે આપું છું:—

“માઈ ધર એક મહાશયની પાસે હતું, તેના છોકરાની સોજાતને લીધે સદ્બાળ્યે કહો. હું જાણ્યે નિશાળે જવાનું સુઝ્યું. પડોશના ગામમાં નિશાળ હતી, લાં હોતો. મહાશય જતો. ચાદ પેદરની “જન્નર” સુધી - બાપા પછી મારા બાપાનેની ઇચ્છા મને ધંધો શિખવવાની હતી, પણ મારી ઇચ્છા થઈ કે પરીક્ષા આપી નોકરી લેવાની હતી; કેમકે કોટ, પાંધડી પહેરી, જો આંખી, છોકરા પર રોડ મારતા નિશાળના શિક્ષકોની સ્થિતિનો મને રોડ લાગ્યો હતો. વળી માસ્તર પણ બહુવાનોજ બોધ આપતા હતા. તેથી મેં બહુનું જરી રાખ્યું. મારાં વડીલ કુટુંબીઓ મારી ઇચ્છાને પ્રતિરોધ કરી શક્યાં નહિ. હું થઈ ગ્રેડની પરીક્ષામાં પાસ થઈ ર. સાતના પગારે એક ગામડાની નિશાળમાં આસિસ્ટન્ટ બન્યો. મારી માલિમાં જે ઉમ્મરે છોકરા પરણે છે, તે ઉમ્મરે વીતી જવા છતાં

મારો વિવાહ થયો નહોતો, તેથી મારા માળાપ તે સંબંધી ચિંતા અને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. મારા પાંચ બાઈઓમાં હું ત્રીજો એકલોજ બણેલો હતો. મોટા બેનાં લગ્ન થયાં હતાં. મારાથી આટલું હતું. વિવાહનું મારું આવડું, તો આવનાર મારા સંબંધી તપાસ કરી તિરસ્કારથી કહેતો કે ઉંહ, સાત રૂપીઆનું મેતુ થવાનું તેમાં ગામેગામ રખડવાનું માટે તેની જોડે તો વિવાહ નહિ કરીએ ! કહેતો એનાથી નાનાની સાથે કરીએ. એમનું કહેવું ગેરવાજળી નહોતું, કેમકે અબણુ પણ સાધારણ કામ કરનાર દરજ્જા ધેર બેઠો પેદરનો પગાર ખુશીથી કમાય છે, તો તેવાને ન દેતાં મારા જેવા સાતના કમાઉ, ને વળી ગામે ગામ ફરતારને છોડી પરણાવે તો તેમની છોડી જોઈજ સુખી થાય. આ પ્રમાણે બણવાને લીધે મારી આવગણના ચતી જોઈ મને ઉંડો અતદાહ થતો, પણ સહન કર્યો સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો. મારાં માળાપ મને ટાળી નાનાનો વિવાહ શી રીતે કરી શકે ? આખરે અકળાર્થને ગમે તે ખર્ચ કરી મારો વિવાહ કરવાનું નક્કી કર્યું. સાધારણ રીતે મારી સાતના મારા જેવી સ્થિતિવાળા અબણુને રૂ. ૧૦૦ થી રૂ. ૧૫૦ સુધી ખર્ચ થાય. પણ હું બણેલો માટે રૂ. ૭૦૦) ખર્ચ થયા લ્યારેજ જોગ થયો. એ મોટી રકમ મારે નામે દોકડાને વ્યાજ કરજે કાઢવામાં આવી. આથી માફે લગ્ન મને છ'દગીનાં તમામ સુખનો નાશ કરનાર વિદ્વંસ નીવડ્યું. ૧૨×૭=૮૪ રૂપીઆ પગારના આવે તેટલા તો વ્યાજમાં તણાઈ જાય તો મુડીનું દેવું ક્યાંથી વાળવું ? ખર્ચ ન-બાવવાની પણ મોટી આપદા. આથી શરીરમાં ચિન્તાજ્વર ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી શરીર સુકાતુંજ રહે છે.

કોઈ પાછડી પહેરી ખેસ નાંખી મેંતા જનવાના કોડ પુરા થયા છે. હવે મારો મૂળ ધંધો કરવાની ઇચ્છા થાય છે. પણ આજુબાજુની સ્થિતિ વિચારી નિરાશ થઈ તે વિચાર પડતા મૂકવા પડે છે; કેમકે ધંધે શીખવા લાયક તમામ ઉમ્મર નિશાળમાં રોકાવાથી મને માફે કામ આવડતું નથી. અત્યારે માફે કામ શીખવા મારા બાઈ પાસે બેસું તો તે મને, 'મારતર, આટલું એ નથી આવડતું !' એમ કહી કહી ચીડાવે, તે તો સહન કરે પણ મારા કામમાં વાડફ થવાને એકાદ વર્ષ ઉમેદવારી કરવી જોઈએ. સાંસુધી આધા ખર્ચ જોઈએ, લેણદાર વ્યાજને માટે તાકીદ કરે,

આ બધાને પહોંચી વળવા મારી રિયલિટી નહિ હોવાથી હવે તો જેમાં પડ્યા તેમાંજ દહાડા દાઢયા વગર છૂટકો નથી હાલ પગારના આઠ મળે છે, વળી ભાઈઓ કાંઈક મદદ કરે છે એમ કરી જેમ તેમ ચલાવું છું.

દ્રવ્ય સંબંધી આવો દયાબળનકસ્થિતિ છે, તેના બદલામાં મન કેળવાવાથી થતા અન્ય લાભો તો મળે છે, તેમ કહો, તો તે પણ પ્રમાણમાં બહુજ જુગ છે. મૂળે અમારી કેળવણી થોડી, અને ગામડામાં જ્ઞાન વધારવાનાં કશાં સાધન નહિ એટલે માનસિક આનંદ પણ મેળવવાનો નહિ. એટલે એકંદરે જેતાં બણીને નોકરી લેવાથી મેં મારી કુંદગી મુખી નથી કરી, પણ ખીજા અમણુભાઈઓ કરતાં દુઃખી કરી છે.”

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં સુરત ખાતે બરાયલી ત્રીજી કૌલોગિક કોન્ફરન્સમાં મુળર્ષમાં હપાતાં “ધિ ઇન્ડિઅન ટેકસ્ટાઈલ જોરનલ” નામના પ્રસિદ્ધ પત્રના અધિપતિ ગિ. વૉલેસે દીક્ષા કરી હતી તેમાં ધણું સલ છે એમ કહેવું પડે છે. ‘ઈન્ડિયન ટેક્સ્ટાઈલ જોરનલ’ પર જે ખોટા કેળવણી સંબંધી જુસ્મો ચઢ્યો હતો તે હજી સમ્યો નથી. વાચન અને લખાણ જે અમુક જાતના સોદાને અમૂલ્ય લાભનાં છે તે કાંઈ બધાને કામનાં નથી; અને જ્યારે તે જુવાનીઓને પોતાના હુજરની નક્કી કમાઈ હોડાવી દારકુતીના ભરાઈ ગયલા ધંધા તરફ લલચાવી જાય ત્યારે તો ખરેખર તે ધણીજ હાનિકારક ગણાય.”

K. S. Vakil.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(લખનાર-ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવ.)

પાઠ ૨૭ કાપણી.

ખેટા. આ રાજ્ય હેતુ દર્શાવવા માટે હોકરા તેમજ હોકરીને માટે વાપરવામાં આવ્યો છે.

ભાથું. ધણા કામને લીધે ખેડુતો ખેતરમાંથી પાછા ઘેર આવવાની શક્તિ નથી, તેથી તેઓને રોટલા, વગેરે ખેતરમાંજ પકેઈ-

ચાડવામા આવે છે આ ખેરાકતે ભાથું કહેવામા આવે છે. માતું અને ભાત એ શબ્દો પણ આવાજ અર્થમાં વપરાય છે.

માખણુ. માખણુ શામાંથી અને કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે, તે સંબંધે ટુંકમાં સમજાવતી આપવી.

વંતાક. વંસાક-વેંગણુ-રોંગણી.

ખેડુતનો ખેરાક ધણો સાદો હોય છે, છતાં તેઓ મહેનતુ હોવાથી ધણા મજબુત હોય છે, એ બાબત તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ દોરવું. દહાડીઆ, રોજના પૈસા આપવાના કરી કામે લગાડેલા મજુર.

ભાણુ. ભાનુ—સૂર્ય.

ભાણુ ખૂટે. સુરજ આધમે.

દાતરડાં. દાતરડું બતાવવું શહેરમા રહેનારાં છોકરાઓએ ધણી વેળા કેટલીક ગામડામાં વારંવાર જોવામા આવતી ચીજો જોએલી હોતી નથી. આ બાબત લક્ષમાં રાખી તેઓને વખતો વખત ખેતીનાં જોખમો બતાવવા બૂલવું નહિ.

ચાસ. બાળકોને નિરીક્ષા કરાવવા માટે ખેતરમાં લઈ જઈ ચાસ બતાવવા

ચચચાર. ચાર ચાર.

પાઠ ૨૮ બળાં.

પાથરા. કુંબ સાથેના લીલા ધણે સુકાવા માટે છુટા છવાયા ખેતરમાં પાથરી દીધા હોય છે, તેને પાથરા કહે છે આ શબ્દની સમજાવતી—પાથરવું, પથારી (પ્ર+સ્થ), વગેરે શબ્દો ઉપરથી આપવી.

ખળી—ખળું અનાજના ઢગલા કરી મૂકવાની ગામડાં બહારની જગ્યા.

ભોર—ઢગલો—ભર. આ શબ્દ 'ભરવું' ઉપરથી સમજાવવો.

હાલડું—ઉખીમાંથી ધણે અને છોડાં છુટા પાડવા તેના ઢગલા ઉપર બળદને હારબધ જોડી ફરવવામાં આવે છે. બળદના આવા સમૂહને હાલડું કહેવામાં આવે છે

પગર ફેરવતી હતી—ઉખીમાંથી ધઉના દાણા છુટા પાડ્યા હાલરાને ફેરવતી હતી. બળદને ફેરવી તેના પગ વડે ઉખો કચરાવતી હતી.

ઉપણ્ણું—છોડાં છુટાં પાડી નાંખવા ખાતર ટોપલામાંહેના કચરાએલા અનાજને ધીમે ધીમે નીચે પડવા દેવું. ઉપણવાને માટે ‘વાવલવુ’—વામાં ઉડાડવું—શબ્દ પણ કેટલેક સ્થળે વપરાય છે. માતો—સમાતો.

પાઠ ૨૯—૩૦.

આ બંને કવિતાનો ઉદ્દેશ, બાળકોના સ્વાભાવિક ચાંચલ્યને ચોખ્ખુ રસ્તે દોરવાનો, તેમજ તેઓને ગમતની સાથે જ્ઞાન આપવાનો છે. ઉમંગે—હોંસથી.

વાદળીઓ—તપેલીની અંદર પાણીને ખૂબ તપાવે. તેના ઉપર ઢાંકેલા ઢાંકણને જરા ખુલ્લું રાખી, તેની અંદરથી નીકળતા વરાળના ગોટેગોટા સાથે વાદળાંનો મુકાબલો કરે.

પીરસી—ખાવા માટે આપીને—ખાવા માટે ઉત્પન્ન કરીને—વરસાદ આવવાથી અનાજ પાકે છે, માટે તે અનાજ પીરસી જાય છે, એમ કહ્યું છે.

ફાલ—પાક.

ઠેાળી—નાની નાની પુળીઓ.

કણુ—અનાજના દાણા.

ડુંસાં—છોડાં—ફોતરાં. ‘ડુંસાં’ પણ વપરાય છે. આ બંને શબ્દો બહુવચનમાં વપરાય છે.

ભાગ ૨.

પાઠ ૩૧.

આ ભાગમાં આપેલા પાઠો દ્વારા બાળકોની અવસોકનચક્રિત કેળવવામાં સમગ્ર અને ઉત્સાહી શિક્ષક થવું કરી શકે તેમ છે. બાળકોને નિશાળમાંજ સંપૂર્ણ કેળવણી આપી શકાતી નથી, તેથી નિશાળની બહાર અને શિક્ષકની દેખરેખ નીચે તેઓને નિરીક્ષા

કરાવવા માટે લઈ જવાની જરૂર છે. સાંજે કે સવારે માખાપો પ-
થુ પોતપોતાનાં બાળકોને સાથે ફરવા લઈ જતાં હોય, અને કુદર-
તમાં જોવામાં આવતા સુંદર દેખાવો અને પદાર્થો તરફ નેઝોતું
લક્ષ દોરતાં હોય, અને તેઓતું કુતૂહલ સંતોષતાં હોય, તો તેવાં
માખાપો બાળકની ખુદ્ધિને ખોલવવામાં શિક્ષકને ધણું સહાયભૂત
થઈ પડે. પદાર્થપાઠ દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ અવલોકનશક્તિની
ખીલવણીદ્વારા ખીલ શક્તિઓને બળવત્તર કરવાનો છે. ત્યાંસુ-
ધી બાળકો સ્વતંત્ર રીતે પદાર્થો જોવા-તપાસવા-અને તે સંબંધે
પૂછપરછ કરવા લલચાય નહિ ત્યાંસુધી તેવા પાઠો આપવામાં શિ-
ક્ષકે જય મેળવ્યો છે, તેમ પણ કહેવાય નહિ.

ગગન—આકાશ.

થાળી જેવડો ગોળ—સૂર્યોદય અને મધ્યરાત્રિ થતી વેળા બાળકોને
સુરજનું અવલોકન કરાવવું.

દહાડો... ..દેખાય છે—સુરજના ધણા તેજ આગળ ચંદ્ર
અંખો દેખાય છે.

કોઈ દહાડો.....હોય છે—ત્રીજ કે ચોથનો ચંદ્ર બતાવી ખાત્રી
કરે કે તે પાતળો અને કામઠા જેવો વળેલો દેખાય છે. કાળાં પા-
ટીયાં ઉપર ચાક વડે એક ગોળ પાડો. આ ગોળના અંદરના ભા-
ગમાં પણ ચાક પૂરી ઘો. પાટી કે તેવી કોઈ વસ્તુ વડે તે ગોળ-
નો ઘોડો ઘોડો ભાગ ઢાંકતા જાઓ, અને તે ગોળના ભાગ કેવા
દેખાતા જાય છે, તે જોવા વિદ્યાર્થીઓને કહો. અજવાળામાં
રાત્રિએ જોએલા ચંદ્રનું ચિત્ર કાઢી લાવવા બાળકોને કહેવું.

વરસાદ ભાગ ૧.

પાઠ ૩૨.

વરસાદ—પાણીને ગરમ કરવાથી તેની વરાળ બને છે, અને તે
વરાળ ઠંડા પદાર્થને આડકવાથી, ઠરી જાય છે, અને તેની પાણીનો
ટીપાં બાજે છે, એ પ્રયોગ કરી સમજાવો. તડકામાં રાખી મૂકેલું
પાણી વરાળ રૂપે જાયે ઉડી જાય છે, એ પણ સમજાવો. સુરજ-
ના તાપથી નદી, તળાવ, વગેરેના પાણીની વરાળ થઈ જાયે જાય
છે, અને તે વરાળ ઠરીને વરસાદરૂપે પાછી નીચે પડે છે.

ફારાં—મોટા છાંટા.

ફારાં કહેવા લાગ્યાં, વગેરે—વરસાદ કેવી રીતે આવે છે, તેમજ તે આવવાથી ખી કેવી રીતે જગી નીકળે છે, તેનું જ્ઞાન આપવા માટે ફારાં, ખી, વગેરેને શ્રવ હોય અને તેનામાં બોલવાની શક્તિ હોય તેમ કટ્ટી લીધેલું છે. નાનાં જાળકો—ગતિ, અવાજ, વગેરેથી જૂલમાં પડી નિર્જીવ પદાર્થને સજીવ માની લે છે, અને તેનામાં પોતાના જેવા શુદ્ધ હોય છે તેવું ધારે છે. વરાળયંત્રમાં, ચાલતાં વાદળામાં, ચંદ્રમાં, સૌર્ય બોલતી પુતળાઓમાં, શ્રવ હોય છે તેવી તેઓની ગાન્યતા હોય છે. જાળકોનાં આવાં સ્વાભાવિક વલણનો લાભ લઈ આ પોતાની ભાષા આવી રાખવામાં આવેલી જણાય છે.

પાલો—પાંદડાં—પાંદડાંના કુમખા—કુમખાં પાંદડાં (પ્લેટ્સ ઉપરથી).
ખી—ધાસ, વગેરેનાં ખી એટલાં બધાં ઝીણાં હોય છે કે પવન તેને ચોતરફ વેરી નાંખે છે. આ ખી જમીનમાં દટાઈ રહેલાં હોય છે, અને ચોમાસામાં વરસાદ પડે છે, સારે તે જગી નીકળે છે, અને બધે લીધુંછમ યદ્ય રહે છે.

અમે.....હુતાં—તળાવ, નદી અને દરીઆનો છોકરાંઓને બરાબર ખ્યાલ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન કરી નક્કી કરે. આપણા શ્રાંતમાંહેના કેટલાક મોટી ઉમરના શિક્ષકોએ પણ દરીઓ જોએલો હોતો નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. રમના દિવસોમાં વધારે તો નદિ પરન્તુ પોતાના ધંધાને લગતી ઉપયોગી જાગતોનું જ્ઞાન મેળવવા કાંઈ પણ શિક્ષકે જૂલવું ન જોઈએ.

સુરજે.....હુતાં—સુરજના તાપથી પાણીની વરાળ ખની તે જાયે જાય છે, એટલે સુરજ પાણીને જાયે ખેંચી લે છે એવું ક્યું છે.
ઉપર—એસાડયાં—આકાશમાં ખરેખરે રથ હોતો નથી, એ જાગત જાળકોના મન ઉપર બરાબર દસાવવી. વરાળનાં જે વાદળાં બધાય છે, તેજ રથ.

તેને—હુતો—જેવી રીતે રથને ઘોડાઓ ખેંચે છે, તેમ વાદળાંને પવન ખેંચી લઈ જાય છે. વાદળાં પવનના જોરથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જતાં દેખાય છે.

પરસાદ ભાગ ૨.

અમે—કરતાં હતાં—તપેલીમાંથી જે વરાળ નીકળે છે, તે હવામાં અધર રહે છે, અથવા તરે છે તે બાળત વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર ખરાબર ઠસાવે. હવા કરતાં વરાળ હલકી હોવાથી તે આકાશમાં અધર રહે-છે. હવામાં વાદળો તરે છે.

સહેલ. મૂળ અર્થ દરવા જવું તે—મોજમજ.

રેલમરેલા થઈ રહી. ચારે તરફ ધણુ રેલા ચાલવા લાગ્યા. સરખાવો—ઠેલગઠેલા, વગેરે.

ખિચારા. પાણીનો પ્રવાહ કાંકરાને ઘસડી લઈ જતો હતો અને તે નાના હોવાથી, પાણીના જોર સામે જોર કરી, એક જગ્યાએ રિયર રહી શકતા નહતા એક ખીજ સાથે પછડવાથી કાંકરાને દુઃખ થતું હશે એવી કલ્પના કરેલી છે. ધણું બાળકો તે કાંકરાને પણ સજીવ માને છે, એવું મીસ ઇન્જિલોનો હેવાલ વાંચવાથી—માલમ પડી આવે છે જ્યારે મીસ ઇન્જિલો નાની હતી, ત્યારે રસ્તામાં પડી રહેલાં કાંકરાને તે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફેરવતી. પોતાને એક જગ્યાએ પડી રહેતાં કંટાળો ઉપજે છે, તે આ કાંકરાને કેમ નહિ ઉપજતો હોય, તેવું ધારી તે તે કાંકરાને એક જગ્યાએથી ઉપાડી બીજી જગ્યાએ મૂકતી.

ઉત્તર વિભાગની મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કુલોભાષી
સ્કૉલરશિપ મેળવનારા વિદ્યાર્થીઓની યાદી. ૧૯૦૮
વિદ્યાર્થીઓનાં નામ. નિશાળોનાં નામ.

અમદાવાદ.

હરિવદન આણંદલાલ મહેતા. ઍગ્સો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ—મોડાસા.
ગણાભાઈ મારુકાલાલ શાહ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧૨.

અમદાવાદ
૧. રામપ્રસાદ હજીભાઈ પટેલ. " " નં. ૯ "
૨. મોદેનલાલ મોર્તીલાલ પટેલ. " " " "
૩. ફેર્ગુસન યુનિવર્સિટી. " " નં. ૮ "

૬. અજહુલા મેષુભાઈ શેખ.

મીશન હાઈસ્કૂલ-અમદાવાદ

ખેડા.

૧. અટુભાઈ હરિભાઈ દેસાઈ

વર્નાક્યુલર મેઈન સ્કૂલ-માતર.

૨. સોમાભાઈ મોહનલાલ પરીખ

ઁંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ-ખેડા.

૩. છોટાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ.

નડીઆદ હાઈસ્કૂલ.

૪. ધૂળાભાઈ વાધજીભાઈ પગી.

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ નં. ૨

નડીઆદ.

૫. મીઆંસાહેબ જમાલમીઆં સૈયદ.

„ „ નં ૧ „

૬. રસુલભાઈ મહમદ મલેક.

„ „ „ „

પંચમહાલ.

૧. ભોમીલાલ ચીમનલાલ શાહ.

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ-ગોધરા.

૨. મીખાજી ગણપતરાવ મરાઠા.

„ „ „

૩. દોલતસોંગ દુલાભાઈ ઠાકોર.

લોકલખોઈ સ્કૂલ-વેજલપુર.

૪. મગન બાપુજી કાછીઆ

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ-ગોધરા.

૫. અદુદીન કરીમભાઈ વોગ

„ ઉર્દૂ સ્કૂલ- „

૬. અનવરચલી મહમદસવેશ મોલવી

„ „ „

બરૂચ.

૧. મણિલાલ અમ્રતલાલ શાહ

મ્યુનિસિપલ નવા દેરા વર્નાક્યુલર

સ્કૂલ-બરૂચ

૨. શાંતિલાલ હરજીવન શાહ.

લોકલખોઈ મેઈન વર્નાક્યુલર

સ્કૂલ-આમોદ

૩. હરિભાઈ કરસન બરડીવાળા.

લોકલખોઈ સેન્ટ્રલ સ્કૂલ-દીવા.

૪. જીકિશન હરિલાલ ખોજળાળીઆ.

મ્યુનિસિપલ વેજલપુર વર્નાક્યુ-

લર સ્કૂલ-બરૂચ.

૫. શુભામ મુસ્તફા ઉમર અબ્દુર રહીમ

વર્નાક્યુલર મેઈન સ્કૂલ-દાસોટ.

૬. મુસ્તફા સૈયદમીઆં સૈયદ.

લોકલ દિતેમ્બુ સભા ઁંગ્લો વ-

ર્નાક્યુલર સ્કૂલ-બરૂચ.

સુરત,

૧. મણીલાલ રસીકદાસ ઠાપડીઆ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ સુરત,
૨. કૃષ્ણલાલ જગજીવનદાસ મારતર " " " "
૩. મનજી અદ્વીષીઆ અરેથવાળા. " " " "
૪. હાકોરદાસ ડાહ્યાભાઈ રંગરેજ. " " નં. ૩ "
૫. હાતમભાઈ ઇશ્વાહિમ અતરી. " " " "
૬. નિઝામુદ્દીન ઇસ્માઈલ મનીઆરવાળા. મ્યુનિસિપલ હાઈ સ્કૂલ નં. ૫ સુરત,

થાણા.

૧. મકુંદ ગોવિંદ વૈધ. લોકલખોઈ સ્કૂલ બાઈન્દર.
૨. ગોપાળ પુરુષોત્તમ કવળે. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ થાણા.
૩. વિષ્ણુ રઘુનાથ મલખારી. લોકલખોઈ મરાઠી સ્કૂલ સુરળાદ.
૪. ગજનન રામચંદ્ર ખાંજેકર. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ થાણા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ.

મખીઆવ—દરબાર સાહેબ રા. ૧૦-૦-૦ મીહાઈ વહેંચી. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૨૬ સ્કૂલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ખીન્ન ગૃહસ્થો રા. ૨૦-૮-૦ ઇનામ. પોલારપુર—દિવાલગજ રાજગરજ રા. ૧૫-૦-૦ ચોપડી, રમાલ તથા મીહાઈ વગેરે. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩૦ રા. ૧૨૧-૦-૦ ઇનામ વગેરે. પોલારપુર—મગનલાલ ગોરધન રા. ૪-૦-૦ દુધપેંડા—અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩ રા. ૪૫-૭-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થો, ઇનામ.

સુરત વિભાગ—

મ્યુ. સ્કૂલ નં. ૨૧. શેઠ હાજી અબ્દુલ રહેમાન રચુનવાળા રા. ૧૭-૩-૩ ઇનામ.

ખેડા વિભાગ—

ખીપળાવ—રા. જાગરભાઈ બીખાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦ સ્કૂલ જમાડી રા. રણજીડભાઈ દેશાઈભાઈ ૩૧-૦-૦ સ્કૂલ જમાડી. મોગર—

કન્યાશાળા દાકાર સાહેબ અમરસીંહજી ઇન્ડર્મીસજી રા. ૪-૦-૦ ઇનામ
 મોગર દાકાર સાહેબ તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૭-૦-૦ રકુલ
 જમાડી. ચીખોદ્રા—શેઠ ત્રીભોવન વંદ્રાવન રા. ૩૦-૦-૦, પટેલ નાયા-
 બાઈ ગોકળબાઈ રા. ૨૫-૦-૦ તથા પટેલ અંબાઈદાસ રણછોડભાઈ
 રા. ૧૫-૦-૦, પટેલ ઝવેરભાઈ કાભાઈ રા. ૩૭-૦-૦ રકુલ જમાડી
 રાવળ પ્રતાપસીંગ રા. ૧૦-૦-૦ મીઠાઈ. શેઠ ભોગીલાલ રા. ૨-૮-૦
 ટોપીઆ વહેંચી.

નાંદેડ ગાજીપળા વિભાગ—

નાંદેડ—મે દિગવજ્યનિંદેજ દોદસાહેબ રા. ૧૫- -૦ પતાસાં.
 મદીલ નંગે ૧ હેડમાસ્તરને તથા રા. ૨-૦-૦ રોકડા કયાસ માસ્તરને.
 કાઠીઆવાઠ વિભાગ—

વેરાડ—હકર મેલજી તથા અન્ય ગૃહસ્થો રા. ૫-૦-૦ ઇનામ રા.
 ૨૪-૮-૦ અન્ય ગૃહસ્થ તરફથી ઇનામ.

સૂચના.

શાળાપત્રના લવાજમના નાણાં મનીઓર્ડરથી મોકલતી વખતે રૂપ-
 નો ઉપર મોકલનારે પોતાનું ઠેકાણું અને શી જાખતના નાણાં છે તે
 જણાવવા અમેએ પાછળના પૃષ્ઠા ઉપર સૂચના કરેલી છે, તેનો અમલ
 જરાગર થતો જણાતો નથી, અને કેટલીક વાર ગુચવણ થાય છે માટે
 આથી ચેતવણી આપવામા આવે છે કે મનીઓર્ડરથી નાણાં મોકલનારે
 રૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું તથા શાળાપત્ર ઉપરના શીરનામની
 લેખલ ઉપરનો નંબર તેમજ શી જાખતના પૈસા છે તે ચોકષે અક્ષરે
 પૂરેપૂરા લખી જણાવવા. આ પ્રમાણે નહિ કર્યાથી કામના નાણાં કોઈને
 ખાતે જમા થશે અને બૂલ થશે તેની જોખમદારી તેને શીર રહેશે.

એડિટર.

આદક્રેએ શાળાપત્ર સંબંધી લખાણ કરતી વખતે પોતાના શાળા-
 પત્ર ઉપરના શીરનામની લેખલ ઉપરનો નંબર હંમેશાં લખી જણાવવો.

એડિટર.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવા ધોરણના કમ પ્રમાણે ફિડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખંરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સખ એજન્ટસ, સુરત, કરસનદાસ નારણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ વલસાડ, નરભોરાગ ઉમાયાશ કર જલાલપોર, મણુપ્રતિશા કર નરહરીશ કર ભરૂચ, કે એલની કપની તથા બાઈલાલ છગનલાલ નડીયાદ, ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ, વઢવાણ, જેમદત્તવકશી તથા પ્રાણુશ કર મકનજી રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેધજી નવાનગર, હેમરાજ ભદવજી, ભાવનગર, અ-બુલદુસેન આદમજી મુખાઇ, એન એમ ત્રિપાઠીની કપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખ-રા જાણીતા આંચરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિ-વાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી મામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલચુડીલાલની કપની આસ્ટોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કારી),
પ્રાઇમરી સ્કુલ ડ્રોઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. પીકચરવાળા.

નમુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો અમદાવાદ.

ઉપેક્ષા ૧૩ પુસ્તકોનો આખો સર્ટ સેનારને પહોંચાડામેણી ખર્ચે ૫૩૨૦ નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ માં મળશે (રૂ. ૧૦ થી ૨૫) સામટા સેનારને સંકડે ૧૦ ટકા સેખા અને ૫૫૫૫ કપડાંના ખર્ચે સેનારને સંકડે ૨૦ ટકા વધારા આપવામાં આવશે નામ્યના રથળે મળશે. ૧ ધા શુભરાત્રી પ્રિટિંગ પ્રેસ, કોટ મુળાઈ. ૨ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ પ્રિન્સે સરોડ, કોનકાદેવી, મુળાઈ ૩ શા. કુચાનદાસ નારણદાસ, શુભસંસ્કાર-ના છાવટ મુરત. ૪ હુરિશ્ચન્દ્રની કુંઠ છતેકરવાડી, ઘોરદાર, મું ૫

દીક્ષીવાળા લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં મોતીનો સુરમો.

આખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, તંબુલો, ખોલ, જાખ, બા રી, હાથ, કુલુ, પડળ, આખમાંથી પાણીનું જવું, ચીપડા, પરવાળા વી-ગરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળા આખવાળાને ધણોજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

ટીમત નં. ૧-૩ નો દાળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૨ નો દાળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૪ નો ખીજો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૫ નો ઘોળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૧ નો ૩. ૦૦

આંજવાની રાખી શીશી માથે મળશે.

ખનાવનાર તથા વેચનાર

લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસ અંતરવાળા.

નં. ૩૫૫૩ અમદાવાદ

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ-કાગળ-
સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ એડિટરે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ
લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું મો-
ક્તવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ખીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશા-
ળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય
અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના
પૈસા છે તે એડિટરે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ થવાનો સંભવ છે. પો-
સ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ
સિવાય ખીજા ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે;
પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના; પદરના ખર્ચે
લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા રહીસરોને ટપાલ ખર્ચ
સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ અપદ્ધ લખવું.
વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે
પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખર્ચરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે,
તે તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખર્ચરો છાપવાના લાવ.

૧. ... .. લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો માસ અને તે પછી
૨. ... .. ૨	ના અગીઆંર માસ સંબંધી દર માસે
૩. ... .. ૩. ૧)	૩ ગણો આર્થ પડશે, જે માસ માટે
૪. ... .. ત્રણ પ્રમાણે.	પહેલે ગહિને પૂરો આર્થ અને પછી
૫. ... .. લગી લાગલાગટ હશે	દરેક માસે ૩ આર્થ લેવાશે.

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હંડખિસ વસ્તુઓમાં
આવેલો નહિ.

૧. આનંદજી શુક્લના ચંપો લખ્યા છે.

REGISTERED NO. B, 43.

અંક ૫ મો.

પુસ્તક ૪૭ મુ.

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

મે ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પા. નં.

૧. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના .. ૧૨૬
૨. હિન્દુસ્તાન માટે સ્લોઈડ... .. ૧૨૬-૧૩૫
૩. ડૉ. હુન્ડિના આંખના સરક્ષણ માટેના નિયમો ૧૩૫-૧૩૬
૪. એક વર્તમાનપત્ર માટેની એક સ્તુતિ વાત... .. ૧૩૬-૧૩૭
૫. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ
કાવ્ય. (ડૉ. વિ. રાવળ). ૧૩૭-૧૪૫
૬. ભાષાવતાર (આચાર્ય વલ્લભજી હરિદાસ)... .. ૧૪૬-૧૫૦
૭. વાચનભાળના ખુલાસા. (ગગાચંકર મણિચંકર વૈષ્ણવ)... ૧૫૧-૧૫૫
૮. ખાળપોથી અને પહેલી ચોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને
અપદ્મજ દ્વારસીચરણી શબ્દો. (દા. ન. મુનશી)... ૧૫૫-૧૫૯
૯. કેળવણીખાતાની ખબરો ૧૫૯-૧૬૦
૧૦. પ્રાવેશિક પરીક્ષા. ૧૬૦

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ મુનાઈદ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે આમાએ બીજી કોષ્ટિ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુક સેક્ટરે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની જોઈવળી કરી છે એક વખત કામ પાડી બેઠાથી ખાત્રી થશે. પોકંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની ગણ હાય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું નોટપેડ કાગળ લીધામા આવશે નહિ.

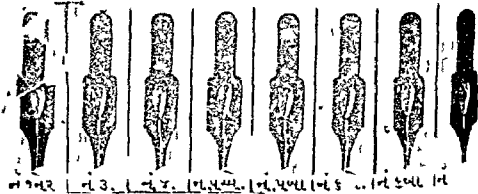
દરેક શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મગાવી છે એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમા ૩૩-૬. ૧૩-૨. ૩. ૦૦, ઓછામા ઓછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૦ ટકા કમીશન મળશે. તે ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૦ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને ખર્ચના ૦.૨૦ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહી, અને પછા પહેલાથી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચનો બે આના લાગશે.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરેક શિક્ષક કોપી બુકોની

સ્ટીલપેનોના

નં. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭.

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એનું પેાખી તખાવુ મુખ્ય.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમજાવેલા એવો, ગણિતમાં
 યોગ્યિયારજીએ અનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત
 ભાગડખને ખુલાસો ધો ૬, ૭, યંત્રેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-
 ધનવની પરીક્ષામાં બેસેનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠનો.
 દી. ૩૧-૦-૧૨-૦ જાણીતા શુક્રમેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વગજીવન પુર-
 પોતમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની તથા પ્રભાસકર
 ગ્રીશકર પીસયા મળશે ક. એ. ૪૫ ટકા. ખર્ચ મગાવનારને શિર.

ખી-સી-એનની કું મહેમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને ફ્રાઈંગ, ધો. ૫ મુ ૩. ૦-૪-૦, ધો. ૪ મુ
 ૨. ૦-૩-૦, ધો. ૩ જી ૩. ૦-૨-૬, ધો. ૨ જી ૦-૨-૩, ધો. ૧ જી
 ૩. ૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ ૩. ૦-૧-૦, પ્રાથમિક શાળાઓ માટે હિપ-
 યોગી-ફિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ ૩. ૦-૮-૦, મુજબ છલાકા માટે લાય-
 ખેરી શુક્ર તરીક મળૂર સાહુ. ફ્રાઈંગ ધો. ૬ ક્રા. ૭ મા અને પ્રવે-
 શિક માટે ૩. ૦-૨-૦. કમ્પ દેશી હિસાબ ભા. ૧ ભા. ૩. સમજાવે
 ભાગ ૨ ભા. ૩. ૦-૨-૦, કમ્પ ખાતે ટેકસ્ટ બુક
 ૩. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ ડી

ફર્સ્ટ એન્ડ ૩. ૦-૨-૩. ફ્રાઈંગ-રોઈડ વિષે અગાઉ જાણાવત પુ.
 ઊંચી ચાર પુસ્તકો ને લખ્યું છે, તે વાચના તે ચુ છે તે સમજાશે. મ-
 દર્તા ઉચ્ચનારામએ પોતાના રાજ્યમાં આધોગિક કેળવણી વધારવાના હે-
 તુએ મ. એચ. જી. બાબા, એમ. એ ને એ રાજ્યના કેળવણીખાતાના

“ઈનામ ત્યા લાઇ. માટે મંજુર થયેલ વ્યુત્પત્તિસાર બા. ૧, ત્રીજી આ. ૦-૫-૦;
અને રંગી ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦૮કો. જે. બે. અવેરી, બુનાગઢ.”

આમારામ અને હલાલાઈની કમ્પનીની
લેખનકળા કોપીખુકો.

શુજરાતી અને બાળબોધી છ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંઈ ઇલાકાની
શુજરાતી નિશોબોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ શુજરાતી
અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કક
તથા લખાણ ઢગની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીખુકો
કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીખુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં
(કોપરપેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી ત્રાંખા દરેક પેન્સ એક જ બાજુએ
સુંદર રંગની સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વા-
પરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેકડે ૩૩ ટકા
કુચીશાન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ

પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેથી આગળનું અ-
નુસંકરે અર્ધો ટકા દકસાઈ લઈ
નો. ૧૨. નં. ૩. નં. ૪. નં. ૫. નં. ૬. નં. ૭. આમારામ અને

આદરજી કાવસજી મારતર. દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની રોક
ફીલેનેનો પ્રગટ કરી અને કમિશન એજન્ટ. ધો. ૧. તળાવ મુ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

મે, ૧૯૦૮.

અંક ૫.

જૂન તથા જુલાઈનાં શાળાપત્રો લેમાં છપાશે;
કેમકે તેમાં ટ્રેનિંગ કોલેજનો સુધારેલો કોડ છપાવાનો છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના.

અમને સત્તાવાર સ્થળેથી ખબર મળી છે કે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનો પગાર વધારવાની જરૂર મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે સરકારને જણાવી છે અને સરકારે જાહેર રીતે એ બાબત પર વિચાર કરવાનો ઇરાદો દર્શાવ્યો છે. આ વરસમાં પગાર વધારવાની શરૂઆત થશે અને જેમ નાણાની છૂટ થશે તેમ સરકાર વધારે રકમ આપશે. સરકાર જેટલો વધારો કરવા ઇચ્છે છે તેટલો બધો વધારો દુકાળને લીધે એક વરસમાં કરી શકશે નહિ એવો સંભવ છે; પણ જેમ અને તેમ ટુંકા વખતમાં પ્રાથમિક શિક્ષકોનું એ અસંતોષનું કારણ દૂર થશે.

અમદાવાદમાં મુગાં તથા બહેરાં છોકરાંને કેળવવાની એક શાળા સ્થાપવામાં આવી છે તે વિષે આ અંકમાં જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તે તરફ અમે શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. પોતાના ગામમાં એવાં છોકરાં હોય તેમનાં માખાપોને એ હકીકતથી વાકેફ કરી સમજાવી એ નિશાળમાં મોકલવાં કે તેમનું ભવિષ્ય સુધરે.

હિંદુસ્તાન માટે સ્કોર્લર્ડ—સ્કોર્લર્ડ વિષે અગાઉ શાળાપત્ર પુ. ૪૨ પૃ. ૧૦૧-૨ ને લખ્યું છે, તે વાંચતાં તે થું છે તે સમજાશે. મહીસુરના મહારાજાએ પોતાના રાજ્યમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી વધારવાના હેતુથી મિ. એચ. જી. બાબા, એમ. એ. જે એ રાજ્યના કેળવણીખાતાના

અધ્યક્ષ છે તેમને યુરોપ અને અમેરિકાની કેળવણીની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવા મોકલ્યા હતા. મહારાજનો હેતુ એવો હતો કે જુદા જુદા દેશની શિક્ષણસરણિ જોઈ તેમાંથી આપણે દેશને શું અનુકૂળ છે તે મિ. બાબા શોધી કાઢે તો તે દેશમાં લાખ કરવાથી લાભ થાય. મિ. બાબાએ હજી પોતે મહારાજને પોતાના અનુભવ અને વિચારનો સવિસ્તર 'રિપોર્ટ' કર્યો નથી; પણ મુસાફરીથી પાછા ફર્યા પછી તરતજ તેમણે મહારાજને કૃતવીક્ર આસ જાણાવ્યું કરી છે અને તેમાંની એક એવી છે કે બોસ્ટનના ડૉ. ગુસ્તાફ લાર્સનને છ માસ નોકરીએ રાખી રાજ્યમાં 'સ્લોમર્ડિ' પદ્ધતિ લાખલ કરાવવી અને તેમના ગયા પછી એ પદ્ધતિ જારી રાખે એવા શિક્ષકો કેળવવા. એ જાણવું પ્રશ્ન મહારાજને ડૉ. લાર્સનને જોવાવ્યા હતા ને તેમણે સ્લોમર્ડિ પદ્ધતિનું શિક્ષણ આપ્યું છે. મૂળ એ સ્વીડનની પદ્ધતિ છે. 'સ્લોમર્ડિ' શબ્દ સ્વીડિશ ભાષાના 'સ્લોમ' વિશેષણ જેનો અર્થ 'હસ્તલાઘવવાળો,' 'અપજ હસ્તવાળો' થાય છે તે પરથી વ્યુત્પન્ન થયો છે જાળકની શારીરિક, માનસિક અને નીતિવિષયક શક્તિનો વિકાસ ક્રમો એ એ પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ છે, માત્ર કાર્યદક્ષતા લાવવી એટલેજ ઉદ્દેશ નથી ડૉ. લાર્સન કહે છે કે આસ્વાવસ્થામાં જ્યારે બધી શક્તિઓ રિક્ત પામે એવી હોય છે તે અવસ્થામાં સર્વ શક્તિઓને કેળવવી અને કેળવણી એકદેશી નહિ, પણ સર્વદેશી બનાવવી એ સ્લોમર્ડિનો ઉદ્દેશ છે. જુદા જુદા વ્યક્તિના કામનો અભ્યાસક્રમ એવી રીતે ઓઠાવામાં આવે છે કે જાળકને સુદૃઢપૂર્વક સ્વાસ્થ્યની ટેવ પડે છે ને તે જીવનમાં ઘણી દિવકાન્ક થાય છે. ડૉ. લાર્સન કહે છે કે સ્લોમર્ડિ પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ બરોગર આપાયું છે કે નહિ તેને માટે નીચેના પરીક્ષક પ્રશ્નો છે:—

૧ કામ કરતી વખતે જાળકની બેસવાની વિધિ અને હીલચાલ તેની શારીરિક વૃદ્ધિને દિવકર છે કે નુકસાનકારક છે ?

૨ શિક્ષકની પ્રેરણા વગર અને તેના અટકાવ્યા વગર ને પોતાની વિચારશક્તિ કામે લગાડે છે કે નહિ ?

૩ એના કામથી સ્વાસ્થિમાનને ઉત્તેજન મળે છે કે મિથ્યાભિમાનને ?

૪ એ પોતાના કામમાં ઉત્કૃષ્ટતા લાવતાં શીખે છે, અને વધારે વધારે સુસ્મદ્દિયી પોતાના કાર્યની પોતેજ પરીક્ષા કરતાં શીખે છે કે કેમ ?

૫ એને સુંદર આકારની સમગ્રજી આવી છે કે નહિ અને નકા-
મા આકારની દૂર રહેવાની ટેવ પડી છે કે નહિ ?

૬ જીવંતને માટે કામ કરવાની એને સહેરી તરીકેની પોતાની ક-
રના સમગ્રવાનું કંઈ શિક્ષણ મળ્યું છે કે નહિ ?

૭ એની છેલ્લી કૃતિ એના પોતાનાજ પ્રયત્નનું ફળ છે અને તે
સુંદર છે કે એની શક્તિ ગદાર હોવાથી એનાથી બરોબર થઈ શક્યું નથી ?

આવાં પરિણામ લાવવા માટે ડૉ. હાર્સન નીચેના સામાન્ય
નિયમો આપે છે:—

૧ શિક્ષકો જામી કેળવણી પામેલા, એ પદ્ધતિથી જાણીતા હોવા
જોઈએ, માત્ર કારીગરજ હોય તે જામ નથી.

૨ શિક્ષણ પદ્ધતિસર અને ક્રમિક હોવું જોઈએ; અને આખા
વર્ગને જતાવવા જેવા પ્રયોગો નિવાળવું વિદ્યાર્થી પ્રત્યેક શિષ્યને છૂટું છૂટું
આપવું જોઈએ.

૩ જેથી સ્વતંત્ર, આસાદ, સારીરિક ચેદાને ઉત્તેજન મળે અને
ઉત્તમ સારીરિક વૃદ્ધિ થાય એવું હસ્તકાર્ય કરાવવાનું પસંદ કરવું જોઈએ.

૪ શિષ્યવર્ગ જે હસ્તકાર્ય કરે તેમા તેનો પોતાનો પ્રયત્ન પ્રસક્ત
હોવો જોઈએ. કામની વહેંચણીની કે વસ્ત્રની મદદથી તે કાર્ય થયેલું હો-
વા ન જોઈએ.

૫ નમુનાઓ સ્વચ્છતા અને ચોક્કસાઈની જાળવવામાં દરેક રીતે
પૂર્ણ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિના જોઈએ, અને એવા હોવા જોઈએ કે જેથી
જો કામ પર તે કામની ખાતરજ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, કંઈ લાભ ખાત-
ર નહિ.

૬ દરેક શિષ્ય જે હસ્તકાર્ય કરે તેની પરીક્ષા તેને પોતાનેજ ક-
ની ટેવ પાડવી જોઈએ કે તેમ થવાથી સાવચેતીથી અને સ્વતંત્ર
વિચાર કરવાની ટેવ પડે.

સ્લોષકને શિક્ષક—એ શિક્ષકમાં કંઈક જાન્યોજ અનુકૂળ સં-
લો હોવા જોઈએ. તેણે જાગૃત્વનાય અને જાળવવાન સમજવા જોઈએ.

એ. તેને પ્રાકૃતિક વિધાનું સામાન્ય શિક્ષણ મળેલું હોવું જોઈએ અને શિક્ષણચાત્રથી તે વાકેફ હોવો જોઈએ.

કળાવિજ્ઞાન એ પદ્ધતિના શિક્ષકમાં આવશ્યક છે; પરંતુ શિક્ષક પસંદ કરતી વખતે માત્ર એજ યોગ્યતા ધ્યાનમાં રાખવાની નથી.

સ્લોઈડનાં મૂળતત્ત્વો શીખવા માટે અને તેનું આનુભવિક જ્ઞાન મેળવવા માટે ઓછામાં ઓછા ચાર પાંચ માસ સુધી હરતશિક્ષણકેળવણીનું સાઝીય અને આનુભવિક જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે.

સ્લોઈડના નમુના માટે સામાન્ય નિયમો:—

(૧) નમુના તૈયાર કરવા માટે કોઈ પ્રકારની તૈયારીનાં મનોમત્લ કરાવવાની જરૂર નથી.

(૨) દરેક નમુનો સપૂર્ણ પદાર્થ હોવો જોઈએ, તેનો અવધવ નહિ.

(૩) નમુનાઓમાં વર્તુલાકારની સપાટીવાળા નમુનાની યોગ્ય સંખ્યા જોઈએ.

(૪) નમુનાઓ ઉપયોગી પદાર્થના જોઈએ કે બાળકને તેનો ઉપયોગ સમજાય. દરેક પદાર્થ સાદો, પણ સુંદર આકારનો અને મુશ્કિલ પ્રમાણવાળો જોઈએ.

(૫) સામાન્ય રીતે કોઈ પણ નમુનામાં પાંચથી વધારે નવી કૃતિ ન આવવી જોઈએ કે પાંચથી વધારે અને એકથી ઓછા ઓળખનારો તેમાં ઉપયોગ થવો ન જોઈએ.

(૬) નમુનાઓનો ક્રમ એવો યુક્તિસર ગોઠવેલો હોવો જોઈએ કે બાળક દરેક નમુનો ક્રમે ક્રમે પોતાની મેજેજ અને ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરી શકે.

શારીરિક લાભ—આરોગ્યને ફાયદો ન કરે એવી તમામ રિપતિ અને ચેષ્ટાનો એ પદ્ધતિમાં ત્યાગ કરવામાં આવે છે. હસ્ત, બાહુ, ખભા, પગ, છાતી અને શરીરના કાદાના તમામ રનાયુઓ એથી કેળવાય છે.

માનસિક લાભ—એથી બાળકની વિચારશક્તિ ખીણ કોઈપણ પદ્ધતિ કરતાં વિશેષ કેળવાય છે, તેમને ચોક્કસાઈનો વિશેષ ટેવ પડે છે અને તેઓ વિશેષ ચપલ બને છે તથા મનોવૃત્તિઓને દાખમાં રાખતાં શીખે છે. આ સુણો સંપાદન કરવામાં એ શિક્ષણપદ્ધતિ તેમજ જે દેવું કંઈક ઉપયોગી અને બનાવવા લાયક વસ્તુ બનાવવા બાળકને પ્રેરે છે તે-

થી મદદ મળે છે. વળી સંકલ્પવૃત્તિ દૃઢ થાય છે અને નીતિની કળવણીમાં એ અગત્યની બાજુત છે. મન કેળવવામાં કયું ઉત્કૃષ્ટ છે એ દૃષ્ટિથી સ્વી-
કનમાં ઘણી જાતનાં હસ્તકાર્યની પરીક્ષા કરવામાં આવી છે. પણ તેમાં
સ્લોઈડ પદ્ધતિ જેવી કોઈ પણ બીજી પદ્ધતિ મન કેળવવામાં ઉત્તમ મા-
લમ પડી નથી.

ગયા દસેરાને દહાડે મહીસુરમા જે ઔદ્યોગિક પ્રદર્શન ભરવામાં
આવ્યું હતું તેમાં ખોસ્ટનની સ્લોઈડ ટ્રેનિંગ સ્કૂલના નમુનાઓ મૂકવામાં
આવ્યા હતા. એ પ્રદર્શનના એક ભાગમાં શિક્ષકો માટે સ્લોઈડ નમુનાનો
ટુંકો ક્રમ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો અને ખેંગલોરમાં શિક્ષકોના ટ્રેનિંગ
વર્ગોમાં એવાજ નમુના શિખવવામાં આવે છે. વળી સ્લોઈડ પદ્ધતિના આ-
ધારનિયમો દર્શાવનારો એક નકશો પણ એ પ્રદર્શનમાં મૂક્યો હતો, તે-
મજ નમુનાઓ, મનોચત્રો, ઓળખરો અને લાકડાં કૃમિક અભ્યાસક્રમ
સમગ્ર્ય એવી રીતે ટુંકામાં સમજાવ્યાં હતાં. તેની સાથે બાળકોને માટે
ત્રણ વરસના અભ્યાસક્રમ સાથે નમુનાઓનો સંગ્રહ પણ બતાવ્યો હતો.
મુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની બધી ગ્રામર સ્કૂલોમાં અનુકૂળ ફેરફાર સાથે એ નમુના-
ઓ વપરાય છે. અમેરિકામાં દરેક બાળક પાસે આઠવાડીઆમાં લાગલગત
બે કલાક એવું કામ લે છે.

અમેરિકામાં એક એવી ચોપડી બાળક પાસે રખાવવામાં આવે છે
કે જેમાં તેને પોતાના હસ્તકાર્ય માટે પોતાનોજ અભિપ્રાય લખવો પડે
છે. આથી તે પ્રામાણિકપણું શીખે છે અને તેની પરીક્ષકશક્તિ કેળવાય છે.

પ્રદર્શનના એક ભાગમાં કેટલાંક ચિત્રો હતાં, તેમાં કામ કરતી વ-
ખતની શરીરની ખરી સ્થિતિ જણાતી હતી તેમજ ઓળખરો વડે ઘણી
કૃતિઓ કરતી વખતે બાળકો સાધારણ રીતે કેવી ખોટી સ્થિતિમાં બેસે
છે ને તેથી શરીરમાં કેવી ખોડ આવે છે તે પણ એ ચિત્રો પરથી મા-
લમ પડતું હતું. આવાં ચિત્રો પંદર હતાં અને તે દરેક સ્લોઈડ સ્કૂલમાં
શિક્ષક અને શિષ્યને કામ કરતી વખતની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવા
મૂકવાની જરૂર છે.

વળી યુરોપ અને અમેરિકામાં જે ત્રણ હસ્તકાર્યશિક્ષણપદ્ધતિઓ આપે
છે તેનું દિગ્દર્શન અને તેમાં સ્લોઈડ પદ્ધતિ બીજી પદ્ધતિઓ કરતાં કેવી રીતે
ચડીઆતી છે તે પણ એક નકશામાં પ્રદર્શનને એક રચને બતાવ્યું હતું.

ડૉ. લાર્સન મહીસુરમાં રસોઈડ પદ્ધતિ દાખલ કરી અમેરિકા પાછો ગયો છે. એની દેખરેખ નીચે જે કામ થયું હતું તેના નમુના દસેરાના પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. નમુનાઓ પરથી બાળકનાં કામમાં ક્રમે ક્રમે કેવો સુધારો થયો હતો તે સ્પષ્ટ જણાતો હતો અને દરેક ક્રમિક કૃતિમાં ચોક્કસાઈ સંપૂર્ણ જોવામાં આવતી હતી. વળી પ્રસક્ષ નમુના (મોડેલો) પરથી બાળકોએ કાઢેલાં ચિત્રો તેમજ તે ચિત્રોની બીજી નકલો પેશુ લાં હતી. એક સાદી તરેહનું ચોપડીઓ મૂકવાનું ફરતું 'રૅન્ડ' અને ચાહ પીવાનું મેજ એના પણ ઉત્તમ નમુનાઓ પ્રદર્શનમાં જોવામાં આવતા હતા. દરેક નમુનો કોઈક ઉપયોગી પદાર્થનો હતો અને તેમાં શિક્ષકોએ રસોઈડ પદ્ધતિનો ડૉ. લાર્સન પાસે અભ્યાસ માત્ર થોડાજ વખત પર (એકાદ માસ પર) કર્યો હતો તેમા તેઓએ કેવી સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી હતી તે દર્શાવી આપતો હતો. એ તરુણ પુરુષોએ ડૉ. લાર્સનના હાથ નીચે એ પદ્ધતિનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને પોતાનું જ્ઞાન જોડકરાઓને આપવા પણ માંડયું હતું. એ બાળકોનું કામ જોનારને પણ સ્પષ્ટ માલમ પડતું હતું કે ડૉ. લાર્સનનું શિક્ષણ ઘણું અસરકારણ થયું છે. એજે તરુણ પુરુષોને એવી સારી રીતે કેળવ્યા છે કે તેથી તેઓ એ કામ શીખ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણ બાળકોને એ પદ્ધતિનું જ્ઞાન કેવી રીતે આપવું તે પણ તેઓ જાણતા થયા છે. ડૉ. લાર્સનની શિક્ષણસરણિ એવી તો ઉત્કૃષ્ટ હતી કે તેથી માત્ર કારીગરીનું જ્ઞાન થયું છે એટલુંજ નહિ, પણ તેની સાથે માનસિક અને આધ્યાત્મિક કેળવણી પણ તેમને મળી છે. વળી બાળકોને પોતાના કામની પરીક્ષા કરતાં કેવી રીતે શિખવ્યું છે તે તેમની પરીક્ષાપેઠી તપાસવાથી કાઢી પણ માણસ તગ્ત સમજી શકે છે. પોતાની કારીગરી ઉત્તમ હોય છે, તોપણ કેટલાંક છોકરાં તે સાધારણ છે એમ તેને માટે પોતાનો અભિપ્રાય લખે છે અને તે અભિપ્રાય સારૂ પોતાનું કારણ પણ આપેલું હોય છે. આ પ્રમાણે બાળકને પોતાના કામની પરીક્ષા કરવાની ટેવ પડે છે; અને તે ઉત્તમ માલમ પડે છે સારે તેના હર્ષનો પાર રહેતો નથી. આવી આત્મપરીક્ષા દુનીયાના દરેક ધંધામાં ઘણી ઉપયોગી છે અને એ પરીક્ષા અન્ય પુરુષની પરીક્ષા કરતાં પણ ઘણી સખત થાય છે. જે પુરુષ પોતાની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય છે

તે અન્યની પરીક્ષામાં સહેલાઈથી ઉત્તરેણું થશે એવું ડૉ. જોન્સનનું વચન કેવું સત્ય છે, તે આથી તે સમજતો થાય છે. દરેક કામ ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરવું અને તેવું પોતાની પરીક્ષામાં માલમ પડે સારેજ સંતુષ્ટ થવું એ ટેવ આ પદ્ધતિથી કેળવાય છે, એ કંઈ નાનો સુનો લાભ નથી.

‘સાયન્ટિફિક અમેરિકન’માં ડૉ. લુન્ડિએ આંખના સંરક્ષણ માટે નીચેના નિયમો આપ્યા છે તે ઉપયોગી હોવાથી અત્ર છાપ્યા છે:-

- (૧) જાંખે દીવે વાંચવું કે અભ્યાસ કરવો નહિ.
- (૨) પ્રકાશ બાબતુ પરથી આવે, પાછળથી કે આગળથી નહિ એવી રીતે દીવો મૂકવો.
- (૩) સૂતાં સૂતાં વાંચવું નહિ.
- (૪) શરીરને બહુ પરિશ્રમ પડ્યો હોય સારે વાંચવું નહિ.
- (૫) આંખને બહુ નજદીક રાખવી પડે એવી રીતે કોઈ કામ બહુ લાંબો વખત કરવું નહિ.
- (૬) મગજ કે ચહેરા પર અસુક રથજે લોહીનો જમાવો કરે એવી વાંકા વળીને કામ કરવાની સ્થિતિથી દૂર રહો.
- (૭) હમેશ સારાં છાપેલાં (મોટાં બીબાવાળાં) પુસ્તકો વાંચો.
- (૮) દારૂ અને તંગાકુતા વ્યસનથી દૂર રહો; કેમકે એથી આંખને ઇજા થાય છે.
- (૯) ખુદી હવામાં પૂરતી કસરત લો.
- (૧૦) મનને કળવો તેની સાથે શરીરને પણ કસરત આપતા રહો.
- (૧૧) પ્રકાશના વક્રીબળનથી થતા દોષોનો યોગ્ય કાચથી ઉપાય કરો.
- (૧૨) મેજ પર બેસી વાંચતા હો તો તેના પર કીલા રંગનું લાંકણ રાખો.
- (૧૩) દીવા પર ‘શોડ’ કે લાલ લાંકણ રાખો.
- (૧૪) અગ્નિને અજવાળે વાંચવું નુકસાનકારક છે; કેમકે તેથી કીટી સંકુચિત અને વિસ્તૃત થાય છે.

ન્યારે આંખને પવન કે સૂર્યના પ્રકાશથી ઇજા થઈ હોય સારે તેને ઉદ્ધારે પાણીએ ધોઈ નાંખવી ને સુલાખ જળમાં કપૂર (૧ : ૮ ના પ્રમાણમાં) નાખી તેનાં દીપાં આંખમાં મૂકવાં.

હારકાનો ગૂગલી બ્રાહ્મણ કેશવાનંદશિષ્ય મુકુંદ નામનો આજ નામનો એક બીજો કવિ થઇ ગયો છે. તેમણે કૃષ્ણીર ચરિત્ર અને ગો-રક્ષ ચરિત્ર નામનાં બે કાવ્ય રચ્યાં છે. તે આ મુકુંદથી ભિન્ન છે, કેમકે ગોરક્ષ ચરિત્રનો કર્તા મુકુંદ સંવત્ ૧૭૦૮ માં થઇ ગયો, સારે પોંડવ અ-શ્વમેધ વાળો આ મુકુંદ, સંવત્ ૧૬૪૨ માં હતો. તે બંનેતાં બંનેના વર્ષ-માં લાંબું અંતર જણાય છે. તેમજ પહેલાં મુકુંદના ગુરુનું નામ જગદી-શ હતું, સારે બીજાના ગુરુનું નામ કેશવાનંદ જણાય છે.

૬. કવિ વિષ્ણુદાસ—૩૬માંગદ આખ્યાનના કર્તા—ખંભાતના સાગર તટ ઉપર તાંબાવટમાં રહેનારા આ ગચ્છ (માછી) કુળમાં જન્મેલા ઉદ્યોગી કવિએ આખા મહાભારતનું ભાષાંતર કવિતારૂપે કરેલું જણાય છે. તેમાંનું આશ્લોક પર્યં નામનું મોટું બાંધું કડવાનું કાવ્ય હાય આવ્યું છે. આ પર્વનો તેમણે સંવત્ ૧૬૪૭ ના જોક માસની પાંચમે આરંભ કર્યો હતો. (પ્રતમાં મુદ્દ કે વદ, તે આ-પેલું નથી, તેમ પુરં ક્યારે કયું તે પણ જણાવેલું નથી.) તેના છેવટના ભાગમાં તેઓ પોતાના ગુરુ બૃધર વ્યાસની સ્તુતિ કરી ઉ-પકાર માને છે. લખ્યા સાલ સ. ૧૮૬૧ આસો સુદિ ૬.

બીજી પ્રત સંવત્ ૧૯૦૮ ફાગણ વદિ દશમની લખાયેલી હાય આ-વી છે. તેમાં વિશેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે આવી છે.

તેઓ જાતના માછી હોવાથી તેના માટે તેઓ પોતે, પોતાના કા-વ્યમાં આ પ્રમાણે લખે છે.

“ કવિ ચાતિ મચ્છકુળ માહે ”

ને તેટલા જ ઉપરથી તેઓ બ્રાહ્મણને વંદતા જણાય છે.

‘ મેં વિપ્રને ચરણે વંદી ’

તેમણે બાળપણમાં ભારતનો અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ સંસ્કૃત ભા-ષાનું જ્ઞાન તેમને નહિ હોવાથી પોતાના ગુરુ બૃધર વ્યાસ પાસેથી સંસ્કૃ-ત ભારત સાંભળી તે ઉપરથી તેમણે આ કાવ્ય રચ્યાનું જણાવ્યું છે.

૭. કવિ તુલસીદાસ—ધ્રુવાખ્યાનના કર્તા*—તેમણે તે સિવાય સીતાજી

* આજ સુધી ધ્રુવાખ્યાન મોટું, આ કવિનું બનાવેલું મણાય છે. છતાં કરાંહા તાળે નાંદોદમાંથી મળેલી ધ્રુવાખ્યાનની પ્રતમાં કર્તા તરી-કે વૈકુંઠ નામ આપેલું છે. ને તે પોતે પોતાને તુલસીમુત જણાવે છે.

૧૦. સોહલો નામનું છત્રીસ હંદનું કેદારા રાગનું એક નાનું કાવ્ય રચ્યું છે, તેમાં રચ્યા સાલ નથી. લખ્યા સાલ સંવત્ ૧૮૫૫ જેઠ સુદિ ૧.

૮. કવિ હરદેગમ—આ કવિએ સંસ્કૃત અત્યોત્તર ખંડમાંથી શિવપુરાણ નામનું એક મોટું સાડત્રીસ કડવાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે તેના અંતભાગમાં તેમણે પોતાની આ પ્રમાણે હકીકત આપી છે.

તેમનો જન્મ ખંભાતમાં થયો હતો, તે સિદ્ધપુરમાં તેમનું ઘર દેવની પોળમાં હતું. ઉદય માટે તેઓ સુરતના ગોપીપુરામાં રહેતા હતા.

તેમના પિતાનું નામ મહાદેવ, માતૃશ્રીનું નામ, કૃષ્ણાબાઈ, તે પત્નીનું નામ રૂકમણિ હતું. તેમ તેમને સહેદેવ, જગન્નેશ્વર, ને જગેશ્વર નામના ત્રણ ભાઈઓ હતા.

તેઓ જ્ઞાને સહસ્ત્ર ઔદિચ્ય, યજુર્વેદ, વાસિષ્ઠ ગોત્ર, ને છટ્ટા પદના હતા. (છટ્ટા પદના ઠાકર કે દેવે તે જણાવેલું નથી.)

સુરત માંડવીમાં સં. ૧૮૦૯ શ્રાવણ વદ ૮ ને દિવસે રાત્રી કરી ભાદરવા સુદિ ૧૧, પુરી કરેલી બીજી પ્રત ઉપરથી નીચે પ્રમાણે હકીકત મળી આવે છે

વતન માધવપુર, જન્મભૂમિ ખંભાત, કાશ્યપ ગોત્ર, યજુર્વેદ ને માર્ધ્વાન્દની શાખાના ગુજરાતી સહસ્ત્ર ઔદિચ્ય.

ધધા માટે સુરતમાં આવેલા બેગમપુરાના મોમેશ્વર ફળિયામાં રહેતા હતા. ગુરુનું નામ શ્રીદેહ હતું.

૯. કવિ વણયો—જૂ. કા. ના ચોથા ભાગમાં આ કવિનો સીતા સંદેશો ઉપાયો છે. તે વિના તેમણે રણજંગ નામનું સત્તર કડવાનું એક કાવ્ય રચ્યું છે. તેનો વિષય પ્રેમાનંદ કવિના ‘રણયજ્ઞ’ ને મળતો છે, પણ ભાષા તેના કરતાં વધારે જૂની છે.

આ કાવ્યમાં તેમણે પોતાની હકીકત કે રચ્યા સાલ આપી નથી.

લખ્યા સાલ સંવત્ ૧૭૪૦ મહા સુદ ૭ ને રવિવાર.

૧૦. કવિ રામકૃષ્ણ—આ આધુનિક કવિનાં પરચુરણ પદ જૂ. કા. ના ભાગ બીજા તથા ત્રીજામાં આવી ગયાં છે તે સિવાય તેમણે ગર્જેન્દ્રમોક્ષ નામનું દશ કડવાનું એક નાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે. તેનો આધાર તેમણે ભાગવત ઉપરથી લીધેલો જણાય છે. તેનું આઠમું કડવું એક-

હું તો કરુણરસથી રચાયેલું છે, કે તે સાંભળતાં કામળ અતઃકર-
ણના સ્ત્રીછાકરંવાળા પુરુષની આંખોમાંથી વળતે આસુ ખરે છે
જે માથુંસો અંતઃકાળે સંરક્ષિત ગીતાનો અર્થ સમજી શકતાં નથી, અ-
થવા જમને તેવા પ્રસંગે ગીતા સંભળાવનાર પુરાણી મળી શકતા નથી,
તેવા માથુંસોને તેવા વળતે આ ભાગમાં આ કાવ્ય ગાઈ બતાવવામાં આવે
છે. જે સાંભળતાં સાંભળનાર માથુસની સંસાર ઉપરથી કાંઈક આસક્તિ
કમી થાય છે. વળી તેનું એક કડવું પ્રભુની પ્રાર્થના રૂપે છે તે સાંભળતાં પણ
મન ઉપર સારી અસર થાય છે. રમ્યા સાલ આપી નથી, આ ભાગમાં
આ રસિક કાવ્ય ઘણીખરી સ્ત્રીઓને મોંઢે છે. તેમાંની એક સ્ત્રી પાસેથી
હતારી લીધું છે.

૧૧. કવિ નાકર—આ કવિની કવિતા બૃ. કા. ના છઠ્ઠા ભાગમાં છપાઈ છે
તે વિના તેમણે આખું મહાભારત રમ્યાનું સાંભળ્યું છે તેમાંના
સહ્યા, આર્ષિક, વૈરાટ, ને ગદાપર્વ હાથ આવ્યાં છે તેમાં ક-
વિની હકીકત આપેલી નથી, પણ આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર કેશવ-
લાલભાઈ મુવના જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ વડોદરાના રહેવાસી ને વ-
શ્વિક શાંતિના હતા. તે સંવત ૧૮૦૨-૪ માં હયાત હતા.

૧૨. કવિ ભાઈશંકર—કૃત લક્ષ્મીપાર્વતીના સંવાદ નામનું એક નાનું
પછું રમુછ કાવ્ય હાથ આવ્યું છે. તેના પચાસ ટાંપ છે. કાવ્યની
ખુબી એવી છે, કે કોઈ એટલા માથે છટાબધ કહેનાર શખ્સ
હોય તો તે સાંભળતાંની સાથેજ તે જગોએ થોડીવારમાં પાંચ ૫
ચીથ માથુસ બેગાં ચર્ધ જાય છે.

સકાળશાખ્યાન નામનું તેનું ટાંપનું કાવ્ય જડ્યું છે. તેનો પાછલો
ભાગ જતો રહેવાથી કર્તા કે રમ્યા સાલ જણાતી નથી.

૧૩. કવિ હીમા—નાં કેટલાંક સુબોધક પદ હાથ આવ્યાં છે. ગામડાના
લોક જે પદ ઘણું રસિક ને બોધપ્રદ હોય તેને ટંકશાળી પદ કહે
છે. આ કવિનાં બધાં પદ તેવાં ટંકશાળી છે. કેટલાંક પદમાં 'હીમ-
પ્રસ' નામનો કવિ આવે છે, તે અને આ એક કે બિન તે સમજાતું
નથી. મોડા ભક્તનાં રચેલાં કેટલાંક પદ જડ્યાં છે તે પણ રસિક છે.

૧૪. કવિ માધવ—કૃષ્ણના દ્વાદશ માસ, અને શિખામણનો કહે, તેમાં

કમ્પની લખ્યા સાલ સં ૧૮૭૫ આસો વ. ૯ ને મંગળવાર. તે વિના કૃષ્ણનું પારણું અને ખીજા છટક પદ.

૧૫ આદિ ભકત કવિ નરસિંહરામ—ના રચેલા એ જુદા જુદા રાગના દ્વાદશ માસ હાથ આવ્યા છે તેમાંના એક ગયા 'સગાસોચક'માં પ્રસિદ્ધ કથા છે. ત્યારે ખીજા દ્વાદશ માસ અપ્રસિદ્ધ છે પણ તેનું રૂપાતર કરી કાઢી માણસે તેના હેડે પોતાનું નામ આપેલું છે. તે વિષે આગળ લખવા વિચાર છે.

૧૬ કલ્યાણુછ—તેમણે નરસિંહ મહેતાના પદ જેવાં અસરકારક પદ બનાવ્યાં છે. 'શુભાનીના ઘેલારે આવરદા તો વહી-ગયો રે' એ અને એને મુળતા ખીજાં ઘણાં પદ વાચવા અને સાંભળવા લાયક છે.

ખેડાણાખ્યાન—નામનું કાવ્ય પૂરેપૂરું લખાયેલું હાથ આવ્યું છે. પણ તેમા ક્તો ક ખીજી હકીકત લખેલી નથી.

૧૭ મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત ઓખાદરણુ બત્રીશ કડવાનું જડ્યું છે. પ્રથમ એક નકલ હાથ આવી હતી તેમા ઓગણત્રીશ કડવાંથી કાવ્ય પુરું થયેલું હતું વળી છત્રીશ કડવાંથી ૫૬ કડવાં સુધી કરનાર રાજા-રામ સુત ગોવિંદરામ કૃત ઓખાદરણુની નકલો જેવામાં આવે છે. બાકીનો વધારો દયારામભાઈનો કરેલો છે. આ બધામાં ઓગણત્રીશ કડવાનું જ મૂળ પ્રેમાનંદભાઈનું ઓખાદરણુ હોવું જોઈએ. બાકીનાં કડવાં ક્ષેપક છે.

૧૮ કવિ નાગર—એમણે શિક્ષાનાં મુખાધક પદ રચ્યાં છે.

૧૯ કવિ નરભો—(નરભેરામ) આ પ્રખ્યાત કવિ એક પદમા પોતાના શુરુ તરીકે જેચર ભટની સ્તુતિ કરે છે.

૨૦ મોતિરામ—નાં કેટલાક બજન હાથ આવ્યા છે. ગોધરા પ્રાસેના સહેરા ગામમાં આજ નામના એક આધુનિક ભકતકવિ થઈ ગયા છે તે, ને આ એક કે જુદા તે જાણવા જેવું છે.

૨૧ કાવ્ય આધારમઠ—સ ૧૭૩૫ ને સં. ૧૭૨૬ ના બેસતા વરસનો દહાડે ઓટલે કાર્તિક સુદ ૧ને બુધવારને દિવસે અનુરાધા નક્ષત્ર ને સિદ્ધિ યોગમાં આ કવિએ નરસિંહ મહેતાના દીકરા શામળ શાહુના વિવાહનું કાવ્ય રચ્યું છે. તેના આરંભનાં ૭ કડવાં

ભાષાવતાર.

ચાલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૧૧૩ થી.

ચાલતી ગુજરાતી બાપામાં આવતા બધા ધાતુઓ અને શબ્દોનું મૂલ્ય જોતી કહાડવાની ખરેખરી જરૂર છે પણ તે કાશકાર ઉપર રાખી આપણે તો તેના નિયમ જોતી કહાડવા અથવા કદપવા તથા તેના નમુનાનાં યોગ્ય ઉદાહરણો જતાવવાં એટલુજ આ પ્રસંગે જરૂરું છે.

અપભ્રંશ શબ્દોના નિયમો કેટલાક પ્રાકૃત વ્યાકરણને આધારે અને કેટલાક કલ્પિત ઠરાવેલા છે. એવા નિયમો જુદા જુદા ગ્રંથકારોએ આ પ્રમાણેની સખ્યાના લખ્યા છે-સૌરાષ્ટ્રદર્પણ (સને ૧૮૭૧ ના) માં ૬૦, વ્યુત્પત્તિપાઠમાં ૨૬ (પણ તેમાં પેટા વિભાગ છે), ઉત્સર્ગમાળામાં ૧૯૧ અને અપભ્રંશશબ્દપ્રકાશમાં ૪૭ છે. તે બધાનું દોહન આમા કરવામાં આવશે. એક શબ્દને એક કરતાં વધુ નિયમો લાગુ પડ્યા છે તે તેના ઉદાહરણોમાં તે તે ગણના અંક લખી જણાવવામાં આવશે. નિયમો એક જાતના બધા શબ્દોને લાગુ પડતા નથી તેથી આહુલક રીતિએ તથા આકૃતિ ગણુ રીતિએ લાગુ પાડી શકાય છે.

અમુક સરથા અમુકને અમુક રીતે થાય છે એ પ્રકારનો નિયમ અમુક શબ્દોને લાગુ પડે છે એમ જતાવના તેવા શબ્દોના ગણુ (જમ્યા) પાડી તે દરેક ગણુ તે સાથે તેના નિયમો અને તે નીચે તેનાં ઉદાહરણો દેખાડવામાં આવશે લખેલા નિયમોના ખરાપણા વિશે જેટલા પુરાવા મળ્યા છે તેટલા નિયમ સાથેજ મૂક્યા છે. ગણુ લખતી વખતે આપણે રાખી જાણુએ સસ્કૃત અસલ શબ્દ અને તેને પડખે તેમાથી થયેલા હાલની ચાલતી ગુજરાતી બાપામા વપરાતો અપભ્રંશ શબ્દ મૂક્યો છે. ક્યાંક સાથે સાથે બીજી પ્રાકૃત બાપાઓના મળતા આવતા શબ્દો પણ દેખાડ્યા છે. દરેક ગણુનાં વધુમાં વધુ ૧૦ ઉદાહરણો લખ્યાં છે જોકે તેનાં તેથી વધુ ઉદાહરણો ધણા મળે છે તેપણુ

૧ ક્વચિત્ પ્રવૃત્તિઃ ક્વચિદપ્રવૃત્તિઃ ક્વચિદ્વિભાષા ક્વચિદન્ય દેવ । વિધેર્વિધાનં વહુધા નિરીક્ષ્ય ચતુર્વિધ વાહુલ્યક વદન્તિ ॥

૨ જે શબ્દમાં જે નિયમ લાગુ પડેલો જોવામા તેને તે નિયમનો અમુકવા તે ગણુનો છે એમ શબ્દની આકૃતિથી જોખખવો તે.

સંસ્કૃત પ્રકરણ.

૧ ગણ ૧ થો—નિયમ } સંસ્કૃત શબ્દો અધિકૃત ગુજરાતી ભાષા-
} માં આવે છે.

અધિકૃત.

કર=રાખનો.

અંક=આંકડો.

પ્રક=સંખ્યા.

છિદ્ર=કાણું.

જીવ=જીવ.

તસ્કર=ચોર.

પેટી=પેટી.

વન=વન.

શિવ=શિવજી.

હંસ=હંસ.

વગેરે ધણા છે.

વિકૃત.

સંસ્કૃત વિકૃત શબ્દો આગળ જુદા જુદા ગણમાં આવશે જોઈશે તેનો જુદો ગણ કરવાની જરૂર નથી.

૨૫૨મકરણ.

૨ ગણ ૨ જો—

નિયમ—અનંત અ નો આ થાય છે.

ઉદાહરણ

વળિજઃ=વાણિયા.

૩ ગણ ૩ જો—

નિયમ—સાનુસ્વાર અ નો સાનુનાસિક આ થાય છે.

ઉદાહરણો.

દંત=દાંત.

કંકર=કાંકરો.

વંધન=આંધળું.

દંડ=દાંડો.

અંગુલી=આંગળી. ૨૩ કંઠ=કાંઠો.

વંશ=વાંસ ૧૦૮

વગેરે ધણા છે.

કંકણ=કાંકણ.

રંક=રાંક.

મહિત=માંડયું=

(માંડિયું)

૪ ગણ ૪ થો—

નિયમ—અનો ઈ થાય છે.

ઉદાહરણ.

મરક=મરકો

૫ ગણ ૫ મો—

નિયમ—અંત અ નો સાનુનાસિક ઁ થાય છે

આ નિયમ સંસ્કૃતના અકારાંત નપુસક લિંગના એકવચનના ગુજરાતીમાં થતા શબ્દને મુખ્ય લાગુ પડે છે.

અચ્છ=આહું	છન્ન=છાંતું	ગૌર=ગોરું	તલ=તણું
અધિક=અધિકું	ઉચ્ચ=ઉચ્ચું	ચન=ચણું	મંત્રાદી ધ-
કળ=કળું	ગલ=ગળું	ઘટ્ટ=ઘાટું	ણા છે.
૬ ગણ ૬દો	નિયમ	આનો	૫ થાય છે.

ઉદાહરણ.

શય્યા=સન્નમ=મેળ

વલ્લી=વેલ્લી=વેલ્ય

ઉત્કર=ઉત્કરે=ઉત્કરે (ઉત્કરે)

ફંદુક=ફંદુઅ=ફંદ (ફંદ) હીંદીમાં.

૭ ગણ ૭ મે=નિયમ=અનંત અ નો ઓ થાય છે.

૧ સંસ્કૃત ઉપરથી અપભ્રંશ થતાં બધી બાપામાં અંત્ય અ નો ઓ થાય છે તે જોટલા સાર ૩ પુસ્તિકા અક્ષરાંત શબ્દનું પ્રથમા વિભક્તિનું એક વચન અઃ થાય છે અને તેની આગળ અ અને હજુ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આવે તો ઓ થાય છે. તેને લીધે પ્રાકૃત બાપાઓમાં તમામ શબ્દના અઃ નો ઓ થઈ ગયો છે. જે મુજરાનીમાં ચાલુ છે જેમકે સં. ઘટ્ટઃ તું શુઃ ધડો. પરંતુઃ તુ. શુઃ જોરડો. પણ અનંત્ય અનો ઓ થયો નથી. જો નથી તે થયાનાં

ઉદાહરણ.

અહો=ઓહો પ્રહર=પોહાર વદર=વોર=વદરી=વોરી ઇત્યાદિ.

ગણ ૮ મે નિયમ=અનો ઓ થાય છે

ઉદાહરણ.

ચલય=અલોચું.

૯ ગણ ૯મે નિયમ અંત્ય અ નો ઓ થાય છે.

આ નિયમ ૭ મા ગણમાં ઠરેલા વિવેચન મુજબ સંસ્કૃતના પુસ્તિકાના પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનના અઃ ને માટે છે.

ઉદાહરણો.

ઉંવર=ઉંબરો	ઘોટ્ટ=ઘોડો	આમ્ર=આંખો	વિપ્પલ=પીપલો
કલશ=કલશે	દીપ=દીવો	ઘટ્ટ=ઘડો	ઇત્યાદિ ધળા છે
કૂપ=કુવો	દેવ=દેવો	સંપ્રહ=સંપ્રદેશ	

૧૦ ગણ ૧૦ મે

નિયમ અય નો ઇ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃત નિયમથી ઉલટો છે. સંસ્કૃતમાં ય નો અવ્ થાય છે. તેને બદલે ગુજરાતીમાં અય નો ય થયો છે. એમ ચવાનુ કારણ કૃત ઉચ્ચારની અનુકૂળતા છે.

અતિશય=અતિશે   પરિચય=પરિચે   મય=મે   સંશય=સંશે
ઉદય=ઉદે   પરાજય=પરાજે   મય=મે   ધત્યાદિ.
જય=જે   પ્રલય=પ્રલે   સમય=સમે

૧૧ ગણ ૧૧ મો.   નિયમ અવ નો ઓ થાય છે

સંસ્કૃતમાં ઓ નો અવ્ થાય છે પણ આ નિયમ અવ ના ય ની પડે ઉલટો થયો છે. તે જુની ગુજરાતીમાં પણ છે.

સં. અપ્રસરાતિ પ્રા. અવસરધ. શુ ઓસરે છે.

ઉદાહરણો.

અવટંક=ઓડક ૬૩   પ્રવળ=પરોણો (વાંસનો) ૧૦૦/૧૭૧
ધવલ=ધોલ ધોળું ૧૦૪/૧૩૧   નવમી=નોમ ૨૨ ધત્યાદિ
ફવલ=ફોળીયો ૧૨૫, ૧૦૪   અવતાર=ઓવારો

રસવતી=રસોડું ૧૨૫

૧૨ ગણ ૧૨ મો—   નિયમ—   અનો હા થાય છે.

ઉદાહરણ.

અલક=હડકાપહું   અઘ=હઘ   અર્શ=હરસ
૧૩ ગણ ૧૩ મો—   નિયમ—   આદિ અ નો લોપ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અલપ્તિકા=હલિયો   અરઘટ્ટ=રેહેટ   અશ્વવાર=સવાર
૧૪ ગણ ૧૪ મો—   નિયમ—   આનો અ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આપાદીય=અસાડી=અપાડી   આશ્ચર્ય=અચ્ચરિય=અચરજ
૧૫ ગણ ૧૫ મો—   નિયમ—   અંત્ય આનો અ થાય છે.

આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ એજ રીતે છે. સં. શર્કરાનુ પ્રા. શકર થઈ શુ. માં સાકર થયું છે. હાંદીમાં પણ સકર થયું છે.

ઉદાહરણો.

અજમોદા=અજમોદ   ફળા=ફણ ૧૨૩   રેન્ના=રેખ   મુરંગા=મુરંગ

આરા=આર્ય. ૧૨૩ . માતા=માત

લાક્ષા=લા- ઇલાદિ
ખ પ.

હિકા=હીંક ૪૧

મુંજા=મુંજ

વેલા=વેલ ૧૦૪

૧૬ ગણુ ૧૬ મો—

નિયમ—

આ નો . ણ થાય છે.

ઉદાહરણુ.

પારાવત=પારેવઓ=પારેવો.

૧૭ ગણુ ૧૭ મો—

નિયમ—

આ નો ઓ થાય છે.

ઉદાહરણુ

આલિ=ઓલી=ઓળ્ય.

૧૮ ગણુ ૧૮ મો—

નિયમ

અંત્ય હ્રસ્વ ઇ નો અ થાય છે.

આ નિયમ બીજી બાપાઓમાં જોવામાં નથી આવતો એટલુંજ નહીં પણ જુની ગુજરાતીમાં પણ નથી. તેમનો ઉપરી, પરાંરી વગેરે એવાને એવાજ રહ્યા છે. માત્ર આલતી ગુજરાતીમાં અ થયો જોવામાં આવે છે તે સરસોચ્ચારને માટે હશે. અંત્ય ઇકાર બોલતાં જીમને જોર પડે છે અને અ બોલવો સહેલો છે, ઘણા જણુ શુદ્ધ બોલનારા ગતિ, મતિ, ગિરિ, જ્ઞાતિ, જાતિ, વગેરે એમના એમ પણ બોલે છે. કેટલાક (સૌરાષ્ટ્રી ઘણાખરા) તેમાં ય જોડીને બોલે છે પણ તે ય આખો નહીં પણ અર્ધ જોડો હોય છે તે જુના પ્રતિનિધિ સંપ્રસારણરૂપે છે. ઉદાહરણમાં તેને વ્યંજનજ મૂક્યો છે. આમે પણ ગુજરાતીમાં અકારાંત શબ્દો જાણી વ્યંજનાંતજ બોલાય છે. લખાતા નથી. રામ્, નામ્, વેવ્, પાફ, શામ્, વગેરે. અને તેને લીધે સંસ્કૃત શબ્દોમાં પણ તે વિકાર પેદા છે. સેકંડ લેંગ્વેજ સંસ્કૃત વાળા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને હે રામ્—હે રામૌ—હે રામાઃ એમ સંબોધનમાં ઉચ્ચારતા જોયા છે (એટલુંજ નહીં પણ બાવનગરમાં એક વિદ્વાન ગૃહસ્થને જોને સંસ્કૃતમાં એટલું જાણું સરસ જ્ઞાન હતું કે ગીતાજી અને તે સાથે તેનું બાળ્ય જનસમુદાયમાં વાંચતા હતા તેને પણ મમને ઠેરાળે મમ્ ઉચ્ચાર કરતા કાનોકાન સાંભળ્યા છે.)

વાચનમાળાના ખુલાસા.

ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૧૨૫ થી.

(‘લખનાર—ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવં.)

પાઠ ૩૩.

ઝીણી.....ચૂસી લેછે. ઝીણી રેતીના કણ વચ્ચે પોલાણ હોય છે, તેમાં (સાહી) ભરાઈ રહે છે. આપણા લોકોમાં સાહી ચૂસી લેવા માટે ઝીણી રેતી વાપરવામાં આવતી અને હજુ પણ વેપારી વર્ગના, તેમજ ખીજા લોકો બ્લોટિંગ પેપર—(સાહીચૂસણીઓ કાગળ) ને બદલે રેતીજ વાપરે છે. સાહીચૂસણીઓ કાગળમાં પણ ક્રિયા એક સરખી થાય છે, આ કાગળ જડો હોય છે, અને તેના ઉપર ઉપસેલા દાણા દાણા જોવામાં આવે છે. આ દાણાઓ વચ્ચેના પોલાણમાં સાહી ભરાઈ રહે છે. સાધારણ કાગળ સાહી ચૂસી લેતો નથી, કારણ કે દાણા દાણા વચ્ચેની જગ્યા આરથી પૂરી દેવામાં આવેલી હોય છે.

પાઠ ૩૪.

સીંચ્યાં છે. એક પર એક એમ ગોઠવ્યાં છે.

પાઠ ૩૫.

આ પાઠ શિખવતી વેળા ધમણ, ઝેરણ, જતરડો, જતાવી તેના ઉપયોગ વિષે સમજાવતી આપવી. કલાઈ, સીકું, જસત, વગેરે ધાતુઓ પણ જતાવી જરાજર ઓળખાવવી.

પાઠ ૩૬.

હજુ=ખેવડીઓ પૈસો.

ગહોર=૧૫ રૂ.ની કોમળનો સોનાનો સીકો જતાવવો.

અધેલો=અર્ધો પૈસો. આ પાઠ આપતી વેળા હાલ તરતજમાં ચાલુ થએલો એક આનાનો નિકલનો સિકો જતાવવો. અધા સિકાના આકાર કરતાં તેનો આકાર જુદો છે, તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ દોરવું.

પાઠ ૩૭.

કુદાડી અને સોયના પાઠ ઉપરથી શિખામણ આપવાની એ કે આ દુનીઆમાં બધી વસ્તુ ઉપયોગી છે. કાઈએ બગાડ કરવી નહિ એ બાબત પણ બાળકોનાં મન ઉપર સારી રીતે દસાવવી.

મુદર, કુહાડીના પાના ઉપરના ટોચના ભાગને મુદર કહેવામાં આવે છે. આપેલા ચિત્રમાં મુદરનો ભાગ અપટા બતાવેલો છે, તે ગોળ પણ હોય છે.

લાક્ષદ્વેડા. લાકડાં ફાડનારા કે ચીરનારા. ફેડવું—(સ્ફોટન) ઉપરથી ફેડા થયું છે.

તેને.....બળવું પડ્યું—લોદાની સાથે ગાટી, ઝંધક વગેરે બળેલાં હોય. છે તેથી લોદાની કાચી ધાતુને તપાવી ચોકળું સોડું મેળવવામાં આવે છે.

પાઠ ૩૮.

કોઈ.....ત્રિકોણ—ગોળ, ચોરસ અને ત્રિકોણ વસ્તુઓ દેખાડો, અને બાળકોને તેવી બીજી વસ્તુઓનાં નામ આપવા કહો. ત્રિકોણ (ત્રણ ખૂણા) માં ત્રણ અને ચોરસ (ચાર ખૂણા ચતુર્મુખ =ખૂણા) માં ચાર ખૂણા થાય છે, તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ હોવું જાઠ ફળે છે.—જાડને ફળ આવે છે.

કોસ.—ગામડાનાં અને ખેડૂતનાં બાળકોને કોસ કે ચાળાના સંબંધમાં કંઈ વિશેષ કહેવા જેવું નથી, પણ શહેરનાં બાળકોને કોસ અને ચાળાનો પાકો ખાલ આપવા નજીકના કુવાવાળા ખેતરમાં અવશ્ય લઈ જવાં.

ચાળું.—કોસમાંહેતું પાણી કુવા ઉપર ઢાળ પડતા પાકા બાંધી લીધેલા ચાળામાં પડે છે, અને સાંધી ધોરીઆવાટે પાણી ખેતરમાં લઈ જવામાં આવે છે. કેટલેક રથને કામચલાઉ ચાળાં પતરાંનાં બતાવેલાં હોય છે.

આઠ્ઠો રામ —કોસ જે બતના થાય છે; એક સૂંદીઆ અને બીજા રામૈઆ. જે કોસને સુંદ હોય છે તેને સૂંદીઆ કોસ કહે છે. જ્યાં પાણી બહુ ઊંડાં હોતાં નથી, સાં ધણે ભાગે સૂંદીઆ કોસ વપરાય છે, અને જે ભાગોમાં પાણી ધણું ઊંડાં ગએલાં હોય છે, અને તેથી કુવા પણ ઊંડા ખોદવા પડે છે, તેવા ભાગમાં ધણે ભાગે ‘ રામૈઆ કોસ ’ વપરાય છે. આ પ્રકારના કોસને સુંદ દોતી

નથી, તેથી તે કોસમાંનું પાણી સૂંઢીઆ કોસની પેઠે થાળામાં ઠ-
લવાઇ જતું નથી. આ કોસમાંથી પાણી ઠલવી દ્રેવા થાળા ઉપર
એક માણસને ઉભા રહેવું પડે છે. જ્યારે કોસ ઉપર આવે છે,
ત્યારે થાળા ઉપર ઉભેલો માણસ ‘આવ્યો રામ’ (કોસ ઉપર
આવ્યો) એવી જૂમ પાડે છે. કોસ હાંકનાર માણસ દૂર ગએલો
હોય છે, તેને બળદને આગળ નહિ હાંકી જવાની ચેતવણી આ-
પવા આ પ્રમાણે જૂમ પાડવામાં આવે છે.

લલકારતો—જાએ સ્વરેથી બોલતો—જૂમ પાડતો. જાએ સ્વરેથી
ગાવાને માટે પણ લલકારવું શબ્દ વપરાય છે. જેમકે—તેણે રસ્તા-
માં ગાયન લલકાર્યું.

નીક—ધોરીઓ,

લીલાંછમ—નીલ+સખ્જ, નીલ=અરમાની રંગ, (સં.) સખ્જ=
લીલું (ફા.) બધા રંગનું વધારાપણું બતાવવા માટે દરેક રંગના
નામ સાથે બીજો એક શબ્દ બોલવામાં આવે છે; જેમ જંગલ લી-
લુંછમ થયું છે. (પ્ર. રા. પંડિત).

પાઠ ૪૦.

કોઈનાં ઝીણાં.....હોય છે—આંમલી, આવળ, આવળ, વગેરેનાં
ઝીણાં અને વડ વગેરેનાં બડાં પાંદડાં બતાવવાં.

કેટલાંક .....આવે છે—કયા કયા ઝાડનાં કયાં કયાં ફળ ખાવા-
માં વપરાય છે, એ પ્રશ્ન કરી પૂછે.

પાઠ ૪૧.

તુરીઆં—તુરીઆંને માટે ધીસોડાં શબ્દ પણ કેટલેક સ્થાને વ-
પરાય છે.

આરીઆં—ચીમડાં—પાકાં ચીમડાં, ફર્વાર ઉપરથી.

પાઠ ૪૨.

જતન—રક્ષણ (ચત્=મહેનત કરવી, એ ઉપરથી).

તું ..ધોળજે—આ પાઠમાં સવારમાં દાતણ કર્યો પછીજ ને કંઈ
ખાવાનું હોય તે ખાવું એવી ચિક્ષકે બાળકોને શિખાવણુ આપવી.
કેટલાંક છોકરાંને પચારીમાંથી બહાર વાર ખાવાનું માગવાની કદંગી
ટેવ હોય છે. મોં સાફ કર્યો પહેલાં ખાવાની ટેવ ગંદી અને તુક-
સાનકારક છે, એ બાબત બાળકોને બરાબર સમજાવવી.

પાઠ ૪૩.

હાડે છે—ચાલે છે. આ શબ્દ હિંદુ=જનું ઉપરથી થયો છે.
અમળાઈને—વળ ખાઈને.

ધાસના.... લાવે છે—આપણી અને વાગોળનારાં પ્રાણીઓ—
ગાય, બેંસ, બળદ, હાંટ, બકરાં, હરણુ, વગેરેની હોજરી વચ્ચે
તદ્વાવત હોય છે. આપણને એકજ હોજરી હોય છે, અને વાગો-
ળનારાં પ્રાણીઓની હોજરીના ચાર વિભાગ થએલા હોય છે. આ
ચાર વિભાગ એક બીજાથી છુટા પડેલા હોય છે, તેથી તેઓને
ચાર હોજરીઓ હોય છે, એમ દેખાય છે. આ હોજરી વિષે સવિ-
સ્તાર વિવેચન આગળ ઉપર આપીશું. બાળકોને જાતજાતની હો-
જરીનાં ચિત્ર બતાવવાં.

પહેલાં પાછલા પગ ઉપાડે છે—આમ કરવાનું કારણ એટ-
લુંજ કે ગાય, બેંસ, વગેરેનો પાછળનો ભાગ બારે હોય છે.

પાઠ ૪૪.

બકરાં તેમજ ઘેટાની શરીરરચના અને ખાસયતની સરખામણી
કરી તે પ્રાણીસમૂહે યોગ્યતા ગ્રાહ્યતા આપવાનો આ પાઠનો ઉ-
દ્દેશ છે. બીજાનું જોઈ, તે પ્રમાણે વાદ કરવા જવાથી માઠાં પરિ-
ણામ નીપજે છે, તેવો બોધ પણ આપી શકાય.

બકરૂં.....ખાતું—સરખાવે ' જીટ મેલે આકડો ને બકરી મેલે
કાંકરો. '

ચારો—ચાર (પશુબલ્ય) ચર્=ખાતું ઉપરથી.

આપણે .....પાછળ જવું—ઘેટાનાં એવી ખાસયત હોય છે કે
જે પ્રમાણે આગળ ચાલતું ઘેટું દરે છે, તે મુજબ પાછળનાં ઘેટાં
પણ વગર વિચાર્યે કરે છે. આ ઉપરથી ' ગાડરિયો પ્રવાહ ' એવી
કહેવત નીકળી છે.

પાઠ ૪૫.

ગાયનું.....આપે છે—ગાયનું દૂધ બેંસના દૂધ કરતાં સહેલાઈથી
પચી શકે છે, તેથી તે બાળકને તેમજ માંદા માણસને વધારે શ-
યદાકારક છે.

પાઠ ૪૬.

મને.....આવે છે—કુતરાંની કુંપવાની શક્તિ વીર હોય છે;

શિકારી કુતરાઓ ગંધથી છુપાઈ રહેલા કે આધેના શિકારને ત્વરાથી પારખી શકે છે.

કકર...કરકરે—ખરખરડા કર્કર=કકણ ઉપરથી.

તાપ.....કાઢે છે—કુતરા દોડે છે તારે અથવા ધણા તાપમાં પોતાની જામ બહાર કાઢે છે. આનું કારણ એવું છે કે કુતરાને જે પરસેવો થાય છે, તેનો ધણો ભાગ જીંદગીમાં બહાર નીકળે છે.

પાઠ ૪૭

ઈડાં—ધણાં હિન્દુનાં બાળકોએ ઈડાં જોએલાં હોતાં નથી, તો મરઘીનાં કે તેવાં કાંઈ બાળ પ્રાણીનાં સહેલથી મળી શકે તેવાં ઈડાં મંગાવી બતાવવાં.

પાઠ ૫૦

પાંગરા—પ્રગટ=તાજવાની દોરી. આ રથને ઘોડાંએ લટકાવવાની ઝાળીએ બાંધેલી દોરી.

દોંયણાં—દોરીઓ છુટી ગઈ અને ઝાળી પણ પહોળી રહે તેને માટે છિદ્રવાળા દોરી પરોવવા માટેના આડ લાકડાના કકડા. દોંયણાં કે ડોલણાંને—માટે માંકડી શબ્દ વપરાય છે.

ભમરી મ્રમ=મગનું ઉપરથી બાળકનાં ઘોડિયાં કે પારણાં ઉપર જે લાકડાનું ગોળ ફરતું રમકડું રાખવામાં આવે છે તે.

ગીતે ધ્રુમણ ધાલું—હાલરમાં ગાઈ હોયોળું.

ચિનાઈ ચાદર—આ રથને ધણીજ બારીક અને મુંવાળી ચાદર એવો અર્થ કરવો. ચિનાઈ ચાદર એટલે ચીની ચાદર—ચીનમાં બનાવેલી બારીક રેશમી ચાદર.

સેજ. સેજે—પથારીમાં.

ધાલીશ ખાતુંદે—બાળકો રડતાં અને પગવતાં રહે અને જટ મુઠ નય, માટે મુઠ ઉઠ્યા પછી કંઈક સાકે સાકે ખાવાનું કે રમવાનું આપવાની તેને લાલચ આપવામાં આવે છે.

બાળપોથી અને પહેલી ચોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને અપભ્રંશ ફારસીઅરખી શબ્દો

લખનાર. મુનશી દાદામીયાં નયુમીયાં.

બાળપોથી.

પુસ્તકમાં વપરાયેલો શબ્દ. મૂળ શબ્દ નગારે

નકકારા

પુ. વ. શબ્દ મલમ

મૂળ શબ્દ મહંમ

૧૫૬ બા. અને ૧ ચો. આવેલા શુદ્ધ અને અ. કા. અ. શબ્દો.

મગજ	મગજ	ગજ	ગજ
ચમન	ચમન		
વિશેષ નામ તરીકે; મૂળ અર્થ વાડી થાય છે.			
વગર	બગર	પતંગ	પતંગ
મૂળ અર્થ દીવા ઉપર ઊડતું ઝવડું.			
ઉમર	ઉમર	હસન	હસન
હસનનો અર્થ ખૂબસૂ- રત થાય છે. અહીં આ શબ્દ વિશેષ નામ તરીકે વપરાયેલો છે. હસન = અલીનો પુત્ર; આ રથજો મુસલમાન હોકરાતું નામ છે.			
કલમ	કલમ	ચાકર	ચાકર
ગુલાબ	ગુલાબ	દવા	દવા
ગુલ=ફૂલ+આબ=પાણી મૂળ અર્થ કોઈ પણ ફૂલનું પાણી; રૂઢ અર્થ ગુલાબ- ના ફૂલનું પાણી=ગુલાબગળ			
તૈયાર	તૈયાર	બહાર	બાહિર કે બાહર
દુકાનદાર	દુકાનદાર	દીલ	દિલ (મન)
દાર=વાળો, દાર એ ફારસી પ્રસય છે : સરખાવો-આબરુદાર, જમીનદાર, વગેરે.			
સાફ	સાફ	માફ	મુઆફ
નરમ	નર્મ	હંદગી	હંદગી

પહેલી ચોપડી.

કોમત	કીમત	મતલબ	મતલબ
હાલ	હાલ	બાબત	બાબત
વગેરે	વગૈરા	રોજ	રોજ
મુજબ	મૂજબ	હકીકત	હકીકત
સવાલ	સુવાલ	બરાબર	બરાબર
બાદ	બાદ	ખાસ	ખાસ
માલમ	માલૂમ	ચીજ	ચીજ
ગરીબ	ગરીબ	શાહનદી	શાહનદી
પરી	પરી	સહેલ	સૈર
દારખાતું	દારખાના	રત્ન	રત્ન
રાજી	રાજી	મુસલમાન	મુસલમાન
સાહેબ	સાહિબ	જુમેરાત	જુમેરાત
દરવાજો	દરવાજા	નકશો	નકશા
બાગ	બાગ	મગ્ન	મગ્ન
સુરવાળ	શિલ્વાર	દરજી	દર્જી
બજાર	બાજાર	બદન	બદન
કાસમ	કાસિમ		
કાસિમ=વહેવણી કરનાર. અહીં વિશેષ નામ છે.			
માંદો	માંદા	જરા	જરરા
ખૂશ	ખુશ	સોરાબ	સોહરાબ
સલામ	સલામ	અદબ	અદબ
તરફ	તરફ	બાકી	બાકી
ઉમેદ	ઉમ્મીદ	સરત	ચર્ત
ધનામ	ધનામ	નજર	નજર
વખત	વકત	ઈન્ન	ઈન્ન
યાદ	યાદ	ફીકર	ફિક્ક
હોશિયાર	હોરયાર	શાખાશ	શાખાશ

૧૫૮ બા. અને ૧ ચો. આવેલા શુદ્ધ અને આ. કા. અ. શબ્દો.

બસ	બસ	સરમ	સર્મ
મરકરી	મરખરી	બલદી	બલ્દી
આખર	આખિર	એકદમ	એકદમ

એક + દમ = પળ

મહેલ	મહલ	રસ્તો	રાસ્તા
			રાસ્ત = સીધું.

બદદુઆ	બદદુઆ	બદામ	બાદામ
		અલા	આલાહ

બદ = ખરાબ;

દુઆ = પ્રાર્થના

કિલ્લો	કિલા	શાદી	શાદી
ચુરસો	ચુરસા	મુલતાન	મુલ્તાન
મહેર	મિહ	શહેર	શહ
પડદો	પરદા	શાહનદો	શાહનદા
દીલગીર	દિલગીર	હમેશાં	હમેશા
ખુશી	ખુશ	જોરાવર	જોરાવર

ખુશ એ વિશેષણ છે,
અને તેના ઉપરથી
ખુશી નામ છે.

જોર + આવર =
લાવનાર

ઝેરી	જહી	મનમુજો	મન્મુજા
ફરજ	ફર્જ	કુજો	કૂજ
બાળુ	બાળૂ	મહેનત	મિહનત
મદદ	મદદ	કારબાર	કારોબાર
તમામ	તમામ	મેદાન	મૈદાન
દરીઆ	દર્યા	જોર	જોર
જમીન	જમીન	શાદી	સિયાદી

(લાખવાની)

મહોર	મુહ, મોહ	સલામ	સલામ
પેદા	પૈદા	ખુરસી	કુર્સી

સિવાય જળરી	સિવાય, સિવા જળર (જુલમ)	બદલાવું તળાવ	બદલ ઉપરથી તાલાબ
જળરને જુલસાતીમાં ધી પ્રસય લાગી જ- ળરી શબ્દ થયો છે. તેનો અર્થ જોશવર- મોટી-એ પ્રમાણે કરવો.			

મજબૂત	મજબૂત	સોજત	સુદઝત, સોહજત
જનવર	જનવર	ખરાબ	ખરાબ
ચરમાં	ચરમાં	ચાલાક	ચાલાક
કારકુન	કારકુન	પસદ	પસદ
ખોરાક	ખુરાક	કબૂતર	કબૂતર
જનાવર	જનવર	બતક	બત
રંગ	રંગ	રકેળી	રકાળી
ચમચો	ચમચા	ચુલાળી	ચુલાળી
મખમલ	મખમલ	ચાદર	ચાદર
મશરૂ	મશરૂ		

કેલવણીઆતાની સ્વરો.

જાહેર ખખર.

(મે. ઉ. બા. ના ઓડયુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૯ મી
માર્ચ ૧૯૦૮ ના ઓફિસ નં. ૯૬૭૫ ૧૯૦૭-૦૮ ઉપરથી).

અમદાવાદમાં મુંગાં બહેરાંઓની એક નિશાળ સ્થાપવા માટે એક
કમિટી સ્થાપવામાં આવી છે, જેના રા. બ. લાલશંકર ઉમિઆશંકર, મિ.
રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ ધી. એ, એલ. એલ. બી. અને મિ.
પ્રાણશંકર લક્ષુભાઈ ધી. એ. ઓનરરી સેક્રટરી છે. આ નિશાળમાં જે બા-
ળકો બહેરાં અને મુંગાં હશે, તેઓને બોલતાં તેમજ કાંઈ ઉપયોગી ધંધો

શિખવવામાં આવશે. રહેવા ખાવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. રહેવા ખાવા માટે કે શિક્ષણ માટે કંઈ પણ ફી લેવામાં આવશે નહિ. મુંગાં બહેરાંનાં જે આખાપ અથવા વાલી, આ નિશાળમાં શિક્ષણને માટે પોતાનાં કે પોતાની દેખરેખ નીચેનાં છોકરાંને અમદાવાદ મોકલવાને ઇચ્છતાં હોય, તેમણે કમિટિના ઓનરરી સેક્રેટરી સાથે પરભાષા પત્રવ્યવહાર ચલાવવો, એટલે તેઓ જોઈતી હકીકત પૂરી પાડશે. પોતાનાં કે પોતાની આસપાસનાં ગામડાંમાં વસતાં મુંગાં બહેરાંઓનાં નામનો, બધી નિશાળોના મુખ્ય મહેતાજીઓએ, ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને રિપોર્ટ કરવો.

અમદાવાદ
માર્ચ ૧૯૦૮

}

(સહી) P. LORY,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

જાહેર ખબર.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબના હુકમ નંબર ૩૫૭ તા. ૧૧-૪-૦૮ નીચે મહેરખાન ઉ. વિ. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નંબર ૫૬૦ તા. ૧૭-૪-૦૮ ઉપરથી.

અમદાવાદમાં આવેલી ‘ મહાલક્ષ્મી ફોર્મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ’ કહેવાતી સંસ્થાને હવે પછી ‘ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, અમદાવાદ; ’ (સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ), એ પ્રમાણે કહેવામાં આવશે.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

સુધારેલા ટ્રેનિંગ-કોલેજ-કોડની ચોથી કલમ મુજબ પ્રાવેશિક પરીક્ષા સૌથી ઉચ્ચ વર્નાકુલર ધોરણના વિગયોમાં થશે. નર્મભવને બદલે સાતમી ગ્રેડની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

પુશાલદાસ ગોકળદાસ મટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવાં ધોરણોનાં ક્રમ પ્રમાણે ક્રિડગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

પ્રો. (૧૦૦), ઉપરાન્ત, ખરીદનારને ૩૦ રકમ કમીશન મળશે.

સખ એજન્ટસ, સુરત, કરસનદાસ નારણદાસ, તથા લલુભાઈ નારણદાસ, વલસાડ, નરભરાંગ ઉમીયાંશંકર, જલ્લાલપોર, ગણપતિશંકર, નેરહરીશંકર, ભરૂચ, કે. એલની કંપની, તથા ભાઈલાલ જગનલાલ, નડીયાદ, ન્યુ. ગુજરાત, બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ, વઢવાણ, જેમ્સ ટાલકશી, તથા પ્રાણશંકર મકનજી, રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ્ર ઉત્તમચંદ, તથા જેદેચંદ મેધજી, નવાનગર, હેમરાજ જાડવજી, લાવનગર, અનંદલલુસેન આદમજી, મુંબાઈ, એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પોસ્ટ ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોનાં સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખંડો જાણીતા આયરોનાં પુસ્તકોની શોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આરોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઈંગ બુક નંબર ૧-૪ (કારી),

પ્રાઇમેરી સ્કુલ ફાઈંગ બુક નંબર ૧-૮ પીકચરવાળી.

નમુના આપી પ્રાપ્ત

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો અમદાવાદ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવારિક પા

પ્રજ્ઞાબંધુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરના આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને દૈનિક
આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું
છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખજારો સાક્ષર લેખકોની પસં-
દગીથી ચુટાઇ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક,
રાજકોરી વગેરે સર્વ જાતનાં વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. એમસેની તથા
છેલ્લેનાં છેલ્લેની ખજારો એવી કોઈક પૂર્વે પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં
આવે છે કે “પ્રજ્ઞાબંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં જનતા છેલ્લામાં
છેલ્લાં જાતોની સંપૂર્ણ આહતી ધરાવી શકે છે અને ખીજા પત્ર તરફ ખ-
જાર કરવાની તેને દરકોર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં
આવે છે.

લખો, “પ્રજ્ઞાબંધુ” આપીશ, ખાડીઆર અમદાવાદ.

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પંડાણી લોકો પાસેથી જળરો ખર્ચ
કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જાદુઈની માફક તુરતજ દવાદો કરે તેવા અમત્કારી દેશી
દવાઓ તથા આજ લગીની શોધથી ખરેખર અકસીર માલમ પડેલા અંગ્રેજ દવાઓથી
બરપુર કીમત ટપાલ ખર્ચે ધીમે રૂ. ૫-૭-૦. જે. પી.

આપીશ મેદીકલ આપીશર સાયલા કાઠિયવાળા

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અંસલ ગ્રંથ ૩. આ.	}	ફક્ત થોડા વખત માટે	}	ધટાડેલી કી. થી ૩. આ.

૫-૫ કવિ નર્મદાગંધર્વની કસાયલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ " ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ " જેમાં ગુજરાતનો
જાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યોર્ત્રાનો
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ બા-
બીજાનો સંગ્રહ છે... ૨-૦

૩-૦ ઇંગ્લાડનો ઇતિહાસ-રા સા જમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧-૮

૦-૭૫ હિંદના લોકનો ટુંકો ઇતિહાસ-રા. સા મહીપતરામ
રૂપરામકૃત ... ૦-૪

૦-૫ યુરોપનો ઇતિહાસ-ગ. સા મહીપતરામકૃત ... ૦-૩

૦-૫ કોલમ્બસનો વૃત્તાંત-પ્રાણુલાલ મથુરદાસ કૃત ... ૦-૪

૦-૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા-ગ. મા મહીપ-
તરામ કૃત ... ૦-૧

૦-૫ ચરિત્ર ની રૂપરૂ-ચમ્પર્મ એકઝેન્સરી બાયોગ્રાફીનું-ચા. ૦
, સુ. નાનાભાઈ હરિદાસ કૃત બાપાતર, એમાં ૦૦ ચરિત્રો છે. ૦-૩

૧-૧૨ યુકેનીડ સ્કધ ૧, ૨, ૩ ખા. બા. જમશેદજી અરદેમર દલાલ કૃત ૦-૧૨

૧-૪ રેખા યથાદર્શન-રા બલવતગય એમ મહેતા કૃત ... ૦-૧૦

૦-૧૫ કર્તવ્ય ભૂમિતિ-પ્રેક્ટિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાતર ગ્રોઈંગ
સ્કુલ માટે... ૦-૫

૦-૨૫ આદિ કારણ ભૂમિતિ-જ્યોમેટ્રિકલ પ્રીગર્સનું બા
પાતર. આર્ટ સ્કુલ માટે ગ્રોઈંગનું પુસ્તક ... ૦-૨

૧-૪ ધાતુ સંગ્રહ-રે ટેલર અને મજલાલ કાવીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓતેના ગુજરાતી અર્થ સાથે જડુપયોગી. ૦-૧૦

૦-૫૫ મીઠી મીઠીવાતો-ગ. મા ગણપતરામ અનુપરામત્રવાદીકૃત. ૦-૪

ઉપલાં ૧૪ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને પહોંચાડાંમણી, અર્થે પડશે નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ માં મળશે. રૂ. ૧૦ થી ૨૫) સામટાં લેનારને સંકડે ૧૦૦૦૦ લેખ અત્રે પચીસ ઉપરાંતનાં ખરીદનારને સંકડે ૨૦૦૦૦૦ લેખ આપવામાં આવશે. નાચેના સ્થળે મળશે ૧ ધા શુભરાત્રી પ્રિટિંગ પ્રેસ, કોટ મુબઈ. ૨ ઓન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠાં પ્રિન્સેસરોડ, કાલકાદેવી, મુબઈ ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, શુકસલર-નાણાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠાં જીતેકરવાડી, કાકરદાર, સુ. નં. ૨

દીક્ષીવાળા લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસનો

શુક્ષ્મ સાચાં મોતીનો સુરમો.

આખંતી બળતર, કળતર, મગૂનની ગરમી, નજી, ખીલ, આંખ, છારી, છાયા, કુલુ, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળાં વીગેરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળાં આંખવાળાંને ધણીજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

કીમત નં. ૧-૩ નો કાળો સુરમો તો. ૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૨ નો કાળો સુરમો તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૦૫

નં. ૪ નો પીળો સુરમો તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો, રૂ. ૧

નં. ૫ નો ઘોળો સુરમો તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૦૫

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૧ નો રૂ. ૦૫

આંખવાળી સળી શીશી સાથે મળશે.

બનાવનાર તથા વેચનાર

લોલા ખીશનદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેટે કામજ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અચૂક માસમા છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પછું, ચોક્કસ અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

ગનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતનાં પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ યવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નક્કના પોસ્ટેજ સાથે ઓઢી આના; પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીયા સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમા સમાસ યશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરા ચાન્ડ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ગણેા ચાન્ડ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે મહિને પૂરા ચાન્ડ, અને પછી દરેક માસે રૂ. ચાન્ડ લેવાશે.
૧...	...	...
૨	...	...
૩	...	...
૪	...	...
૫	...	...
૬	...	...
૭	...	...
૮	...	...
૯	...	...
૧૦	...	...
૧૧	...	...
૧૨	...	...

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હૃદયગીત વર્તુલવામાં

આવશે નહિ.

ક. આનંદજી શુભની સાંખી તરફથી એ
REGISTERED NO. B. 48.

અંક ૬-૭ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarati School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જન-જુલાઈ ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. કેળવણીખાતાનો રિપોર્ટ	૧૬૧-૧૬૫
૨. સમીક્ષા	૧૬૫-૧૬૮
૩. નિશ્વપત્ર	૧૬૮-૧૭૦
૪. જીગોળશિક્ષણ. (ક. સુ. વક્રીલ)	૧૭૦-૧૭૫
૫. મરી (ગો. પ્રા. શાહ)	૧૭૫-૧૮૦
૬. વ્યાયનમાળાના પુલાસા. (ગં. મ. વૈષ્ણવ)	૧૮૦-૧૮૪
૭. સંગીતવિષય: (-લ. આ. વ્યાસ)	૧૮૫-૧૮૮
૮. ભાષાવતાર (વ. દ. આચાર્ય)	૧૮૮-૧૯૪
૯. અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના સુધારેલા ધારાઓનો સંગ્રહ.	૧૯૪-૨૧૬
૧૦. ચતીમખાનએ એદમદાખાદ	૨૧૭-૨૧૮
૧૧. વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકો માટે શિક્ષણરૂપરૂપની યોજના	૨૧૮-૨૨૦
૧૨. ચર્ચાપત્ર	૨૨૦-૨૨૧
૧૩. કેળવણીખાતાની ખબરો	૨૨૧-૨૨૪
૧૪. કિંગ્ડોમની ખફીસ ૭ થી ૧૨ સુધીની આકૃતિઓ.	

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(અંક ૬-૭ મો. પુસ્તક ૪૭ મું.)

“ઈનામ ત્યા લાઈ. માટે મંજુર થયેલ બુત્પતિસાર બા. ૧, ત્રીજી આ. ૦-૫-૦; અને રજા ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦૮૬. જે. બે. ઝવેરી, જુનાગઢ.”

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પેનીની લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ તબક્કામાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે હુમખઈ દલાલાઈની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ગઢીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જળવના માટે ત્રીજાનાં પત્રા (કોપરશ્વેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રમતી કાઢીથી છપાય છે, કાળજી અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મેંકડે ૩૩ ટકા કુમીશન આપવામાં આવશે; પેટીંગ અને રેલ્લે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફત તુ કે સ્ટેશનથી આગળ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અથવા ૮૫૦ ટકા સુધી ગ્રાહકી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ‘હેકાલુ’—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પેની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓર્ડર,—કાળકાદવી રોડ ૨૦૨-૨૨૨ મંબઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું. જુન-જુલાઈ. ૧૯૦૮. અંક ૬-૭.

કેળવણીખાતાનો રિપોર્ટ.

મુખ્ય ઈલાકામા ઇ. સ. ૧૯૦૨-૦૩ થી ૧૯૦૬-૦૭ સુધીના વર્ષ-
પચકમાં કેળવણીની વૃદ્ધિસબંધીના મહેરબાન ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇ-
ન્સ્ટ્રક્શનના રિપોર્ટમાંથી નીચેની હકીકત આપી છે.

પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ—આ વિષયને લગતી જુદા જુદા વિભા-
ગોના ઇન્સ્પેક્ટરોની રીકા નીચે પ્રમાણે છે

સિંધના ઇન્સ્પેક્ટર મિ. રેન કહે છે —

સેકલ બોર્ડના શિક્ષકો ખાતાના ધધાની ફરજ બરાબર મનજો છે
તેનો એક ખાતરીપૂર્વક પુરાવો એ છે કે તેમનું પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ તે-
મજ નિશાળના સંચલકર્યાનો અને શિક્ષણને માટે જરૂરનાં સાહિત્યોનો
સમૃદ્ધ ઉત્તમ છે પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ આપતા પદાર્થને લગતી મુખ્ય હ-
કીકતો માત્ર બોલી જાય કે તેનું ટુંકું વર્ણન લખી છોકરાઓ પાસે મોંઝે
કરાવે એવા શિક્ષકો હવે ભાગ્યેજ મળે છે. ધણાખરા શિક્ષકો
આ ધણા અગત્યના વિષયનું શિક્ષણ યોગ્ય રીતેજ આપે છે. તેઓ પ્રથ-
મ અવલોકનશક્તિ કેળવે છે અને પછી અવલોકન કરાવેલી બાબતો
ઉપરથી અનુમાન કરતાં શિખવે છે. માત્ર સ્મરણશક્તિ પરજ નકામી હ-
કીકતોનો બોલો નાખવો અને વિચારશક્તિ કેળવવી નહિ એવી જે
હિંદુ શિક્ષકોની વૃત્તિ તે દર કગામા આ મારા કેળવાયલા શિક્ષકોની
શિક્ષણપદ્ધતિ ધણી ફળાંબૂત થાય છે

શિક્ષણ વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કરડિકર કહે છે —

નવી શિક્ષણપદ્ધતિનું સ્વરૂપ હવે શિક્ષકોએ આધારણ રીતે શ્રદ્ધ
કર્યું છે, અને તેમની કેળવણીથી બાળકો વિશેષ અવલોકન કરતા અને

ચોક્કસાઈથી કામ કરતાં શીખ્યાં છે. માત્ર સ્મરણશક્તિને કેળવી ગોખણ કરાવવાની જૂની રીતી કાઢી નાંખી ઇન્ડિયોને કેળવી વિચારશક્તિ ખિલવવાનું કામ ધીમે ધીમે ચાલતું જાય છે. વેન્ગ્યુલામાં મારા સમક્ષ જ્યાં ને ૫ મા ધોરણમાં ઘણા રસિક પદાર્થપાઠો અપગતાથી આપવામાં આવ્યા હતા; અને એક શિક્ષક પોતે જનાવેલા પવનની દિશા દર્શાવનારા યન્ત્રની રચના સાદી રીતે અને પદ્ધતિસર સમજાવતો હતો તે જોઈને મને ઘણો આનંદ થયો. મિ. પઠાણ મને કહે છે કે એણે કેળવેલા એક શિક્ષકે હિંદુસ્તાનના ચાલતા સિક્કાઓ ઉપરથી ઇતિહાસને લગતો એક ઘણો રસિક પાઠ આપ્યો હતો.

ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે મારા ધારવા પ્રમાણે એ વિષય પરની ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. લૉરિની નીચેની ટીકા ઘણી બોધદાયક છે.—

ખાલ્યાવસ્થામાં હિંદુ બાળક નવીન વિચારો ગ્રહણ કરવામાં અદ્યુત શક્તિ ધરાવે છે; અને જે શિક્ષણપદ્ધતિઓ નક્કી કરી છે તેનો પૂર્ણ અમલ કરવો શક્ય હોય તો તેનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ રીતે ફળીભૂત ન થાય તોપણ તેનું ફળ દૃષ્ટિસમીપ તો આવેજ. પણ એ પદ્ધતિઓને અમલમાં મૂકનાર સાધનરૂપ શિક્ષકોજ તેને ફળીભૂત થવામાં મુખ્ય પ્રતિબંધરૂપ થઈ પડે છે. શિક્ષકોમાં જે સામાન્ય દોષો જોવામાં આવે છે તેનું સંશ્લેષ-માં નિરૂપણ કરીએ તો તેઓ પદ્ધતિઓનું રહસ્ય સમજવાને, જદલે તેને અક્ષરશઃ અવલંબે છે અને સાધનને ફળ તરીકે ગણવામાં ખૂલ કરે છે. સાધારણ શિક્ષક કિંગ્ડોર્ટનને શિક્ષણપદ્ધતિ સમજવાને જદલે શિક્ષણ-વિષય ગણે છે. તમારા બાળશિષ્યો શું શીખ્યા છે એવો તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે ‘વાચન, લેખન, અંકગણિત અને કિંગ્ડોર્ટન;’ અથવા તો આ ગણતરીમાં કિંગ્ડોર્ટનની અગત્ય સમજી તેને પ્રથમ પદ આપશે. આ ઉપરથી લોકો નવીન પદ્ધતિને શંકાની દૃષ્ટિથી જુએ તેમાં અને અમારાં હોકશાંતે વાચતાં અને લખતાં શિખવવાને જદલે કું-જાર અને ટોપલી જનાવનાર ચતાં શિખવે છે એવી લોકોની ફરિયાદ અસાધારણ નથી તેમાં ઇર્ધ નવાઈ નથી. એવી ફરિયાદ અંશે વાજળી ગા-લમ પડી છે. શિક્ષકો કિંગ્ડોર્ટનને લાભકારક વિષય સમજતા અને જૂના

વિષય તરફ અનાદર દર્શાવતા. શિક્ષકની આ વૃત્તિને માટે દેખરેખ રાખનાર અમલદારો (ડેપ્યુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો અને તેમના આસિસ્ટન્ટો) બેશક કેટલેક દરજ્જે જવાબદાર હતા. કેટલાક ડેપ્યુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો અને ઘણા આસિસ્ટન્ટ ડેપ્યુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો નવા ધોરણોમાં કિંગ્ડોમને જે અગત્ય આપવામાં આવી છે તેથી દોરવાઇ ગયા હતા અને માત્ર શિક્ષણપદ્ધતિ તરીકે ગણાવવા ધારેલા કિંગ્ડોમને પોતે પણ યાનના વિષય તરીકે ગણવાના બુલાવામાં પડ્યા હતા. પણ હવે એ વૃત્તિ શિક્ષકોમાં તેમજ દેખરેખ રાખનાર અમલદારવર્ગમાં ઘણી ઓછી જોવામાં આવે છે. એ અમલદારવર્ગને વારવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જેને તેઓ નવા વિષયો ગણવા પસંદ કરે છે તેનો પક્ષ કરી જૂના વિષયો તરફ અનાદર દર્શાવવાનો નથી; અને જે સાધનરૂપ છે તેને ફળ ગણવાનું નથી. ધીમે ધીમે તેઓ નવાં ધોરણોનો ઉદ્દેશ અને તેમાં રહેલું મર્મ વધારે ખુદ્દિપૂર્વક રીતે સમજવા લાગ્યા છે. મેં જે વૃત્તિ કહી છે તે સર્વત્ર જોવામાં આવતી હતી કે નિશાળોનું કામ તદ્દન જોડે માર્ગે ચાલતું હતું એમ મારા કહેવાનો અર્થ સમજવાનો નથી. બેશક એમ સર્વત્ર નહોતુંજ. નવાં ધોરણો દાખલ થયાં સારથીજ એવા ઘણા શિક્ષકો હતા કે જેઓએ એનો ઉદ્દેશ અને મર્મ બરાબર મેલણ કર્યો હતો અને ઘણી અસાધારણ ખુદ્દિથી તેનો અમલ કર્યો-પ્રયત્ન કરતા હતા. કિંગ્ડોમ ઉદ્યોગો નવા હોનાથી તે તરફ તેમનું ખાસ લક્ષ બેચાયજ તેથી તે ઉદ્યોગોને તેમણે ન ગણવા જોઈએ તેવા અગત્યના ગણ્યા હતા. પણ પોતાના બધા કામમાં નવીન પદ્ધતિઓનું રહસ્ય સમજી તે દર્શાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો હતા અને તેમાં ઘણા શિક્ષકો અદ્ભુત ફતેહ પામ્યા હતા. મેં મુખ્યત્વે કરીને આગદાવાદ જિલ્લાની નિશાળો જે આ વિભાગના બીજા કોઈ પણ જિલ્લાની નિશાળો કરતાં શિક્ષણમાં ચડીઆતી છે તેમાં શિક્ષકો જોવા છે, તેમનાં સર્વ વિષયોનાં શિક્ષણમાં તેઓ શ્રેષ્ઠ ખુદ્દિ દર્શાવતા હતા અને તેમની શિક્ષણપદ્ધતિયા સમજાવતું હતું કે હાકરાના મનમાં બદારથી યાન ખાઓખાચ કામતું એ કેળવણીનો ઉદ્દેશ નથી, પણ તેમનાં મનની યુક્ત મક્કિઓ ખિલવવી એ ઉદ્દેશ છે એ બાબત તેઓ ખરેખરી સમજતા હતા.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે આ ટીકા સંપૂર્ણ રીતે વાસ્તવિક છે. જો નવીન પદ્ધતિ કંઈ પણ રીતે નિષ્ફળ ગઈ છે તો તેનું કારણ એજ છે કે શિક્ષકોએ પદ્ધતિને શિક્ષણનો વિષય ગણવામાં જૂલ કરી છે. મનુષ્યોને નવીન તત્ત્વ અને નવીન પદ્ધતિથી એકદમ જામત કરવા અશક્ય છે, અને જૂની શૈલીમાંથી નવી શૈલીમાં પરિવર્તન કરવાની વચલી સ્થિતિમાં તાત્કાલિક કે સંપૂર્ણ ફેરફારની ન્યાયી પુરોષા આશા રાખેજ નહિ. ખૂણામાં આવેલા પ્રદેશોમાં નવીન પદ્ધતિઓ લોકપ્રિય થઈ નથી એને માટે શક નથી. લોકો એવી દ્રશ્યાદ કરે છે કે નિશાળને શિક્ષણના રચાનને બદલે કીડાનુ રચાન બનાવી દેવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠથી બિન, ખાસ કિંગ્ડોર્નનું શિક્ષણ માત્ર બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાંજ અમાપલું છે અને જે શિક્ષણક્રમમાં કિંગ્ડોર્ન પદ્ધતિ કામે લગાડવાની છે તેને માટે પોતાનાં છોકરાંને બોર્ડની નિશાળે મોકલવાને બદલે તેમને માટે ખાનકી શિક્ષકોને નોકરીમાં રાખનારા કે નિશાળ રચાપનારા પુરોષોના પણ દાખલાઓ છે. ઇન્સ્પેક્ટરો અને શિક્ષકો આવો લોકોને અવિશ્વાસ અને અરુચિ દૂર કરવા ધણું કરી શકે. તેમણે તેઓને નવીન પદ્ધતિનું રહસ્ય સમજાવવું જોઈએ અને તેનાં પરિણામ ધોરણથી જોવા લેવાવવા જોઈએ. એક પિતાએ એક દિવસ મને કહ્યું હતું કે મારો છોકરો જૂની પદ્ધતિથી બાળકો જેટલું શીખે છે તેટલુંજ કિંગ્ડોર્ન પદ્ધતિથી શીખ્યો છે અને તે વધારે આનંદથી અને ઓછા પરિશ્રમથી શીખ્યો છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ વિષે ઉપર મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે હું ધારું છું કે પ્રાથમિક કેળવણીની વૃદ્ધિને માટે તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિઓ સુધારવા માટે આધારણ આરંભ થઈ ચૂક્યો છે એમ કહી શકાય. આવતાં વર્ષમાં જોને માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે તે એ છે કે નવી નિશાળો કંધાડવી, શાળાઓમાં શિક્ષકો અને સાહિત્યો વધારવાં, નવા નિશાળનાં મકાનો બાંધવાં અને તે બંને તો ઓછી કિંમતે બાંધવાં, ગ્રામ્યમાં નવાં તત્ત્વો અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિઓ લોકો યોગ્ય રીતે સમજે અને તેનો વધારે બુદ્ધિપૂર્વક અમલ ચાલુ એમ કરવું. શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોની સંખ્યા વધારવી, અશિક્ષિત (અન-ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોને ધોમે ધોમે દૂર કરી

શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકો રાખવા અને સર્વથી વિશેષ અગત્યનું એ છે કે અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોનો પગાર વધારવો. આ છેલ્લી બાબતની જરૂર પ્રણીત છે. હાલમાં અસંતોષ ધણા વિસ્તારમાં ફેલાયેલો છે. મારા વિચાર પ્રમાણે કેઈ પણ અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો પગાર રૂા. ૬ થી ઓછો જોઈએ નહિ અને શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો પગાર ઓછામાં ઓછો રૂા. ૧૨ હોવો જોઈએ.

આ રીતે પગાર વધારવાથી ખરચ ધણો થશે, પણ તે થવો જોઈએ કેળવણીખાતાના મર્વ અમલદારો એ બાબતમાં એકમત છે. સુરતના કલેક્ટરની નીચે લખેલી ટીકા સામાન્ય રીતે સિવિલ સર્વિસ (મુલકી નોકરી) ના અમલદારોનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે:— 'અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો ઓછામાં ઓછો પગાર મહિને ૭ રૂપિયા છે અને તે સિપાઇ (પ્યુન) ના પગારથી જરાબર એક રૂપિયો ઓછો છે. વળી ઘણાં વર્ગ મુખી એ પગારમાં વૃદ્ધિ થવાની પણ સામાન્ય રીતે કંઈ આશા નથી. આ સ્થિતિમાં કેળવણીખાતાની નોકરી લોકોને વધારે વધારે અપ્રિય થાય તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. કેળવણીખાતાના ૭ રૂા. ના ધણા નોકરો તરફથી મારા પર રેવન્યુખાતામાં તલાટીની નોકરી માટે અરજીઓ આતી છે, તેનાં કારણો એ છે કે તેમનું ૭ રૂા. માં પૂરે થતું નથી અને પગારમાં વધારો થવાની આશા નહિ જેવી છે. કેળવણીખાતાની નોકરી કેવી અપ્રિય છે તે આથી સમજાય છે અને શિક્ષકોના પગાર અને તેના ભવિષ્યના વધારા માટે કંઈ પણ નહિ કરવામાં આવે તો પ્રાથમિક કેળવણીમાં ઘણી વૃદ્ધિ થઈ શકશે નહિ.

રામીવૃક્ષ.

ગણેશપુરાણમાં એ વૃક્ષ વિશે નીચેની લખીકત છે :—

એક દિવસ નારદ ઋષિ આમ તેમ ફરતા ફરતા ઈન્દ્રની અમરાવતીમાં ગયા. ઈન્દ્રે તેમનું યોગ્ય સન્માન કર્યું અને કહ્યું કે મુનિરાજ મને ઐરવ ઋષિનો વૃત્તાન્ત કહો તે ઉપરથી નારદ મુનિએ તે નીચે પ્રમાણે કહ્યો:—

એકદા માલવામાં એક ઐરવ નામનો આદ્યજ્ઞ હતો, તેણે વેદનું

સંપૂર્ણ અધ્યયન કર્યું હતું. તેની કાન્તિ સૂર્ય જેવી દેદીપ્યમાન હતી અને તેણે અંદ સિદ્ધિ સંપાદન કરી હતી. તેને શમી નામની પુત્રી હતી તે તેને બહુ પ્રિય હતી. તેણે તેને સાત વર્ષની ઉંમરે ધૌમ્ય ઋષિના પુત્ર મન્દાર જે શૌનક ગુરુને ઘેર અભ્યાસ કરતો હતો તેની સાથે પરણાવી હતી. 'લગ્ન પછી મન્દાર પાછો શૌનક ઋષિને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ માટે ગયો. પછી શમી મોટી થઈ ત્યારે મન્દાર ઔરવ ઋષિને લાંથી તેને લઈ શૌનક ઋષિને ઘેર જતો હતો. રસ્તામાં બ્રુશુણ્ડિ ઋષિનો આશ્રમ આવ્યો. તે ઋષિ ગણપતિના બક્ષ હતા, અને તેના વરદાનથી તેને પણ ગણપતિના જેવી ચૂંદ મસ્તકમાંથી નીકળી હતી. આ ઋષિનો આવો દેખાવ જોઈ મન્દાર અને શમીને હસવું આવ્યું તેથી ઋષિએ ગુરુસે થઈ તેમને શાપ દીધો કે તમે એવાં જાડ થશો કે તમારી પાસેથી જતાવરો પણ નાસી જશે. તેથી મન્દાર મન્દારવૃક્ષ થઈ ગયો અને એનાં પાંદડાં કોઈ પણ પશુ ખાતું નથી અને શમી શમીવૃક્ષ થઈ ગઈ અને તેના પર કાંટાને લીધે કોઈ પક્ષી બેસી શકતું નથી. કેટલોક વખત થયા પછી શૌનક મન્દાર અને શમીની રાહ જોઈ તેને શોધવા નીકળ્યા. પ્રથમ તેઓ ઔરવને આશ્રમે ગયા અને લાંથી ખજાર થઈ છે કે એ તો લાંથી નીકળી ચૂક્યાં છે. પછી ઔરવ અને શૌનકે ઘણું ઠેકાણું શોધ કરી, અને છેવટે તેઓ બ્રુશુણ્ડિને આશ્રમે આવ્યા ત્યારે તેમને એ ઋષિના શાપની ખજાર પડી. તે બંને વૃદ્ધ ઋષિઓએ પછી બહુ તપ કરી ગણપતિને આરાધ્યા. ગણપતિ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે વરદાન માગો. તે ઉપરથી તેમણે શમી અને મન્દારને પાછી પૂર્વ સ્થિતિમાં લાવવા પ્રાર્થના કરી. ગણપતિએ પોતાના શિષ્ય બ્રુશુણ્ડિને માહું લાગે તેથી તેમ તો ન કર્યું; પણ કહ્યું કે એ બંને વૃક્ષો ત્રણ લોકમાં પુજાશે અને મારી તેમજ સિવની પૂજા એ વૃક્ષ વગર અપૂર્ણ રહેશે. પછી ગણપતિ અન્તર્ધ્યાન થયા. શૌનક પોતાને આશ્રમે ગયા. પણ ઔરવ નિરાશ થયા અને શમીવૃક્ષની અંદર વર્ત્તિ થઈ રહ્યા.

છન્દ્રે નારદ મુનિને આ પ્રમાણે વૃત્તાન્ત કહ્યો. ત્યારે સિવ અને ગણપતિના મંદિરમાં હોમ થાય છે ત્યારે શમીના કકડાને ધસીને પામિકો મારીથી ગુમ રહેશે ઔરવ વર્ત્તિ લાડે છે. વેદી પર શમીનાં પાંદડાં અને

મન્દારનાં ફૂલ વગર કોઈ પણ હોમક્રિયા સંપૂર્ણ ગણાતી નથી.

બીજા પૌરાણિક વૃત્તાન્ત પ્રમાણે પાંડવા સાથે શમીનો વૃત્તાન્ત જોડાયેલો છે. પાંડવો જ્યારે વિરાટ નગરમાં એક વર્ષ છૂપા રહ્યા ત્યારે તેમણે શમીવૃક્ષ પર પોતાનાં શસ્ત્રો મૂક્યાં હતાં. અર્જુને એ જાણ પસંદ કર્યું. તેણે યુધિષ્ઠિર અને બીજા ભાઈઓને કહ્યું, ' જુઓ, પેલી ટેકરી પર એક જાયું શમીનું જાડ છે. તે પર આપણે આપણાં શસ્ત્ર મૂકીશું. તેની બધી બાજુએ કાંટા હોવાથી કોઈ તે પર ચડી શકનાર નથી. એ એકાંત રચેલો છે અને એ રચેલો ઝેરી નાગ અને કિંસક પગુઓ હોવાથી કોઈ આવનાર નથી. તેમજ અહિં કોઈ નથી, એટલે એ વાત કોઈ બાંધુનાર નથી. વળી અહિં પાંડવો રમવાન છે, એટલે લોકોનો વાસ હોવાનો ભય નથી. ' આ ઉપરથી પાંડવાઓએ પોતાનાં શસ્ત્રો શમીને જાડે લટકાવ્યાં ને એક રાત્રી લટકાવ્યું કે તેની ગંધ અને વિકરાળ દેખાવથી લોકો દૂરથીજ નાસી જાય ને કોઈ પાસે આવે નહિ. પછી તેઓ વિરાટ નગરમાં ગયા અને માર્ગમાં જે ગોવાળો મળ્યા તેમને કહ્યું કે અમારી ન્યાતના રિવાજ પ્રમાણે અમે અમારી વૃદ્ધ માતા જે મરણ પામી છે તેનું રાત્રી પાસે શમીને જાડે લટકાવ્યું છે.

ત્રીજા પૌરાણિક વૃત્તાન્ત પ્રમાણે શમીવૃક્ષ રઘુરાજના વૃત્તાન્ત સાથે જોડાયેલું છે. એક સમયે વરતન્ત્ર ઋષિનો પુત્ર કૌતસ રઘુરાજ પાસે ગયો. તેણે જ્યારે ગુરુને દક્ષિણા સાર અતિશય આગ્રહ કીધો ત્યારે વરતન્ત્ર ગુરુ ગુરુએ થયા ને કહ્યું કે મેં તને ઐદ વિદ્યા શિખવી છે ત્યારે ઐદ કરાડ રૂપીઆ દક્ષિણા આપ. એ દક્ષિણા માગવા સાર કૌતસ રઘુરાજ પાસે ગયો. પણ રઘુરાજને તે સમયે વિશ્વજિત યદુ ક્યો હતો ને તેમાં પોતાનું સર્વ ધન દક્ષિણામાં આપી દીધું હતું. આથી કૌતસ ઋષિની અર્ધ પૂજા રાજાએ કનકમય પાત્રને બદલે મૃદમય પાત્રમાં કરી. કૌતસ ચેતી ગયો તેથી મનમાં દિલગીર થયો. રાજાએ કૌતસને આવવાનું પ્રયોગન પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે ગુરુદક્ષિણાની યાચના કરવા આવ્યો છું. આથી રઘુરાજને તેને યોગ્ય વખત વિલંબ કરવા કહ્યું. પછી ઇન્દ્ર પાસે દ્રવ્ય મેળવવા અમરાવતી જીતવાનો રઘુરાજને વિચાર કર્યો. આ વાતની ખબર નારદ મુનિએ ઇન્દ્રને કરી તેથી ઇન્દ્રે પોતાના ધનપતિ કુબેરને સાકાવણ

તેણે બહુ બારે તપ આચર્યું. એટલામાં કલહપ્રિય નારદમુનિ હિમાલય પાસે ગયા અને તેને પાર્વતીનાં લગ્ન વિષય સાથે કરવા સમજાવ્યું. હિમાલયે હા કહી પણ પાર્વતી દાસી સાથે વનમાં નામી ગયા. ત્યાં તેણે રેતીમાં શિવનું લિંગ બનાવી બીજનાં પાંદડાં ચઢાવ્યાં અને એ પ્રમાણે શિવજીનું સતત આરાધન કર્યું, એટલે તે પ્રસન્ન થયા અને દર્શન દધી તેની માયના સ્વીકારી. આ પ્રમાણે બીજ એ બે રીતે પવિત્ર છે. તેણે શિવજીને શાન્તિ આપી અને પાર્વતીને શિવજી મેળવ્યા. બિશ્વપત્ર વગર ને શિવની પૂજા કરે છે તે નરકમાં જાય છે.

વળી હિંદુ વૈદ્યો બીજનાં ઝાડનો દવામાં ઘણો ઉપયોગ કરે છે. નાનાં ડીડવાં જીલ્લાન લાવે છે. ફળ મોટું થાય છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ મરણ પર થાય છે અને પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે કુદા પ્રદીપ્ત કરવાનાં વપરાય છે.

ઇતિહાસમાં પણ બીજનું ઝાડ ઇમિદ્ધ થયું છે. પટસના જગીરદાર દામાજી ધોરાટે એ બિશ્વપત્રના સોગન ખાધા તેથી પહેલા પેશવા ખાલાજી વિશ્વનાથે તેના પર બરોસો રાખ્યો. પણ તે સમ તેણે ખાખ્યા નહિ ખાલાજીને પકડી રિખાવી નાંખવામાં આવ્યા. પણ તેથી દામાજીની લોકમાં ઘણી નિન્દા થઈ.

ભૂગોળશિક્ષણ.

જે હેતુથી ગયા સુપ્ટેમ્પર માસના શાળાપત્રમાં ગામની ભૂગોળ શિખવવા સંબંધી નમુનાના પાઠ આપવામાં આવ્યા હતા તેજ હેતુથી ઉપલા ધોરણોમાં ભૂતળ વિષે જે શિક્ષણ આપવાનું છે તે સંબંધી નામે ચોટાક પાઠ આપ્યા છે શિક્ષકને પોતાના કામગીરી ખરેખરી મદદ મળે અને રસ્તો સહે અને શિક્ષણ સ્વતંત્ર અને ફળદાયક થાય એવા ઉદ્દેશથીજ આ પ્રવૃત્તિ પણ કરવામાં આવ્યો છે, માટે આ પાઠો યુગના રૂપે છે એમ સમજી એનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

પણ એ પાઠની યોજના વિષે કેટલુંક કહેવાની જરૂર છે ભૂગોળ-વિદ્યા શિખવવાનો મૂળ હેતુ ભૂતળ વિષે શિખવનારનાં મોઢાં ખોલવાર ઉત્પન્ન કરવાનો છે. એવો નિચાર ઉત્પન્ન કરવાને તેમના મનમાં ને વિષે ચિત્ર બહુ થયું જોઈએ; અને એવો ચિતાર આપવાને માટે પૃથ્વીનો

ગોળો શિખવતી વખતે હમેશ હાલત ગળવે! જોઈએ અને તેનું અવલોકન કરાવી શિષ્યોને યુક્તિવાદો સવાલો પૂછી ભૂતળ સંબધી જોટલી નીકળે તેટલી હદમાંકત કરાવવી જોઈએ. એમ ગોળો વારંવાર જોવાથી ભૂતળગ્યનાનો ચિતાર ધીમે ધીમે મનમાં ખડો થતો જશે અને તેની છાપ સચોટ પડવાથી છદ્દમાપર્થન શિષ્ય શીખેલું ભૂલશે નહિ; તેમજ વખતો વખત અમુક દેશે, અથવા ખંડો વિષે જે કાંઈ વિશેષ શીખવામાં અથવા જાણવામાં આવશે તેને પણ દૃઢ થયલા પૃથ્વીના આખા ગોળાના સામાન્ય એકત્ર વિચાર સાથે સાકળી શકશે.

નિશાળમાં પૃથ્વીનો ગોળો નહિ હશે તોપણ પૃથ્વીના નકશા વડે આ પાઠ યોગ્યક દેખાડા સાથે આપી શકાશે. આવા ફેરફાર કોઈ પણ ટ્રેન્ડ શિક્ષક વગર મુશ્કેલીએ કરી શકશે.

ભૂતળ વિષે પહેલું તો શિક્ષકે શિષ્યના ધ્યાન પર એ લાવવાનું છે કે તે જો બાનકુવ એક મનુષ્ય જોટલે જાંચાણનિયાણ વગરનું હોત, તો તો તેનું જાણ નહોતું મદલુ થઈ પડત, પણ જગ્યાઓ યાદ રાખવાનું ખરેખર ધણું મુશ્કેલ, લગભગ અશક્ય, થઈ પડત જેમ મહાસાગર પર અક્ષાંશ અને રેખાંશ વડે અમુક જગ્યા નક્કી કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે માત્ર જગ્યાઓના સ્થાન નક્કી થઈ શકત. ભૂતળ જો એમ એક સરખું હોત ત્યારે તો તે વિષે કાંઈ ખાસ અવલોકન કરાવવાનું અથવા તો ચિત્ર ઉત્પન્ન કરવાનું રહેત નહિ એથી ઉલટું, જો ભૂતળ બીલકુલ અનિર્વાચિત હોત તોપણ મુશ્કેલી પડત. કોઈ પણ જગ્યાનું સ્થાન સહેલાઈથી નક્કી થઈ શકત નહિ અને મનમાં તે વિષે ચોક્કસ વિચાર પણ આવી શકત નહિ. જો ભૂતલ જાંચુ નીચું હાલ છે તેમ ન હોત પણ બીલકુલ એક સરખું અથવા તો બીલકુલ અનિર્વાચિત હોત તો હાલ મનુષ્ય જાતના વસવાટ માટે જે જોઈતી સગવડ મળે છે તે મળત નહિ અને તેનો ઇનિહાસ ફેરવાઈ જાત.

પાકની યોજના નીચે આપેલી મંદિર નોંધ પરથી સમજાશે.

પાક ૧ માં ગોળાનો આકાર, જમીનના અને પાણીના ભાગ અને તેમના વિસ્તારની અરખામણી, ગોળાના ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવ એવાં બે સ્થિર બિંદુઓ અને તેમની વચ્ચે એકેકથી સરખે અંતરે દોરેલી

(કસ્પેસી) વિયુવટ્તની લીટી અને તેથી પડતા ગોળાના એ અર્ધા ભાગ, અને જમીનની તથા પાણીની ઉત્તર અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં વહેંચણી વિદ્યાર્થી પાસે તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૨ માં જમીનના અને પાણીના મોટા ભાગો એટલે ખંડો અને મહાસાગરો, મહાસાગરોની ખંડના સંબંધમાં સ્થિતિ, અને ખંડો અને મહાસાગરોના વિયુવટ્તના સંબંધમાં સ્થાન તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૩ માં ખંડો અને મહાસાગરોનું એકેકના સંબંધમાં સ્થાન નક્કી કરાવવાનું છે.

પાઠ ૪ માં ખંડો કઈ કઈ જગ્યાએ એક બીજાને મળે છે અથવા કઈ કઈ જગ્યાએ એક બીજા પાસે ધણા નજીક આવેલા છે તે તપાસાવી નક્કી કરાવવાનું છે. એશિયા અને યૂરોપની ૬૬ (૧) પૂર્વ પર્વત આગળ અને (૨) કૉકેસસ પર્વત આગળ મળે છે, અને (૧) કાસ્પિઅન સમુદ્ર અને (૨) માર્મારાના સમુદ્ર આગળ બહુજ પાસે પાસે આવેલો છે. એશિયા અને આફ્રિકા રવેઝની નહેર આગળ લગભગ જોડાયેલા છે અને બાબલમાંડબની સામુદ્રધુની આગળ બહુજ પાસે પાસે આવેલા છે. એશિયા અને અમેરિકા બહેરિંગની સામુદ્રધુની આગળ ઘણા પાસે પાસે આવેલા છે. યૂરોપ અને આફ્રિકા જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનીથી જુદા પડે છે તોપણ અહીં આગળ બે ખંડના કિનારા વચ્ચે અતર ઘણુંજ થોડું, માત્ર નવ માઈલ જેટલું, છે. આ પ્રમાણે ખંડો એકેક સાથે જોડાયેલા અથવા બહુ પાસે પાસે આવેલા છે તે પરથી અનુમાન એ થઈ શકે કે હાલ પૃથ્વીની સપાટી પર જમીનના ખંડ (ભાગ) પડેલા જોવામાં આવે છે તેવા ખંડ અસલ દશી નહિ, પણ જમીનને એક આખો ગોટો કકડો હતો.

પાઠ ૫ માં ખંડોના આકાર નક્કી કરાવવાના છે, ખંડ તથા મહાસાગરના કદની સરખામણી કરાવવાની છે, અને કુટલાક ખંડ ઊભા તારે કુટલાક આડા આવેલા છે તે તપાસાવવાનું છે. જે ખંડોના આકાર સહેલાઈથી કહી શકાય એવા છે તે વિષે સવાલ પહેલાં પૂછવાના છે, અને ત્યાર પછી એશિયા તથા યૂરોપના આકાર સહેલાઈથી કહી ન શકાય તેવા છે તે છાકરાંઓ પાસેજ કઢાવી તેનાં કારણ પર તેમને તે ખંડોનું અવલોકન કરાવી લઈ જવાનાં છે. એશિયાખંડને ઉત્તર, પૂર્વ, અને દક્ષિણ

કિનારે ઘણા દ્વીપકલ્પ, અખાત, ઉપસાગર અને સમુદ્ર આવેલાં છે, તેથી દરીા તેના કાંઠા ઘણા ખાંચાખુંચીવાળા છે; તેમજ યુનાપખંડનો ઉત્તર, પશ્ચિમ, અને દક્ષિણ કાંઠો છે. એ કારણથી એ બંને ખંડોનો આધાર ચોક્કસ કહી શકાય એવો નથી.

પાઠ ૬ માં જુદા જુદા મહાસાગરમાં અને જુદા જુદા ખંડને કિનારે આવેલા મોટા મોટા બેટા તપાસાવવાના છે. એ છોકરાંઓ જોશે, બતાવશે, અને તેનાં નામ ગોળા પર (અથવા નકશામાં) વાંચશે એટલે તે સહજ તેમને માદ રહી જશે.

પાઠ ૭ માં જુદા જુદા ખંડના કિનારાની સરખામણી કરાવી તે દરેકનું જુદાપણું કઠાવવાનું છે અને એ જુદાપણાનું કારણ શોધાવવાનું છે. સાર પછી એ જુદાપણાના કારણભૂત કાંઠે આવેલા અખાત, ઉપસાગર, તથા સમુદ્ર તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૮ નો ઉપલા પાઠ સાથે સંબંધ છે; કમકે જે કુદરતી કારણ ને લીધે અખાત, ઉપસાગર, સમુદ્ર બનેલાં છે તેજ કારણને લીધે દ્વીપકલ્પ અને ભૂશિર બનેલાં છે.

પાઠ ૯ માં જુદા જુદા ખંડમાં પર્વતો કેમ-જેમ કે આગ-આવેલા છે તે નક્કી કરાવી દરેકમાં મુખ્ય પર્વતની દાર કઈ છે અને તે ક્યાંથી ક્યાં સુધી જાય છે તે તપાસાવવું. દરેક ખંડમાં એકેક મોટી પર્વતની દાર આવેલી છે, અને તેના પર આખાં ખંડની વાંધણીનો આધાર રહેલો છે. જેમ આપણા શરીરનો બધો આધાર જરડા પર છે તેમ ખંડનો આધાર પણ પર્વતની મુખ્ય દાર પર છે. મુખ્ય દાર પર એશિઆખંડમાં પર્વતની મુખ્ય દાર બહેરિંગની સામુદ્રધુનીમાં આવેલી પૂર્વ ભૂશિર (ઈસ્ટ કેપ) થી શરૂ થાય છે અને માર્મોરાના સમુદ્ર આગળ પુરી થાય છે. આ આખી પર્વતની દાર એક નામથી સર્વ ઠેકાણે ઓળખાતી નથી. સાઇબિરિઆમાં તેમાંના પર્વતોને રેટોનોવોઈ અને વલ્કોનોઈ કહે છે સારે આગળ જતાં ચીન દેશમાં તેને ટિંગન અને ક્વેનતુન, દિદુસ્તાનમાં હિમાલય, અફઘાનીસ્તાનમાં હિંદુકુશ, ઇરાનમાં એલબુર્જ, અને એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં આર્ગિનિઅન અને તોરસ કહે છે. એ પ્રમાણે દેશપરતે પર્વતોનાં નામ બદલાય છે ખરાં, પણ તે બધા એકજ સાંકળના કઠગા છે; એ વાત ખાસ ધિબ્યતા મનમાં ઠસાવવી. એ મુખ્ય

હારમાં ખંડના બધાજ પર્વતો આવી જતા નથી, પણ જે નળે આવી જતા તે થણું કરીને એ મુખ્ય હારના ડાળપાંખડાંજ છે એ વાત પણ તેમના લક્ષ પર લાવવી.

યુરોપખંડમાં પર્વતની હાર ગામ્બોગના સમુદ્રને સામે કાંઠે બાલ્કન પર્વતોથી શરૂ થાય છે અને સાંધી આગળ કાપેચિઅન, મુડીટીસ, અર્ઝ, બોહમિઅન, આલ્પ્સ, જ્યુરા, પિરિનીઝ, અને કેન્ટેબ્રિઅન પર્વતોને માગે ચર્ચ ટ્રિનિટર શિર આગળ રેપિનને પશ્ચિમ નાકે પૂરી થાય છે.

આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં મુખ્ય પર્વતની હાર ઉત્તર છેડાથી દક્ષિણ છેડા મુધી પૂર્વ કાંઠે આવેલી છે; સારે અમેરિકામાં તે પશ્ચિમ કાંઠે આવેલી છે.

એશિયા યુરોપમાં પર્વતની હાર આડી એટલે પૂર્વપશ્ચિમ આવેલી છે સારે આફ્રિકા, અમેરિકા, અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં તે ઊભી એટલે ઉત્તર-દક્ષિણ આવેલી છે એશિયા યુરોપમાં તે દક્ષિણ કાંઠા તરફ વધારે આવેલી છે; સારે આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં પૂર્વ કાંઠા પર અને અમેરિકામાં પશ્ચિમ કાંઠા પર આવેલી છે એશિયા યુરોપમાં પર્વતોના ન્યો ખંડના (સગમગ) મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે સારે બીજા ખંડોમાં તે કાંઠે આવેલો છે.

પાઠ ૧૦ માં ઉપલા પાઠમાં જતાવેલી મુખ્ય પર્વતની હારથી દરેક ખંડના બે મોટા વિભાગ પડી જાય છે અને તેના દાળ સાગસામી દિશામાં હોય છે તે ગોળા પર દરેક ખંડની જૂતળ રચના તપાસાવી કદાવવાનું છે. એશિયા અને યુરોપના ઢોળાવ ઉત્તરદક્ષિણ છે. (લાંબો ઢોળાવ ઉત્તર તરફ અને ટુંકો દક્ષિણ તરફ); સારે આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા, અને અમેરિકાના પૂર્વપશ્ચિમ છે. આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયાનો પૂર્વ ઢોળાવ ટુંકો અને પશ્ચિમ લાંબો છે સારે અમેરિકામાં એથી ઉલટું છે, પૂર્વ ઢોળાવ લાંબો અને પશ્ચિમનો ટુંકો.

આ પ્રમાણે દરેક ખંડના બે બે વિભાગ એટલે પાંચે ખંડ અથવા આખી પૃથ્વીની સપાટીના દશ વિભાગ પડેલા છે એ ઢોળાવોની ઉપલી કોરો જ્યાં મળે છે તે જામીન અથવા ખંડ છે, અને જ્યાં નીચલી કોરો મળે છે તે પાણી ભગઈ મહાસાગરો અનેલા છે.

પાઠ ૧૧ માં ઢોળાવોની દિશા પરથી દરેક ખંડની મુખ્ય નદીઓ

ની દિશા કઢાવવી; અને દરેક નદીનો આધાર તેના પાત્ર (એટલે સામ-સામે કોઈ આવેલા જે પ્રદેશોનું પાણી તેમાં ખાલી થતું હોય તે) પર રહેલો છે, તે પરથી દરેક ઢોળાવ આવાં નદીપાત્રનો એટલે નાના સંખ્યાત્મક ઢોળાવોનો બનેલો છે એ ધ્યાનમાં લાવતું દરેક મુખ્ય ઢોળાવ પર જેટલી નદીઓ હાય તેટલાજ નદીપાત્ર હોવાં જોઈએ.

સાર પછી દરેક ઢોળાવ પર આવેલી નદીનો પ્રવાહ મૂળથી મુખ સુધી બતાવવા કહેવું, અને પુનરાવર્તન માટે દરેક મહાસાગર અથવા મોટા સમુદ્રમાં પગ્નારી નદીઓ પૂછવી.

છોકરાઓ પહેલે સવાલે જવાબ ન દઈ શકે તો તેથી અધીરા બની શિક્ષકે પોતે હકીકત કહી દેવાની નથી; પણ તેઓનો વખત આપી સવાલ ફરતીને જૂઠી, તથા ગોળો બરાબર ધ્યાનપૂર્વક તપાસી જોવડાવી અસ જવાબ કઢાવવાના છે. આમ થશે તો શિક્ષણ દુર્બલત્વ નીવડશે એવી આશા છે.

આ પાઠો વિષયની શરૂઆત કરતી વખતે જેટલા ઉપયોગી થઈ પડશે તેટલાજ વરસ આખરે થયલા કામનું પુનરાવર્તન કરાવતી વખતે પણ થઈ પડશે, માટે તે માટે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો.

મરી.

મસાલા તરીકે વપરાતી વસ્તુઓમાં સૌથી પહેલી માણસ જાતના જાણવામાં આવેલી વસ્તુ એ મરી છે. પ્રથમ ત્રાવણકોર અને મલબારનાં જંગલોમાં કાળાં મરીનાં વેલા જંગલી અવસ્થામાં ઊગતા જાણવામાં આવ્યા હતાં તે જાતના, મુગાના, બોનિઓ, સિઆમ, મલાયા, ફિલિપ્પાઈન્સ અને ટાપુઓમાં ફેલાયા. તેનો વાપર ઘણા જુના વખતથી યુરોપમાં પણ થતો જાણાયેલો છે. ઇ. સ. ૪૧૫ માં ગ્રોટસ લોકના એલેરિક (Alaric) નામે રાજાએ રોમ નાથે સલાહ કરતાં તેની પાસેથી ૩૦૦૦ રતમ મરી ખેંડણી તરીકે લીધાં હતા. ઇ. સ. ૧૧૦૧ માં અતેષ્ઠોએ સીઝેરિયા જ્યાં પછી ફ્રેંચ લશ્કરી સિપાઈને, જે રતલ મરી ઈનામ તરીકે રહેત્યા હતાં. હાલમાં મરીનું વાવેતર મરમ મુલકોમાં ઘણું ઢેકાયેલું થાય છે.

મરી એ જાતનાં થાય છે, (૧) કાળાં અને (૨) ઘોળાં. કાળાં મરીનું વાવેતર એ રીતે કરે છે. (૧) દાણા વાવે છે અને (૨) વાવેલા મરીના છોડના ઉપરના શાગ કાપી લઈ પોચી જમીનમાં છેટે છેટે રોપે છે અને તરત પાણી પાય છે. એ ઋતુમાં મરીનું વાવેતર કરે છે. કેટલાક જૂન માસમાં વરસાદ થયા પછી વાવે છે અને કેટલાક ડીસેમ્બર આખરે વાવે છે. તાપના દિવસોમાં દર ત્રીજે દિવસે પાણી પાય છે.

મરીના વેલા ૧૨ થી ૩૦ ફૂટ સુધી લાંબા થાય છે. તેનાં પાંદડાં લંબગોળ હોઈ છેડે અણીદાર હોય છે. ઉપર હાથ ફેરવી જોતાં તે સુંવાળાં લાગે છે. પાંદડાંની સામે ૩ થી ૬ ઈંચ લંબાઈનું કણસલું આવે છે. દરેક કણસલા પર ૨૦ થી ૫૦ સુધી વટાણા જેવડા મરીના દાણા આવે છે. જુવારની પેઠે મરીનાં કણસલાં બરાવાદાર હોતાં નથી. પ્રથમ દાણાને રંગ લીલો હોય છે તે બદલાઈને લાલાશ પડતો થવા માંડે છે. એટલે પાક તૈયાર થયો ગણાય છે. દાણા લાલ થયા પછી જો કણસલાં કાપી લેવામાં ન આવે તો મરીની તિખાશ ધટી જાય છે અને પાક હલકો ગણાય છે. કણસલાં કાપી લઈ સાદીઓ પર તડકે સુકવવાં પડે છે. સુકાયા પછી તેને હાથે મસળીને અગર પગે કચરીને સુપડાં વતી ઝાટકી દાણા જુદા પાડે છે. મરીની ઉપરની છાલ સુકાયા પછી કાળા અને કરચલી વાળી થઈ જાય છે.

મરીના વેલાને છાંયો વધારે માફક આવે છે, તેથી ખેતરમાં ઝાડ ઉછેરી તેના થડની પાસે મરી વાવે છે. વેલા થડનો ટેકો લઈ ઝાડ પર ચઢે છે. કેટલીક વખત વાંસના ટેકા મૂકીને તે પર પણ વેલા ચઢાવે છે. વેલા ઉગ્યા પછી તેને વખતો વખત ઉપરથી કાપવાથી ઉગાવો વધતો જાય છે. વાંપ્યા પછી ઘણું ભાગે ચોથે વર્ષે ફળ આવવા માડે છે. બાર વર્ષ સુધી દૂર વર્ષ એ સારા પાક ઉતરે છે. મરીને ઝાડનાં પાંદડાં અને ગાયના છાણું ખાતર વધારે માફક આવે છે. રોપેલાં મરીને ફક્ત સાત આઠ વર્ષ સુધીજ સારો પાક આવે છે; પરંતુ તે જમીન જાતનાં હોઈ પાકમાં પણ વધારે ઉતરે છે.

ઘોળાં મરી—કાળાં મરીને છોડ પરથી લીધા પછી ત્રણ ચાર

દિવસ સુધી એક ઝોરડીમાં મરી ચૂકે છે, પણ તેને મસળા નાખવાથી તે પરનાં કાળાં છોડાં તથા થોડો ગર ખરી પડે છે, એટલે તેનો રંગ ધોળો જણાય છે. કેટલીક વખત સુકાં કાળાં મરી પાણીમાં બોળી તેને મસળાને ધોળાં મરી બનાવે છે. આવી રીતે તૈયાર કરેલાં ધોળાં મરીનો રંગ કંઈક જુરાસ પડતો હોય છે. તદ્દન સફેદ કરવાં હોય તો ક્યોરિન ગ્લાસ વાપરે છે. રીટો^૨બેટમાં ધોળાં મરી ધણું સારું થાય છે, રેલીય-રીમાં પણ ધોળાં મરી બનાવે છે. સને ૧૮૮૭ માં સીંગાપોરથી ૬૪ લાખ રત્ન ધોળાં મરી બહાર ખાતે ગયાં હતાં.

મરીની અંદર એક ખતનો રાગ જેવો પદાર્થ અને ઊંડી જાય એવું (Volatilit)તેલ હોય છે. આ તેલને લીધે મરીમાં વાસ આવે છે. મરીની તિખાસ પણ આ તેલ પર આધાર રાખે છે. બનાવટમાં તે ટપ્-ન્ટાઇન તેલને ધણું મળતું છે. અંદરના કરતાં ઉપરના ગરમાં આ તેલ વધારે હોય છે. કાળાં મરીમાં ૧.૬ ટકાથી ૨.૨ ટકા જેટલું આ તેલ હોય છે. ધોળાં મરીમાં તે ધણું ઓછું હોવાથી તેમાં તિખાસ અને ઝમ-ઝમાટ ઓછાં લાગે છે.

મરીનો ઉપયોગ—તિખાસના ગુણને લીધે ગરમ મસાલા તરીકે મરી વપરાય છે. સંસ્કૃત લેખકો પણ લખે છે કે મરી એ વાયુ હણનાર ઔષધ છે. હંમેશા સધારમાં થી સાથે મરીના બેચાર દાણા ગળવાથી ફાવશે યાય છે. તે પાચનશક્તિ વધારે છે. આંતરીના તાવ વખતે મરી દવા તરીકે વપરાય છે. ગાંઠ પર તાલ પડી હોય ત્યારે અને બીજા આ-મડીના રોગ પર મરી વાટીને બીજી દવા સાથે મેળવી દરદવાળા ભાગ પર તેનો લેપ કરવામાં આવે છે. ફારસી લેખકો મરીને રેચક અને ગુમકું વિખેરી નાખનાર ગુણવાળાં વર્ણવે છે. લકવાના રોગ વખતે તેમજ સં-ધીવા પર મરી દુખતા ભાગ પર ચોપડવામાં આવે છે. દાંતનું મંજન બનાવવામાં મરી વપરાય છે. તે મૂત્રરેચક તથા શરીરને શક્તિ આપનાર પદાર્થ ગણાય છે. એંડી સાથે કરડ્યો હોય ત્યારે દરદીને મરી ખવડાવવાથી એરની અસુર કેષક ઓછી થઈ તે બેભાન ન થતાં સાક્ષાત્ રહે છે. કો-લેરા લાગુ થયો હોય, મહર આવતાં હોય અગર થેન રહેતું હોય ત્યારે મરી ખાવાથી દરદી સાક્ષાત્ રહે છે. મરી ચરદના તાવ અટકાવવામાં

મદદ કરે છે. ગળામાં ચોરીઆ થયા હોય ત્યારે મરી વાટીને બહારના ભાગ પર લગાવવાથી ફાયદો થાય છે. શરદીથી માથું દુખતું હોય ત્યારે મરી અગર તેના વેલાનું મૂળીયું ધરીને કપાળ પર લગાવવામાં આવે છે. દાદર પર મરીનું તેલ ચોપડવાથી ધ્રુણુ ગુણુ થાય છે. ચાવીને થોડાં મરી ખાધાથી ફાયદો થાય છે, પણ તિખાશને લીધે વધારે ખાવાથી અકળામણુ થાય છે અને મોંમાંથી લાળ નીકળે છે.

જુદે જુદે ઠંકાણે થતો મરીનો પાક.

સુમાત્રાનો મરીનો પાક ધણો વખણાય છે તેથી ત્યાંના વાવેતરની રીત જાણવાની જરૂર છે. જમીન ખેડી પ્રથમ તેમાં ભાત વાવે છે. ભાતનો પાક લીધા પછી ઓકટોળર માસમા મરીના કાપેલા છોડ પાંચપાચ ફુટને અંતરે રોપે છે. વર્ષ કે દોઢ વર્ષની અંદર મરીના વેલાના છેલ્લા બે ચાર કુમળા ફણુમા બહાર રાખી બાકીનો બધો ભાગ માટીથી દાટી દે છે. આમ કર્યા પછી બીજેજ વર્ષે છોડને ફુલ અને ફળ આવે છે. દર વર્ષે બે પાક લે છે, એક જુનમાં અને બીજો જાન્યુઆરીમાં. બીજો પાક સાધારણ રીતે હલકી જાતનો હોય છે.

મકાસ ઇલાકાના દક્ષિણ ભાગમાં મરી ઊછેરવાની રીત ઉપરની રીત કરતાં ધણી જુદી છે. જુન માસની શરૂઆતમાં વરસાદ થયા પછી મરીના વેલાની ડુબો લીની જમીનમાં ખોસવા માટે કાપી લે છે. જે જાડનાં થડ ખરબચડાં હોય છે તેની આસપાસની જમીન ખોચી કરી તેમાં ડુબો રોપી તરત પાણી પાચ છે. ડુખનો ઉપરનો ભાગ જાડના થડને અડકાડી રાખે છે, તેથી જેમ જેમ પેલો વધતો જાય છે તેમ તેમ તે થડ પર ચઢતો જાય છે. વેલાની આસપાસથી નકામું જોગેલું ઘાસ વખતો વખત કાઢી નાખે છે. ધણીમાં ધણો ૨૦ થી ૩૦ ફુટ સુધી વેલો વધે છે. ત્રણ વર્ષમાં તેને કણસલાં આવે છે. સારી જમીન હોય તો દરેક પાદડા સામે એકેક કણસલું અને દરેક કણસલામાં ૨૦ થી ૫૦ સુધી દાણા આવે છે. ત્રણથી સ્મૃત વર્ષ સુધી પાક વધતો જાય છે, અને મરીના દાણા પણ બરાઉ થતા જાય છે. સાર પછી બીજા ચાર વર્ષ સુધી પાકની રિયતિ સામાન્ય રહે છે; પણ બારમા વર્ષથી પાક નબળો થઈ જાય છે. પછી બે ત્રણ વર્ષે વેલા કાઢી નાખી તેજ ક્યારામાં નવા રોપ નાખે છે.

મુંબઈ ઈલાકામાં ફક્ત કાનડામાં મરીનો પાક થાય છે. સન ૧૮૮૮-માં તે જિલ્લામાં ૧,૦૯૬ એકર જમીનમાં મરીનું વાવેતર થયું હતું. અહીં, પણ મદ્રાસ ઈલાકાની પેઠે ડુબોજ રાપે છે, આસરે જે કુટ લાંબી રૂબ કાપી ૭ ઇંચ ઊંડાઈએ જમીનમાં રાપી તરતજ પાણી પાય છે. સન ૧૮૨૫ માં મલબારમાં ૧૦,૦૦૦ મણુ અને ત્રાવણકોરના પહાડી મુલકમાં તેટલાંજ એટલે ૫,૦૦૦ ખાંડી મરી પાક્યાં હતાં.

વેપાર—લણુજ જૂના વખતથી હિંદ અને યુરોપ વચ્ચે મરીનો વેપાર ચાલતો જણવામાં છે. મરીના વેપારને લીધેજ વેતીસ અને જુનોઆ વગેરે બંદરો આબાદ થયાં હતાં. ઇ. સ. ૧૧૮ માં મલબાર કાંઠે બેરેક (Barack) નામે બંદર હતું લાંબી પુષ્કળ મરી યુરોપમાં ચઢાવવામાં આવતાં. ઇંગ્લંડમાં મરીના વેપારની શરૂઆત દશમા સૈકાથી થઈ. શરૂઆતમાં મરીની આયાત પર સખત કર નાખવામાં આવ્યો હતો. ઇ. સ. હજાર પછી આચરે પાંચસો વર્ષ સુધી મરીનો ભાવ બહુ સખત રહ્યો. આજ કારણને લીધે પોર્ટુગીઝ લોકોએ હિંદનો માર્ગ શોધી કાઢી તેની સાથે મરીનો વેપાર શરૂ કરવાનું ધાર્યું. પંદરમા સૈકા સુધી એક શેર મરી તો રાજા રજવાડાને બેટ મૂકતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં કેપ ઓવર શુક હોપનો રસ્તો દ્વાય લાગ્યા પછી મલબ આફ્રિકેસેગોમાં મરીનું વાવેતર અને વેપાર વધતો ગયો. અઢારમા સૈકા સુધી પોર્ટુગીઝોએ મરીનો વેપાર એકલે હાથે કર્યો. પંદરમા સૈકામાં યુરોપમાં મરીનો ભાવ ૮ શિલિંગે રતલનો હતો, પણ સાર પછી ઘટીને સત્તરમા સૈકામાં પાંચ શિલિંગે રતલ થયો. અઢારમા સૈકામાં તે ભાવ ઘટીને બે શિલિંગ થઈ ગયો.

પીનાંગ, રીડા અને સોંગાપોર પાસે જહોરમાં મરીનો પાક ધણોજ થાય છે. પીનાંગમાં બધા પાકનો લગભગ અર્ધ ભાગ મરીજ ચામ છે. સોંગાપોર એ મરીના વેપારનું મુખ્ય મથક છે. લાંબી વધારેમાં વધારે મરી ગ્રેટબ્રિટન ચઢે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં અહીંથી ઇંગ્લંડ ખાતે ૨૧,૧૮૦,૦૦૦ રતલ ૩૮૫,૦૦૦ પાંડની કિંમતનાં ગયાં હતાં. તે મરી પૈકી ૧૨,૯૦૦,૦૦૦ રતલ મરી લાંબી જુદા જુદા રૂપમાં જર્મની, ઇટલી રશિયા, હોલંડ, સ્પેઈન વગેરે દેશોમાં મોકલવામાં આવ્યાં હતાં.

હિંદુસ્તાનમાં મલબાર, ટેલીચરી અને કાચીન એ મરીના વેપારનાં મુખ્ય સ્થળ ગણાતાં. ગયા સૈકાથી મલબારનો મરીનો વેપાર ધટતો ગયો અને મલય આર્કાપેલેગોનો વધતો ગયો. સુમાત્રાનો મરીનો પાક પશ્ચિમ ઉત્તમ દોવાથી સાંધી મધ્યાં મરી બહાર જાય છે- મીલબર્ન કહે છે કે સન ૧૮૨૯ માં સુમાત્રામાં ૨૨૪,૦૦૦,૦૦ રતલ, મલાયા દ્વીપકલ્પમાં ૩૬,૦૦૦,૦૦ રતલ, સિઆમમાં ૮૦,૦૦૦,૦૦ રતલ; બોર્નિઓમાં ૨૭,૦૦૦,૦૦ રતલ અને હિન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ કાંઠા પર ૪૦,૦૦૦,૦૦ રતલ મરી પાક્યાં હતાં. આ આંકડા પરથી જણાય છે કે હિંદમાં મરીનો પાક સુમાત્રા સાથે સરખાવતાં ધણેજ ઓછો છે.

ઈંગ્લેંડ ખાતે સન ૧૮૭૨ માં ૨૭,૬૦૦,૦૦૦ રતલ મરીની આયાત થઈ હતી તે પૈકી ૨૫,૦૦૦,૦૦ રતલ ઈસ્ટ ઈન્ડીઝ ટાપુઓમાંથી અને ૨૬,૦૦૦,૦૦ રતલ હિંદમાંથી ગયાં હતાં. સન ૧૮૮૯માં ૨૮,૬૦૦,૦૦૦ રતલ મરી ઈંગ્લેંડ ખાતે ચડ્યાં તેમાંથી ૨૮,૦૦૦,૦૦૦ રતલ ઈસ્ટ ઈન્ડીઝ ટાપુઓમાંથી અને બાકીનાં હિંદમાંથી ગયાં હતાં. યુરોપ સિવાય ઈજિપ્ટ, ઍબિસિનિઆ, નાતાલ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વગેરે ઠેકાણે પણ અહીંથી મરી ચડે છે. હિંદમાંથી મરીની નિકાશ પરદેશ ખાતે થાય છે તેમ પરદેશમાંથી અહીં તેની આયાત પણ થાય છે. સન ૧૮૯૦માં ૫૭,૦૦૦,૦૦ રતલ મરી મલય આર્કાપેલેગોમાંથી અહીં આબ્યાં હતાં. આ સિવાય સિમોન, આંજીબાર વગેરે ઠેકાણેથી પણ અહીં જૂન મરી આવે છે.

વાયનમાળાના ખુલાસા.*

બીજી ચોપડી.

પાઠ ૧.

અધમધલું—ફુલની ખુશબોતું બહેક બહેક ચર્મ રહેવું. . .

પાધર—પાદર; ગામના ઝાંપા બહારની જગા—જ્યાં દોર, વગેરે ચરે છે તે.

ઘોર—ખીક લાગે તેવું.

* બાળપોથીથી માંડી પહેલી ચોપડીના ૨૬ માં પાઠ સુધીના ખુલાસા લખનાર મિ. અમીધર રણછોડજી દેશાઈ.

પાઠ ૨.

વન—વને—વનમાં.

અંદ્ર.....ગાયું—સૂર્યના ધણા તેજને લીધે.

ચોર.....ખોળે—સવાર પડવાથી પકડાઈ જવાની ખીકને લીધે ચોર સંતાઈ જવાતું કરે છે. જ્યારે સૂર્યના તેજને લીધે પદાર્થ માત્ર સુશોભિત દેખાવા લાગે છે, અને પ્રાણી, વગેરે આનંદી અને ઉત્સાહી જણાય છે, સારે તેજ પ્રકાશની, કાળા રાત્રિએ કાળાં કૃત્યો કરનારા ચોર ઉપર કંઈક જુદીજ અસર થાય છે; એટલે કે ચોરના મોં કાળા પડી ગએલાં અને નિરુત્સાહી જણાય છે.

મુઠ્ઠાં—મૈત્રા ઉપરથી; મૈત્રાનો અર્થ દોરનાર કે મદદ કરનાર થાય છે. દોરુઓ પોતાના ધર્મચરુને મુઠ્ઠાંજ કહે છે. મરજીદમાં જે મુઠ્ઠાં બાંગ પોકારે છે, તે મુઠ્ઠાં, મરજીદની દેખરેખ રાખવા, વગેરેનું કામ કરે છે.

બાંગ—શુભ પાડીને નિમાજ પઢવી તે, અથવા નિમાજ પઢવાને માટે શુભ પાડવી તે.

પંખેરૂ—પક્ષી.

તૂલ—અનાજ.

મગન—મગ—પ્રસન્ન.

પાઠ ૩.

ઉતરાણુ—ઉતરાયણુ; ઉત્તર+અયન=ઉત્તર તરફ જતું તે. સૂર્ય અથવા બીજા કોઈ તારાનું ઉત્તર તરફ જે જતું તે. મહરરાત્રિ-સંક્રાન્તિમાં આવ્યા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જતું થાય છે તે, ઉત્તરાયણ પોપ માસમાં બેસે છે, અને ૭ મહિના સુધી રહે છે.

ખુળેવ—આવણુ સુદ પુનેમ આ દહાડે મંમુદને પૂજન કરી ફૂલ નાળિયેર અર્પણ કરવામાં આવે છે; આ દિવસ પછી દરિયામાં વહાણ ફરવા શરૂ થાય છે, આદિજો નનોધ બદલે છે, અને તેઓ યજમાનને રાખડી બાંધે છે.

દરોરા—આસો સુદ દશમનો તહેવાર. આ દિવસે શ્રી રામચંદ્રજી રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા સંચર્યા હતા. આ દિવસે ખુદાવતાર

થયો. ચંડિકા દેવીએ આજ દિવસે મહિષાસુરનો વધ કરી જય મેળવ્યો હતો. આ દિવસે રાજસ્થાનમાં સવારી નીકળે છે, અને પાડાળકરોનો વધ થાય છે, તેમ અશ્વશસ્ત્રની પૂજા થાય છે, લોક ગામ બહાર જઈ શ્રીમંત્ર પૂજન કરે છે, અને નવાં ધાન્યને જુએ છે. આ શુભ દિવસે બાળકોને નિશાળે બેસાડવામાં આવે છે, અને વહુઓ માસરે રહેતી થાય છે, એટલે કે તેને આણું વળાવવામાં આવે છે.

પાઠ ૪.

ગોકુળ આઠમ—ગોકુલ + અષ્ટમી; આવશ્ય વદ આઠમ. પ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની જન્મતિથિ.

ખરદાદી—સંધાડિઓ; સંધાડા (ખરદ) હપર ધાટ ઉતારનાર; દાંતનાં રમઠડાં, ખાટલાના પાપા, વગેરે ઉતારનાર.

કોચ—આ શબ્દ ઇંગ્રેજ ભાષામાંથી શુજરાતીમાં ઉતરી આવ્યો છે. ગામડાના વિદ્યાર્થીઓને ચિત્રદ્વારા કે નાના કાચના કે લાકડાના નમુનાદ્વારા કોચનો ખ્યાલ આપવો.

સરૈયો—સુગન્ધી વેચનારો—અત્તર, ગુલાબજળ, ધૂપ, વગેરે વેચનારો. લાલ સુગન્ધીદાર પદાર્થ વેચનારને સરૈયો કહેવાનો રિવાજ છે, અને એસડિયાં વેચનાર ગાંધી કહેવાય છે; પણ ગાંધી એ ગાંધિક શબ્દનો અપભ્રંશ છે. ગાંધિક = સુગન્ધીદાર પદાર્થ વેચનાર.

ગાન્ધિકો લેક્ષકેડપિ સ્યાત્સુગંધિવ્યવહારિણિ, (મેદિની). સર્વું શબ્દ સામાન્ય વેપારીનો વાચક છે.

સર્જુર્ષણિજિ વિણ્ણિ, (મેદિની). યજ્ઞયોઃ સાવર્ણ્ય = ય નો જ અને જ નો ય થાય છે; જમ—વાત્રા = જાત્રા. જુગંગ, = જુલંગ, આ નિયમ વડે સર્જું તું સર્વું થઈ પછી સર્વુ બની સરૈયો થયું દર્શો. (પ્ર. રા. પં.)

વળી.....કરતા દુતા—મેળામાં માણસો તેમજ ગાડીપોડાની એટલી બધી બીડ હોય છે કે બંદોબસ્ત રાખવા સિપાઈઓ, વગેરે ફરતા રહે છે.

પાઠ ૬.

તેઓ.....હતાં—તેઓ પૈસે ટકે સુખી હતાં.

વધાર્ધ—વધમણી—શુભ સમાચાર.

ઓવારણાં—આ શબ્દને બદલે દુખણાં, મીઠાં, વગેરે શબ્દો જુદે જુદે સ્થળે વપરાય છે.

પોળ—મોટાં શહેરોમાં રહેનારાં છોકરાંને પોળનો ખ્યાલ હોય છે, પરંતુ નાનાં શહેર કે ગામડાંમાં રહેનારા વિદ્યાર્થીઓને પોળનો ખ્યાલ હોતો નથી. મોટાં શહેરોની મોટી પોળો એવડી હોય છે કે તેમાં એક બે નાનાં ગામડાંનો સમાવેશ થઈ જાય. નાના શહેરમાં જેમ એક શેરીમાં બીજી અને બીજીમાં ત્રીજી શેરી હોય છે, તેમ મોટાં શહેરોની પોળોમાં એક પોળની અંદર બીજી નાની નાની પોળો હોય છે. પોળને દેવા ઉધાડવાને માટે બારણાં પથ્થુ હોય છે. ચોટું—(ચતુર્ધાટ) જ્યાં ચાર રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવો બજારનો ભાગ, અથવા બજાર.

વલે—દશા—હુંગાહાલ.

ખો—આદત—ટેવ.

પાઠ ૭.

લવારાં—બકરીનાં બચ્ચાં.

ગાડરાં—ઘેટાંનાં બચ્ચાં.

નીરવું—આગળ મૂકવું; નાખવું.

ઝોક—ગામને પાદરે અથવા ગામમાં બરવાડો બકરાંઘેટાંને જે વાડામાં રાખે છે તે.

પાઠ ૮.

ખોટ—ખખોલ.

પાઠ ૯.

મૂકમું—કર્તા 'માએ.'

પાઠ ૧૦.

ધાટ—પુકિત—ઉપાધ—રીત.

ભીંટયો—હોંસધી સાદસ કામ કરવા ગયો.

ખોડા અક્ષર   હ્રસ્વ અક્ષર   દીર્ઘ અક્ષર   દીર્ઘતર   દીર્ઘતમ
(વિશેષ લાંબો ઉચ્ચાર
ઉચ્ચાર)

ક	ક	કા	કા	કા
કુ	લઘુ	ગુરુ	પ્લુત	પ્લુત
		૩	૩	૩૩

અર્ધ માત્રા   એક માત્રા   બે માત્રા   ત્રણ માત્રા   ચાર માત્રા

પ્લુત જ્યારે ત્રણ માત્રા સુધીમાં હોય છે ત્યારે તેનાં તેમજ જ્યારે ચાર માત્રા સુધીમાં હોય છે ત્યારે તેનાં મુખ્ય સ્વરૂપો નીચે મુજબ વિસ્તારી દેખાડવામાં આવે છે.

પ્લુત માત્રા ૩

પ્લુત માત્રા ૪

૧					
૩				૩૩	
૩				૩ ૩	
૩			૩		
			૩		
			૩		

ગાતી વખત પ્લુતની કીમત જેવી રીતે યોજવામાં આવી હશે તે પ્રમાણે ચિહ્નોથી તે દબ દેખાડવામાં આવશે. કારણ કેટલીક જગોએ ક્ર-ક્રત પ્લુત ઉચ્ચાર એકજ ગીત સ્વર ઉપર સ્થિર રહે છે જેમકે બાળ-પોથીમાંની “ તારા ” માંનો ન્હાય શબ્દ ૩૩ ચાર માત્રાથી એકજ અવાજે બોલાય છે તેમ જણાશે અને એજ બાળપોથીમાંહેની “ ચાસો લોકોને ” એ ગીતના આપણે (૨) શબ્દનો જે ઉચ્ચાર પ્લુત છે. તેને જો ન્હાય ની માફક એકજ રૂપ આપીએ તો ગીતનો આનંદ રહેતો નથી; તેથી તેનું સ્વરૂપ બદલવું જોઈએ અને તેને “ ૩ | | ” ચિહ્નથી ગાતી વખત શોભાવી શકાશે. આવાં કારણોને લીધે પ્લુત ઉચ્ચાર જે પ્રમાણમાં ગાનમાં વેહેવાયો હશે, તેવાં ચિહ્નોથી તે બતાવવામાં આવશે. ઉપર કહી ગયા તેટલા માત્ર નમુનાઓ છે.

વ્રતથી પણ સૂક્ષ્મ કાળ હોય છે તેને અત્યુક્ત કહીએ છીએ. તે દ્રુત.

નો. પણ અર્ધ સમય બતાવે છે. પરંતુ તે શિષ્યોની શક્તિ પર ધ્યાન રાખી હાલ અહીં બતાવેલ નથી.

યુરોપખંડમાંહેનાં રાજ્યોમાં ઇટલી દેશની સંગીતકૃતિજ્ઞતા ધણા વર્ષોથી પ્રેસિદ્ધ છે. ત્યાંથી વિસ્તાર પામીને સંગીતલેખનપદ્ધતિ તમામ દેશોમાં એક સરખી માન્ય થઈ અને કાયમ ગણાઈ છે, તેમાં પશુ તાલ, લય, સ્વરરચના વગેરે બતાવવાના નિયમો છે. તેને અનુસરીને દરેક દેશમાંહેના સંગીત જ્ઞાનુનારાઓ તે દબચી લખાએલું ગીત તુર્ત પારી શકે છે તે ઉપજ્ઞાની પણ શકે છે. આ લેખનપદ્ધતિમાં પણ ઉચ્ચારશૈલી ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે, તેમજ તાલલય પર ધ્યાન રાખી યોજના કરવામાં આવે છે. આપણે જોને લઘુ અક્ષરના માપથી જોલીએ હોએ તેને તે પદ્ધતિમાં તેજ રીતે દર્શાવાય છે, એટલે કે ચિહ્ન “ | ”. પશ્ચિમ દેશોમાં પણ તેવું તેજ કાયમ છે અને તેને ક્રોચેટ Crotchet કહે છે. આ ચિહ્ન સંસ્કૃત નાગરિક અને લઘુમાપ કદખી તેના ઉપરથી તેનીજ લીટી દાખલ કરેલ છે તેમ જાણે છે. દ્વિત્વ ચિહ્ન પણ તેવુંને તેવુંજ રાખેલ છે. માત્ર વલણ ઉલટું છે. આપણે દ્વિત્વ ચિહ્ન અક્ષરની નીચે તિરછું છે તેને જદલે તે પદ્ધતિમાં તિરછું પણ ઉપર જતું દેખાડેલ છે. એટલે કે લઘુ અક્ષરનો એક ભાગ બેભાગ એની ધારણાથી પ્રદર્શિત કરેલ છે. જેમકે તેના નમુનાઓ.

લઘુ “ | ” = Crotchet “ | ”

દ્વિ “ ~ ” = Quaver “ ~ ”

અનુદ્વિ “ ≈ ” = Semiquaver

પ્લુત “ ≡ ” = Semibreve ○

પ્લુતમાં જે ગુરુએ છે તેને જે આશુનો આકાર આપીએ તો તે અંગ્રેજી આદની સંખ્યા જેવો થાય છે એટલે કે સંજોગ ૪ પણ ઉભી રિધતિમાં છે, તેનો ખીલો નમુનો ઉપજ્ઞાની ઉપર પ્રમાણે આગ સંજોગનું સ્વરૂપ આકારાયું છે. યુરોપખંડના આર્યો અને હિંદુસ્તાનના આર્યો દબરે વર્ષોથી રિખુટા પડેલા છે. જાણાઓ પણ જુદી છે તેમ જનાં પણ સંગીતસ્વરૂપે ઐતિહાસિક એકમ કેટલે દરજ્જે સમાવાઈ રહ્યાં છે તે જાણી સાનેદાર્ય થયા સિવાય રહેતો નથી.

ભાષાવતાર.

(આશુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૧૫૦ થી.)

ઉદાહરણો.

ઉપરિ=ઉપર્ય	ગાલિ=ગાલ્ય	મણિ=મણ્ય	પરાસિ=પરાસ
૧૨૪	૧૨૩ ૧૦૩		
કટિ=કડ્ય ૬૩	ગિરિ=ગિર	ગ્રીણિ=ગ્રણ્ય	વગેરે ધણા છે.
૬૩ ૧૨૪૩	૧૯, ૧૨૩		
ગતિ=ગત્ય	જાતિ=જાત્ય	ઘાઢિ=ઘાડ્ય	
૧૨૩	૧૨૩	૧૨૩	

આમાં ગિર અને પરાસમાં ય નથી ભળતો એ પણ જોવાનું છે.
૧૯ ગણુ ૧૯ મો—નિયમ—અનંત ધ્રુવ હ નો અ યાય છે.

આ નિયમ પણ સરલોચ્યાર માટે થયો જણાય છે. તે પ્રાકૃતમાં પણ છે. જે-
મકે. સં. પ્રા. જુ. ગુ. ચા. ગુ. સં. પ્રા. જુ. ગુ. ચા. ગુ.
ચિરૂપઃ ચરૂષો=ચરૂવો વરૂવો હરિતકી=હરડધ. હરડધ. હરડે.

ઉદાહરણો.

કાર્તિક=કાર્ત્યક	ગિરિનાર=ગપરનાર	તિથિ=તથ્ય	લિખિત=લખત
૯૯૯ ૧૨૩	૧૨૩	૨૩ ૧૨૩	
કિલકિલ=કલકલ	ચિંતા=ચંતા	દક્ષિણ=દક્ષણ	ધણાદિ
ગણિકા=ગણ્યકા	તિલ=સલ	દાઢિમ=દાડ્યમ	ધણા છે.
૧૨૩	૧૨૨		

૨૦ ગણુ ૨૦ મો—નિયમ અત્ય દીર્ઘ હ નો અ યાય છે.

આ નિયમનાં ઉદાહરણો પ્રાકૃત કે જૂની ગુજરાતી પર્વતમાં જણા-
તાં નથી. તે પણ સરલોચ્યાર માટે જણાય છે. આમાં પણ હ નો સં-
પ્રસારણ ય બોલાય છે પણ તે એકદેશિક હોવાથી લખ્યો નથી.

ઉદાહરણો.

ગર્મિણી=ગામણ્ય	ધૂલો=ધૂલણ્ય	રોહિણી=રોહણ્ય	ચુંડી=ચુંડ
૧૯ ૧૨૩		૧૯	
હહુંદરી=હહુંદર	નાઢી=નાડ્ય	લહરી=લહેર	ધણાદિ ધણા છે.
૨૩			

તરવારી=તરવાર   નારી=નાર્ય   શાલી=શાલ્ય

૧૦૪

૨૧ ગણ ૨૧ મો—નિયમ-હ્રસ્વ ઇ નો ણ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતભાષાનો પ્રુદ્ધનો છે અને તે ગુણના નામથી પ્રખ્યાત છે તે પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

ફન=એન   વિરાગી=વેશગી   વિષ્ટિ=વેડ   ધસાદિ
કિંચુકં=કેસુચ=કેસુહું   દ્વિ=બે ૮૪   સન્નિપાત=સનેપાત   કિમુ=કેમ

૧૦૮ ૧૨૪

૧૨૫

વિંતિરી=તેતર   વિતસ્તિ=હેત   હિમાચલ=હેમાચલ ધસાદિ

૨૮ ૧૯ ૧૨૬

૧૦૭

૨૨ ગણ ૨૨ મો નિયમ અંસ ડ નો અ થાય છે.

આ નિયમ પણ સરસૌઆર માટે થયો છે.

ઉદાહરણો.

અગુરુ=અગર   કિમુ=કેમ   મધુ=મધ   રાહુ=રાહ

૨૭

૭ ૨૧

કુરુ=કર્ય   ચટુ=ચટ   શિલાજનુ=શિલાજીત ધસાદિ ધણા છે

૧૨૭

કમંડલુ=કમંડલ   તનુ=તન   હિંગુ=હીંગ

૧૩૦

૨૩ ગણ મો—નિયમ અનંસ ડ નો અ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અવગુણ=અવગણ   કુંડ=કંડ   ઉચ્છીર્ણ=અશીર્ણ

૧૩૧

ઉત્સુર=અસુર   ગુગુલ=ગૂગલ   કુપુત્ર=કપૂત   ધસાદિ

૧૨૬

૧૨૭

ઉપવાસ=અપવાસ   ગુણ=ગણ   સુપૂત્ર=સપૂત

અપાસ ૧૨૬

૨૪ ગણ ૨૪ મો—નિયમ ડ નો અવ થાય છે.

સંસ્કૃત નિયમ પ્રમાણે ડ નો ઘ યંદંતે બદલ છે તે સરસૌઆર

ખાટે થયો છે. પુલિંગ્મીલિંગ ઉદ્ધારાંતે શબ્દને પ્રથમના બહુ વચનમાં
 ઉ નો અર્થ થાય છે જેમ માનુષ્ય માનવઃ એ આધારે આ નિયમ ઉ-
 ત્પન્ન થયો છે. •

ઉદાહરણો.

કદુ=કડવું તાલુ=તાળવું વદુ=બડવો લંદુ=લાડવો ધલાદિ
 ૬૩ ૧૩૧ ૬૩ ૧૩૧

૧૩૧ ગણુ ૨૫ મો—નિયમ હસ્વ ઉ નો ઓ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃતના ગુણ કાર્યનો છે.

ઉદાહરણો,

ઉદ્ધાર=ઓડકાર તુ=નો મુદ્ધ=મોગ (મગ) પુસ્તિકા=પોથી
 ૮૦ • ૧૨૬ ૧૧૮

ઉદ્ધવ=ઓધવ ૧૩૧ મુજંગ=મોયંગ મુદ્રા=મોહાર ૧૫ ઈત્યાદિ
 કુદાલ=કોદાળી ૧૩૧ મુક્તા=મોતી ૧૨૭ વક્ષપુર=બલપોર ધણા છે

૨૬ ગણુ ૨૬ મો—નિયમ—દીર્ઘ ઙ નો ણ થાય છે.

ઉદાહરણુ.

નૃપુર=નેપુર

૨૭ ગણુ ૨૭ મો—નિયમ—દીર્ઘ ઙ નો ઓ થાય છે.

ઉદાહરણો.

ચૂઢા=ચોટલી મૂ=મો (મોં) મૂર્જપત્ર=મોળપત્ર

મૂર્છા=મોરછા સૂચી=સોઈ

૩૮ ગણુ ૨૮ મો. નિયમ—હસ્વ ઙ નો અ થાય છે.

ઉદાહરણુ.

મૃત=મરું હૃદય=હૃદયું કૃત=કરું ધૃત=ધરું પૃથુક=પહુવા
 ક્રાગ્વેદ=રગ્વેદ હૃત=હરું મૃત=મરું મૃત=મરું આદત=આદ્યું
 ઈત્યાદિ

૨૯ ગણુ ૨૯ મો—નિયમ—હસ્વ ઙ નો અર્ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃત નિયમાનુસાર સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી બોલતાં
 ઙ માં અને ર માં કાંઈ તફાવત રહેતો નથી. ઋદ્રુપિ શબ્દ ગુજરાતીમાં
 એનો એ બતાવ્યો છે. પણ તેને કેટલાક ઋદ્રુપિ પણ બોલે છે અને કેટલાક
 રક્ષ પણ કહે છે જેમકે રળાંપાંચમ, રળેસર, અને ઘૃતવું ઘૃત બોલે

છે ઋ નો ર થઇને સરલંચાર માટે જ આવી ઝર થયું છે.

ઉદાહરણ.

કૃપા=કરપા (કરપાશકર)

તૃપા=તરશ

મૃગ=મરગલું

તૃણ=તરણ (ણ)

નૃસિંહ=નરસિંહ તૃપ=વરખ(સશિ) ઇત્યાદિ.

૩૦ ગણ ૩૦ મો—નિયમ—ઋ નો ઝા થાય છે.

ઉદાહરણ.

શૃંખલા=સાંકલ કૃષ્ણ=કહનો=કાહાન ઘૃષ્ઠ=ઘડો=ધાડો.

૩૧ ગણ ૩૧ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ ઙ થાય છે.

આ નિયમ સામવેદની શિક્ષાને આધારે થયો છે અને તે પ્રાકૃતમાં પણ ઉતર્યો છે જેમકે.

સં. દ્વં. પ્રા. મા. દિઠં. ણુ. ચો. યુ. દીઠું.

ઉદાહરણ

કૃત=કીધુ ૧૩૧ ઘૃત=ધી વૃશ્ચિક=વીંછી ૧૦૯ શૃંગ=શોંગડું ૧૨૪

મૃદ્ધ=મીધ

પૃષ્ઠ=પીઠ

શૃંગાલ=શીયાલ

શૃંગાર=સિંગાર

૧૨૩

૩૨ ગણ ૩૨ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ ઙ થાય છે.

ઉદાહરણ

શૃણુ=શુણ.

૩૩ ગણ ૩૩ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો દીર્ઘ ઋ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પૃષ્ઠતિ=પૂછે છે વૃદ્ધ=વૃદ્ધો=બૂઢો. પૃષ્ઠ=પુઠ્ઠ=પૂઠ્ઠ=પ્રચ્છ=પૂછ્ય.

૩૪ ગણ ૩૪ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો ર થાય છે.

ઉપર ગણ ૨૯ માં વિગત આવી ગઈ છે તે પ્રમાણે.

ઉદાહરણ.

અમૃત=અમ્રત

કૃપણ=કપણ

વૃષ્ટિ=વૃષ્ટિ

કૃત=કંત

કૃણ=રણ

કૃપા=કપા

વૃષભ=વપ(ખ)ભ ઇત્યાદિ.

કૃતુ=રતુ ૨૨ (૨૧)

વૃથા=વથા

સસ્કૃત=સસ્કૃત

૩૫ ગણ ૩૫ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ રિ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ઋદ્ધિ=રિદ્ધિ=રિધિ. ઋદ્ધ=રિદ્ધે=રોહ

૩૬ ગણુ ૩૬ મો—નિયમ—તુનો હરેય હ થાય છે.

આ નિયમ જૂની ગુજરાતીમાં જોવામાં આવે છે તેમ પ્રાકૃતમાં પણ ધાતુ પ્રત્યય તિનો હ થાય છે તેથી તનો સ્વર થાય છે અને ઋદ્ધો હ તો ઉપર આવ્યો છે આમાં ત ઊડી જાય છે તેથી જુદો ગણુ ક્યો છે.

ઉદાહરણ.

જામાતૃ=જામાઈ ૧૪ માતૃ=માઈ માતૃ=માઈ

૩૭ ગણુ ૩૭ મો—નિયમ—ઐ નો ઐ થાય છે.

આ નિયમ સરસોઆર માટે થયો છે. માગધીમાં પણ વૈરનું વૈર થાય છે.

ઉદાહરણ.

તૈલ=તેલ મૈરવ=મેરવ પૈકૈક=એકેક વૈર=વૈર સૈન્ય=સેન

આમાં સેન શબ્દ છે તે સેના ઉપરથી નહીં પણ નપુંસકલિંગી સૈન્ય ઉપરથી થવા વધુ સંભવ છે.

૩૮ ગણુ ૩૮ મો—નિયમ—ઑનો ઓ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતનો જ નિયમ છે.

ઉદાહરણ.

ગો=ગાઈ=ગાય.

૩૯ ગણુ ૩૯ મો— નિયમ—ઔ નો ઔ થાય છે.

આ નિયમ સરસોઆરને લીધે થયો છે, અને તે સંસ્કૃતમાં વદિ નામે પ્રખ્યાત છે.

ઉદાહરણ.

ઔષધ=ઓષધ ગૌરી=ગોરી પૌત્ર=પોતરો (પોત્રા) સૌરાષ્ટ્ર=સોરઠ

૧૯ ૧૨૩

કૌપોત=કોપીન કૌહિત્ર=કો પૌપ=પોપ. ૨૭ ઈલાદિ ધણા છે.

હીતરો ૧૩૧

ગૌર=ગોરો ૧૩૧ પૌત્ર્ય=પોત્ર્ય માંમ=ભોમ

૨૩

૪૦ ગણુ ૪૦ મો— નિયમ—ઔ નો ઓ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃતનો જ છે—

તે દરેકમાં હાસિક અને છેવટની પરીક્ષાઓ થશે. (પરિશિષ્ટ વ જુઓ.)

પરીક્ષાઓ.

ધારો ૭ માં.

વર્ષના બે 'ટર્મ' (ભાગ) કરવામાં આવ્યા છે; પહેલો ટર્મ તા ૧ જાન્યુઆરીથી શરૂ થઈ તા. ૩૦ મી એપ્રિલને રોજ પૂરો થશે, અને બીજો ટર્મ તા ૧૫ મી જુનને રોજ શરૂ થઈ તા. ૧૫ મી નવેમ્બરને રોજ પૂરો થશે. આ તારીખો આશરો પડતી છે. દરેક વર્ષના પહેલા ટર્મની આખરે કૉલેજના અધિકારીઓ હાસિક પરીક્ષા લેશે અને તેમાં પૂરા થએલા ટર્મમાં આલેલા બધા અભ્યાસની કસોટી કાઢવામાં આવશે. શિષ્યવૃત્તિ લેનાર જે વિદ્યાર્થીઓ આ પરીક્ષામાં નાપાસ હશે તેઓની શિષ્યવૃત્તિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મરજી હશે તો બંધ કરવામાં આવશે.

ધારો ૮ માં.

ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ, અને ખાતાના બીજા જે અધિકારીઓને ઇન્સ્પેક્ટર નીમશે, તેઓ મળીને દર વર્ષે, બીજા ટર્મની આખરે, સર્ટિફિકેટ માટેની પરીક્ષાઓ લેશે.

ધારો ૯ માં.

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓના પગિણામની ત્રણ જુદી જુદી યાદીઓ બનાવવામાં આવશે. દરેક યાદીમાં દોઢગના ક્રમ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓનાં નામ જોડેવવામાં આવશે, અને વળી બીજા અને ત્રીજા વર્ષના માણુઓની યાદીઓ પૈકી દરેકના બે પેટા વર્ગ પાડવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં પામ થવા માટે પહેલા, બીજા અને ત્રીજા વર્ષના દરેક વિદ્યાર્થીએ એકદર દોઢગમાંથી ઓછામાં ઓછા સંકેદે ૪૦, દરેક વિષયને માટે ઠરાવેલા દોઢગમાંથી ઓછામાં ઓછા એક તૃતીયાંશ, અને દરેક પેટા વિષય માટે ઠરાવેલા દોઢગમાંથી ક્રમીમાં ક્રમી એક ચતુર્થાંશ દોઢગ મેળવવા જોઈશે.

આ શરતને અનુસરેને બીજા અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓને-
અ. ઠરાવેલા એકદર દોઢગ પૈકી ઓછામાં ઓછા સંકેદે ૬૦ દોઢગ

મળશે તેમને તેમની યાદીના પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે.

વ. સેક્ટરે ૬૦ કરતાં ઓછા દોષક મળશે તેમને જીન વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે. *

ધારો ૧૦ મો.

૧. પહેલા વર્ષની આખરે જે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને સાધારણ રીતે કોલેજમાં રાખવામાં આવશે નહિ. જીન અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓ છેવટની પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને પહેલા કે જીન વર્ષના સર્ટિફિકેટ પૈકી જેને માટે તેમને લક થયો હશે, તે આપવામાં આવશે; પણ તેમને કોલેજમાં રાખવામાં આવશે નહિ. છેવટની કોઈ પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ, સારપછી એડયુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરીથી, જે વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં નાપાસ થયા હશે, તે અભ્યાસક્રમની ફરી પરીક્ષા આપી શકશે.

ધારો ૧૧ મો.

પહેલાં અને જીન વર્ષના પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ઇન્સ્પેક્ટર પાસ પસંદ કરશે તોજ જીન અને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા દેવામાં આવશે.

ધારો ૧૨ મો.

પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને સામેલ રાખેલા નમુના (પરિશિષ્ટ ક જુઓ) મુજબ ઇન્સ્પેક્ટર અને ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલની સહી સાથેનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવશે, અને પછી યોગ્યતાના ક્રમ પ્રમાણે ખાલી જગાઓમાંથી તેમને પસંદગી કરવા દેવામાં આવશે.

નીમજીકેટની વર્ગણી.

ધારો ૧૩ મો.

પાસ થએલા ઉમેદવારો નીચે લખેલા દરવાજા કાયમ પગારની જગાઓ માટે લાયક ગણાશે:—

૩ ના વર્ષના માણમે	}	૧ લો વર્ગ—દર મહિને રૂ: ૨૫
		૨ નો વર્ગ—,, ,, રૂ: ૨૦

ધારો ૨૦ માં.

આ બાબતો ઉપર એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર વખતો વખતે જે ધારા મંજૂર કરશે તે કૉલેજના ધાગ ગણાશે.

પરિશિષ્ટ અ-(ધારો ૫ માં).

કસરનામું.

૩: ૧-૮-૦ નો
૨૪૩૫.

એક તરફ..... અને
બીજી તરફ ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.....
.....એ બેની વચ્ચે આજ તારીખ.....ને
દિવસે થએલો કરાર.

હું..... આથી કરાર કરું છું કે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ
કૉલેજ માટે ઠરાવેલા ધારા અને શિષ્યવૃત્તિના કામ પ્રમાણે મને શિષ્ય-
વૃત્તિ આપી, તેને પેટે એ ટ્રેનિંગ કૉલેજના ધારા પાળીશ, અને ઉત્તર
ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મને એ કૉલેજમાં રહેવા દેશે સાંસુધી,
અથવા જરૂરજોગ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થઈશ સાંસુધી સાં
રહીશ; અને જોટલી સુદત હું તે ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં રહો હર્ષશ તેટલીથી
ઝાઝી નહિ જોટલી સુદત સુધી કળવણીખાતામાં શિક્ષક તરીકે નોકરી
કરીશ. વળી આ કરાર હું કોઈ રીતે તોડું તો સરકારને રૂ: ૧૫૦) અંકે
રૂપીઆ દોહસો આપવાને કબજા થાઉં છું. એ રૂપીઆ દંડ તરીકે નહિ,
પણ તુકસાન અને થએલા ખર્ચના વળતર તરીકે ગણવા.

અને અમે..... તથા

..... ઉપર લખેલા.....

ના આથી જામીન થઈએ છીએ, એવી રીતે કે જે પ્રમાણે કામ કરવા
તથા વર્તવાને તેણે ઉપર કબજા કર્યું છે તે પ્રમાણે તે બધું કરશે અને
વર્તશે; અને જો એ પ્રમાણે ન કરે અને ન વર્તે તો અમે બંને મળીને

અને અમારામાંના દરેક જણ ઉપર લખેલા રૂ. ૧૫૦) અંકે રૂપીઆ દોઢ-સો સરકારને આપવા આથી બધાઈએ છીએ.

અને આથી હું.....ઉત્તર ભાગનો એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સરકાર તરફથી કરાર કરે છું કે વિદ્યાર્થી તરીકેની શિષ્યવૃત્તિની અથવા શિક્ષક તરીકેના પગારની જે રકમ દેવી થશે તે રકમ સદરહુ .....ને મહિને મહિને આપીશ, પરંતુ મને જરૂર જણાય તો એ.....ના કોઇ પણ એક કે વધારે માસની શિષ્યવૃત્તિનો અથવા પગારનો થોડો કે બધો ભાગ નહિ આપવાનો, અથવા અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી કે કેળવણીખાતામાંથી એને કાઢી મૂકવાનો મારો હક આ કરારની રૂઢિએ કસાથી બંધ પડશે નહિ.

શિષ્યવૃત્તિ લેનાર } (સહી)
વિદ્યાર્થી

સાક્ષીઓ } (સહી)

જામીનો } (સહી)

સાક્ષીઓ } (સહી)

(સહી)

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

(સહી)

સહી બાબતનો માક્ષી.

પરિશિષ્ટ વ-(ધારો ૬ રૂ.)

અભ્યાસક્રમ.

ફરજિઆત વિષયો.

પહેલું વર્ષ.

૧. શિક્ષણપદ્ધતિ અને નિશાળવ્યવસ્થા.

અ. નિશાળવ્યવસ્થા અને કથિતપાઠનાં મૂળતત્ત્વો કિન્ડર્ગાર્ટન સાથે.

બ. વર્નાક્યુલર માસ્તરકોડ અને, દરેકતરી પત્રકો.

ક. ગુજરાતી સ્કૂલોના મહેતાશ્રીઓ માટે ખાતા તરફથી છપાએલી સૂચનાઓ.

૨. ગુજરાતી ભાષા.*

અ. ગુજરાતી વાચનમાળાનું વાચન અને કવિતા; ૨૦૦ લીટીઓનો મુખપાઠ. વ્યાકરણ અને સાદા વાક્યોનું પૃથક્કરણ. વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળ.

વ. નિબંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.)

૩. બીજી ભાષા.

સંસ્કૃત-પહેલી છુકના ૧ થી ૨૭ પાઠ સુધી,
અથવા

ઉર્દુ—ફાર્સી—

અ. ઉર્દુ ધોરણોનું વ્યાકરણ અને ઉર્દુ વાચનમાળાનું પુનરાવર્તન.

વ. ફાર્સી પહેલી ચોપડી પૂરી. (લાહોર સીરીઝની.)

૪. ગણિત.

અ. અંકગણિત-મોઢાનું અને લખાણનું-રીતોનાં કારણો સાથે (મેન, શેર, વીમો, કમિશન, વર્ગમૂળ, ઘનમૂળ ખાયાપ્રકરણ અને શ્રેઢીઓ સિવાયનું).

બ. અક્ષરગણિત-સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર.

ક. દેશીનામું.

દ. ભૂમિતિ (પરિશિષ્ટ વ ની ટીપ અ જુઓ).

૫. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ.

અ. ઇતિહાસ.

(અ) હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ-મુસલમાની અને મરાઠી રાજ્યના ખાસ જ્ઞાન સાથેનો.

* જેમાં સંસ્કૃત ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર પડે એવા ગુજરાતી વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળના પ્રશ્નો બીજી ભાષા તરીકે ફાર્સી લેનાર (ત્રણે વર્ષના) મુસલમાનોને પૂછવા નહિ.

(ખ) 'શુભરાતનો' ઇતિહાસ—મુસલમાની તથા મરાઠી રાજ્ય.

(કમ્પોસ ગ્રેડીયરના નુસ્તાકના ભાગ ૧ લાની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધો ઉપરથી.)

૧. ભૂગોળ.

(અ) એશિયા અને હિંદુસ્તાન.

(ખ) રાજકીય વિભાગો સહિત હિંદુસ્તાનનો નકશો ચિતરવે.

(ક) પૃથ્વી—તેનો આકાર, કદ અને ગતિઓ.

૬. વિદ્યા.

અ. પદાર્થવિજ્ઞાન—બાદર રુઝ્ઝાની પદાર્થવિજ્ઞાનની પ્રવેશપોથીનાં મૂળતત્ત્વો પ્રમાણે—એટલે પદાર્થોના મુખ્ય ધર્મ, ગરમી, પ્રકાશ, અને વીજળીનાં મૂળતત્ત્વો.

૧. વાચનમાળાની પહેલેથી ચાર ચોપડીમાં આવતા વિદ્યાના પાઠો.

૭. ખેતી.

નાઈડ્સ રીડ્સ—૧ લો ભાગ પૂરો અને બીજો ભાગ અર્ધો.

૮. દ્રોઈગિ.

(૧) કુદરતી અને બીજા સાધારણ પદાર્થ—પદાર્થપાઠની સૂચનાઓમાં બતાવ્યા છે તેવા—કાળા પાટીઆ ઉપર ચિતરવા.

(૨) સીસાપેન અને કલમથી ચિત્ર પાડવું. ઉપરના જોવાળ પદાર્થોનાં ચિત્રો સીસાપેન અને કલમથી કાગળ ઉપર પાડવાં.

સૂચના—પ્રથમ સીસાપેનથી અને પછી કલમથી અભ્યાસ કરવો.

(૩) ભૂગોળ અને ઇતિહાસના પાઠોનો ખુલાસો આપવાને નકશા દોરવા.

(૪) આંકણી, સેટ્સકેર, કુટપટીની આકણી, કંપાસ વગેરે સાદાં દ્રોઈગિનાં સાહિત્યો વાપરવામાં, તથા પદાર્થોનાં માપનો પ્રમાણોની નજરથી અટકળ કરવામાં, તથા બારણાં, પેટી, બારી, ટેબલ, વગેરે સાદા પદાર્થોનું ખરેખર માપ લેવામાં કેળવણી.

૯. કસરત.

મગદળ અને મધ્યમ માથેની સાદી કસરત; તેમજ હંડ, કૂદવું, દોડવું, અને સૂલકિલ.

૯. કસરત.

પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત પેરેલલ અને હૉરિઝન્ટલ બાર ઉપર કસરત, અને ડ્રિલ.

ત્રીજું વર્ષ.

૧. શિક્ષણપદ્ધતિ અને નિશાળવ્યવસ્થા.

અ. શિક્ષણપદ્ધતિ, કથિતપાઠ અને નિશાળવ્યવસ્થાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન.

વ. ન્યાયશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર—ન્યાયના પ્રકાર, ટેવ અને લક્ષણનું બંધારણ તથા નીતિની વ્યવસ્થાનાં મૂળતત્ત્વો.

૨. ગુજરાતી ભાષા.

અ. વાચનનાં ૫૦ પાનાં અને કવિતાની ૫૦૦ લીટી; ૨૦૦ લીટીનો મુખપાઠ. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળનું ઉત્તમ જ્ઞાન.

વ. નિબંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.)

૩. બીજી ભાષા.

સંસ્કૃત—

(અ) રઘુવંશનો એક સર્ગ અને શકુન્તલાનો એક અંક; અથવા બીજા કોઈ ઉત્તમ કવિના પુસ્તકમાંથી તેટલોજ ભાગ—મુખપાઠ સાથે.

(બ) સંસ્કૃત બીજી ચોપડીના ૧૩ થી ૨૧ પાઠ (૧૬ માં પાઠ શિવાય.)

ઉર્દુ—ફાર્સી.

(અ) તોબાતેનસુહનાં ૫૦ પાનાં. ઉર્દુમાં નિબંધનું લખાણ. શી-કસ્તે વાંચનું.

(બ) કરીમાનો અર્ધો બીજો ભાગ.

૪. ગણિત.

અ. અકગણિત—રીતોનાં કારણો સાથે પૂરું.

વ. અક્ષરગણિત—બેથી વધારે અવ્યક્ત પદો ન આવે તેવાં તેમજ વારસંખ્યાકો અક્ષર ન હોય તેવાં સાદાં સમીકરણો. આ સમીકરણો ઉપર સહેલા પ્રશ્નો.

ક. ભૂમિતિ—(પરિશિષ્ટ વ ની ટીપ અ જુઓ.)

દ. માપકરણ—સર્વેઈંગ સાધે પૂરું.

૫. ઇતિહાસ—ભૂગોળ.

અ. ઇતિહાસ—

હિન્દુસ્તાનનો પ્રાચીન વખતનો ઇતિહાસ અને પુનરાવર્તન. શુન્દરા-
તના ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન. હિન્દુસ્તાન અને ઇંગ્લંડની વચ્ચે સંબંધમાં
આવતો ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ.

ચ. ભૂગોળ—

જગતની ભૂગોળ—અંગ્રેજી સામ્રાજ્યનું વિશેષ જ્ઞાન—ઇંગ્લંડનો નકશો
ચીતરવા સાથે. પાતાવરણ.

૬. વિદ્યા.

ખગોળ—અ. લોકિયરની પ્રવેશપોથી.

વ. સાતમી ચોપડીના વિધાના પાઠ.

૭. ખેતી.

નાઇટ્સ રીડર્સમાં આવેલું ખેતીનાં જૂનાતરણોનું જ્ઞાન.

૮. ડ્રૌઈંગ.

(૧) પહેલા અને બીજા વર્ષ કરતાં વધારે મુશ્કેલ નમુનાઓ લઈને
કાળા પાટીઆ પર ચોક્કસ, અને કાગળ પર પેન્સિલથી, કલમથી અને રંગ-
ગથી ચિત્ર પાડવાનો અભ્યાસ જરૂરી રાખવો.

(૨) ભૂમિતિનાં કૃત્યો અને તેમનો ડિઝાઇનમાં ઉપયોગ. મિ. સી.
એલ. બર્ન્સની મધ્યમ ડ્રૌઈંગમાળાનાં ચાર્ટ્સ પ્રમાણે.

(૩) નિશ્ચયોક્ત પાઠમાં આપતા બનાવેલા ખુલાસાવાર સમજાવવાને
સાદા દેખાવોનું ચિત્ર પાડવું. આ ત્રીજા વિષય ડ્રૌઈંગમાં જે સારી શક્તિ
ધરાવતા હશે તેમને માટે ખાસ કરીને સૂચવ્યો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓને
ધણું કરીને ફરજિયાત યશ નહિ.

સૂચના—આગળ પ્રમાણે સ્મૃતિથી ચિત્ર પાડવું.

૯. કસરત.

ફિલ સાથે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ.

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાની યોજના.

(ધારો ૮ અને ૯ માં)

પરીક્ષાના વિષયો.	વધારેમાં વધારે દોડડાં.		
	૧લું વર્ષ	૨જી વર્ષ	૩જી વર્ષ
૧. નિશાળવ્યવસ્થા— અ. લેખી... .. વ વર્ગ શિખવવો— પહેલું વર્ષ—ધોરણ ૧ થી ૩ બીજી વર્ષ—ધોરણ ૧ થી ૫ અને જાળવર્ગ ત્રીજી વર્ષ—વર્તમાનપુસ્તક શાળા નો કોઈપણ વર્ગ	૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦	૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦	૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦
કુલ.	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૨. સ્વભાષા—ગુજરાતી— અ. પુસ્તકો, વ્યાકરણ, ધ્વનિ-લેખી ચ. નિબંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આ- પવામાં આવશે). ક વાચન અને મુખપાઠ.	૧૨૫ ૫૦ ૨૫	૧૨૫ ૫૦ ૨૫	૧૨૫ ૫૦ ૨૫
કુલ	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૩. બીજી ભાષા (વાચન અને મુખપાઠ સહિત). }	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦

પરીક્ષાના વિષયો.	વધારેમાં વધારે દોકડા.		
	૧જું વર્ષ.	૨જું વર્ષ.	૩જું વર્ષ.
૪. ગણિત અ. અંકગણિત-લેખી. (પહેલા વર્ષના દેશીનામા સાથે). વ. અક્ષરગણિત-લેખી. ક. ભૂમિતિ અને માપકરણ-લેખી... દ. ભૂમિતિ.....	૧૦૦ ૫૦ ... ૫૦	૭૫ ૫૦ ૭૫ ..	૭૫ ૫૦ ૭૫ ...
કુલ.	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૫. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ— અ. ઇતિહાસ-લેખી. વ. ભૂગોળ અને નકશો ચીતરવો-લેખી.	૫૦ ૫૦	૫૦ ૫૦	૫૦ ૫૦
કુલ.	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૬. વિદ્યા-લેખી.....	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૭. ખેતી	૫૦	૫૦	૫૦
૮. રૂઢિંગ (હુન્નરશાળાની પરીક્ષા).....	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૯. કસરત	૫૦	૫૦	૫૦
કુલઆત વિષયોના દોકડાનો એકદર સરવાળો.	૧૧૦૦	૧૧૦૦	૧૧૦૦

(અભ્યાસક્રમ જુઓ).

પરિશિષ્ટ વ ની ટીપ અ.

ભૂમિતિ.

પહેલું વર્ષ.

(દ.) રૂઢિંગનાં સાહિત્યોનો ઉપયોગ—

(૧) કુટપટ્ટી (ઇંચ અને એક ઇંચના દસ ભાગવાળી તથા સેંટી-

મીટર અને મીલીમીટરવાળી

(૨) સેટસ્કેવર.

(૩) પ્રોટ્રેક્ટર.

(૪) કંપાસ.

ગોળખંડના ખૂણાઓનું માપ, કાગળ વાગવાના સાદા અને સહેલા મનોપત્રો, સપાટ આકૃતિનાં નામ અને લક્ષણ.

કર્તવ્ય ભાગ.

(૧) એક આપેલા ખૂણા બરાબર એક ખૂણાની રચના.

(૨) ખૂણા, કોંસ અને સીધી લીટીઓને દુબાગવી.

(૩) કોઈ લીટીમાં કે લીટી બહાર આપેલા બિંદુમાંથી તે પર સંબંધિત રવાની રચના.

(૪) એક આપેલી લીટીને સમાન્તર લીટી દોરવાની રચના.

(૫) નીચે આપેલાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકોણની રચના.

(અ) ત્રણ બાજુઓ.

(બ) બે ખૂણા અને પાસેની બાજુ.

(ક) બે બાજુ અને અંતર્ખૂણો.

(ઢ) બે ખૂણા અને તેમાંના એકની સામેની બાજુ.

(૬) કોઈ સીધી લીટીના સરખા ભાગ કરવા.

પ્રમેય.

(૧) કોઈ બિંદુ આગળ સીધી લીટીઓથી બનેલા ખૂણાઓનો સંગ્રહ.

(૨) સમાન્તર સીધી લીટીઓના ગુણ.

(૩) ત્રિકોણના ગુણો.

(૪) સમાન્તરબાજુ ચતુષ્કોણના ગુણો.

બીજું વર્ષ.

કર્તવ્ય ભાગ.

(૧) આપેલા ત્રિકોણ બરાબર એક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની રચના, અથવા સીધી લીટી આકૃતિની રચના કે જેમાં એક ખૂણો એક સીધી લીટી ખૂણાની બરાબર હોય.

(૨) વર્તુલને સ્પર્શ કરતી લીટીની રચના.

(૩) ત્રિકોણની બહાર અથવા તો અદર સ્પર્શ કરતા વર્તુલની રચના.

પ્રમેય.

(૧) ક્ષેત્રફળમાં સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની સમાનતા.

(૨) ક્ષેત્રફળમાં ત્રિકોણની સમાનતા.

(૩) એકજ બિંદુમાંથી દોરેલી બે સ્પર્શકીટીની સમાનતા.

(૪) જ્યાની સમાનતા.

(૫) એકજ વર્તુળ ખંડમાંના ખૂણાનું સમાનતા.

(૬) એકજ કૈંસ ઉપર થતા ખૂણાઓની સમાનતા.

(૭) એકજ કૈંસ ઉપર થતા મધ્યબિંદુ આગળના અને પરિધ આગળના ખૂણાઓનો સંગ્રહ.

(૮) ગોળને સ્પર્શ કરનાર (સાપ્તકલક) ચતુષ્કોણના શુણો.

ત્રીજું વર્ષ.

(ક) કર્તવ્ય ભૂમિતિ—(ટીપ ૧) માં આપેલાં કૃત્યો—જરૂર 'લાગશે' તો આ કૃત્યોને લગતા સહેલા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓએ ઇન્ચ, ફુટ, ઇન્ચ, સેન્ટીમીટર, અને મીલીમીટરના આંકવાળા આંકણી, સેટસ્કેવર, ખૂણામાપકઅર્ધગોળ—પ્રોટ્રક્ટર—, કંપાસ, અને કક્ષુ પેન્સિલ પાસે રાખવાં. બધી આકૃતિઓ આરીફાથી દોરવી.

(ટીપ ૨) માં કહેલા પ્રમેય સિદ્ધાંતો, તે ઉપરથી ઉપજતા પ્રશ્નો અને મનોમતનો, અને તેનો ઉપયોગ આવે એવા અકુશ્લિતના દાખલા પૂછવામાં આવશે. વિષયનું પદ્ધતિસર વિવેચન આવતું હોય તેવી કોઈ પણ સિદ્ધતા સ્વીકારવામાં આવશે. એ વિવેચન માટે (ટીપ ૨) માં જે પ્રમેય સિદ્ધાંતોનો અનુક્રમ આપ્યો છે, તેજ અનુક્રમ ફરજિયાત નથી. સમજાય તેવી હુંફી સંજ્ઞાઓ વાપરવાની બલામથક કરવામાં આવે છે.

ટીપ ૧

ખૂણા, લીટીઓ, અને કૈસોને દુભાગવાનું;

સીધી લીટીઓ ઉપર બંધ દોરવાનું;

આપેલા ખૂણાની બરાબર ખૂણો કરવાનું;

આપેલી સીધી લીટીઓને સમાન્તર લીટીઓ દોરવાનું;

આપેલાં જોઈતાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકોણો બનાવવાનું;
સીધી લીટીઓને સરખે બાગે બાગવાનું;
ગોળને સ્પર્શલીટીઓ દોરવાનું.

આપેલા ગોળની અંદર કે બહાર સ્પર્શ કરતી ૩, ૪, ૬, ૮, બા-
જુવાળી સમજાવજુવાળી આકૃતિઓ દોરવાનું;

ત્રિકોણ કે ચોરસની અંદર કે બહાર સ્પર્શ કરતો ગોળ દોરવાનું;

આપેલા ખૂણાના જવડે ખૂણો રહે તેવો આપેલી સીધી લીટી ઉપર
ગોળનો ખંડ દોરવાનું.

ટીપ ૨

એક બિંદુએ થતા ખૂણાઓ.

એક સીધી લીટી બીજી સીધી લીટી ઉપર ઉભી રહે તો તેથી થ-
એલા પાસપાસેના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે;
અને તેથી ઉલટું બે લીટીઓ એક બીજાને છેદે તો સામસામેના ખૂણા
બરાબર છે.

સમાન્તર લીટીઓ.

એક લીટી બીજી બે લીટીઓને છેદે ત્યારે, જો (૧) વ્યુત્ક્રમ ખૂ-
ણાઓનું જોડકું બરાબર હોય, અથવા (૨) બહારનો એક ખૂણો તેજ દિ-
શા તરફના માંહેના સામેના ખૂણાની બરાબર હોય, અથવા (૩) છેદનારી
લીટીની એકજ બાજુ તરફના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બ-
રાબર હોય તો, તે બે લીટીઓ સમાન્તર છે, અને તેથી ઉલટો પ્રમેય
સિદ્ધાંત-જે સીધી લીટીઓ એકજ સીધી લીટીને સમાન્તર છે તે પરસ્પર
સમાન્તર છે.

ત્રિકોણ અને સીધી લીટી આકૃતિઓ.

ત્રિકોણના ત્રણે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે.

કોઈ પણ બહુકોણ આકૃતિ એવી હોય કે તેનો એક પણ ખૂણો
અંતર્ગામી ન હોય, તો તેની બધી બાજુઓને અનુક્રમે વધારીએ તો એ
રીતે થએલા ખૂણાઓનો સરવાળો ચાર કાટખૂણા બરાબર છે.

જો કોઈ એક ત્રિકોણની બે બાજુઓ અને તેની વચ્ચેનો ખૂણો

ખીજ ત્રિકોણની બે બાજુઓ તથા તેની વચ્ચેના ખૂણાની બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ એક ત્રિકોણના બે ખૂણા અને એક બાજુ બીજા ત્રિકોણના બે ખૂણા અને એક બાજુની અનુક્રમે બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ ત્રિકોણની બે બાજુઓ સરખી હોય, તો તેમની સામેના ખૂણાઓ સરખા છે, અને તેથી ઉલટી પ્રતિષ્ઠા—

કોઈ એક ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ બીજાની ત્રણ બાજુઓની અનુક્રમે બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો બે કાટખૂણ ત્રિકોણના કર્ણ સરખા હોય, અને એકની એક બાજુ બીજાની એક બાજુની બરાબર હોય, તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ ત્રિકોણની બે બાજુઓ લાંબાટુંકી હોય તો લાંબી બાજુની સામેના ખૂણો ટુંકી બાજુની સામેના ખૂણા કરતાં મોટા છે, અને તેથી ઉલટી પ્રતિષ્ઠા—

એક આપેલી લીટી સુધી તેની બહાર આપેલા બિંદુથી દોરેલી લીટીઓમાં જે તેના ઉપર લંબ છે તે ટુંકામાં ટુંકી છે.

સમાન્તરબાજુ ચોખૂણની સામસામેની બાજુઓ તથા ખૂણાઓ સરખા છે; દરેક કર્ણ સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણને દુભાગે છે

જો એક લીટીને ત્રણ અથવા વધારે સમાન્તર લીટીઓ છેદીને અંતર્ભાગ સરખા કરતી હોય તો તેમને છેદનારી બીજી કોઈ પણ લીટીથી ચોક્કસ અંતર્ભાગો પણ સરખા થાય.

ક્ષેત્રફળ.

એકજ અથવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈના સમાન્તર બાજુ ચોખૂણાનું ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે

એકજ અથવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈવાળા ત્રિકોણોનું ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે.

૩. કોઈ પણ વાલી છે કે કેમ ? જો વાલી હોય તો તેની કેવી સ્થિતિ છે ?
૪. ચતીમની કાંઈ પણ મીલકત હોય તો તે શી શી અર્તે કેટલી કીમતની છે ?
૫. ચતીમ હાલે કાંઈ બજે છે કે કેમ ? અથવા બણી શકે તેવો છે કે કેમ ?
૬. ચતીમ માટે બલામણુ કરનાર ગૃહસ્થનું નામ, ઠેકાણું તથા ધંધો.
૭. ચતીમ માટે પૂરી પાડવામાં આવેલી હકીકતના ખરાપણા માટે ગામના પટેલ, તલાટી અથવા નિશાળના મહેતાં અથવા આ-ખરદાર ગૃહસ્થનું સર્ટિફિકેટ.

તા. ૧૫-૨-૦૮,
સેક્રેટરીયટ,
મુંબઈ.

} સુબેન્દ્રક,
સૈયદ રામસુદીન સૈયદમીયાં
કાદરી.

વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકો માટે શિક્ષણસ્પર્ધાની યોજના.

૧ શિક્ષણના કામમાં હત્સાહ રાખનારા શિક્ષકોને પોતાના અનુભવ વગેરેનો અનુભાવશ કરવા તક મળે તથા શિક્ષણના કામ માટે કરવાની અનેક યોજનાઓમાં ઉપયોગી સૂચનાઓ જાણવામાં આવે અને ખીજાને જણાવી શકાય તે હેતુથી આવી સ્પર્ધાની યોજના કરવામાં આવે છે.

૨ વખતો વખત અનુકૂળતા વગેરે પ્રમાણે સ્પર્ધાના વિષયો નક્કી કરી જાહેર કરવામાં આવશે.

૩ વડોદરા રાજ્યની દેશી કેળવણીખાતાના તાજાની સર્વ પ્રકારની જાણના પુરુષ અને સ્ત્રી શિક્ષકોને આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા ફટ છે.

૪ આપેલા વિષયના ઉત્તર વગેરે લખી મોકલનારે લખાણ નીચે પોતાની સંસ્થાની સૂઠી કરી એક કાગળ પર પોતાનું નામ, સ્થળ, ક્યાં શિક્ષક છે, કેટલો પગાર મળે છે તે લઘીકત લખી પાકીટમાં બીડી તે પાકીટના ઉપર સંસ્થા લખી લખાણ સાથે તે રાખવું.

૫ લખાણ રૂપરૂપ માટે મોકલવામાં આવે તે સાથે એક આનો અંગર એક આનાની પોસ્ટની પા આનાવાળી રીકીટો પ્રત્યેક ભાગ સેનારે મોકલવી જોઈએ. એક ગામ કે સ્થળેથી એક કરતાં વધારે ઇસિમ લખાણ મોકલવાના હોય તો ટપાલ ખર્ચ જોડે ચલાવવા તેમજ પોતપોતાનાં લખાણ, સંસ્થાનાં પાકીટ અને અકેક આનો એકઠાં કરી મોકલવાને અડચણ નથી.

૬ લખાણ ઠરાવેલી મુદત સુધીમાં અમને મળી જવાં જોઈએ.

૭ ઇનામની રકમ—રૂપરૂપમાં ભાગ સેનાર તરફથી આવેલા અકેક આનાની કુલ રકમમાં રૂ. ૩) ત્રણ અમારા પોતાના તરફથી ઉમેરવામાં આવશે અને આ પ્રમાણે એકંદર જે રકમ થશે તેમાંથી વધારેમાં વધારે રૂ. ૧૦) અને રૂ. ૭) સુધીનાં નિદાન જે ઇનામ રાખવામાં આવશે તે તે અનુક્રમે:—

(૧) રૂ. ૧૨ ઉપરાંત પગારવાળા શિક્ષકોમાંથી; અને

(૨) રૂ. ૧૨ કે તેની અંદરના પગારવાળા શિક્ષકોમાંથી.

જેમના ઉત્તરો પહેલા નંબરના જણાશે તેમને અકેક આપવામાં આવશે. કુલ રકમ રૂ. ૧૭ થી વધારે થશે તો દરેક વર્ગમાં એકે એક વધારે ઇનામ રૂ. ૫ ને રૂ. ૪ સુધીનું રાખવામાં આવશે. કુલ રકમ રૂ. ૧૭ થી કમી થશે તો તેના પ્રમાણમાં ઇનામની રકમ કમી રાખવામાં આવશે. એકંદર રકમ રૂ. ૨૫ ઉપરાંત થશે તો બાકી રહેલી રકમનો ઉપયોગ બીજા વખતે થશે.

૮ રૂ. ૧૨ ઉપરાંત પગારવાળા શિક્ષકો પૈકી જે ઇનામને પાત્ર રહેશે તેને રોકડા રૂપિયા આપવામાં નહિ આવે; પણ તેની પસંદગીનાં પુસ્તકો કે ચીજો આપવામાં આવશે. રૂ. ૧૨ સુધીના ઇનામને પાત્ર શિક્ષકો

કને રોકડા રૂપિયા, પુસ્તકો કે ચીજ પસંદ પડે તે આપવામાં આવશે.

૯ જેમનાં લખાણ ઇનામને પાત્ર તથા પસંદ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમનાં નામ પ્રગટ કરવામાં આવશે, તેમજ ઇનામને પાત્ર ઠરેલાં લખાણો તેમજ એફેર લખાણોનો સાર શિક્ષકોને ઉપયુક્ત થાય એવા રૂપમાં કેળવણી વર્ગોમાં સ્વગવડ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી.

વડોદરા, તા. ૩૦-૩-૦૮.

ટીપ્સ:—જે તે સ્થળના મુખ્ય શિક્ષકો આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેશે અને પોતાના તાબાના તથા તળની બીજી શાળાઓના શિક્ષકોને માહિતી આપી આમાં ભાગ લેવા સમજ આપશે એવી ઉમેદ-રાખવામાં આવે છે.

છ. ઠા. મોદી.

અર્ચાપત્ર.

તુખમેહેના અને તુખમેરૈહાન.

બાપાવતાર વિષે આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે માહે એપ્રિલના શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૧૧૦ માં ફારસી તથા અરબી શબ્દોના વિષે હકીકત લખી છે તેમાં તુખમેરૈહાનના શબ્દ ઉપર જે નોટ કરી છે, તે સંબંધમાં મુનશી આદમજી મુલેમાન નીચે મુજબ લખી જણાવે છે.

અરબી બાપામાં રૈહાન જેને ગુજરાતના લણખરા ભાગમાં આવતીબાવતીના નામથી ને કેટલાક લોકો આબગુળના નામથી પણ ઓળખે છે, અને જેનાં બીજાને પાણીમા જુદાં પલાળી ગરમ ત્રસ્તમાં ચરબતમાં નાંખી પીએ છે, ને હડકને માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે તે તકમરીયાનાં બીજ છે. તુલસીના જેવીજ એના છોડવાને માંજરો થાય છે; પરંતુ એના છોડમાંથી અત્તર બનાવવામાં આવતું નથી.

હેના અરબી બાપાનો બીજો એટલે જુદોજ શબ્દ છે. તેને ગુજરાતમાં મેહદી અથવા મેદીના નામથી લોકો ઓળખે છે. બાગમઝી-આમાં કેટલીક જગ્યાએ વાડ તરીકે મેદીના છોડવાઓનો ઉપયોગ થાય છે. એઓ હાથ રગવાના કામમાં મેદીના છોડના પાંદડાં વાપરે છે;

તેનેજ અરબી ભાષામાં “ હેના ” કહે છે. ઉત્તમ પ્રકારે કેળવેલી મેદ-
દીના છોડવાનો પાંદડાંમાંથીજ “ હેનાનું ” અત્તર બનાવવામાં આવે છે.
તેનુંજ નામ હેનાનું અત્તર છે. આ બાળત ઘણીજ પ્રખ્યાત છે. તુખ્મે
હેના અને તુખ્મેરૈહાન એ બે શબ્દો તદ્દન જુદાજ છે.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

રાજકોટ બાર્ટન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સને ૧૯૦૮ ની સાલની
પ્રાવેશિક પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે થશે.

૧. કોલેજીયાલ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિ-
સ્ટન્ટ અને સ્કીશિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે, આ કોલેજમાં
દાખલ થવાને જે બાધઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉંમર, અભ્યાસ
વગેરે હકીકતનું પત્રક સને ૧૮૯૩ ની સાલના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ
૨૬૪ મે છાપેલા નમુના પ્રમાણે બનાવી તેમાં માગેલી હકીકત બરાબર
પૂરી આ જાહેર ખબર પહોંચે કે જેમ બને તેમ તાકીદથી અમારા ત-
રફ મોકલવું. તારીખ ૧ લી માહે ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૮ પછી આવાં
પત્રકો લેવામાં નહિ આવે.

૨. સને ૧૯૦૩ ના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૨૨ મે તે સા-
લની પ્રાવેશિક પરીક્ષાની જાહેર ખબર છાપેલી છે તેની કલમ પહેલી
અને હાકી સિવાયની બાકીની પાંચ કલમોમાં લખેલી શરતો આ સાલને
માટે પણ લાગુ છે એમ સમજવું.

૩. આ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તારીખ ૭ મી માહે સપ્ટેમ્બર
સને ૧૯૦૮ સોમવારના રોજ સવારના અગિયાર વાગે આ કોલેજના
મકાનમાં શરૂ થશે.

૪. આ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં વાચનની નવી પાંચમી
ચોપડી લેવાશે.

તારીખ ૧૩ મી એપ્રિલ સને ૧૯૦૮ } Francis J. M^o Afiee.
રાજકોટ. } લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ બા.શી. ટ્રે. કો.
રાજકોટ.

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ.

જાહેર ખબર.

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં આવેલી કે તેની આસપાસની સરકાર તરફથી સ્વીકારાયેલી કોઈ પણ શાળામાંની દેશી છોકરીઓને આપવાની નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ માટેની હરીફાઈની પરીક્ષા તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૮ ને મોમવારે અને ત્યાર પછીના દિવસોએ લેવામાં આવશે.

૨. મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આ પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવા માટેની અરજી મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને કરવી અને તે અરજી ૧૯૦૮ ની ૨૩ મી જુલાઈએ અથવા તે તારીખ પહેલાં તેમને પહોંચવી જોઈએ. આ તારીખ વીસા બાદ કોઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ!
૩. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલરશિપની રકમ અને તેની શરતો વગેરે બાબતોનો વધારે ખુલાસો કાનુનોમાંથી મળી આવશે!

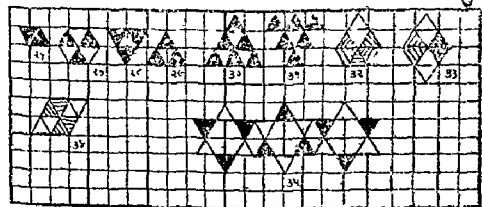
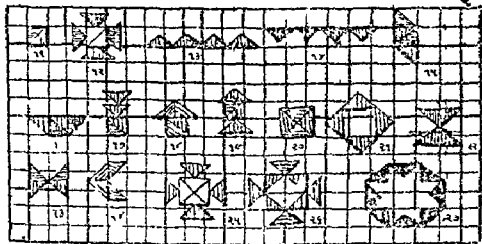
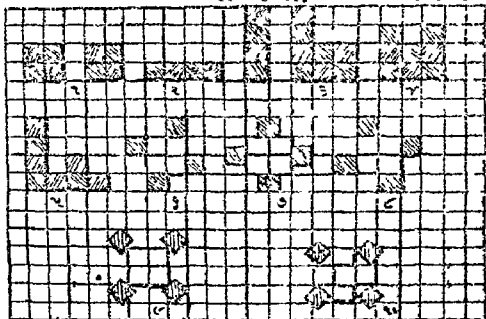
સહી K. P. Trivedi,

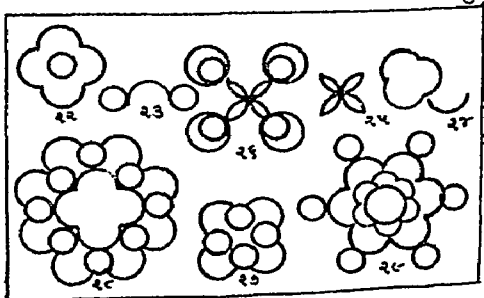
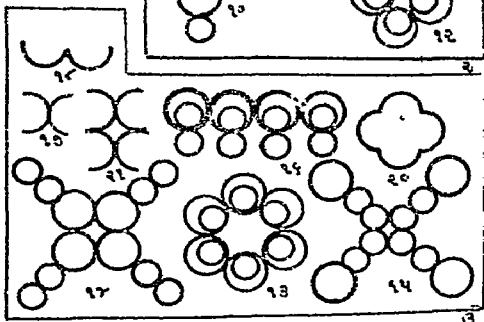
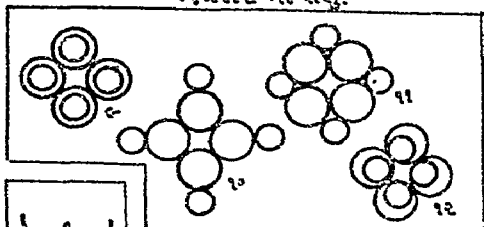
Ag. Educational Inspector.

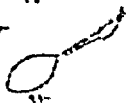
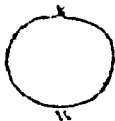
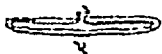
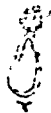
N. D.

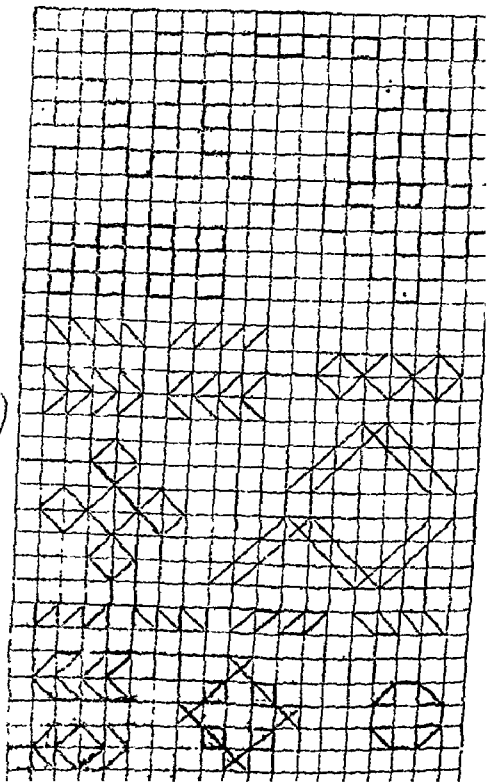
અમદાવાદ,

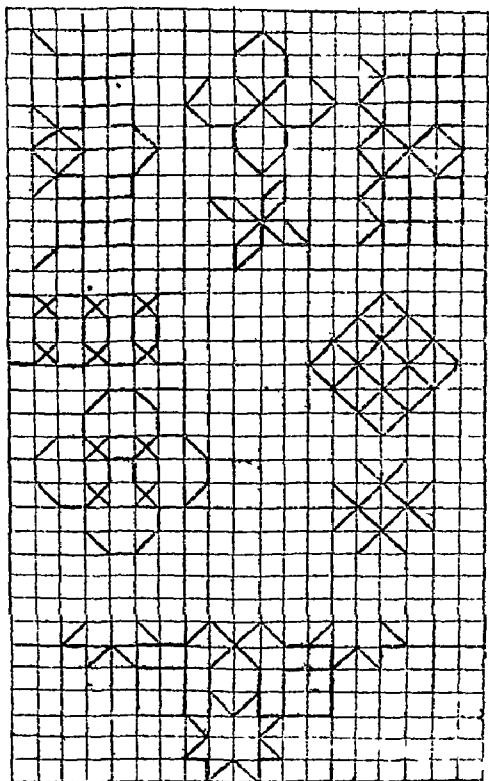
તા. ૨૯ મી. મે. ૧૯૦૮.

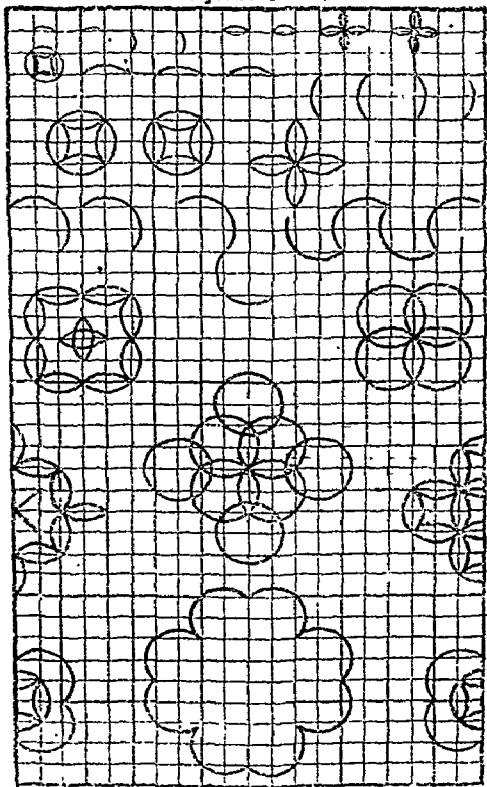

ବିଜୁଳି ୧୦୩୧.

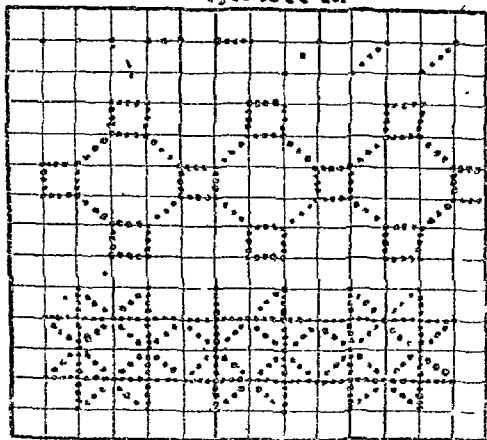
୧୫୩୧.୧୦

୧୫୩୧

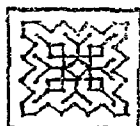
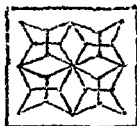
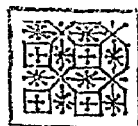
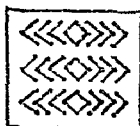
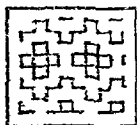
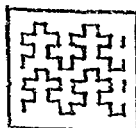

୧୫୩୧.୧୧

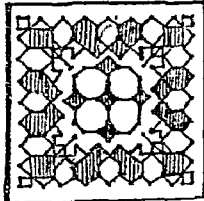
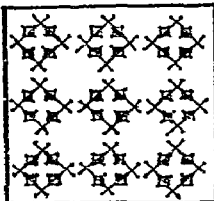
બકી સ ૧૧ થી.

બકી સ ૧૨ થી.

બરફીલ ૧૨ મી.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવાં ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે ફિક્શન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળે.

સખ એજન્ટસ. સુરત, કરસનદાસ નાગણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભંરામ ઉમીયાશંકર જલાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર ભરૂચ. કે. એલની કંપની. તથા ભાઈલાલ છગનલાલ. નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ. વડવાણ. જેમ્સંદતલકશી તથા પ્રાણશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેક્ષજી નવાનગર. હેમરાજ ભદવજી. ભાવનગર. અ. બહુલહસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હુક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા ઔપચારિકાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલ સુનીલાવની કંપની. આસ્ટોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કારી),

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રાઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. પીકચરવાળા.

નમુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો અમદાવાદ.

ઉપલાં ૧૭ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને પહોંચકામણી અર્થ પડશે નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ માં મળશે. રૂ. ૧૦ થી રૂ. ૨૫) સામટા લેનારને મંદકે ૧૦ ટકા લેખ અને પચીસ ઉપરાંતના ખરીદનારને સંદકે ૨૦ ટકા વટાવ આપવામાં આવશે. નાચેના સ્થળ મળશે ૬ થી ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ મુખર્ધ, ૨ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ પ્રિન્સેસરોડ, કાલકાદેવી, મુખર્ધ ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, બુક્સલર-નાણાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠ જીતેકરવાડી, ઠાકોગદાર, મુ. નં. ૨

દીક્ષીવાળા લાલા ખીરાનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં ઓતીનો સુરમો.

આંખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, નજળો, ખીલ, ઝાખ, છરી, છાયા, કુલુ, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળા વીગેરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળા આખવાગાને ઘણોજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

ડીમત નં. ૧-૩ નો કાળો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૨ નો કાળો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
તો ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧

નં. ૪ નો ખીજો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૫ નો ઘોળો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૧ નો રૂ. ૦૧

 આંખવાની સળી શીશી સાથે મળશે.

ખનાવનાર તથા વેચનાર
લાલા ખીરાનદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

નં. ૩૫૫૩ અમદાવાદ

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કામજ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ એકમે અક્ષરે ઠાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિર્ણાયક વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે એકમે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટેની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘોં આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવોય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આનો; પદ્દતના ખર્ચે લેનાર કેસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર ખાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે.

જાહેર ખખરોના ભાવમાંનીએ પ્રમાણુ ફેરફાર કયો તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખખરો છાપવાના ભાવ.

રૂ.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો આનું અને તે પછીના અગીઆર માંસ લગી દર માસે રૂ. ગણો આનું પડશે. જો માસ માટે પહેલે ગહિને પૂરો આનું અને પછી દરેક માસે રૂ. આનું લેવાશે.
૧...	...	...
૨...	...	...
૩...	...	...
૪...	...	...
૫...	...	...
૬...	...	...
૭...	...	...
૮...	...	...
૯...	...	...
૧૦...	...	...

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હૃદયગમ્ય વહેંચવામાં

ક. ગામંજી મુનજી વાઈ સર્કારી જેટ.
REGISTERED NO. B, 42.

અંક ૮ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓગસ્ટ ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

૧. શિક્ષણ વિષે સલાહ	૨૨૫-૨૩૦.
૨ સૈરન્દ્રીયપૂ અને કાવ્યશાસ્ત્ર	૨૩૦-૨૩૮.
૩ ભાષાવતાર (વ હ આચાર્ય)	૨૩૮-૨૪૦.
૪. સંગીતવિષય (લ આ. વ્યાસ).	૨૪૧-૨૪૪.
૫ ઔગોળશિક્ષણ (કે સુ વકીલ)	૨૪૫-૨૫૧.
૬ પ્રાવેશિક પરીક્ષા	૨૫૧.
૭ કેળવણીખાતાની ખબરો	૨૫૧-૨૫૬.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ ધનાધિપ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

(સર્વે હક સ્વાધીન ગ્રાંથાલય)

મધ્યનામ તથા લાઘ. માટે મંજુર થયેલ વ્યુત્પત્તિસાર ભા. ૧, ત્રીજા આ ૦-૫-૬; અને ૨જા ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ૬. ૨૦ ટંકા જે. એ. ઝોરી, જુનાગઢ.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ધલાકારની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણી અનુભવી અમલદારોના ગત લઘુ ગુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં ક તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાણાનાં પત્રાં (કોપરખેટ) કાંતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજે એક જ બાળુએ સુન્દર રંગની સીંદીથી છંપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપડેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પૈસા આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કમીશનમાં આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે જીજ્ઞાસુ પુસ્તકો મંગાવનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા દર સાથે જ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું 'ટેકાણું'—આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીબુકની ઝાણી, —માળકાફવી રોડ નંબર-૨૩૨ મુંબઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ઓગસ્ટ

૧૯૦૮.

અંક ૮.

શિક્ષણ વિષે સંવાદ.

૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૮ ના 'ટીચર્સ એડ' માં મિ. ગિલ્બર્ટ બેને માળાપ અને છોકરાં વચ્ચે નિશાળના શિક્ષણ વિષેનો સંવાદ આપ્યો છે તે પછી રચ્યું છે. તે સંવાદ નીચે પ્રમાણે છે:—

માતા કહે છે—અંનિ, તું આજે નિશાળથી બહુ મોડી આવી. મારે તને કંઈક કામ પર મોકલવી હતી.

અંનિ કંઈ બોલતી નથી. મા તેની લાલ આંખો તરફ જુએ છે.

તું રોય છે. તને શું થયું છે ?

અંદર, સુકુમાર કેશવાળી અંનિ ફરી ડસકાં બરીને રૂએ છે. ડસકાં બરતી બરતી કહે છે—અરે, મા, મારાથી નવા દાખલા ગણાયા નહિ તેથી શિક્ષકે મને ગોંધી રાખી.

મા કહે છે—મને લાગે છે કે તે બરોબર ધ્યાન નહિ આપ્યું હોય.

તે નાની છોકરી કહે છે—અરે મા, મેં તો ધ્યાન આપ્યું હતું. મેં બહુજ પ્રયત્ન કર્યો. મહેતી એવી આડી હતી કે મને ગોંધી રાખી એટલુંજ નહિ, પણ મૂર્ખ પણ કહી.

પણ, તેણે તને એમ કહેવું નહોતું. પણ હું ધારું છું કે તેણે તારી સાથે બહુ માયું ફાડ્યું હશે. લે, હવે આંખ સોઢી નાખ.

અંનિ માંએ જતાંવેસે કામે જાય છે. પછી તરતજ તેનો બાઈ જોન વેર આવે છે. આવતાં વારતે તે પોતાની દુઃખની વાત કહેવા માંડે છે.

પરડો ફલાવો ફલાવો (શિક્ષકનું નામ દઈ.) બિનકારણ આજે મારા પર બહુ ગુસ્સે થયો. હું કંઈ છું તે એને કંઈ પણ કીક પડતું નથી.

તે હમેશ જળડયા કરે છે. અમે છોકરાઓ એને ખીલકુલ ચઢાતા નથી અને—
 મા વચ્ચે બોલી જાડે છે—હવે એક પણ શબ્દ વધારે બોલતો મા.
 મા જોનનો રમત પર પ્રેમ કેવો છે અને તે કુંવી રીતે વાત વધારીને કહે છે તે બરાબર જાણતી હતી તેથી તેણે તેને વધારે બોલતાં અટકાવ્યો—ને કહ્યું,—તે તારે માટે સારો શિક્ષક છે. તેના વગર તું હાલ ચાલે છે તેમ પાંસરો ચાલત નહિ. તું એને માટે સાઈ ન બોલી શકે તો ખોટું તો બોલતોજ ના.

પણ જોન કંઈ એમ અટકાવાય એવો નહોતો. પોતાનો બોલ હેઠ્ઠો રહે સાંસુધી તે બોલે એવો હતો. તે એકદમ વગર વિચારે બોલી જાડે છે—મા, તમે હમેશ શિક્ષકનો પક્ષ કરો છો, તમે કદી મારો પક્ષ કરતાં નથી. તે એથી પણ વધારે બોલત, પણ માની સખત નજરને લીધે બોલી શકતો નથી.

પછી ચાહ પીવાનો વખત થાય છે. તેનો જાપ બહારથી ઘેર આવે છે. જોન ક્રિકેટ રમી ઘેર આવે છે ને ચાહ પીવાના મેજ આગળ પોતાની જગાએ બેસે છે.

પિતા પૂછે છે—જોન, આજે નિશાળમાં કેમ ચાલ્યું ?

જોન ગળામાંથી બોલીને કહે છે—બહુ સોઈ ચાલ્યું.

તું શું શીખ્યો ?

જોનની નમરજી તો ક્રિકેટમાં પોતાનું શુરાતન કહી જવાની હતી, પણ તેમ કરી પૂછેલો સવાલ ઉડાવેલો તેને ગમ્યો નહિ, તેથી કહે છે—

અમને 'યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ' ની બૂગોળ શિખવી અને પાર્લમેન્ટમાં દાખલ થનાર માટે મત આપવાનો હક પ્રથમ શી રીતે મળ્યો તે વિષે ઇતિહાસનો પાઠ હતો, અને—

પિતા કહે છે—જોન, એટલીજીવધી ઉતાવળ ન કર એમ કહીને તેને ઉપરા ઉપરિ ઝીણા સવાલો પૂછે છે અને ઝડપથી બોલતો અટકાવે છે. જોન ઠેકાણે આવે છે. તે જાણે છે કે જેમ જેમ હું દહાડાના પાઠ વિસ્તારથી ગણાવીશ, તેમ તેમ તે મને વધારે જાડા સવાલો પૂછશે.

જોન, અને એવી રીતે નિશાળે શિખવ્યું નહોતું.

જોન નીસાસો-મૂકે છે અને તેનો ચહેરો આનંદથી પ્રકાશે છે. તે જાણે છે કે પિતાના સવાલો હવે પૂરા થયા. એજ વાત તે હમેશ છેરે

બોલતો પણ જૉન ખુંસીમાં બેઠો બેઠો જાગોનીચો થાય છે, તેથી તેનો પિતા દહા એક સવાલ કરે છે—આજે શિક્ષકે તારા પર સોરી વાપરી હતી ? હા, પિતા.

શા માટે ?

જૉન કહેતાં અચકાય છે, શરમથી ફીકો થાય છે, વળી અચકાય છે, પછી બબડે છે—કશા માટે નહિ, હું ક્રૂર—

જૉનનો પિતા કહે છે—મારા વહાલા પુત્ર, એકદમ કહી દે.

આથી જૉન એકદમ કહી દે છે—મેં માત્ર એક છોકરાની પીઠ ઉપર ચાક વડે 'ડી' અક્ષર કહાડ્યો.

પિતા કહે છે—અને એને તું 'કથું નહિ' કહે છે. જૉનને માન-બંધ થયેલો મૂકી પિતા એનિ તરફ ફરે છે—બેટા, તારો દહાડો તો નિશાળમાં સારો ગયો કેની ?

પણ તેની માતા એકદમ વચ્ચે બોલી જાડે છે—એનિની તખ્તીઅત આજે સારી નથી. આથી એનિની નિશાળનાં દુઃખની વાત તેના પિતાને કાને પહોંચી નહિ.

છોકરાં સુતાં પછી માતા કહે છે કે એનિને નિશાળમાં બહુ સુખ નથી અને એની મહેતી એની સાથે સારી રીતે વર્તતી નથી.

શિક્ષક કહે છે કે અમારા દિવસના પરિશ્રમની-કુટુંબોમાં કેવી રીતે પરીક્ષા થાય છે તેનો આ ઉત્તમ નમુનો છે. માળાપ ન્યાયાધીશ અને સહાયક પંચતું ('જૂરિ'તું) કામ કરે છે; અને અમારા શિષ્યોની સાક્ષી લે છે. તેઓ અમારા પક્ષમાં કે વિરુદ્ધ પોતાનો દેસલો આપે છે. જો વિરુદ્ધ દેસલો હોય છે, તો અમને પીઠાકારક થઈ પડે છે; કેમકે એવા દેસલા પછી તે છોકરું અમારી સામું થવા લાગ્યાય છે; અને સાઈ શિક્ષણ અશક્ય થઈ પડે છે એ અફસોસની વાત છે.

શીશિક્ષક એનિને મૂર્ખ કહી તેને માટે તે એટલી બધી પસ્તાય છે કે આને બદલે મેં મારી જાતને લાત મારી હોત તો વધારે સાઈ. તે સમજે છે કે છોકરાંનો ગમે તેવો દોષ હોય અને એવા ઉપપદ માટે તેઓ ગમે તેવાં લાયક હોય તોપણ શિક્ષકો તેમને આવાં (મૂર્ખ, નેવાં) ઉપપદ આપે તે તેમને ગમતું નથી. નાથુ જે વખતે તેણે તેને મૂર્ખ કહી તે વખતે તેનામાં જે ખડકાજે તે કહેવાની દિ'મત હતી,

તેથી તેણે અનિતે જવા ધારી તેવીજ—મૂર્ખજ કહી. તે બૂલી ગઈ કે એ શબ્દની છાકરાને ઘેર શાન્ત રીતે ટીકા થશે અને માઆપની વૃત્તિ છોકરાના પક્ષમાં થશે. અનિતે શિર્ણવયું ઘણું અધરું છે. તેનું હવન જે પ્રકારનું છે. ઘરમાં તે એક નાની રાણીની પદવી બોગવે છે. માએ તેને સાડ લઢાવી બંગાડી છે તે બાપે તેને જોઈએ તેથી વિશેષ માનીતી કીધી છે. નિશાળમાં તો ત તેની ચોગ્ય જગ્યાએ બેસે છે અને તે ચોગ્ય જગ્યા પરને લગભગ છેડે છે બાપડી અને જ્યારે જ્યારે નિશાળે જાય છે, સારે સારે તેનું માનભંગ થાય છે. ઘર છોડ્યું કે તે જાણી પદવીથી લઇ યાય છે. આથી શિક્ષક તરફ તેની વર્તણૂક માગ્યેજ ન્યાયી હોય છે. આમાંજ તેના બધા દુઃખનું રહસ્ય રહેલું છે. પછી જ ગને છે તે ઉપર વર્ણવ્યું છે.

બીજા દિવસનો સવારનો (૯-૩૦ નો) દેખાવ—મિસ, તમને એક પિતા મળવા માગે છે.

બાપડી શીશિક્ષકની છાતી ધગકે છે. તેને આખા દિવસનો સાક છોકરીને શિખવવાનો પરિશ્રમ વેઠવાનો ભ્રમો છે; તેથી દિવસની શરૂઆતમાંજ તેના મગજની શાન્તિમાં ખસેલ પહોંચે તે તેને ગમતું નથી.

હવે તે ગૃહસ્થ તિરસ્કારને સ્વરે કહે છે—અનિના શિક્ષક તમે છો ? હા, હું છું.

પછી લાલચોળ આંખ કરી તે કહે છે—તમે કાલે જાને મૂર્ખ કહી. એમ કહેવાનો તમારો શો અર્થ છે ?

બાપડા શિક્ષકની કેવી દુર્દશા પછુ હવે આપણે અહીંજ નાટકનો પડદો પાડી સમાપ્ત કરીએ છીએ.

સાર શો છે ?—શિક્ષકો. છોકરાને ઉપનામો આપે છે તે તેમનાં માઆપોને બીલકુલ રુચતું નથી. શિક્ષકમાં ધૈર્ય, ધૈર્ય અને ધૈર્યજ હેતું જોઈએ એમ તેમનો અભિપ્રાય છે. તેઓ તેમને કહેશે કે અમારાથી તો શિક્ષકનું કામ નહિ થાય. અમારો તો મિત્રસુંડે કાણે રહેજ નહિ, પણ તમારે તો ધીરજ રાખવીજ જોઈએ. તમે તો શિક્ષક છો, મારે તમારે તો ધૈર્યશીલજ થવું જોઈએ.

પછુ એથી ઉલટું માઆપોને શિક્ષકની ધણી નરમાય પણ ગમતી નથી; માઆપોને આમ કહેતાં કાણે નથી સાંભળ્યાં કે મિ. ફાર્સી યિ.

કેંક બહુ સારા છે, ઘણા માયાળુ છે છોકરાને ગરજ માફક વર્તવા દે છે. માંખાંપો ધણીવાર, કહે છે કે જે શિક્ષક માયાળુ હોય પણ દંડ હોય તેવો શિક્ષક અમને, ગમે છે અતિમાયાળુ શિક્ષકોની ગણના માંખાપ સો-રા શિક્ષકોમા કરતા નથી. તેમને તેઓ પોચા—માલ વગરના ગણે છે અને જેવી ગણના માંખાપ કરે છે તેવીજ છોકરો કરે છે.

ગોટી ઉમરનો માંખુસ પોતાની જાલ્યાવસ્થામાં જ્યારે તે શિષ્ય હતો તે વખતના પોતાના શિક્ષક વિષે સાધારણ રીતે આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે—

‘હા, તે ઘણો મારો શિક્ષક હતો, પણ ઘણો સખત હતો એ મારો શિક્ષક નહોત તે હું હાય જે મારી સ્થિતિમા હું તેમજ ન હતું. સમય ધણી જાળતની પરીક્ષા કરે છે અને સારા શિક્ષણની પરીક્ષા તે સમયજ કરે છે વખત ગયે સખ્તાઈ શિક્ષકનું ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય છે, પણ અતિનરમાશ કઈ સારૂ લક્ષણ ગણાતું નથી.

ધૈર્ય, દયાળુ સ્વભાવ અને દૃઢતાની સાથે શિક્ષકમા એવા લક્ષણની ખાસ જરૂર છે ને તે ન્યાયમુદ્ધિ છે ન્યાયી શિક્ષક ધણી સત્તા જોગવે છે ને તે કદી અપ્રિય થતો નથી છોકરાઓ તેની તરફ જાય અને પૂજ્ય પુદ્ધિથી જુએ છે તે કદી આવેશથી નર્તતો નથી; પણ કોઈ પણ કામ કરતા પહેલાં શાન્ત રીતે વિચાર કરે છે અને પુરાવાની યોગ્ય તુલના કરી ફેસલો આપે છે. એનો ફેમલો એકવાગ આપ્યો કે કોઈ તેની વિરુદ્ધ જોલી શકતું નથી. એને કોઈ માનીતા શિષ્ય નથી. એની દૃષ્ટિ સર્વ તરફ સરખી છે અને તે સધળાની પાસેથી ઉત્તમ કામ માંગે છે તેના ધૈર્યથી જડતું જડતવ જડતું રહે છે અને અમાઉ કરતા તે વિશેષ ધ્યાન ન આપતાં શરમાય છે. તે જાણે છે કે છોકરા પણ શિક્ષકનો અન્યાય સમજે છે અને જીવે છે સાસુધી તે કદી ભૂલી જતા નથી. તેથી તે કદી પણ અન્યાયી થશે નહિ, તેમજ તુરંગી પણ થશે નહિ ને જાણે છે કે છોકરા અન્યાયને ધિક્કારે છે તેમ તુરંગને પણ ધિક્કારે છે. દરેક છોકરાને પોતાની શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરતા શિખવશે. પોતાના દાખલાથી તેમજ દંડ નિશ્ચયથી તે રમિક તેમજ નીરસ, બધા વિષયોમા છોકરાનું ધ્યાન આકર્ષે છે અને તેને કેળવે છે કે જીવન સુખમય તેમજ

દુઃખમય પણ છે. તે છોકરામાં ઉત્તમ લક્ષણ લાવે છે અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાની તેમની શક્તિ ડગલે છે. આવા શિક્ષકને જ માળાપ વિજયી શિક્ષક કહે છે.

સૈરન્ધ્રીચંપૂ અને કાવ્યશાસ્ત્ર.

અમને શાસ્ત્રીજી વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય તરફથી 'સૈરન્ધ્રીચંપૂ' મામનું 'ચંપૂકાવ્ય' મળ્યું તેની ઉપકાર સાથે પહોંચી. સ્વીકારતાં વાચક-વર્ગનું તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. ઘણું કરીને યુજરાતી ભાષામાં ચંપૂકાવ્ય આ પહેલું છે.

કાવ્યના ધ્વનિ, શુભીભૂતવ્યકાવ્ય અને ચિત્ર એમ ત્રણ પ્રકાર અગાઉ દર્શાવ્યા છે (જુઓ શાળાપત્ર પુ. ૪૩ પૃ. ૩૬૯-૭૧) દસ્ય અને શ્રવ્ય તરીકે પુનઃ કાવ્યના બે પ્રકાર છે. દસ્ય કાવ્ય અભિનય છે અને તેમાં સમાદિ સ્વરૂપનો આરોપ થવાથી તે રૂપક પણ કહેવાય છે. 'દૃશ્ય-શ્રવ્યત્વમેવેન પુનઃ કાવ્યં દ્વિધા મતમ્ । દૃશ્યં તત્રાભિનેયં તદ્રૂપારોપાન્તુ રૂપકમ્ ॥' (સાહિત્યદર્પણ ૬ પરિચ્છેદ ૧ શ્લોક) : અભિનય એટલે નટ રંગભૂમિ પર સમાદિની અવસ્થાનું અનુકરણ કરે છે તે. તે ચાર પ્રકારનો છે—આર્જિક, વાચિક, આહાર્ય અને સાત્ત્વિક. અંગથી કરેલો અભિનય આર્જિક, વાણીથી કરેલો વાચિક, વેષરચના આદિથી કરેલો આહાર્ય અને સ્તંભ, સ્વેદ, આદિ આઠ *સાત્ત્વિક* બાવથી કરેલો તે સા-

*સ્તમ્ભઃ સ્વેદોઽથ રોમાઞ્ચઃ સ્વરમદ્ગોઽથ વેપથુઃ । વૈવર્ણ્યમશ્રુ પ્રલય ઇત્યષ્ટૌ સાત્ત્વિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥—સ્તંભ—એણનો પ્રતિબંધ, અંગની નિશ્ચલતા, સ્વેદ—પંરસેવો, રોમાય—શ્વાટા ઊભાં થવાં, સ્વરભગ—ખોલવામાં ફેરફાર, વેપથુ—કંપારી, વૈવર્ણ્ય—ચહેરાની શ્રીકાસ, અશ્રુ—આંસુ અને પ્રલય—મૂંઝાઈ, રંગ, દુઃખ આદિથી ઇન્દ્રિયોનું અસ્ત થવું—આ આઠ, સરનથી નિષ્પન્ન થવાથી, સાત્ત્વિક બાવ કહેવાય છે. સરન એટલે રસાદિનો પ્રકાશ કરનાર કંઈક આન્તર ધર્મ; સમાદિની સાથે નટની તન્મયતા, તેને સુખે સુખી અને તેને દુઃખે દુઃખી એવું ચિત્ત તે સત્ત્વ-

ત્રિવ્રજ. આર્જિક અભિનયને શાખા પણ કહે છે. તેના શારીર, મુખજ અને ચેષ્ટાકૃત એવા ત્રણ વિભાગ છે. શિર, હસ્ત, ઉરસ્ (છાતી), પાશ્વ, કટિ અને પાદ એ ૭ અંગ અને નેત્ર, શ્રુ (બાવાં), નાસા, અધર, ક- પોલ (ગાલ) અને ત્રિષ્ણુક (હડપચી) એ ૭ ઉપાંગ કહેવાય છે.

રૂપકના હસ પ્રકાર છે—નાટક, પ્રકરણ, ભાણ, વ્યાયોગ, સમવહાર, ડિમે, ઇલામૃગ, અંક, વીચિ અને પ્રહસન નાટિકા, ત્રોટક, નાટ્ય, રાસ- ક, ભાણિકા વગેરે આરાદ ઉપરૂપક કહેવાય છે.

પ્રબન્ધનું વસ્તુ કે ઇતિવૃત્ત (વર્ણ્ય વિષય) એ પ્રકારનું હોય છે. આધિકારિક અને પ્રાસંગિક. પ્રબન્ધનું જે મુખ્ય વસ્તુ તે આધિકારિક અને પ્રસંગે વર્ણવેલું તે પ્રાસંગિક. રામાયણમાં રામસીતાવૃત્તાન્ત આધિકારિક અને સુગ્રીવાદિવૃત્તાન્ત પ્રાસંગિક વસ્તુ છે. અર્થાત્, આધિકારિક એ પ્ર- ધાન વસ્તુ અને પ્રાસંગિક એ અંગબૂત વસ્તુ છે. પ્રાસંગિક વસ્તુ એ પ્રકાર- નું છે—પતાકા અને પ્રકરી. દૂરાનુવર્તી—મોટી કથા તે પતાકા અને અદ્ધાનુવર્તી—નાની કથા તે પ્રકરી. સુગ્રીવાદિવૃત્તાન્ત તે પતાકા અને જટાયુ, આદિવૃત્તાન્ત તે પ્રકરી. આ પ્રમાણે આધિકારિક એ એક પ્રકાર અને પ્રાસંગિકના એ પ્રકાર મળીને વસ્તુ ત્રણ પ્રકારનું થાય છે. એ ત્રણ- ના દરેકના પાછા ત્રણ પ્રકાર છે—પ્રખ્યાત, ઉત્પાદ અને મિશ્ર. ઇતિહા- સમાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુ તે પ્રખ્યાત, કવિકલ્પિત વસ્તુ તે ઉત્પાદ વસ્તુ અને બનેલું મિશ્રણ હોય તે મિશ્ર વસ્તુ. મહાવીરચરિતાદિમાં પ્રખ્યાત ઇતિવૃત્ત છે, માલતીમાધવાદિમાં ઉત્પાદ છે અને ઉત્તરરામચરિતાદિમાં મિશ્ર છે.

રૂપકોમાં જે મુખ્ય પુરુષ વર્ણવેલો હોય તેનેતા કે નાયક કહેવાય છે તે લાગી—દાતા, વીર, કુલીન, શ્રીમાન, રૂપે, યૌવન અને ઉત્સાહ- યુક્ત, દક્ષ—સત્વરકાર્ય કરનાર, લોકનું મન સપાદન કરનાર, તેજસ્વી, વિદગ્ધ—ગૂઢ અભિપ્રાય જાણનાર અને શીલવાન હોવો જોઈએ. આ ના-

* ' ઘસ્તુ યત્ સ્યાત્ પ્રવન્ધસ્ય શરીરં કવિકલ્પિતમ્ । ઇતિવૃત્તં તદેવાહુર્નાટ્યાભિનયકોવિદાઃ ॥ ' ભાવપ્રકાશ

ફૂ આધિકાર એટલે ફક્તરામ્ય, ફક્તપ્રધાન્ય, તે જોને હોય તે અ- ધિકારી. અધિકાર કે અધિકારીથી નિર્વૃત્ત તે આધિકારિક, અર્થાત્ પ્રધાન.

કરુણુરસ પ્રધાન હોય છે. ઇહામૃગમાં ઇતિવૃત્ત મિથ્ર હોય છે, નાયક બી-
રોદ્ધત હોય છે, ચાર અંક હોય છે અને શૃંગારરસનો આભાસ હોય છે.

નાટ્ય, નૃત્ય અને નૃત્ત—ચાર પ્રકારના અભિનયથી ધીરોદાત્ત આદિ
નાયકની અવસ્થાનું રસાશ્રય અનુકરણ તે નાટ્ય. તેજ નાટ્ય દૃશ્ય હોવા-
થી રૂપ કહેવાય છે અને નટને વિષે રામાદિની અવસ્થાનો આરોપ હો-
વાથી રૂપક પણ કહેવાય છે. રસાશ્રય હોવાથી તે વાક્યાર્થના અભિનયથી
યુક્ત છે. એમાં સાત્ત્વિક અભિનય પુષ્કળ હોય છે. નૃત્ય એ ભાવાશ્રય છે
અને એમાં પદાર્થનો અભિનય છે. એમાં આંગિક અભિનય પુષ્કળ છે;
કેમકે નૃત્ત એટલે ' ગાત્રનો વિશ્લેષ કરવો' એ ધાતુ ઉપરથી એ વ્યુત્પન્ન
છે. નૃત્યને લોકો પ્રેક્ષણીયક પણ કહે છે અને એ કરનારા નર્તક કહેવાય
છે. નાટ્યના કરનારા નટ કહેવાય છે અને એ શબ્દ નટ્ એટલે ' કંઈક
ચલન કરવું ' એ ધાતુ ઉપરથી નિષ્પન્ન થયો છે તેથી તેમાં સાત્ત્વિકભાવ
પુષ્કળ હોય છે. નૃત્યને માર્ગ પણ કહે છે. તાલ અને લયથી યુક્ત તે
નૃત્ત કહેવાય છે અને દેશ્ય આનો પર્યાય શબ્દ છે.

શ્રવ્ય કાવ્યના બે પ્રકાર છે, પદ્ય અને ગદ્ય. જેમાં છન્દોબદ્ધ પદ્ય-
ન્તાન હોય છે તે પદ્ય કહેવાય છે. એકજ શ્લોકનું કાવ્ય મુક્તક, બે
શ્લોકનું યુગ્મક, ત્રણનું સંદાતનિક, ચારનું કલાપક અને પાંચનું કુલક કહે-
વાય છે. અન્ય આલંકારિકો જુદાં નામ પણ આપે છે—એક શ્લોકનું
કાવ્ય મુક્તક, બેનું યુગલક, ત્રણનું ત્રણવલી, ચારનું પ્રમદ્ધક, પાંચનું બા-
ણાવલી અને છનું કરદાટક કહેવાય છે. કેટલાક બે શ્લોકના કાવ્યને સંદા-
તનિક, ત્રણને વિશેષક, ચારને કલાપક અને પાંચને કુલક કહે છે.

મોટા કાવ્યને મહાકાવ્ય અને નાનાને અંકકાવ્ય કહે છે. મહાકાવ્યનું
લક્ષણ દંડીએ આપેલું સુપ્રસિદ્ધ છે—મહાકાવ્ય સર્ગબન્ધ હોય છે, અ-
ર્ચાત્, તેમાં સર્ગો હોય છે. આરંભમાં આશીર્વાદ, નમસ્કાર કે વસ્તુનિ-
ર્દેશ (વર્ણવે વિષયની સૂચના) હોય છે તેમાં ઐતિહાસિક કથા હોય છે
કે અન્ય કથા સન્નાયકને આશ્રયે કલ્પેલી હોય છે. તેમાંથી ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થ સધાય છે, તેમાં ચતુર અને ઉદાત્ત
નીયક હોય છે, તેમાં નગર, અર્ણવ, શૈલ, ઝાટ, ચન્દ્રોદય અને પ્ર-
યોદયનું વર્ણન હોય છે. ઉદાત્ત, જલક્રીડા, મંદુપાન, રતોત્સવ, ત્રિપ્રલેભ,

વિવાહ, અને કુમારના ઉદયનું પણ તેમાં વર્ણન હોય છે. મન્ત્ર, દ્રવ્ય, પ્ર-
યાણ, આજિ—મુદ્ધ, અને નાયકનો અભ્યુદય તેમાં વર્ણવેલાં હોય છે. તે
અલંકારયુક્ત, રમભાવથી સંપૂર્ણ હોય છે અને અસંક્ષિપ્ત, અર્થોત્ત, વિ-
સ્તારવાળું હોય છે. તેમાં બહુ વિસ્તારવાળા નહિ એવા સર્ગો હોય છે,
૪૮૦—૭૦૦ શ્રવ્ય—કર્ણને મધુર અને પતિભંગરહિત હોય છે; વળી
સર્ગને અંતે બિન્ન ૭૦૦ હોય છે. આવા લક્ષણવાળું કાવ્ય મહાકાવ્ય
કહેવાય છે. આટલાં અંગમાંથી કોઈ અંગ ન્યૂન હોય તોપણ અન્ય અંગ
સંપૂર્ણ હોય ને સહાય પુરુષો પ્રસન્ન થાય તો તે પણ મહાકાવ્ય કહેવાય છે.

કાલિદાસરચિત રઘુવંશ અને કુમારસંભવ, માધરચિત શિશુપાલવધ,
ભારવિદ્યુત કિરાતાર્જુનીય, અને હર્ષચરિત નૈપધીયચરિત એ પંચ મહા-
કાવ્ય છે. એ મહાકાવ્યમાં ત્રણપ્રણીત હોય તો સર્ગને સ્થાને આ-
ખ્યાને સંગ્રા હોય છે, જેમકે મહાભારતમાં. પ્રાકૃત કાવ્યોમાં સર્ગને સ્થળે
આશ્વાસ અને અપભ્રંશનિબદ્ધ કાવ્યમાં કુડવક કહે છે. નાના કાવ્યને
ખેડકાવ્ય કહે છે. મેઘદૂત ખંડકાવ્ય છે.

છન્દોબદ્ધરચનારહિત કાવ્ય ગદ્ય કહેવાય છે, તેના ચાર પ્રકાર
છે.—મુક્તાક, ૪૮૦ગનિધિ, ઉત્કલિકાપ્રાય અને ચૂર્ણક. આઘ પ્રકાર સમાસ-
રહિત હોય છે, દ્વિતીયમાં છન્દના ભાગ હોય છે, ત્રીર્ધસમાસથી યુક્ત ગદ્ય
ઉત્કલિકાપ્રાય અને અષ્ટપદસમાસયુક્ત ચૂર્ણક કહેવાય છે.

કથા અને આખ્યાયિકા—કથામાં રસયુક્ત વસ્તુ ગદ્યથીજ વિ-
નિર્મિત હોય છે. કવચિત્ આર્યો અને કવચિત્ વક્ત્ર, અપવક્ત્ર ૭૦૦
હોય છે, આરંભમાં પદ્યથી નમસ્કાર હોય છે અને પદ્યથી ખસાદિના ૪-
૮૦ કીર્તન હોય છે. કાદમ્બરી આદિ કથા છે.

આખ્યાયિકામાં કથાની પેઠે નમસ્કાર, ખલટતનું કીર્તન અને સરસ
વસ્તુનું વર્ણન હોય છે. પરંતુ વિશેષ એ છે કે એમાં કવિના વંશનું અ-
નુકીર્તન હોય છે, અન્ય કવિઓનાં ચરિત્ર અને પદ્ય કવચિત્ કવચિત્
હોય છે. હર્ષચરિતાદિ આખ્યાયિકા છે.

કથાની ભાગ આશ્વાસ કહેવાય છે, અને આશ્વાસના આરંભમાં
આર્યો, વક્ત્ર કે અપવક્ત્રમાંના કોઈકે ૭૦૦થી બાવી અર્થનું સ્તવન હોય છે.

ભાગદના મત પ્રમાણે આખ્યાયિકામાં રમણીય શબ્દાર્થ અને પદ્ય

વૃત્તિપાત્રું ગદ્ય, ઉદાત્ત અર્થ અને ઉચ્છ્વાસ હોય છે. તેમાં નાયક પોતાનું ચરિત પોતે કહે છે. વક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર છન્દ હોય છે અને ભાષી અર્થનું સ્થાન હોય છે. જેમાં કવિના અભિપ્રાયવાણી કેટલાંક કથન હોય છે, કન્યાહરણ, સંગ્રામ, વિપ્રલંબ અને ઉદયનું વર્ણન હોય છે; વક્ત્ર કે અપરવક્ત્ર છન્દ હોતા નથી, ઉચ્છ્વાસ પણ હોતા નથી; તેમાં નાયક પોતાનું ચરિત કહેતો નથી, પણ અન્ય કહે છે, કેમકે કુલીન પુરુષ સ્વ-શુણનું આવિષ્કરણ શી રીતે કરે ?

દંડી આવા ગત પર ટીકા કરી કહે છે કે આખ્યાયિકા નાયકજ કહેવી જોઈએ અને કથા નાયક કહે અને ણીજો પણ કહે. સસ આખત કહેવી છે, માટે જોમાં સ્વશુણનું કીર્તન એ દોષ નથી. એમ કેટલાક આ-લંકારિકા બેદ કહે છે. પણ આખ્યાયિકા નાયકજ કહે એવો નિયમ નથી, કેમકે અનિયમ જોવામાં આવે છે, કેમકે તેમાં પણ અન્ય વક્તા હોય છે. અન્ય વક્તા હોય કે પોતે હોય-એ તે કેવું ભેદલક્ષણ ? વળી વ-ક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર છન્દ અને ઉચ્છ્વાસ હોવાપણું એ જો-આખ્યાયિ-કાનું ભેદક ચિહ્ન હોય, તો પ્રસંગે કથામાં પણ આર્યો આદિની પેઠે વક્ત્ર અને અપરવક્ત્રનો પ્રવેશ શું નથી થતો ? વળી લંકાદિ કથાના ભાગની સંગ્રા અને ઉચ્છ્વાસ આખ્યાયિકાના ભાગની સંગ્રા એવો ભેદ જોવામાં આવે છે તોપણ શું ? તેટલા માટે કથા અને આખ્યાયિકા એકજ ભૂતિ છે ને તેની બે મંદા છે; અને શેષ આખ્યાયનભૂતિઓનો એમાંજ સમાવેશ થાય છે. આવો દંડીનો મત છે.

અગ્નિપુરુષમાં આખ્યાયિકા અને કથા વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ભેદ આપ્યો છે. આખ્યાયિકામાં ગદ્યમાં વિસ્તારે કર્તાના વંશની પ્રશંસા થાય છે, કન્યાહરણ, સંગ્રામ, વિપ્રલંબ અને વિપત્તિ વર્ણવેલી હોય છે, રીતિ

૧ શુણને આશ્રયે રહેલી પદસંઘટના તે રીતિ. વૈદર્ભી, ગૌડી અને પાંચાલી એ ત્રણ રીતિ છે. જેમાં બન્ધ પરંપ નથી, શબ્દેકાર્દિનં નથી અને અતિદીર્ઘ સમાસ નથી તે વૈદર્ભી રીતિ. જેમાં દીર્ઘ સમાસને ઉદ્ભટ પદ હોય તે ગૌડી રીતિ. વૈદર્ભી અને ગૌડી એ ઉભય રીતિના મિશ્રણ-વાળી રીતિ તે પાંચાલી છે.

અને વૃત્તિની, પ્રવૃત્તિઓ દીપ્ત-નેજરવી હોય છે, ઉચ્છ્વાસથી પરિચ્છેદ હોય છે, તેમાં ઉત્તર ભાગમાં ચૂર્ણક હોય છે, વક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર છન્દ હોય છે. કથામાં કવિ ચોક્કસ વડે સ્વવશની સંક્ષેપે પ્રશંસા કરે છે, તેમાં મુખ્ય અર્થ ઉતારવા માટે કથાન્તર હોય છે, તેમાં પરિચ્છેદ હોતા નથી ને હોય તો લંગકાથી ક્ષયિત્ હોય છે અને તેની વચમાં ચતુષ્પદી હોય છે.

આખ્યાયિકામાં શૃંગારમાં પણ ઉદ્ધત રચનાં હોય છે; કથામાં નાટકાદિમાં રૌદ્ર રસમાં પણ અધિક ઉદ્ધત રચના હોતી નથી; અન્ય પ્રબંધોમાં રચના ગદ્યાયોગ્ય થાય છે.

ચમ્પૂ—ગદ્યપદ્યમય કાવ્ય તે ચમ્પૂ કહેવાય છે. એમાં એકનો એક વિષય ગદ્ય અને પદ્યમાં હોય છે. બોજદૂત બોજચંપૂ અનન્તકવિરચિત ભારતચમ્પૂ, ત્રિવિક્રમભંદરચિત્તિ દમયન્તીચમ્પૂ આદિ ચમ્પૂઓ સંસ્કૃતમાં છે.

ગદ્યપદ્યમય રાજસ્તુતિ ખિન્ન કહેવાય છે.

જયતિથી રાજ ચતુ, ગદ્યપદ્યયુક્ત, માલિનિ આદિ હદવાળું અનુપ્રાસથી વિચિત્ર, વિભક્તિવાળા (સખોધનસહિત) ચાકયોથી યુક્ત,

૨ વૃત્તિ=નાટકરચનાવિશેષ, રસ ઝમાવવામાં અનુકૂળ વર્ણુરચના કેટલાક એનો અનુપ્રાસમાં અન્તર્ભાવ કરે છે જેને વિષે અનુપ્રાસના બે-દો-વર્તમાન છે તે વૃત્તિઓ. સામાન્ય રીતે ચાર પ્રકારની ગણાય છે—ભારતી, સારતી, દૈશિકી અને આગ્રહી જ્યાં શૃંગાર અને ક્રષ્ણરસ અતિક્રોધન સંદર્ભથી વર્ણુવાય ત્યાં દૈશિકી વૃત્તિ, જ્યાં રૌદ્ર અને ધીમત્સ અતિપ્રૌઢ સંદર્ભથી પ્રતિપાદન કરાય ત્યાં આરદ્રબી વૃત્તિ, જ્યાં અતિસુકુમાર નહિ એવા દાસ્ય, શાન્ત અને આદ્રભુત રસ અતિસુકુમાર નહિ એવા સંદર્ભથી યુથાય ત્યાં ભારતી વૃત્તિ અને જ્યાં અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને બધાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભથી યુથાય ત્યાં સાત્વતી વૃત્તિ છે વૃત્તિ અર્થને આશ્રયે ને રીતિ શબ્દને આશ્રયે છે. વૃત્તિ રસને ઝમાવે છે, રીતિ અર્થનિરપેક્ષ શબ્દમાં રહેલાથી, રચનામાં સાકુમાર્ય કે પ્રાદર્ભ આજે છે બિન્ન બિન્ન પદરચનાથી કાવ્ય મુજબ થાય છે તેને આશ્રયે રીતિ રહેલી છે.

અષ્ટતાલસમેત અને અન્તે કવિની કૃતિના વર્ણનવાળું સ્તુતિકાવ્ય ઉદા-
હરણુ કહેવાય છે.

વળી ચક્રવાલક, ભોગાવલી, બિરુદાવલી, તારાવલી, વિશ્વાવલી, રત્ના-
વલી, પંચાનનાવલી એવાં પણ કાવ્યો છે.

નાયકાદિની રસને અનુકૂળ એટલા પણ વૃત્તિ કહેવાય છે. આરંભમાં
નાટકમાં પાત્રની રસાનુકૂળ અગચેષ્ટા, તે પછી એવી એટલાને અનુસરતી
વર્ણુરચના તે વૃત્તિ ગણાઈ વૃત્તિઓ રચનાને આશ્રિત છે અને રસાવસ્થા-
નની સચક છે. રસાદિને અનુકૂળ હોઈ ઔચિત્યવાળો અર્થવ્યાપાર તે વૃત્તિ

ઉપરની હકીકત ઉપરથી સમગ્રશે કે ચમ્પૂ એ ગદ્યપદ્યમય કાવ્ય
છે. ચમ્પૂનું ગદ્ય અલકૃત હોય છે. સરકૃતમાં એવાં કાવ્યો છે, પણ ગુ-
જરાતીમાં હોય એમ જાણવામા નથી. સૈરન્દ્રીચમ્પૂ એ પાંચ રતજક-
વાળું ચમ્પૂકાવ્ય પ્રથમજ ગુજરાતીમા રચાયલું છે. આચાર્ય વલ્લભજીએ
એ ચમ્પૂ રચી ગુજરાતી સાહિત્યની સારી મેવા બાજવી છે. પાંડવો વિ-
શટને ત્યાં ગુપ્ત વેશે રહ્યા ત્યારે દ્રૌપદી સૈરન્દ્રીના નામથી સુદેખ્યાની
દાસી હતી. તે સમયનો ઇતિહાસ એ ચમ્પૂનો વિષય છે. અમે વાચકવ-
ર્ગને એ પુસ્તક વાંચવાની બલામણુ કરીએ છીએ.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૧૯૪ થી.)

ઉદાહરણુ.

કાસ=કાંસ	અશ્વ=અસુ=આંસુ	લંકા=લકાં	પુરુ=પુર
ઘાટી=ખાટી	દ્વારિકા=દ્વારિકાં	ચમુના=ચમુનાં	ઘાસી=વાસવો
	૧૯	મૂઢ=મૂંઢ	ધસાદિ ધણા છે
જ્યક્ષ=તસુ=	મયુરાં=મયુરાં	વક્ત્ર=વક્ર=વાંક	
નાંસું.			

આ નિયમ માટે મ્હારે અભિપ્રાય એવો છે કે—નાસિકાસ્થાની
બંધનપર સતે નિરતુનાસિકં સ્વર સાતુનાસિક ચવાનો પેટા નિયમ ઠરા-
વવો જોઈએ. જોયે એમ લખાતું નથી. પણ ખોલે છે તો ખરા ત્યારે ઉચ્ચા
શબ્દસાર લેખનપદ્ધતિ પ્રમાણે આમ શા સાર ન કરવું—ઉદાહરણુ—

રામ=રાંમ । નામ=નાંમ । વિના=વિંના । મીમ=મીંમ । ઉમા=ઉંમા
 ટુણ=ટુંણ પુગેરે સેકડો છે.

૪૨ ગણ ૪૨ મો—નિયમ—સ્વર વિપર્યય થાય છે.

ઉદાહરણ.

કરુણા = કુરણા । રઘુનાથ = રધનાથ । શકુન = શુકન

૪૩ ગણ ૪૩ મો—નિયમ—અનુસ્વાર નો લોપ થાય છે.

ઉદાહરણ

વિંશતિ = વીસા = વીશ

માંસ = માંસ = માસ.

ત્રિશન્ = ત્રીસા = ત્રીશ

સિંહ = સીહો = સ્ત્રી.

જ્ઞાનં=જ્ઞાન જલં=જલ, નીરં=નીર, ઘલં=ઘલ એમ અકારાંત નપુંસકલિંગના પ્રથમાના એકવચનના સંસ્કૃત એના એ વર્ગના બધા આ નિયમમાં પેસી શકે.

ક વર્ગ પ્રકરણ.

૪૪ ગણ ૪૪ મો—નિયમ—ક નો અ થાય છે.

ઉદાહરણ.

કુંભકાર = કુંભઆર = કુંભાર.

લોહકાર = લોહઆર = લોહાર.

ચિત્રકાર = ચિત્રઆર = ચીતારો.

૪૫ ગણ ૪૫ મો—નિયમ—ક નો જ થાય છે—

આ નિયમ હ્રસ્વાદોષને માટે થયો છે તથાપિ તે પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણ.

ફીલ=ખીલો=ખીલો ૧૩૧

શક્ક=શાખ

હસરો=ખીચડી

સ્કંધ=ખંધો=ખાંધ (ખંધોસો)

કોણ=ખૂણો

ધસાદિ.

૧૨૫-૧૬

૪૬ ગણ ૪૬ મો—નિયમ—ક નો ગ થાય છે—

આ નિયમ સંસ્કૃતભાષાનુસાર છે—પણ તે સર્વ જગોએ નથી થાતો. હદ્દ પ્રસાદારનો અક્ષર અને સ્વર પર હોય ત્યારે થાય છે. પણ ક કઠિન અને ગ કામલ તેથી ઉચ્ચારની સરસતાને લીધે ગુજરાતીમાં બહુ કરી બધે થાય છે. પ્રાકૃતમાં પણ છે. જગકે. ઘક = ધંગ સ્થાપુકાર = સાધુગાર—

પ્રમાણિકા હંદ અને નારાય હંદમાં.

૧ ૩ | ૧ ૩ | ૧ ૩ | ૧ ૩ | આવું રૂપ આપેલું છે. તે નગણની કિમ્મત સમજાવે છે. આ બન્ને હંદોમાં માત્ર આવર્તનનીજ (Recurrence) સંખ્યાનો ભેદ છે.

તમામ મગણિ અથવા બધા નગણથી પાદ પૂરી કવિતા અને ખરી પરંતુ તેમાં એકજ તરેહનો ઉચ્ચારપ્રવાહ આ... ..અથવા આ... .. થાય છે જેથી તે વૈચિત્ર્યની ખામીને લીધે Monotonous નીરસ થઈ ઠહેવાય છે તો તે દૂર કરવા નગણને બદલે અહીં એક લઘુ એક શુરુ એ યોજના ઉત્તમ છે.

હવે લુન્ગી, ત્રોટક અને નારાય હંદોમાં પ્રથમ અક્ષર હ્રસ્વ છે અને સાં તાલ પડતો નથી બલકે ગુપ્ત અક્ષર પર તાલ આવે છે માટે તેને જેમ તાલ સરખો પડે તેવી રીતે સંગીતમાં બતાવવામાં આવે છે. બ્યારે આવી રીતનો અગત્યનો સુધારો સર્વેના સમજવામાં આવ્યો સારે આધુનિક ખીજ કવિઓએ તેનાં રૂપાંતર કર્યાં છે. નારાય હંદમાં નગણનું સ્વરૂપ લઈ ત્રણ માત્રાનો સમ ભાગ કાયમ રાખી આદિ શુરુ નિર્ધાર્યો અને વૈચિત્ર્ય વધારવા કોઈ કોઈ જગોએ શુદ્ધ નગણ એટલે ૧ ૧ ૧ એ પ્રમાણે પણ શબ્દરચના યોજવામાં આવેલ છે. આ શોખ બતાવવાનું અને તે મુજબ યોજવાનું કામ સંગીત શીખવે છે વિંદી બાપાની નીચેની કવિતા ગુણો:—

આજ | ર્યામ | મોહિ | લીનિ | વંસુ | રીવ | જાય |
કે | હર હ | ર સવ | કરત | જાત | ... ..

અહીં આદિ અક્ષર શુરુ છે તથા ત્રણ માત્રાનો શબ્દ પણ તે છે તેથી તાલ Rhythm બરાબર પ્રથમથીજ સર થાય છે. આ નમુના જેવીજ આપણી પહેલી ચોપડીમાં એક કવિતા છે.

“ જાગ મુજ વહાલાં બાળ પંખી વન બોલે ”

આ કવિતામાં તાલ તો સારો પડે છે પરંતુ બે જગો મુજ, વન, એ શબ્દો માત્ર બે માત્રાનો વખત સહજ લે છે તેને બદલે આપણે પ્રવાહનો નિર્વાહ નિભાવવા મુજ, વન એ પ્રમાણે ગાતી વખત ઉચ્ચાર કરે, તો પાશે-એર.

જેમ નાસ્યુંછંદ અને તેનું રૂપાંતર દર્શાવી તાલની યોગ્ય વ્યવસ્થા દેખાડી છે તે મુજબ ભુજંગીછંદ અને ત્રાટકની પણ જરૂર છે; કારણુ જો કે તેનાં પાદ સમ ખંડથી વહેંચાયેલાં છે તોપણ તાલની બંધબેસતી યોગ્યતા નથી. તેતો બ્યારે ભુજંગીને.

I ૩ | ૩ ૧ ૩ | ૩ ૧ ૩ | ૩ ૧ ૩ | ૩ | આ પ્રમાણે અને ત્રાટકને

II | ૩ા | ૩ા | ૩ા | ૩ા | ૩ | આ પ્રમાણે દર્શાવીએ ત્યારે તાલ પડે.

જોકે માત્રાનો સરવાળો (syllabic quantity) તો જેવો ને તેવોજ છે પરંતુ રૂપાંતર થઈ જાય છે તાલ શબ્દને અર્થ પણ મળ, ગમ્મત, આનંદ છે ને તેવીજ રીતે તેને સંગીતમાં આનંદસૂચક નામથી સ્પષ્ટ ઓળખાય છે. કવિતાને તાલના તોલથી માપીને ગાઈએ તો તાલ પડેજ એમાં શંકા શી?

દોહરા, ચોપાઈ, કુંડળીયા, ચૈળાવૃત, ઉધેર, ચરણાકુળ, મહીલીપ, હરિગીત, ગીતિ એ વગેરે માત્રાના પ્રબંધથી વ્યવસ્થિત છે તેમજ દોધક, ઈંદ્રવજ્ર, ઉપેન્દ્રવજ્ર, ઉપમતિ, લલિત, તોટક, દ્રુતવિલંબિત, વસંતલિલકા, માલિની, શિખરિણી એ વગેરે અક્ષરગણથી ગંઠાયેલા છે. આઠ ગણના સ્વરૂપ વિચારતાં સાં પણ માત્રાનો તોલ તો સાચવવાનો જરૂરનો છે. મગણુ છ માત્રાનો છે ય, ર, તગણુ એ પાંચ પાંચ માત્રાના અને બ, જ, સગણુ એ ચાર ચાર માત્રાના અને નગણુ માત્ર ત્રણ માત્રાનો ગણુ છે. ઉપર ગતાવેલા હંદો તથા તેના જેવા ખીજા પોત પોતાના લક્ષણથી નિયમસર દરેક ચરણે જોવામાં આવે છે તેથી તેનાં ખંડો સરખા તેમજ સેહેલાઈથી ગોઠવી શકાશે કારણુ તેમાંનું દરેક ચરણુ અમુક બંધારણનું હોયને તેનાં ખીજાં ચરણોની સાથે નિસખત ધરાવે છે તેથી આવી કવિર્તાઓનાં માત્ર ચાર ચરણોના તાલ તથા ગાનપ્રકાર શીખવીએ તો નબી શકે છે. તોપણ પદ, ગીત, ગરબા, વગેરે કાવ્ય બંધારણમાં આપણે વધારે સમજવાનું હોય છે. સાં માત્રામેળ કે વર્ણુમેળ નથી પરંતુ માત્ર તાલથી સમાન ખંડ બનેલા જોવામાં આવે છે. આવાં પદ દયારામ, નરસિંહ મેહેતા, પ્રેમાનંદ, ગિરધરના કાવ્યોમાં મળી આવે છે. તેમાં આપણે આખી લીટીનો વિચાર તાલના તોલ (Total value of syllabic weight) થી કરવાનો રહે છે, ને તેને લીધે

કોઈ જગોએ હ્રસ્વનો દીર્ઘ ઉચ્ચાર, દીર્ઘનો હ્રસ્વ ઉચ્ચાર અથવા કોઈ જગોએ રે, લોલ, વગેરે વંધારના અક્ષરો ઉમેરી ગાનનો તાલ પૂરો કરવો પડે છે. અગર જો તેમ નહિ કરીએ તો કાવ્યઉચ્ચારણનો પ્રવાહ સરળ વહેતો નથી, પરંતુ તુટી જતો દેખાય છે. આવી કવિતાઓને ચોક્ષ્યા ગીતક્રમમાં ગોઠવી તાલ તથા ઉચ્ચારણશૈલી ખાસ બતાવવાની ધણી જરૂર જણાયે. આ જાતની કવિતાના નમુના બાળપોથીમાં પણ છે તેથી તેના તાલ તથા ઉચ્ચારણશૈલી હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત વગેરે ચિહ્નોથી બતાવવામાં આવે છે.

દરેક ઉભી લીટી કવિતાના ચરણના ખંડનું માપ આવર્તનથી બતાવે છે ને તે દરેક ખંડે પહેલી માત્રા ઉપર તાલ આવે છે ને તે પ્રમાણે ગોઠવી નીચે બતાવવામાં આવે છે.

કોઈ કોઈ સ્થળે ગુરુ વા પ્લુત ઉચ્ચારણ બીજા ખંડમાં ઉપયુક્ત હોય છે તે જગોએ તેનું અનુસધાનસૂચક ચિહ્ન—આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. “વાઙ્મા | —, |, કહે | વા | -ય | ; નહા | -ય.

તેમજ ગીતકાવ્યમાં “ટેક” બોલવાની હોય છે. તે ગીતક્રમનું એક આવર્તન બતાવી આપે છે તેથી તે ટેકને ઉભો બે લીટીથી બાળખાવેલ છે. કોઈ કોઈ સ્થાને ટેકથી તાલમાં આવર્તન પણ નક્કી થઈ જાય છે. તેથી ટેકની જરૂરીઆત ગીતકાવ્યમાં ધણી છે તે ધ્યાનમાં રુચશે. ઉદાહરણ “ચાંદા” વિષેની કવિતા જોશો.

કાવ્યમાહેના દરેક વર્ણોચ્ચારનું માપ જે યોગ્ય રીતે પિંગળમાં બતાવ્યું છે તેનો સમતોલ નિભાવી, તાલની સકળતા સાચવી અને પ્લુત, ઉચ્ચાર તેમજ વિરામચિહ્નો પણ યોગ્ય સમય દર્શાવી અહીં દરેક બાળપોથીમાંહેની રચના ગોઠવી છે તેથી ‘મહેતાજીઓને’ તેમજ રકોતરોને ધણી સારી મદદ મળશે તથા કામ પણ સહેલું થઈ જશે ગાવાનો સુખ્ય આધાર તાલ અને અવાજ ઉપર છે. અહીં તાલના ચોક્કસ ગાન વિષે માહેતી આપી છે તેથી લગભગ અર્ધ કામ સાફ દર્શાવી શકાશે. હવે માત્ર ગાતી વખત જે અવાજ નીચે ઉચો થાય છે તે વિષેની સમજ બાકી રહેશે.

ભૂગોળશિક્ષણ.

પાઠ ૧

(આલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૧૭૫ થી)

૧. પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે ?
૨. જ્યાં જ્યાં જમીન આવી હોય તેવા ભાગ બતાવો.
૩. જ્યાં જ્યાં પાણી આવ્યું હોય તેવા ભાગો બતાવો.
૪. કયા ભાગ મોટાં છે, પાણીના તે જમીનના ?
૫. ગોળાને એક ચક્કર ફેરવો; એ ગેના પર ફેર છે ?
૬. ગોળાનું છેક ઉત્તર મિદુ બતાવો, એને શું કહે છે ?
૭. ગોળાનું છેક દક્ષિણ મિદુ બતાવો; એને શું કહે છે ?
૮. એ બે ધ્રુવની વચ્ચે સરળે અતરે ગોળાને ફરતી જે કાળી લીટી આવેલી છે તે બતાવો; એને શું કહે છે ?
૯. વિપુલવૃત્તની ઉત્તરે જમીન વધારે આવેલી છે કે દક્ષિણે ?
૧૦. પાણી કયા વધારે આવેલું છે ? વિપુલવૃત્તની ઉત્તરે કે દક્ષિણે ?

પાઠ ૨

૧. પૃથ્વી પર જમીનના કયા કયા મોટા ભાગો (ખંડો) આવેલા છે ? બતાવો.
૨. જે ખંડમાં આપણે રહીએ છીએ તે બતાવો તેનું નામ શું ?
૩. આફ્રિકા બતાવો, યુરોપ; ઑસ્ટ્રેલિયા; અમેરિકા, ઉત્તર અને દક્ષિણ.
૪. પૃથ્વી પર પાણીના કયા કયા મોટા ભાગો (મહાસાગરો) આવેલા છે ? બતાવો.
૫. એશિયા ખંડની ઉત્તરે કયો મહાસાગર આવેલો છે ? પૂર્વે ? દક્ષિણે ?
૬. ઉત્તર ધ્રુવની આસપાસ ફરતો કયો મહાસાગર આવ્યો છે ? દક્ષિણ ધ્રુવની આસપાસ ?
૭. વિપુલવૃત્તની ઉત્તરમાં કયા કયા ખંડો આવેલા છે ? દક્ષિણમાં ? બતાવો.
૮. કયા કયા ખંડોને ચીરીને વિપુલવૃત્ત બન્યું છે ?

પાઠ ૭

૧. આફ્રિકાનો કિનારો કયો છે ? એશિયા ખંડના કિનારા જોવાનું કે કાંઈ જુદી રીતનો ? અમેરિકાનો ? ઑસ્ટ્રેલિયાનો ? યુરોપનો ?

૨. વિસ્તાર (કદ) ના પ્રમાણમાં કયા ખંડનો કિનારો સૌથી વધારે ખાંચાખુંચી વાળો છે ? કયો સૌથી ઓછો ? એમ કહેવાનું કારણ કાંઈ તમને જણાય છે ?

૩. એશિયાના કિનારા પર કયાં કયાં સમુદ્ર, ઉપસાગર તથા અખાત આવેલાં છે ? જતાવો. યુરોપના કિનારા પર ? ઑસ્ટ્રિકાને કિનારે ? ઑસ્ટ્રેલિયાને ? અમેરિકાના કિનારા પર ?

૪. અહીંથી* (બહેરિંગની સામુદ્રધુનીથી) અહીં* સુધી (જાપાનની સામુદ્રધુની સુધી) માં કિનારે કિનારે કયા કયા સમુદ્ર, ઉપસાગર, તથા અખાત આવેલાં છે ?

૫. અહીંથી* (બહેરિંગની સામુદ્રધુનીથી) નીકળી એશિયા, યુરોપ અને અમેરિકાને ઉત્તર કિનારે થઈ પાછા અહીંજ* (બહેરિંગ સામુદ્રધુની આગળ) આવીએ તો વચમાં કયા કયા સમુદ્ર, અખાત, અને ઉપસાગર આવે ? જતાવો.

* ગોળા પર જતાવીને. + જે એ રસ્તે જવાનું હોય તે.

પાઠ ૮

૧. એશિયા ખંડના ઉત્તર કિનારા પર કયા કયા હીપકદમ આવેલા છે ? પૂર્વ કિનારા પર ? દક્ષિણ કિનારા પર ? જતાવો.

૨. યુરોપ ખંડના દક્ષિણ કિનારા પર ? પશ્ચિમ ? ઉત્તર ?

૩. અમેરિકાને પૂર્વ કિનારે ? પશ્ચિમ કિનારે ?

૪. અહીંથી* (બહેરિંગની સામુદ્રધુની સુધી) માં કયા કયા હીપકદમ આવેલા છે ? કયાં કયાં મોટા જૂશિર આવેલાં છે ? જતાવો.

૫. એશિયા યુરોપને ઉત્તર કિનારે જે જે મોટાં જૂશિર હોય તે જતાવો. યુરોપને પશ્ચિમ કિનારે ? આફ્રિકાને કિનારે ? અમેરિકાને કિનારે ફરતાં ? ઑસ્ટ્રેલિયાને કિનારે ફરતાં ?

પાઠ ૯

૧. અમેરિકા ખંડમાં પર્વતો ઘણાંપણ કેમ આવેલા છે ? ઉત્તર કે દક્ષિણ કે પૂર્વ પશ્ચિમ ? ઉભા કે આડા ?

૨. એ પર્વતોની હાર કયાંથી શરૂ થાય છે ? અને કયાં યઈને કયાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૩. એ પર્વતની હાર કયા કાંઠા-તરફ વધારે આવેલી છે ?

૪. આફ્રિકામાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ? પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તરદક્ષિણ ?

૫. એ પર્વતોની હાર કયાંથી શરૂ થાય છે ? અને કયાં યઈ કયાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૬. એ પર્વતની હાર કયા કાંઠા તરફ વધારે આવેલી છે ? પૂર્વ-કે પશ્ચિમ ?

૭. ઑસ્ટ્રેલિઆમાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ?

૮. એ પર્વતો કયાંથી શરૂ થાય છે ? અને કયાં યઈ કયાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૯. એ પર્વતો કયા કાંઠા પાસે આવેલા છે ? પૂર્વ કે પશ્ચિમ ?

૧૦. એશિયા ખંડમાં પર્વતો ધણાખરા ઉભા આવેલા છે કે આડા ? ઉત્તરદક્ષિણ કે પૂર્વપશ્ચિમ ? પર્વતોની હાર કયાંથી શરૂ થાય છે ? અને કયાં કયાં યઈને કયાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૧૧. જુઓ, એશિયામાં પર્વતોનો મોટો જથ્થો કયાં આવેલો છે ?

૧૨. યુરોપ ખંડમાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ? એશિયાના પર્વતો માફકજ આવેલા છે કે જુદી રીતે ?

૧૩. એ પર્વતો કયાંથી શરૂ થાય છે ? અને કયાં કયાં યઈને જાય છે ?

૧૪. એ પર્વતોની હાર કયાં પૂરી થાય છે ?

પાઠ ૧૦.

૧. હોકરાંઓ, તમે જોયું કે દરેક ખડને ચીરીને એકેક મોટી પર્વતની હાર સલગ્ન જાય છે ત્યારે એ પ્રમાણે દરેક ખંડના કુલ મુખ્ય ભાગ પડે છે ? તપાસો. કયા કયા ? જતાવો.

૨. એ ભાગોનો ઢાળ કઈ દિશામાં છે ?

૩. એશિયા ખંડના ઢોળાવો જતાવો. એ કઈ કઈ દિશા તરફના છે ? એમાં કયો ઢોળાવ મોટો છે ?

૪. યુરોપ ખંડના ઢોળાવો કયા કયા છે ? એ કઈ કઈ દિશામાં જાય છે ? કયાં મોટો છે ?

૫. આફ્રિકાના ? અમેરિકાના ? ઑસ્ટ્રેલિયાના ?

૬. સારે એ પ્રમાણે પૃથ્વીની સંપાટીના બધા મળીને કેટલા વિભાગો પડેલા છે ? પૃથ્વીની સંપાટી કયા કયા અને કેટલા ઢોળાવોની બનેલી છે ?

૭. એ ઢોળાવોની ઉપલી કોર મળે છે ત્યાં શું હોય છે ? નીચલી કોર મળે છે ત્યાં ?

પાઠ ૧૨.

૧ એશિયાના ઢોળાવો તપાસો. તે કઈ દિશા તરફનો છે ? સારે એ ખંડની નદીઓ કઈ દિશા તરફ વહેતી હોવી જોઈએ ?

૨. નદી શી રીતે બને છે ? નદીનું પાણી બધું ક્યાંથી આવે છે ? તમે જાણો છો ? કહેા.

૩. નદી મોટી નાની હોવાનું કારણ શું ? વિચાર કરો. (જે નદીનું પાત્ર મોટું તે નદી મોટી અને જેનું પાત્ર નાનું તે નાની હોય છે)

૪. સારે દરેક ઢોળાવ શાંતો બનેલો છે ?

૫ એશિયા ખંડના ઉત્તર ઢોળાવ પર ચર્ચને કઈ કઈ નદી વહે છે ? દક્ષિણ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૬. યુરોપના ઉત્તર ઢોળાવ પર ચર્ચને ? દક્ષિણ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૭. અમેરિકાના પૂર્વ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? પશ્ચિમ ? ઑસ્ટ્રેલિયાના ?

૮. આફ્રિકામાં કઈ કઈ મોટી નદીઓ આપેલી છે ? જતાવો. તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૯. ઉત્તર મહાસાગરમાં કઈ કઈ નદીઓ પડે છે ? આટલાંટિકમાં ? પાસિફિકમાં ? હિંદી મહાસાગરમાં ? બંગાળના ઉપસાગરમાં ? અરબી સમુદ્રમાં ? લૂમ્બીયસમુદ્રમાં ? કાળા સમુદ્રમાં ? કારિયન સમુદ્રમાં ? બાલ્ટિક સમુદ્રમાં ? ચિનોઈ સમુદ્રમાં ? પીળા-સમુદ્રમાં ? મેડિસરેના અખાતમાં ? હડસન અખાતમાં ? વગેરે.

કું. સું. વડીલ,

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ગદમાં નવી સાતમી ચોપડીના પહેલાં ૧૦૦ પાનાં; પદમાં તેજ પુસ્તકમાંથી પહેલી ૫૦૦ લીટી; પહેલી ૨૦૦ લીટીના મુખપાઠ સાથે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

(ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૪-૬-૪૮ ના હુકમ નં-૨૫૦૮ ઉપરથી),

હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૦૯૭ ના મુજબ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ ને ૯૬-૯૮ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગના નદરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલરશિપો આપવા સાર સોમવાર તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્યસ્થજોએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (એડાન્ડિલો)

ગાધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણમાંની એક સ્કૉલરશિપ માટે જ્યાં ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે સોડો ઇંગ્લિશ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવાકે, બેની-ઇઝરાયલ, કથુળી, અને કથુળી કરતા જે સોડો વધારે પાછળ છે તેવા સોડોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કૉલરશિપ રાખવામાં આવશે; અને એક સ્કૉલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. થાણા જિલ્લામાં નીચે જણાવેલી બે સ્કૉલરશિપો આલી પડ્યાનું જાહેર કરવામાં આવ્યું છે; જે છેલ્લા ઉમેદવારને પૂરેપૂરી સ્કૉલરશિપ આપવામાં આવશે, તેવા ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારોનો નંબર આવશે, તેમને આ સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

જાહેર ખબર.

હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શહાયુ-
દીન સ્કૉલરશિપો.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાઝી શહાયુદીન એન્ડાવમેન્ટ
ફંડમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કાઝી પશુ જાહેર સ્કૂલના મુસલ-
માન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપિયાની
ખેડા સ્કૉલરશિપો આપવા સારૂ તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને
રોજ સ્પેશીઅલકે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવા-
રોની અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની
નડીઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવાશે. તા. ૨૬ મી મે સને
૧૯૦૪ ના મુળ્ય સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ લાને ૬૩૬-૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિ-
દ્ધ થએલા નિયમોમાં જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.
૨. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ તથા ફી અમદાવાદ અને નડી-
આદ મધ્ય સ્થળોની પરીક્ષકકમિટીના પ્રમુખ આવતી તા. ૧૫
મી ઑગસ્ટ સુધીમા લેશે.

અમદાવાદ,
તા. ૧૨-૬-૦૮.

} F. B. Pendarves Lory.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

અમદાવાદ કલુખી ઇન્ફન્ટિસાઇડ ફંડમાંથી આપવાની
સ્કૉલરશિપની પરીક્ષા.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે અમદાવાદ કલુખી ઇન્ફન્ટિ-
સાઇડ ફંડમાંથી અમદાવાદ જિલ્લાના કડવા અને લેવા કલુખીની નાતના
છોકરાઓને હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની ૭ સ્કૉ-
લરશિપો આપવા સારૂ મુઘવાર તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮ ને રોજ
અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં હરીદાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.
તા. ૫ મી મે ૧૯૦૪ ના મુળ્ય સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ લાને પૃષ્ઠ-
૫૧૪ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થએલા નિયમોના 'કલોઝ ઇ'માં આપેલા નિયમ અને
શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

અમદાવાદ,
તા. ૧૨-૬-૦૮.

} F. B. Pendarves Lory.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

મે. વડોદરા સ્ટેટ વિદ્યાધિકારી સાહેબ તરફથી મળેલા નીચેના આઠ પુસ્તકોની પહેાંચ અમે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ.

૧ મરાઠી બેળાંએ પુસ્તક.

૨ શ્રી થોરલે સયાશ્રવ મહારાજ યાંચે ચરિત્ર ભાગ ૧

૩ " " " " ભાગ ૨

૪ ઇલીઝાબેથ રાણીનો સમય.

૫ પ્રાચીન પુરાણોની બોધદાયક વાર્તાસંગ્રહ.

૬ આઈ બાય વ મુલાંચે પરસ્પર ધર્મ.

૭ પ્રોટેસ્ટન્ટ પરિવર્તન.

૮ હેમખંડન

જાહેર ખબર.

મુળધની ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ શુક ડીપો કાઢી નાંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મરાઠી, ગુજરાતી, કાનરીઝ અને ઉર્દુ નકશાઓ વેચવાનું તથા છાપવાનું કામ મિ. નરહર નારાયણ દાતારને (નં. ૧૮. બુધવાર પેઠ-પુના-શહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ જેઓને જોઈતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને લખી જણાવવું.

અમદાવાદ
તા. ૨૧-૫-૦૮.

સહી. K. P. Trivedi,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની, ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૭ માહે સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૦૮ સોમવારે સવારના અગિઆર વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર ગ્રાસના શાળાપત્રમાં નમુનો ઉપાયો છે, તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની

ઉમ્મર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૦ વર્ષથી ઓછી છે, તેમ કાંઈ ખેડખાંપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે. ચાલચલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી ખોતાની ખાત્રી કરીનેજ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

૩. સર્ટિફિકેટમાં ઉમ્મરનાં વર્ષ, માસ અને દિવસ લખવાની સાથે અગ્રેજી અને ગૂજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

૪. સત્તર વર્ષ કરતાં નાની ઉમ્મરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સારૂ મજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. તે પામ થશે તોપણ તેને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫. બાવીશ વર્ષ કરતાં મોટી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ પાસ થયા પછી કોલેજમાં દાખલ થવા સારૂ, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મહેરબાન એજ્યુકેશનય ઓફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે. તેઓ પાસ થશે તોપણ તેમને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પડેલા બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અબ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સંબંધનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. ચાલચલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અમાઝનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રી લાયક ગણાશે.

૭. પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને સરીર સમ્યક્ની તપાસ માટે મહેરબાન દાકતર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેઓને આહી વધારે સખત રોકાવું પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં મુધી ચાગાખત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જણવાની જેની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના સાગતા વગમતા તરફથી અગર રોકાવશે તરફથી તે મળી શકશે; કારણ કે તારીખ ચુકરે થયેથી તુર્ત કોલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરાશે વિચાર છે.

રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ? B. II. BUCH,
તા. ૬ માહે જુલાઈ સન. ૧૯૦૮.

પ્રિન્સિપલ, કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ
કોલેજ, રાજકોટ.

પુરાણદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી પુસ્તક.

૧ નવી ધારણાનાંકમ પ્રમાણે કિડગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોપીબૂકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાંત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સંખ એન્ડેસ, સુરત, કરંમનદાસ નૌરણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ વલસાડ, નિરંભતામ ઉગ્રીયાશ કર જલાલપેરિ, ગણપંતિશે-કર નરહરીશ કર, ભરૂચ, કે. એલની કપની તથા ભાઈલાલ છગનલાલ નહીયાદ, ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ નિકમદાસ, વઢવાણ, જેમ્સેદ તંત્રકશી તથા પ્રાણુશ કર મકનથ રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા મેહુચર મેધંથ નવાનગર, હેમરાજ બદનથ, ભીવિનગર, જે બદલહુસેન આદમથ, મુંબાઈ, એન એમ ત્રિપાઠીની કપની.

અમારી પ્રાચી ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોનાં સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આચરોનાં પુસ્તકોની સોલ એન્ડેન્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલ મુંત્રીલાલની કોપની, આંરોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઈંગ બુક. નંબર ૧-૫૪ (કોરી) ૯

પ્રાકૃતમરી સ્કુલ ફાઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. મીડ્યરવાળા.

નમુના અડધી કીમતે.

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો અમદાવાદ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિક પત્ર.

પ્રજાપંધુ.

નાપાક લવાજમ દેશાવરતા આદક માટે ફક્ત રૂ ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ ૨) ગણવામાં આવ્યું છે. પરંતુ રૂ ૨૮) પાતાનું છે અને તેમાં વિવિધ ચર્ચા, વિષયો અને ખગરો સાક્ષર લેખમાંની પસંદગીથી ચુટાડ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સામાનિક, ધાર્મિક, આર્થિક, ગજદારી વગેરે સર્વ જાતના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખગરો એવી કાગળ પૂરક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજાપંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં જનતા છેલ્લામાં છેલ્લા જનાવોની સપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને જીવન પત્ર તરફ ન જરૂર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

સબો, “પ્રજાપંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદ્માડી લોમ પાસેથી જનરો અર્થ કરી મોટી ગહેનતે મેળવેલ જાદુઈની માફક પુસ્તક દ્વારો કરે તેવા ચમત્કારી દેથી ઉપાયો તથા આજ લગીની મોધથી ખરેખર અમ્મીંગ મોલમ પડેલા અગ્રેષ્ઠ ઉપાયોની બરપુર ઠોંગત ટપાલ અર્થ શીખે રૂ ૫-૭-૦

લે. પી.

૦૦. ત્રેડીકલ ઓફીસ અયલ લાહિયાવા.

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળોપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસલ કીમત રૂ. આ	}	ફક્ત ચોડા વખત માટે	}	ધટાડેલી કીમત રૂ. આ.

- ૫—૫ કવિ નર્મદાશ કરની કસાવલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ “ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ ” જેમાં ગુજરાતનો
બાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક બાણવાજોગ બા-
બતોનો સંગ્રહ છે... ૨—૦
- ૩—૦ ઈંગ્લાડનો ઇતિહાસ—રા સા નમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧—૮
- ૦—૭૫ હિંદના લોકોનો હુકો ઇતિહાસ—રા સા મહીપતરામ
રૂપરામકૃત ... ૦—૪
- ૦—૫ યુરોપનો ઇતિહાસ—રા સા મહીપતરામકૃત ... ૦—૩
- ૦—૫ કોલંબસનો વૃત્તાંત—ગ્રાણુલાલ મથુરદાસ કૃત ૦—૪
- ૦—૩ જર્મનીના ઇતિહાસની રૂપરેખા—રા સા મહીપ-
તરામ કૃત ... ૦—૧
- ૦—૫ અરિત્ર નીરૂપણ—અમ્બસે એક એપ્સરી બાયોગ્રાફીનું—યા. ૦
મુ. નાનાબાઇ હરિદાસ કૃત બાપાતર, એમા ૦૦ અરિત્રોછે. ૦—૩
- ૧—૧૨ ચુક્લીડ સ્કેપ ૧, ૨, ૩ બા બા જમશેદજી અરદેસર દલાલ કૃત ૦—૧૨
- ૧—૪ રેખા યથાદર્શન—રા બલવંતરાય એમ મહેતા કૃત .. ૦—૧૦
- ૦—૬૫ કર્તવ્ય ભૂમિતિ—પ્રેક્ટિકલ ઇયોમેટ્રીનું બાપાતર ડ્રોઇંગ
સ્કુલ માટે... ૦—૫
- ૦—૨૫ આદિ કારણ ભૂમિતિ ઇયોમેટ્રિકલ શીગર્સનું બા
પાતર આર્ટ સ્કુલ માટે ડ્રોઇંગનું પુસ્તક ... ૦—૨
- ૧—૪ “ધાતુ સંગ્રહ”-રે ટેલર અને વજલાલ કાલીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦—૧૦
- ૦—૫૫ મીઠી મીઠીવાસો—રા સા ગણપતરામ અનુપગમત્રવાડીકૃત. ૦—૪

ઉપલાં ૧૩ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને પહોંચાડમણી, ખર્ચ પડશે નહિ, પછી મોત્ર ૩, ૭-૦-૦ માં મળશે. ૩ ૧૦ થી ૨૫) સામઠાં લેનારને સંકડે ૧૦ ટકા લેખ અને પગીસા ઉપરાંતના ખરીદનારને સંકડે ૨૦ ટકા વટાવ આપવામાં આવશે. નીચેના સ્થળે મળશે ૧ ધી ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ મુંબઈ. ૨ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ પ્રિન્ટ-સરોડ, કલકાદેવી, મુંબઈ. ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, બુકસેલર-નાણાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠ જીતેકરવાડી, ઠાકોરદાર, મું. નં. ૨

દીક્ષીવાળા લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં મોત્તીનો સુરમો.

આંખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, નજરો, ખીસ, આંખ, છા-રી, છાયા, કુલું, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળાં વી-ગરને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને, તથા નજાણાં આંખવાળાને ઘણાંજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

કીમત, નં. ૧-૩ નો કાળો સુરમો તો. ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૨ નો કાળો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૪ નો પીળો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૫ નો ઘોળો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૩ નો ૩. ૦૦

આંખવાળી સળી શીશી સાથે મળશે.

ખનાવનાર તથા વેચનાર

લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

નં. ૩૫૫૩ અમદાવાદ

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ ઓડિટર તરફ મોકલવું નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોક્કસે અંકસે કાગળની ઓકળ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે ફૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અંકસે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સંભવ છે પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેન્ડે માફ છૂટક નોકલના પોસ્ટેન્ડ સાથે અઢી આના; પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર બેસે પાને, રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અચાપતનો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૨.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ગણો ચાન્ડ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે ગઢિને પૂરો ચાન્ડ અને પછી દરેક માસે રૂ. ચાન્ડ લેવાશે.
૧...	...	...
૨...	...	...
૩...	...	...
૪...	...	...
૫...	...	...
૬...	...	...
૭...	...	...
૮...	...	...
૯...	...	...
૧૦...	...	...
૧૧...	...	...
૧૨...	...	...

શાળાપત્રની સાથે દોઢ પૈસુ હૅડબિલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

જાનરના મુદ્રણી પાંચી વરણી મેટ.
REGISTERED NO. B, 48.

અંક. ૬ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧. વાક્યપ્રયોગરણ...	૨૫૭-૨૬૩.
૨. નર્મનિની શાળામાં દાક્તરી તપાસ...	૨૬૩-૨૬૫.
૩. ભાષાવતાર (વ. હ. આચાર્ય)...	૨૬૫-૨૬૮.
૪. સંગીતવિષય (લ. આ. આસ.)...	૨૬૮-૨૭૨.
૫. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. (જ. વિ. રાવળ.) ...	૨૭૨-૨૮૦.
૬. ગુજરાતની સુસાધરી. (ડા. ડી. ભોળાણી.) ...	૨૮૦-૨૮૩.
૭. કેળવણીખાતાની ખબરો ...	૨૮૩-૨૮૬.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ ઝિડિટર તરફ મોકલવું નોંટપેડ કમળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનો લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોડખે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અત્યુક્ત માસના છાપવા અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઝાઉર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને જી બાબતના પૈસા છે તે ચોડખે અક્ષરે લખવું તે વિના ભૂલ થવાનો સમય છે પોતની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજે માફ છૂટક નોકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના અર્ધે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૅલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલા પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાપત્રનો એમા સમામ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના ભાવ.

૨.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછી
૧... .. ૨		ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
દસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) —		રૂ. ગણો ચાર્જ પડશે છ માસ માટે
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે		પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ, અને પછી
બાર માસ લગી લાગવાગટ હશે		દરેક માસે રૂ. ચાર્જ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હુકમિય વહેંચવામાં

આવશે નહિ.

કેળવણી ખાતાએ, ધનામ તથા લાઘવેરીઓ માટે
મંજુર કરેલા શાળોપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસલ કીમત રૂ. આ. } ફક્ત ચોડા વખત માટે { ઘરાડેલી કી થી રૂ. આ.

૫-૫ કૃષિ નર્મદાશંકરની કસાયલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો ગ્રંથ " ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ " જેમાં ગુજરાતનો નૃસિંહા લોકકથા ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક નળવાનગે બા-
ર " બતોનો સંગ્રહ છે... ૨-૦

૭-૦ ઇંગ્લાડનો ઇતિહાસ-રા સા નમીઅતરામ ચાચીકૃત... ૧-૮

૦-૭૧ હિંદના લોકનો દુકા ઇતિહાસ-રા સા મહીપતરામ
૩પરામકૃત ... ૦-૪

૦-૫ યુરોપનો ઇતિહાસ-રા સા મહીપતરામકૃત ... ૦-૪

૦-૫ કાલખસનો વૃત્તાંત-ગ્રાણલાલ મધુદાસ કૃત ... ૦-૪

૦-૩ જગતનો ઇતિહાસની રૂપરેખા-રા. સા. મહીપ-
તરામ કૃત ... ૦-૧

૦-૫ ચરિત્ર નીરૂપણ-અમ્મસંએકએપ્સરી બાયોગ્રાફીનુ-મા. ૦
મુ. નાનાભાઈ હરિદાસ કૃત બાપાતર, એમા ૦ ચરિત્રો છે. ૦-૩

૧-૧૨ યુકેનીડ રૂ. ૧, ૨, ૩, આ બા નમશેદજી અરેસર દલાલ કૃત ૦-૧૨

૧-૪ રેખા યથોદ્દર્શન-રા બલવંતરાય એમ મહેતા કૃત .. ૦-૧૦

૦-૬૧ કર્તવ્ય ભૂમિતિ-ત્રેકટિકલ જ્યોમેટ્રીનુ બાપાતર હોઈંગ
રૂકલ માટે... ૦-૫

૦-૨૧ આદિ કારણ ભૂમિતિ-જ્યોમેટ્રિકલ ટ્રીગર્સનુ બા-
પાતર આદિ રૂકલ માટે હોઈંગનું પુસ્તક ... ૦-૨

૧-૪ ધર્મ સંગ્રહ-રે ટેલર અને વજલાલ કાલીલાસ ચાચી
કૃત સંસ્કૃત ધોતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે મહુ ઉપયોગી. ૦ ૧૦

૦-૫૧ મીઠી મીઠી વાતો-રા. સા ગણપતગમ અનુપરામનવાડીકૃત ૦-૪

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવા ધોરણના ક્રમ પ્રમાણે કિડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત , ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સખ એજન્ટસ. સુરત. કરસનદાસ નારણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભરાઈ ઉમીયાંશંકર જલારામપેર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર. ભરૂચ. કે. એલેની કંપની. તથા બાઈલાલ હગનદાસ નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ. વઢવાણ. નેચંદ તલકશી તથા પ્રાણશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેધજી નવાનગર. હેમરાજ જાડવજી. ભાવનગર. અ બદ્દલહુસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આંધરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના ઠાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.

શ્રીમનલાલ સુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

સપ્ટેમ્બર.

૧૯૦૬.

અંક ૬.

વાક્યપૃથક્કરણ.

આ વિષય સંબંધી 'શાળાપત્ર' પુ. ૪૫ પૃ. ૧૦૧ માં સવિસ્તર લખ્યું છે પરંતુ શિષ્યવર્ગની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ કેટલાક શિક્ષકો કરી શકતા નથી, તેથી કેટલુંક ફરી લખવાની જરૂર પડી છે.

શબ્દજ્ઞાન કરતાં વસ્તુજ્ઞાન પર વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ એ બાબત શિક્ષકો ધણીવાર ભૂલી જાય છે. બાળકની શાબ્દિક સ્મરણશક્તિ વિશેષ તીવ્ર હોય છે એ માનસશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત તેમને યાદ હોય એમ લાગતું નથી. કોઈ નવો શબ્દ બાળકને ઝાને પડે છે તો તે તેઓ પકડી લે છે. વિચારશક્તિ બરાબર કેળવાયલી ન હોવાથી તેનો અર્થ જાણવાની તેઓ દરકાર કરતાં નથી. આ કારણથી બાળકોને વસ્તુજ્ઞાન આપ્યા પછી શબ્દજ્ઞાન આપવું, કદી પહેલું આપવું નહિ. વળી બાળકોને જ્ઞાન આપવામાં તેઓ સમજે એવાજ શબ્દો વાપરવા જોઈએ; તેઓથી સમજાય નહિ એવા અધરા શબ્દો કદી વાપરવા નહિ. અધિકારી રને અનુસરી, પાત્રની યોગ્યતા લક્ષમાં રાખીનેજ જ્ઞાન આપવું અને તે માટે તેને ઘટે એવીજ બાબા વાપરવી.

હવે 'પૃથક્કરણ,' 'ઉદ્દેશ્ય,' 'વિધેય,' 'પૂરક,' 'વર્ધક' વગેરે શબ્દોનો વિચાર કરો. કેટલાક શિક્ષકો પણ એ શબ્દોનો અર્થ પરિપૂર્ણ રીતે ધ્યાનપત્તિસહિત સમજતા નથી તો બાળકો ક્યાંથી સમજે? પ્રથમ એનો અર્થ સમજાવીએ અને પછી બાળકો માટે કયા શબ્દો વાપરવા તે વિશે વિચાર કરીએ. 'પૃથક્કરણ' એ 'પૃથક્' અને 'કરણ' એ એ શબ્દોનો બનેલો છે. 'પૃથક્' એટલું જુદું. એ શબ્દની જોડણી પર બરાબર ધ્યાન આપવું. ઘણા શિષ્યો તેમજ શિક્ષકો 'પ્રથક્' લખે છે. 'દૃષ્ટાન્ત,' 'પૃથક્' એ શબ્દોમાં સ્કાર નથી, સ્કાર છે એ લક્ષમાં રા-

રહી ' એમાં ' ચોપડી ' કર્તા નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ્ય છે. ' ચોપડી ' વિષે વાન કહી છે માટે એ ઉદ્દેશ્ય છે એ પ્રથમા વિભક્તિમાં છે પણ કર્તા નથી. પ્રથમા વિભક્તિ અહિં પ્રાતિપદિકાર્ય કે નામાર્ય છે. એ વિષે ' વિભક્તિ ' તું પ્રકરણ જોવું (જુઓ ' શાળાપત્ર ' પુ. ૪૬ પૃ. ૩૩), એ વાક્યમાં કર્તાનો તો અધ્યાહાર છે. ' મારાથી, ' ' તેનાથી, ' કે ' તમારાથી ' મને તે કાઈ કર્તા છે ને તેનો અધ્યાહાર છે. આ ઉપરથી સમજશે કે ' કર્તા ' ને ' ઉદ્દેશ્ય ' પર્યાયશબ્દો નથી, તેમજ ' ક્રિયા ' અને ' વિધેય ' એ પણ તેવા નથી. આમ અર્થ જુદો હોવાથી શુદ્ધ શબ્દોજ વાપરવા અને અશુદ્ધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વળી ' ઉદ્દેશ્ય ' અને ' વિધેય ' એ શબ્દો વાપરવાનું બીજું કારણ એ છે કે એ શબ્દો કંઈ કપોલકલ્પિત નથી. સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વપરાયેલા શબ્દો છે. ' વિધેયાવિમર્શ ' નામનો આલંકારિકો કાવ્યદોષ વર્ણવે છે તેમાં પણ ' વિધેય ' શબ્દ વપરાયેલો છે. ઉદ્દેશ્ય વાપરતા પહેલાં વિધેય વાપર્યું હોય ત્યાં વિધેયનો વિમર્શ એટલે વિચાર અર્થ શકતો નથી, તેનો અવિમર્શ થાય છે, માટે ' વિધેયાવિમર્શ ' દોષ ડુંકરેવાય છે.

§ એ દોષનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ નીચે આપ્યું છે:—

ન્યકારોદયમેવ મે ચદરયસ્તવાપ્યસૌ તાપસઃ

સોઽપ્યત્રૈવ નિહન્તિ રાક્ષસકુલં જીવત્યહો રાવણઃ ।

ધિક્ ધિક્ શક્તજિતં મવોધિતવતા કિં કુમ્ભકર્ણેન વા

સ્વર્ગગ્રામટિકાવિલુપ્તનટ્ટયોચ્છૂનૈઃ કિમેર્મિર્મુજૈઃ ॥

આજ મારો તિરસ્કાર છે કે મારે શત્રુઓ છે, તેમાં પણ વળી આ તાપસ શત્રુ છે, તે પણ અહિંજ રાક્ષસકુળનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે, તોપણ અહો ! રાવણ જીવે છે. ઇન્દ્રજિતને ધિકાર છે, કુમ્ભકર્ણ જાપમાંથી જાગત મર્યો તેથી પણ શું મર્યું ? સ્વર્ગરૂપી ગામડાનો નાશ કરવામાં તથા વૃદ્ધિ પામેલા આ જુનેનું પણ શું પ્રયોજન છે ? આ વાક્ય શરૂ થઈ કહ્યું છે એમાં અયમેવ મે ન્યકારઃ ' આજ મારો તિરસ્કાર છે ' એમ અયમ્ ' આ ' ઉદ્દેશ્ય છે તે ન્યકારઃ (તિરસ્કાર) ની પછી મૂક્યો છે, વિધેય ન્યકારઃ ને ઉદ્દેશ્ય અયમ્ ની પૂર્વે મૂકવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે. વળી છેલ્લા પાદમાં વૃથોચ્છૂનૈઃમાં ' વૃથા ' એ વિધેય છે અને ' ઉચ્છૂનત્વ ' એ ઉદ્દેશ્ય છે. હાથનું વધવું વૃથા છે એવો અર્થ છે, ત્યાં પણ ક્રમનો વિપરીત થવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે.

‘અનુવાદમનુક્તૈવ ન વિધેયમુદીરયેત્’ (અનુવાદ-ઉદેશ્ય કલા વિના વિધેય કહેવું નહિ) એવું વિદ્વાનોનું વચન છે. એ તો સ્પષ્ટજ છે કે જે બાળતને વિષે કંઈ પણ કહેવાનું હોય તે બાળત કલા વિના જે કંઈ કહેવાનું હોય તે કહીએ તો ક્રમનો વિપર્યાસ થાય છે. આ પ્રમાણે ‘ઉદેશ્ય’ અને ‘વિધેય’ એ શબ્દો આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે તેનો સાગ કરી અન્ય શબ્દો વાપરવા અને તે પણ ખોટા એ યોગ્ય નથી.

‘પૂરક’ અને ‘વર્ધક’ એ શબ્દો ‘અક’ પ્રસયાન્ત છે, અને ‘અક’ પ્રસયનો અર્થ ‘કરનાર’ હોવાથી ‘પૂરક’ એટલે ‘પૂરું કરનાર,’ ‘પૂરનાર’ અને ‘વર્ધક’ એટલે ‘વધારનાર’ એવો અર્થ થાય છે, ‘નાશક,’ ‘તારક,’ ‘પાલક,’ ‘કારક,’ ‘ભાજક,’ ‘નાયક,’ ‘સ્થાપક’ વગેરે ‘અક’ પ્રસયાન્ત શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રચલિત છે.

આ પ્રમાણે બધા શબ્દોના અર્થ અને વ્યુત્પત્તિ સમજીને શિક્ષકોએ શિષ્યને શિખવવા. હવે શિખવવામાં અધિકારનો વિચાર કેવી રીતે કરવો તે વિષે કહેવાની જરૂર છે. આરંભમાં એટલે ૩ બે ધોરણમાં જ્યાં વ્યાકરણનો વિષય શરૂ થાય છે ત્યાં એ અધરા શબ્દો વાપરવાની જરૂર નથી. ‘પૃથક્કરણ’ ને જદલે ‘ભાગ પાડવા’ વાપરવું. વાક્યના ભાગ પડાવતાં એમ શિખવવું કે દરેક વાક્યમાં કઈકને વિષે કંઈક કહ્યું હોય છે. આમ હોવાથી દરેક વાક્યના બે ભાગ પડાવવા ને તેને મથાળે ‘કોને માટે’ ને ‘શું કહ્યું’ એવા શબ્દો લખવા; અને ‘ઉદેશ્ય’ અને ‘વિધેય’ ને ઠેકાણે એ શબ્દો શિખવવા. દાખલા તરીકે ‘ગાય ચરે છે’ એ વાક્ય લઈ એના ભાગ કરાવવા. ‘કોને માટે’ કહ્યું છે? ‘ગાયને માટે’ શું કહ્યું છે? ‘ચરે છે’ એમ છોકરાઓ સહેલાઈથી ખાનાં પાડી શબ્દો નીચે પ્રમાણે લખી શકશે.

‘કોને માટે’

ગાય

ધોડા

લાલ ધોડા

છોકરો

મહેનત છોકરા

‘શું કહ્યું’

ચરે છે.

ફરે છે.

ઉતાવળો દોડે છે.

ચોપડી લખે છે.

વહેલા ઊઠી કામે વળગે છે.

આ પ્રમાણે સાદામાં સાદાં વાક્યોથી શરૂ કરી ધીમે ધીમે મોટાં

રહી ' એમાં ' ચોપડી ' કર્તા નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ્ય છે. ' ચોપડી ' વિશે વાત કરી છે માટે એ ઉદ્દેશ્ય છે એ પ્રથમા વિભક્તિમાં છે પણ કર્તા નથી. પ્રથમા વિભક્તિ અહિં પ્રાતિપદિકાચં કે નામાચં છે. એ વિશે ' વિભક્તિ ' નું પ્રકરણ જોવું (જુઓ ' શાળાપત્ર ' પુ. ૪૬ પૃ. ૩૩), એ વાક્યમાં કર્તાનો તો અધ્યાહાર છે. ' મારાથી, ' ' તેનાથી, ' કે ' તમારાથી ' અને તે કોઈ કર્તા છે તે તેનો અધ્યાહાર છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ' કર્તા ' ને ' ઉદ્દેશ્ય ' ધર્મીયશબ્દો નથી, તેમજ ' ક્રિયા ' અને ' વિધેય ' એ પણ તેવા નથી. આમ અર્થ જુદો હોવાથી શુદ્ધ શબ્દોજ વાપરવા અને અશુદ્ધનો લાગ કરવો જોઈએ.

વળી ' ઉદ્દેશ્ય ' અને ' વિધેય ' એ શબ્દો વાપરવાનું બીજું કારણ એ છે કે એ શબ્દો ઈર્ષ ક્ષોભકલ્પિત નથી. સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વપરાયલા શબ્દો છે. ' વિધેયાવિમર્શ ' નામનો આલંકારિકો કાવ્યદોષ વર્ણવે છે તેમાં પણ ' વિધેય ' શબ્દ વપરાયેલો છે. ઉદ્દેશ્ય વાપરતા પહેલાં વિધેય વાપર્યું હોય ત્યાં વિધેયનો વિમર્શ જોઈએ વિચાર ઈર્ષ શકેલો નથી, તેનો અવિમર્શ થાય છે, માટે ' વિધેયાવિમર્શ ' દોષ કહેવાય છે.

હું એ દોષનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ નીચે આપ્યું છે:—

ન્યક્કારોદયમેવ મે ચદરયસ્તત્રાપ્યસૌ તાપસઃ

સોઽપ્યઐવ નિહન્તિ રાક્ષસકુલં જીવત્પદો રાવણઃ ।

ધિક્ ધિક્ શક્રજિતં પ્રવોધિતવતા કિં કુમ્ભકર્ણેન વા

સ્વર્ગગ્રામટિકાવિલુણ્ઠનવૃથોચ્છૂનૈઃ કિમેભિર્મુજૈઃ ॥

આજ મારો તિરસ્કાર છે કે મારે શત્રુઓ છે, તેમાં પણ વળી આ તાપસ શત્રુ છે, તે પણ અહિંજ રાક્ષસકુળનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે, તેપણ અહો ! રાવણ હવે છે. ઇન્દ્રજિતને પિત્તાર છે, કુંભકર્ણ ઉપરથી જાગત યયો તેથી પણ શું થયું ? સ્વર્ગથી ગામડાનો નાશ કરવામાં તથા વૃદ્ધિ પામેલા આ બુજોનું પણ શું પ્રયોજન છે ? આ વાક્ય રાવણે કહ્યું છે એમાં અયમેવ મે ન્યક્કારઃ ' આજ મારો તિરસ્કાર છે ' એમ અયમ્ ' આ ' ઉદ્દેશ્ય છે તે ન્યક્કારઃ (તિરસ્કાર) ની પછી મૂક્યો છે, વિધેય ન્યક્કારઃ ને ઉદ્દેશ્ય અયમ્ ની પૂર્વે મૂકવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે, વળી છેલ્લા પાદમાં વૃથોચ્છૂનૈઃમાં ' વૃથા ' એ વિધેય છે અને ' ઉચ્છૂનન્વ ' એ ઉદ્દેશ્ય છે. હાથનું વધતું તથા છે એવો અર્થ છે, ત્યાં પણ ક્રમનો વિપરીત અવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે.

એટલે હવે માત્ર મથાળાંજ બદલવાનાં છે. વસ્તુગ્રાન પકડું થઈ ગયું છે તો પછી શબ્દગ્રાન કરાવવામાં હરકત નથી. એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર અને જોડણી શિક્ષકે જાતે શીખવાં અને પછી છોકરાંને શિખવવાં. એ શબ્દોનો અર્થ અને વ્યુત્પત્તિ ઉપર આધ્યાં છે. વળી કેમ શિખવવું તેનું પણ દિગ્દર્શન કર્યું છે. એથી ધોરણથી તે ઉપલાં ધોરણ સુધી એ વિષય વિશે વિવેચન આગલાં 'શાળાપત્રો' માં કર્યું છે (જુઓ શાળાપત્ર પુ.૪૫ પૃ.૧૦૧).

જર્મનિની શાળામાં દાકતરી તપાસ—જર્મનિમાં શારીરિક વૃદ્ધિ અને કસરત પર કેવું લક્ષ આપવામાં આવે છે તે નીચેની હકીકત પરથી જણાશે, ડૉ. લેંગમેનને ઇ. સ, ૧૯૦૬ માં ગાઇસેન નામના જર્મનિના ભાગમાં આવેલી શાળાનાં છોકરાંની તપાસ કરવા નીચે હતા. તેના પ્રદેશમાં ૧૦,૦૦૦ છોકરાં આવતાં હતાં તે નીચે પ્રમાણે પોતાની તપાસ કરતો. દરેક છોકરું જેની તપાસ થાય તેને કાર્ડ આપવામાં આવતું, એમાંના કેટલાંક ખાનાં ઇન્સ્પેક્ટરદાકતરના કહેવાથી શિક્ષક પૂરતા ને કેટલાંક ઇન્સ્પેક્ટર જાતે ધેર પૂરતા. છોકરાંનાં નામ, જન્મદિવસ વગેરેનાં ખાનાં ઉપરાંત કાર્ડમાં એછામાં એછાં ૨૧ ખાનાં હતાં, જેવાં કે—(૧) તપાસની તારીખ; (૨) વર્ગ; (૩) જિંઘાઈ; (૪) વજન; (૫) પોષણના સંબંધમાં શરીરની સ્થિતિ; (૬) સ્વચ્છતા; (૭) આમડી; (૮) છાતીનું માપ; (૯) છાતી; (૧૦) પેટ; (૧૧) બરડો; (૧૨) શરીરના છેડાના અવયવો; (૧૩) મોં; (૧૪) નાક; (૧૫) બોલવું; (૧૬) આંખ, તેની જોવાની શક્તિ; (૧૭) કાન, તેની સાંભળવાની શક્તિ; (૧૮) લાંબા વખતનો રોગ; (૧૯) બળીઆ કઢાવ્યાના ડાઘા; (૨૦) જથ્થે દાકતરની સત્તા નીચે રાખવાની ભલામણ; (૨૧) નિશાળમાં ગેરહાજરી. માર્ચ ૧૯૦૭ સુધીમાં દાકતરે ૨,૮૦૦ વધારે છોકરાં તપાસ્યાં અને તે બધાં પ્રાથમિક શાળાનાં હતાં. પ્રથમ એક સારા તોળવાના યત્ન વડે દરેક છોકરાનું વજન નક્કી કરવામાં આવતું. પછી 'સેન્ટિમીટર'માં જિંઘાઈની નોંધ લેવામાં આવતી. વજન બધાં પહેરેલાં લુગડાં સાથે ~~નક્કી આવતું અને જિંઘાઈ માપતી વખતે પહેરેલાં જોડાં કે માથે હોય છે.~~ પછી પરીક્ષા કરવામાં આવતી.

વામાં આવતી મોં—નિયમ—જ નો હ થાય છે.
વામાં

સંખ્યા તેને કહેવાતી તે તેની પાસે બોલાવામાં આવતી. એજ રીતે બીજા કાનની તથા બે આંખોની તપાસ થતી. બેમાંથી એકમાં કંઈ પણ અપૂર્ણતા જોવામાં આવે તો તેની જારીક તપાસ કરવામાં આવતી. પછી છોકરા છોકરીઓને બુદ્ધિ કરવામાં આવતાં અને કમ્મર લગણુ ઉધાડાં કરી છાતી વગેરે અવયવો તપાસવામાં આવતા. પોપણુસંબંધી હકીકતની નોંધ 'સંતોષકારક' કે 'કંગાલ' એમ બેમાંથી એક રીતે કરવામાં આવતી. બાળક બેદરકાર માલમ પડે કે શરીરમાં જંતુઓ માલમ પડે તો તેની 'અસ્વચ્છ' તરીકે નોંધ થતી. ચામડી પર ફેાલા કે સોજો નહોય તોજ તેની સારી નોંધ થતી. પછી મોં, ગળું અને નાકની જારીક તપાસ કરવામાં આવતી. જો બે કે ત્રણ હોવાનીચા કે વાંકા દાંત હોય તોજ તેની નોંધ લેવામાં આવતી. છોકરા તોતડું બોલે કે તેની છાત્ર અચકાચ તો શિક્ષકનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચવામાં આવતું. છાતીનું માપ લેવામાં સેન્ટીમીટર દોરી છાતીની આસપાસ ખેંચવામાં આવતી અને બાળક હોડા શ્વાસ લઈ લે પછી તે દીલી કરવામાં આવતી. એ પ્રમાણે બંને માપ—તંગ દોરી ને દીલી દોરી વખતનાં—લેવામાં આવતાં ને તેની નોંધ કરાતી. એજ વખતે વળી છાતીના આકાર, કમાન પેઠે વલણ વગેરેની પરીક્ષા કરાતી, ગરદન પર સોજો કે ગાંઠ છે કે નહિ તેની તપાસ કરવામાં આવતી અને ગરડાની કરોડના વાંકની તપાસ કરાતી. પછી હાથની તપાસ થતી ને બાળકોને ચક્ષુની જોઈ પગમાં કંઈ ખોડ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવામાં આવતી. વળી કોઈ લાડકું ભાંગ્યું હોય ને તેની નિશાની હોય તો તે પણ તપાસાતીજીવળી અંદરના બાગમાં બગાડ થયાનો સંશય પડે તો તે પણ તપાસવામાં આવે અને બધા રોગોની નોંધ લેવાતી. માન-તનુ કે મગજના ઝેર. 'પદ' એ સર્વ રોગની તપાસ થતી. એ ૧૮ મા ખાનામાં નોંધ 'ને' 'પદ' ના અર્થ એમ હોય તો દાકતરની દવાની બક્ષામણ કરવામાં જોયેલાં ધૃતકરણ તથા ૨

દાકતર જર્મનને ગામડે

તેની તપાસ કરી હશે તો પછી ચોથા ધોરણમાં 'ઉદર' અને 'વિષેય' એ બે શબ્દો શિખવવા અવસર પડશે નહિ. વાક્ય 'કોને માટે' ને 'શું કહ્યું' એવા બાગો ખાતાં શીખી મળ્યા

સેંકડે ૭ છોકરાંમાં જણાઈ; દાંત સેંકડે ૩૮ છોકરાંના 'ખરાખ' તરીકે નોંધાયા. જર્મન તપાસનો ઉદ્દેશ લકીકત એકઠી કરવાનો નથી હોતો, પણ શારીરિક અપૂર્યતા અને રોગ દૂર કરવાનો હોય છે. જર્મને માટે 'દાક્તરની તપાસ'ની બલામણુ કરવામાં આવે છે તેમની તપાસ દાક્તરની દરેક તપાસ વખતે ફરી કરવામાં આવે છે; અને એવાં છોકરાંના માખાપને તેમને ઇસ્પતાલ મોકલવાની બલામણુ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જર્મનના તાન્નીઓ સમજે છે કે પ્રજાનો અબ્યુદય શારીરિક વૃદ્ધિ પરજ રહેશે છે અને તે વૃદ્ધિ વગર કેળવણી સફળ થઈ શકેજ નહિ.

ભાષાવતાર.

(આણુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૨૪૦ થી.)

ઉદાહરણો.

અક્ષયપાત્ર=અખેપાત્ર ૧૦	ચૌક્ષ=ચોખું ૧૩૨	પક્ષી=પંખી ૪૧	ક્ષયન=ખેન ૧૦
અંગરક્ષ=અંગરખું ૧૩૧	દ્રાક્ષા=ઢા (ધા) ખ ૧૫	પ્રક્ષાલયતિ=પ- ક્રખા લયતિ=પ- ખાલે	
ગઘાક્ષ=ગોખ ૧૧	નિરીક્ષતે=નિરખધ=નિરખે	રક્ષાયતિ=રકખ- ધ=રાખે ઇત્યાદિ.	

૫૧ ગણુ ૫૧—નિયમ—ક્ષ નો છ યાય છે.

• ઉદાહરણો.

ઋક્ષ=રીંછ ક્ષીર=છીર ક્ષોદન=કુંદણું (વાજતું ટોપતું તે. ઇત્યાદિ)

ક્ષાર=ખાર ક્ષુરી=છરી તક્ષણ=તાળતું

૫૨ ગણુ ૫૨ મો—નિયમ—ક્ષ નો સ યાય છે.

ઉદાહરણુ.

તરક્ષુ=તરસ

૫૩ ગણુ ૫૩ મો—નિયમ—સ નો ક યાય છે.

સૂંગલા=સાંઠલ

૫૪ ગણુ ૫૪ મો—નિયમ—સ નો હ યાય છે.

ઉદાહરણ.

મરવર=નહરો=નહર (નોર)

ચિત્રલેખા=ચિત્રલેહ

સહી=સહી

મુચ=મુહ=મ્હે

લેખક=લેહીયો

૫૫ ગણ ૫૫ મો—નિયમ—ગ નો ઘ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ગ્રીવાસૂત્ર=ધૈમાસૂત્ર-ગોધૂમ=ધૃત-ગૃહ=ધર, મૃગ=મરધો.

૫૬ ગણ ૫૬ મો—

નિયમ—ઘ નો હ થાય છે.

ઉદાહરણ.

વાઘ=ઘાઘ—માઘ=માઘ—મેઘ=મેહ.

૫૭ ગણ ૫૭ મો—

નિયમ—ગ નો ય થાય છે.

ઉદાહરણ.

સાગર=સાયરો—સાયર—મૃગાંક-મયંક—નગર=નયર (નેર)

૫૮ ગણ ૫૮ મો—

નિયમ—ગ નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

છાગ=છાશે.

૫૯ ગણ ૫૯ મો—

નિયમ—ઘ નો ઙ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અસ્તાઘ=અથાગ.

ચ વર્ગ પ્રકરણ.

૬૦ ગણ ૬૦ મો—

નિયમ—જ નો ઙ થાય છે.

જેમ ગ ને ઘ નો ઉચ્ચાર પાસપાસે છે, તેમ જ ને ઙ નો પણ છે. તેથી અપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે આજો જ હશે કે જ એ બરાબર ધ્યાનમાં ન રહેતું હોવાથી આ નિયમ થયો છે.

ઉદાહરણ.

કુરંજ=કરંઝ કુંજ=કુંઝ

કુંજર=કુંઝર

જ્વાલા=જાલ

પિંજર=પાંઝર

૧૦૪, ૨૫, ૧૨૬

૧૩૧

૬૧ ગણ ૬૧ મો—

નિયમ—જ નો ય થાય છે

ઉદાહરણ.

સી=રાણી=રેણી
ન=રાયાપણ=રાયણ
ગણ ૬૨ મો—
મુજંગ=મોવંગ
વણિજ=વાણિયા
નિયમ—જ નો જ.

ઉદાહરણ.

સી=રાણી=રાણી
સંજ્ઞ=સંજ્ઞા=સાંજ્ઞા
આજ્ઞા=આજ્ઞા=આજ્ઞા.

૬ વર્ગ પ્રકરણ.

ગણ ૬૩ મો—નિયમ—ટ નો ડ થાય છે.
સંસ્કૃત નિયમ પ્રમાણે જેમ ક નો ગ થાય છે તેમ ટ નો ડ
થાય છે. પ્રાકૃતમાં આ નિયમ છે. જેમકે ચિર્મટી=ચિર્મટી=ચોમટી
ધોડો=ધોડો—નાટક=નાટક.

ઉદાહરણ.

૧૩૧ તટ=તડ
સટકિય=સટકિય
પટ્ટશાલા=પડ—વાટી=વાડ
સાલ ૧૫

સટી=મટી
૬૪ ગણ ૬૪ મો—નિયમ—ઠ નો ઢ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ક=મટો=મટ (માતાજીનો મટ)
મટી=મટી (બાવાની મટી)
તિ=પટપટ=પટ
૫ ગણ ૬૫ મો—નિયમ—ઢ નો ઢ થાય છે

ઉદાહરણ.

સાંડ=સાંડ

૬૬ ગણ ૬૬ મો—નિયમ—ઢ નો જ થાય છે

ઉદાહરણ.

પિંડનમસ્કાર=પિંડ જુદાર=પણજાર+ માંડ=માણું
માંડ=માણું
પદ્ પિંડ=ખડખણ

+ શ્રાદ્ધમાં પિંડને સુવાસિની બીઓ નમસ્કાર કરે છે તે.

૬૭ ગણ ૬૭ મો—નિયમ—ઢ નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

તહાગ=તલાઓ=તલાવ

ગુહ=ગુહો=ગોલ

પોહશ=સોલહ=સોલ

પોહન=પીલવું

૬૮ ગણ ૬૮ મો—નિયમ—હ નો હ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ઘણાહ=અપાડ

ગહ=ધડ

ગુહ=મૂડ

ગાહ=ધારો

૬૯ ગણ ૬૯ મો—નિયમ—જ નો ન થાય છે.

ન નો જ થાવો એતો સંસ્કૃત નિયમ છે પણ જ નો ન થવો એ જીર્ણોદોષને લીધે જણાય છે. આગળ વંશપરંપરા વગેરે એક દેશિકામાં પાત્રી (પાણીનું) નાનું (નાણુંનું) વગેરે ગુજરાતીમાંને ગુજરાતીમાં બોલાય છે તેના દાખલા આપ્યા છે પણ આતો સંસ્કૃતના જ નો ગુજરાતીમાં ન થયો છે. આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે હિંદુસ્તાનીમાં તો થોડક આલે છે.

ઉદાહરણો.

અરણ્ય=શન

ચૂર્ણ=ચૂનો

વર્ણ=વાન, વાનો

+આણયું=આનો

જીર્ણ=જૂનું

વીણા=વીના*

ઝૂર્ણા=ઊન

પર્ણ=પાન

કર્ણ=કાન

પૂર્ણિમા=પૂનમ

ત પર્ગ પ્રકરણ.

૭૦ ગણ ૭૦ મો—નિયમ—ત નો અ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃત ધાતુના ત વાળા પ્રત્યયને જાદુધા લાગે છે.

ઉદાહરણ

જીવતિ=જીવઈ=જીવે

જ્ઞાતા=જ્ઞાઈ

મહેત્=હેઈ=હોય

માતા=માઈ

+ હુંને લાગે છે કે આને “આના”નું સંસ્કૃત કરેલું છે.

* આ હિંદી શબ્દ છે તેથી મધું હશે.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૨૪૪ થી.)

આ સમજ સંગીતના સરિગમ આદિ સાત સ્વરની આવગળથી તથા તેનો મહાવરો દૃઢ કરવાથીજ મળી શકશે તોપણ કાનની મદદની સાથે જો આંખની મદદથી કંઈ વાંચી શીખી શકાય તો સહેલું ચાપ માટે હવે પછી કવિતાઓના વર્ણુઆચાર સંગીતના જે જે સ્વરસ્થાનથી બોલાય છે તે બતાવવામાં આવશે જેથી બંને બાજુ સચવાઈને શિક્ષણ સફળ રહેશે. બુદ્ધિશીલ નહીં; માત્ર જોને સંગીત સંબંધે સહેજ મદમતિ હશે તેઓજ મુશ્કેલીમાં રહેશે.

કારણ ગાવું એ ક્રિયા સાધ્ય છે. કેવળ પુસ્તકમાં રહેલું ગાન કામનું નથી, રસાયણશાસ્ત્ર સંબંધી ઘણું વાંચીએ પરંતુ જો એક પણ સફળ પ્રયોગ કરી બતાવી નહિ શકીએ તો વાચ્યાનો લ્હાવ મળતો નથી. પ્રયોગમાં બહારના સાધનની જરૂર છે. સંગીતમાં મન તથા દૈહિક સાધનની ખાસ જરૂર છે. સંગીતમય કવિતા બોલવી કે વાંચવી તે ક્રિયાથીજ શોભે છે. મધુરતા, સરળતા, ભાવ વગેરે તમામ કાર્ય આપ બળનીજ પ્રજ્ઞા બતાવી આપે છે.

મધ્યમ ગતિથી વેગની ધારણા ધારવી. ચાર ચાર માત્રાનો ખંડ છે.

ચા	સો	ભી	ઠો	ને	,	આ	જર	મ	ત	ર	મી	એ	ન	વી	રે	,
૬	૬	૬	૬	૬	'	૬						૬		૬૬	૬	
૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪		૧,૨,૩,૪						૧,૨,૩,૪				

સ	ઈ	ધ	મ	આ	ને	,	ક	રી	એ	સારો	બે	લ	
૬	૬	૬	૬	૬				૬	૬	૬	૬		

હોં	મે	હળા	મ	ળા	સો	ક	રી	એ	આ	ને	દ	આ	પ	લે*	રે	.
૬	૬		૬		૬		૬		૬		૬		૬	૬૬	૬	

લાલ પી | જો ને | વાદળા | — | |
 ડ | | ડ ડ | ડ | | ડ | |

મૂળ રે | — ગ દ હે | વા | — ધ ; |
 ડ | | . | | | | ડ ડ | ડ | |

ખાકી | નાખી | જા બ ધા | — | |
 ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | |

મે જ વ | છુટી થી | થા | — ધ . |
 ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ | . |

૩ રીએ | જોળ કું | ડાળુ | આજે | આપ છુ | સા થ | માં | રે , |
 | | ડ | ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ | |

કેવા | જૂદા | જૂદા | સુ દ ર | શોભે | રં ગ |
 ડ ડ | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ ડ | ડ | |

હોંસે | હળા મ | જા સૌ | ૩ રીએ | આને દ | આપ | છુ | રે . |
 ડ ડ | ડ | | ડ ડ | | ડ | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ | |

* આપછેરે આહી છુ પૂત ઉચ્ચારમાં છે તેથી તેનો અવકાશ
 બે ગુરના પ્રમાણથી દર્શાવેલ છે. તથાપિ ગાતી વખત બે કેવળ છુ...
 એ પ્રમાણે એકજ અવાજથી લખાવીએ તો રસમાં ગૌણત્વ રહે છે. તે-
 થી તે જગોએ રસ ઉમેરવા છુ ને લખાવીને તેને સંગીતસ્વરના જુદા
 જુદા સ્થાનથી શોભા આપવાની જરૂર છે તે પ્રસંગે છુ તું ડડ રવરૂપ
 છુ — — ગોઠવી શકાશે.

ડ | |

ચાંદા.

મધ્યદ્રુત (શીઘ્ર) ગતિથી ચાર ચાર માત્રાના ખંડ લેવાના છે.

મા મ ને | ચાં દ લી | ઓ વ હા | લો * | — , |
 ડ | | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ ડ |
 ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો , | મામ ને |
 ડ | | | ડ | | | ડ | | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | મામ ને |
 ડ | | | ડ | | | ડ | | | ડ | | |

ર મવા | ને આ લો , | મામ ને |
 | | ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝો વ હા | લો | — . |
 ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

ન વ લ ખ | તા રા | વીણી | મા મા રા |
 | | | | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | |

ગ જ વા | માં ધા | લો | મામ ને |
 | | ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝો વ હા | લો | — . |
 ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

અઘોધ | ર મુગટ | આજો ધ | રે મા |
 | ડ | | ડ | | | ડ | | ડ ડ |

આવે ન | ક દી ઠા | લો | મામ ને |
 ડ | | | | ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | — . |
 ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

તે જ તે નાં | મારી | આંખોમા | આંજો |
 | | | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ |

મા દી ડ | તો જા | લો , | મામ ને |
 ડ | | | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | — . |
 ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

* આંહી વહાલો પૈકી લો ના ઉચ્ચારણમાં છ માત્રાનો વખત પીતી જાય છે તે ધ્યાનમાં લેવાનું છે તેમજ તે એકજ અવાજ (સ્વરે) લંબાવાય છે. તે તે આ જગોએ રચીકર છે. મુગટ એ ત્રણ હસ્ય અક્ષરો એ માત્રાના સમયમાં ખોલવાના છે.

તારા.

મધ્યદ્રુત ગતિથી ચાર ચાર માત્રાના ખંડથી યોજવામાં આવેલ છે.

ગણ્યા ગ	ણાય ન હિ	વીણ્યા વિ	ણાય ન હિ
૬	૬	૬	૬
૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪

છાળ ડીમાં	માય ન હિ	તોયમા રા	આમલામાં	ન્હા	—ય.
૬	૬	૬	૬	૬૬	૬ ૬

આઠારો	પ લ કે ને	ઝી છું ઝી છું	મ લ કે
૬	૬	૬	૬

અંધારી	રા તેજો	દે વકે રી	આખો
૬	૬	૬	૬

ના ન ક ડી	ઉધાડે	તે જ કે રી	ખાં ખો
૬	૬	૬	૬

આ બાળગીતમાં વિશેષ ધ્યાન તાલ ઉપર આપવાની જરૂર છે. પેહેલાંના ત્રણ ચરણોમાં બે બે તાલ આવે છે અને ચોથા ચરણમાં ત્રણ તાલથી સમાપ્તિ થાય છે તેજ મિસાલે આગળ દરેક લીટીમાં ચારચાર તાલનું બંધારણ છે. આંહી દ્રુત ઉચ્ચાર, ખોડા અક્ષરની માફક ઘણી જ ગોઝે વાપરવાની જરૂર જણાઈ છે.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ૨૭૪

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ભાગ બીજો.

કવિ નાકર—આ કવિની કેટલીક હકીકત પાછલા ભાગમાં આવી ગઈ છે. તે વિના તેમણે લક્ષ્મીભાણ નામનું એક નાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે, તેમાં ધણાખરા ભક્તોની ટૂંકામાં હકીકત આપેલી છે.

કવિ પ્રીતમ—આ પ્રખ્યાત વેદાંતી કવિએ એક જ રાગમાં ગર્ભચિંતા-મણિ નામનું એક નાનું કાવ્ય રચ્યું છે.

કવિ રઘુરામ—એમણે દૈત્યિનિ પાંડવ અવેશેધ નામનું એક મોટું ૧૨૧ કડવાંનું કાવ્ય રચ્યું છે, રમ્યા સાલ વિ. સ. ૧૭૭૨, આવ-ણુ માસની બીજ ને બુધવાર. (પક્ષ આપ્યો નથી) લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૯૦૫ આસો શુદ્ધ ૮, ને મોમવાર.

કાવ્યના છેડે આપેલી હકીકત પરથી જણાય છે, કે તેઓ ચોર-પાડના વતની હતા; ને ત્યાં રામપુરામાં તેમનું ઘર હતું. તેમના ચક્રનું નામ નાના ભટ સુત કૃષ્ણરામ હતું. અવટંક દીક્ષિતની, ને યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ હતા.

બીજી પ્રત વિ. સં. ૧૮૮૭ આસો વદિ ૧૨, ને શનિવારની મળી છે, તેમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે પોતાની હકીકત આપી છે.

પિતાનું નામ સહેદેવ. કાવ્યનાં કુલ કડવાં ૧૨૨. રમ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૭૨ આવણુ શુદ્ધ ૨ ને ગુરવાર, રેવતિ નક્ષત્ર.

યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ (કેવા બ્રાહ્મણ, મોટ, કે મોતાળા, તે જણાવ્યું નથી) શાખા કાણ્ડી.

કવિ વિષ્ણુદાસ—આ કવિની કેટલીક હકીકત પાછળ આવી ગઈ છે, તે ઉપરાંત તેમણે નીચે બતાવેલાં કાવ્યો પણ રચ્યાં છે.

શક્ય પર્વ કડવાં ૨૫, આ કાવ્યમાં રમ્યા માસ આપી નથી.

---

૧ જુ. કા. ના બીજા ભાગમાં ગ. ઇન્દ્રારામ ચ. દેશાઈએ, આ કવિને નરસિંહ મહેતાના કરતાં જૂના હોવાનો ઇશારો કરેલો છે. પણ કવિનાં ઉપર લખેલાં કાવ્યોની રમ્યા સાલ જોતાં તેઓ મહેતાના પછીથી થયેલા જણાય છે.

પૂર્વ દિશામાં કપૂર પર્વત છે તે કપૂરનો છે.

અગ્નિપૂણામાં મલિયાગર પર્વત છે. પશ્ચિમ દિશામાં વંડવાનળ પર્વત છે. તે અગ્નિનો છે તે દરિયાના પાણી મધ્યે છે. તે દરિયાના પાણીને બાળે છે, ધસાદિ.

કવિ ધનો (ધનદાસ)—અર્જુન ગીતાનો કર્તા તેમણે તે વિના ‘ રામ બાણ વાગ્યાં હોય સો જાણે ’ એ, અને એના જેવાં બીજાં બોધક પદ રચ્યાં છે.

કવિ રામદાસ—ભગવદ્ ગીતાના ભાષાંતર વાળો, એમણે આ કાવ્ય વિના બીજી છૂટક કવિતા પણ બહુ કરી છે. રામદાસ કૃત ભગવદ્ ગીતાનો કવિ રામકૃષ્ણે સારોદ્ધાર કર્યાનું જણાય છે, તેના છેડે લખેલું છે, કે—

“ ભગવદ્ ગીતા સાંભળે પુન્યતણો નહિ પાર,

રામકૃષ્ણ એમ વિનવે મેં કર્યું સારોદ્ધાર. ”

આ કાવ્યથી જણાય છે, કે કવિ રામદાસના ગુરુનું નામ શ્રીભટ હતું.

કવિ આધારભટ્ટ—આ કવિની હકીકત ગયા લેખમાં આવી ગઈ છે તેમાં જણાવેલાં કાવ્ય સિવાય તેમણે સુરેખાદુરણ નામનું ૨૫ કડવાંનું એક કાવ્ય રચ્યું છે. રચ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૨૦ વૈશાખ શુદ્ધ ૫ ને ગુરુવાર. લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૮૪૨ ભાદરવા શુદ્ધ ૩, ને સોમવાર આ કાવ્યના છેડે પોતાનું વતન તેઓ યુરાનપુરના ગોપીપુરા બતાવેલું છે. તેમના ગુરુનું નામ વિરભટ હતું.

કવિ મહાદેવ સુત હરદેરામ—આ કવિની હકીકત પણ પાછલા લેખમાં આવી ગઈ છે તે વિના તેમણે સીમંતીની અથવા સોમા-પ્રદાપની કથા રચી છે તેનાં ૧૧ કડવાં છે. આ કથા ધણીખરી હિન્દુ વિધવા સ્ત્રીઓ કંઠે કરે છે. વળી તેમણે શિવપૂજા માહુરત્ય નામની ૧૨ કડવાંની એક બીજી કથા પણ રચી છે. આ

૧ આ કવિએ પોતાના ‘ શામળશાહના વિવાહ ’ના કાવ્યમાં પોતાનું વતન બ્યારે બરૂં લખેલું છે, સારે આ કાવ્યમાં તે યુરાનપુર જણાવે છે.

૨ સંવત ૧૯૦૫ ના સમાલોચકના ચોથા અંકમાં આ કથા અધુરી હપાઈ છે.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ૨૭૭

બંને કાવ્યમાં તેમણે રચ્યા સાલ આપી નથી, તેમ લખ્યા સાલ પણ નથી.

મહાકવિ ત્રેમાનંદભાઈ—કૃત વ્રજલીલા નામનું એક જ રાગનું એક કાવ્ય હાથ આવ્યું છે. તેના કુલ ૧૬૨ છંદ છે. આ કાવ્યની રચના જેતાં તેમણે તે બાળ વયમાં લખેલું હોવું જોઈયે. અથવા તો કોઈ બીજા કવિનું રચેલું કાવ્ય તેમના નામ ઉપર ચઢી ગયેલું હોવું જોઈયે. કારણ કે કવિતા ઉત્તમ પ્રકારની જણાતી નથી. તેમના નામ ઉપર ચઢેલા ‘દશમલીલા’ ના કાવ્ય જેવી આ કાવ્યની રચના, તેમ મતલબ છે.

કવિ જાની (વિશ્વનાથ)—સિદ્ધપુર પાટણના આ કવિએ નરસિંહ મહેતાનું ચરિત્ર કવિતામાં રચ્યું છે. તેમાં આપણા આ આદિ કવિના અન્યોની, તેમ તેમના જીવનક્રિયાંતની ઘણીખરી હકીકત આવી જાય છે. તેમાં આવેલા ‘મોશાળાખ્યાન’ની રચ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૦૮ ચૈત્ર વદ ૧૩ ને શનિવાર છે.

આ પુસ્તકના આરંભનાં થોડાંક પાનાં ફાટી જવાથી છ કડવાં સુધીની હકીકત મળતી નથી. તે પછીથી મહેતા, ઢેડને ઘેર ભજન કરાવા ગયા, તેથી નાગર લોકોએ તેમને નાતમાંથી ઉઠાડી મૂક્યા, પણ આખરે નાતની રસોઈની વિદ્યા થઈ જવાથી તેમને કાલાવાલા કરી ફરી બોલાવી લાવી નાતમાં બેસાડયા; સારે રસોઈ પાછી અસહની હાલતે આવી. પર્વત મહેતાને ઘેર રાતે ભજન કરતાં તરસ્યા થયા સારે શ્રીકૃષ્ણે જાતે આવી તેમને સુવર્ણની ઝાંરીમાં પાણી પાતું. હુંડી, માંમેરું, ને છેવટે હારમાળાના ચરિત્રમાં આ કાવ્ય પૂરું થયું જણાય છે. પાછળનાં કેંઈક પાનાં ફાટી ગયેલાં હોવાથી આગળ આ કવિએ શામળશાહનો વિવાહ અને મહેતાના બાપનું શ્રાદ્ધ રચ્યાં હશે કે નહિ, તે જરા શક પડતું રહે છે.

કવિ દયારામભાઈ—આપણા આ પ્રસિદ્ધ અને રસિક કવિએ ચૈતવ-

ણીનું ૩૫ છંદનું એક કાવ્ય રચ્યું છે, તે ધણું સુખોદક ને રસિક છે.

ભક્તવેલ—નામનું પર, છંદનું કાવ્ય પણ તેમનું જ બનાવેલું જણાય છે.

૧ આ હારમાળાનું કાવ્ય બૂ કા. ના છઠ્ઠા ભાગમાં નરસિંહ મહેતાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

આરતીઓ ને પદ. તેમના ગુરુનું નામ સરજરામ મહારાજ હતું. ઈશ્વર-નિ-
ર્ગુણી બજન- ગુલાબપુરી-જ્ઞાનમાર્ગનાં પદ. મૂળદાસ, બૂટીઓ ભક્ત ને
ગોપાળનાં છૂટક પદ.

અધડિયા—તા. રકુલ.}

છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

ગુજરાતની મુસાફરી.^૧

લેખક ડાહ્યાભાઈ તુળસીદાસ લોખણી ટંકારા.
સવૈયા.

આપણુ સર્વે ગુજરાતી લોકોનો પ્રાંત જુઓ ગુજરાત,
ગુર્જર લોકો^૨ દૂર મુલકથી આવી નામ કર્યું વિખ્યાત,
બહુ વરસો તે પર હિન્દુ ને મુસલમાન અમલ^૩ દેખાય,
પછી મરેઠા હાલ વિશેષે અંગ્રેજોને બળવાન જણાય. ૧

૧ મુસાફરી કરાવવાથી બાળકોની અવલોકનશક્તિ કેળવાય છે,
સામાન્ય જ્ઞાન વધતું જાય છે, નવું નવું જોવાથી સૃષ્ટિમાં અનંત રંગ સ-
માજોલા છે એવું જાન થાય છે, ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સમજવા લાગે છે,
વ્યવહારકુશળ થવામાં હોવી જોઈતી ચતુરાઈ મેળવી શકે છે, નવી નવી
જાતનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થવાથી સજીવ વિચારો અને તર્કશક્તિ ક્રમે ક્રમે
ખીલતાં જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓને સ્પષ્ટ સમજવા લાગે છે
કે આપણે ભૂગોળના સંબંધમાં જે જે વાંચીએ છીએ, તે તે કેવળ ક-
લ્પનાથી ગોઠવાએલા વિચારોનો સમૂહ નથી, પરંતુ ખરેખરી હકીકત છે.

૨ ગુર્જર લોકો રૂશિઆના સીમાડા પર જ્યોર્જીઆ અથવા ગુર્જરસ્થા-
નમાં રહેતા. સાંથી પંજાબ, મારવાડ, જેસલમીરમાં ચર્ધ ને ધીમે ધીમે
આ દેશમાં પેઠા અને લૂટ, ચોરી વગેરે કૃત્યોથી ધાક બેસાડી તેણે વ-
લ્લભીપુરનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. તે વખતે તેમની જાત પરથી ગુજરાત
નામ પડ્યું છે.

૩ ઇ. સ. ૧ થી ૧૩૦૪ હિન્દુ રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૩૦૪ થી ૧૭૨૦
મુસલમાની રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૮૧૮ મરેઠા રાજ્ય. ઇ. સ.
૧૮૧૮ થી અંગ્રેજ સત્તા ચાલે છે.

હરિગીત.

આ મુલકે બહુ વિસ્તારવાળો વળી રસાળ ગણાય છે,
દેશી તણાં સંસ્થાન તેમાં બહુ બરેલ જણાય છે;
વળી લાખથી પણ અધિક વસ્તી નગર ત્રણ દેખાય છે,
એ તરફ શાંતિ પસરતાં આગાદ થાતો જાય છે. ૨

સવૈયા.

મુખ્ય નગર તેમાં છે સૌથી નામે રાજનગર પ્રખ્યાત,
લોક ઉમંગી ઉદમ જાઓ દેશી માલ અને બહુ ભાત;
શુજરાતી કળવણી કિરણ અહીંથી પસરે છે ચોપાસ,
તેમ ચવાની જરૂર બધેથી તે વિણ થાય ન પૂરું ઉગસ. ૩

હરિગીત.

માણિક્યોડની રમ્ય શુજરી શુક્રવારે થાય છે
સાં માલ નવી નવી જાતનો આવે બહુ વેચાય છે;
ખંડેર જ્યાં સાં મસીદના તોડા વળી દેખાય છે,
કારંજ, મંદિર^૧, બદર^૨, વાવ^૩, તળાવ^૪, બહુ પંકાય છે. ૪

સવૈયા.

પેથાપુરથી પ્રાંતોજ જતાં જુઓ શામળાજી^૫ દેખાય,
દર્શન દેવડુંગરનાં^૬ કરીએ મેજો બહુ મોટો વરતાય;

૧ શુજરાત શાળાપત્રનો સ્તુલ પ્રયત્ન.

૨ નાના મિનારા.

૩ સ્વામીનારાયણનું તથા હડીસંગ કેસરીસંગનું.

૪ બદ્ર નામે કિલ્લો છે તેમાં બદ્રકાળી માતાનું પ્રાચીન દેવળ છે. પહેલાં
બદ્રમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગ હતું.

૫ દાંદાહરીની, માતાબવાનીની, આડાજળની.

૬ કાંકરીઉ, મલેક સાખાનનું.

૭ ડુંગરની તળેટીના દેવળમાં એ મૂર્તિ છે. તેના દર્શને દરથી લોકો
આવે છે. સ્ત્રી કાર્તિકી પુનમનો મેજો થાય છે.

૮ વાડાસીનોરથી ત્રણ માઈલ છેટે છે.

પશ્ચિમમાં ભવનાથ^૧ ભૃગુરૂ^૨ નજીક તળાવ^૩ પ્રસિદ્ધ ગણાય,
ધલદુર્ગ-ધડિરમાં આગળ રાક્ષસ વાસ હતો કહેવાય. ૫

હરિગીત.

દાંતા નજીક અંબાભવાની ડુંગર^૪ પર વરતાય છે,
આવે દાંમર્તી બહુ ભેટ તે રાણો સરવ લઈ જાય છે;
લાં તેલનો ઉપયોગ નહિ પણ ધી બધે વપરાય છે,
પાસે ગબર^૫ ગઢ ને ચડે તે જબર જન કહેવાય છે. ૬

સવૈયા.

પાલણપુરથી સિંધપુર જતાં રૂદ્રમાળ,^૧ બિંદુ^૨ પંકાય,
પાટણ^૩ છે દક્ષિણમાં ઉઝા^૪ કડવા કણુખી મૂળ ગણાય;

- ૧ ધડિરથી ૧૫ માઈલ દૂર આવેલ ગામમાં આ દેવાલય છે.
- ૨ આ તળાવના પાણી અને માટીમાં એવો શુણ્ણ કહેવાય છે કે જો તેમાં કોડીઓ માણસ નહાય, અને તેની માટી શરીર પર ચોપડે તો શરીર પરના કોડ જતા રહે છે.
- ૩ આરાસુર.
- ૪ તેનો ચઢાવ સીધો છે. તેપર ચડતાં શ્વાસ ચડી આવે માટે એ કહાણી છે.
- ૫ તે દેવળ ધણું મોટું, ત્રણ માળની જાંચાઈનું સિદ્ધરાજે પૂરું કરાવેલું હતું. હાલ તેનું ખંડેર છે. કારીગરી બહુ વખાણવા લાયક છે.
- ૬ હિન્દુ ધર્મમાં માનસ, નારાયણ, પંપા ને બિંદુ એ ચાર પવિત્ર સરોવર કહ્યાં છે તેમાંનું આ એક છે.
- ૭ એ અણુહીલ બરનાડની યાદગીરી માટે વનરાજે ઇ. સ. ૮૦૨ માં વસાવ્યું ને શુન્કરાતની રાજધાનીનું સ્થળ કયું હતું. તેની આસપાસમાં આરસ વગેરે જુદી જુદી જાતના પથ્થરો તેમજ ઘડેલી મૂર્તિઓ નીકળી આવે છે.
- ૮ લાં કડવા કણુખીની કુળદેવીની જગા છે. બાર બાર વરસે તેની પાસે લગ્નના દિવસ, વાર લખીને મૂકેલી પત્રિકાઓમાંથી એક પત્રિકા કોઈ કુમારિકા પાસે ઉપડાવે છે. તેમાં જે દિવસ આવે તે લગ્નનો કરાવી તેના ખબર બધા દેશમાં મોકલાય છે.

વીસનગર^૧, વડનગર^૨ ફરીને રાધનપુર, સાંતલપુર વાસ,
ભૂગિ રેતાળ તળાવ ધણાં ઉત્તર હદમાં પરહદનો બાસ. ૭
હરિગીત.

પંચાસર^૩ દોસે ગામહું ગઢ છર્ણુ અતિ વરતાય છે,
ચુંવાળમાં બહુ બેચરાઈનીંજ માનતાઓ જાય છે;
સાવધ રહો આ વસ્તી વીરમગામની વખણાય છે,
ઉઘમ ધણો યંત્રોચીં પણ દુઃખ દાણનું કહેવાય છે. ૮

- ૧ વીસનગરનું મૂળ નામ વિશળનગર છે. તે અજમેરના રાજા વિશળ-
દેવે શુજરાતના રાજા બીમદેવ પહેલાને હરાવ્યો, તેની યાદગીરી માટે
વસાવ્યું હતું. સાંતી હળદર તથા તાંબાપિત્તળનાં વાસણુ વખણાય છે.
- ૨ સાં પવિત્ર ગણાતું પંપા સરોવર છે.
- ૩ એ જયશિખરની રાજધાની હાલ રાધનપુર સંસ્થાનમાં છે. સાં ઇ.
સ. ૧૯૬ માં જયશિખર ને ભૂવડ વચ્ચે બાવન દિવસ લડાઈ ચાલી
હતી; સારે જયશિખર મરાયો, ને તેનું રાજ્ય ભૂવડે લઈ લીધું.
- ૪ તે જગા ચુંવાળમાં શનખતપુર ગામ પાસે છે. તેનું દેર ઇ. સ.
૧૭૮૩ માં માનાશ્રવ ગાયકવાડે બંધાવ્યું છે, સાં દર વરસે ચૈત્રી
પુનમ પર મેળો બરાય છે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો. પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ગ્રેમર્યંદ રાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા સોમવાર
તા. બીજી નવેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના રોજ અને સાર પછીના દિવસોએ ગ્રે.
સા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના મદ્રાનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ગદ્યમાં નવી સાતમી ચોપડીનાં પહેલાં ૧૦૦ પૃષ્ઠ; પદ્યમાં તેજ
પુસ્તકમાંથી પહેલી ૫૦૦ લીટી; પહેલી ૨૦૦ લીટીના મુખપાઠ સાથે.
વિધાના પાઠો નવી સાતમીમાંથી પૂજવામાં આવશે. ભૂમિતિમાં ગિ.
દલાલ કૃત ભૂમિતિના પુસ્તક મુખ્ય.

જાહેર ખબર.

મુંબઈની ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો કાઢી નોંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મરાઠી, ગુજરાતી, કાનરીઝ અને ઉર્દૂ નકશાઓ વેચવાનું તથા છાપવાનું કામ મિ. નરહર નારાયણ દાતારને (નં. ૬૮. બુધવાર પેઠ-પુના-શહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ જોડાને જોડતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને લખી જણાવવું.

અમદાવાદ.
તા. ૨૧-૫-૦૮.

સહી. K. P. Trivedi,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

જાહેર ખબર.

જોઈઓ છે.

મ્યુનિસિપલ ગુજરાતી સ્કૂલ માટે ટ્રેન્ડ-સિક્સિત-મહેતાશ. અરજદારે, સર્ટિફિકેટની નકલ સાથે, પગાર વિષે, ચેરમેન સ્કૂલકમિટી કલ્યાણ, ડિરેક્ટર યાણા, ને લખવું.

જાહેર ખબર.

નં. ૩૯૭૭. આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે છોકરીઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની પહેલી અને બીજી ચોપડી સરકારે રીતસર મંજૂર કરી છે, અને તે વાપરવાની સત્તા આપી છે. આ ધલાકાની છોકરીઓ માટેની ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ચોથા અને પાંચમા ધોરણમાં આ ચોપડીઓ હવે વંચાવવી અને આ ધોરણોમાં, છોકરાઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની ચોથી અને પાંચમી ચોપડીઓ વાપરવી નહિ.

પુના., પ. ધ. ના
ડિરેક્ટર સાહેબની
આદેશ. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૦૮

(સહી) F. G. Selby.
Director of Public
Instruction.

ઝાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા..ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૮-૭-૦૮ ના હુકમ નં. ૩૫૭૯ ઉપરથી.)

પુસ્તકોની યાદી.

પુસ્તકનું નામ.	કર્તા.	પ્રકાશક.
----------------	--------	----------

ધનામ માટે મળુર થએલાં પુસ્તકો.

આનંદમાળા બા. ૨ જો. કીમત રૂ. ૦-૫-૦.	જે. જે. રાવળ હેડ માર્કેટર મ્યુનિસિપલ રગારી સ્ટ્રીટ સ્કૂલ, મુમ્બ.	કર્તા.
પુસ્તકનું નામ.	કર્તા.	પ્રકાશક.

લાઇબ્રેરી માટે મળુર થએલાં પુસ્તકો.

નિબંધ. કી. રૂ. ૦-૧૨-૦	પોપટલાલ મગનલાલ. મંનેજર, ઓરીએન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ.	કર્તા.
ગૌરીચંકર ઉદયચંકર ઓઝાનું જીવનચરિત્ર. કીમત (અણવામાં નથી.)	મેસર્સ. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.	"
રણધીંગળ ભાગ ૩ જો. દ્વારસી કવિતારચના, કીમત રૂ. ૦-૧૨-૦	રણછોડભાઈ ઉદયરામ. કલ્યાણજીલાધારો બગસો, વાલકેશ્વર રોડ, મુમ્બ.	"
વ્યાકરણસંવાદ (મરાઠી) કી. (અણવામાં નથી.)	કે. જી. સોહાની.	"
નવું ગુજરાતી બાળ-વ્યા- કરણ ૧૦ મી આવૃત્તિ. કી. રૂ. ૦-૪-૬	પી. કે. શાહ, ડેપુટી. એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગોડગ સ્ટેટ.	"

જૂગોળશિક્ષણ ભા. ૧ લો.
કીમત. રૂ. ૦-૩-૦

ડી. પી. દવે. તાલુકા
સ્કૂલ મારતર, વેરાવળ
(કાઠીઆવાડ).

,,

ધનામ અને લાઘવેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો.

વ્યુત્પત્તિ સાર ભાગ ૧ લો.
કીમત રૂ. ૦-૫-૦

જે. એંદ બહેચર ઝવેરી.
જૂનાગઢ.

,,

મુસલમાનોની રાજકીય ત-
થા વિદ્યાસંબંધી ચર્ચાતો
ઇતિહાસ અને તેમની પડતી-
નાં કારણો. કી. રૂ. ૦-૨-૦

મહબતખીઆં ધનામબક્ષ
કાદરી.

ગુજરાત વર્નાક્યુ-
લર સોસાયટી,
અમદાવાદ.

શહેરની આરોગ્યતા.
કી. રૂ. ૦-૦-૬

ચુનીલાલ ત્રિભોવનદાસ
બહેરાવાળા.

ગુ. વ. સો.
અમદાવાદ.

ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાન-
માળા. વ્યાખ્યાન ૧ હું પૃથ્વી.
કી. રૂ. ૦-૨-૦

એ. એમ. દીવાનજી
ખી. એ.

,,

રાજતેજેમયી મહારાણી
શ્રી વીકટોરીયાનું જીવન-
ચરિત્ર. રીવાઇઝ્ડ-ખીજી
આવૃત્તિ.

ધમ્મજીરામ સૂર્યરામ

દેસાઇ સાસુન
બિલ્ડર્ડોજી, મુગઇ.

કર્તી

કીમત. પૌ શિ પે

૧. ૮. ૦.

જૉન્સનકૃત આબિસિનિ-
યાના રાજપુત્ર રાસેલાની
કથા. ખીજી આવૃત્તિ કી.
રૂ. ૧-૦-૦

,,

(સહી.) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

જાહેર ખબર.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા તા. ૧૨ મી ઑક્ટોબર ૧૯૦૮ ને સોમવારને રોજ ૧૧ વાગે શરૂ થશે.

જાહેર ખબર.

શ્રીઓને માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા સન ૧૯૦૮.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિસ્ટન્ટો અને શ્રીઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે આ કૉલેજમાં દાખલ થનાર શ્રીની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તારીખ ૨ જી નવેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને રોજ રહે કૉલેજના મકાનમાં સવારના ૧૦૧ વાગે લેવામાં આવશે. માટે જે ઓએ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમણે ખબર મોકલવા યંદોળ કરવે.

પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે લેવામાં આવશે. વાચનમાં છો-ઓની પાંચમી ચોપડી લેવાશે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી ઊંચી ઉંમરની શ્રીઓને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

ઉમેદવારે સાથેના નમુના પ્રમાણે એક પત્રક ભરીને ઑક્ટોબર સની તારીખ ૨૦મી સુધીમાં મે. ડે. એ. ઇ. સાહેબના અભિપ્રાય સાથે મને મોકલવું, અને તે સાથે પોતાની સારી ચાલચલગત માટે જે આદાર ગૃહસ્થનાં સર્ટિફિકેટ મોકલવાં.

કૉલેજમાં અભ્યાસ કરવા ઇચ્છનાર શ્રીઓ માટે ડિપાર્ટમેન્ટ તથી આ ખાસ પરીક્ષા છે. ટર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીઓને મે. એ. ઇ. સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

શ્રીઓને માટેની અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ.

R. Navalkar
for લેડીસુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

(५२)

— ५६११५

உயிர்

[illegible]

સાક્ષનારની સહી.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિક પત્ર

પ્રજ્ઞાંધુ.

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરતા આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ સચે, વિષયો અને ખબરો સાક્ષર લેખકોની પ્રસન્ન શૈલીથી સુંદર પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજકારી વગેરે સર્વ ભાતના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખબરો એવી કાળજી પૂર્વક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞાંધુ” માં નિયમિત વાર્ષિક દુનિયામાં બનતાં છેલામાં છેલા બનાવોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને બીજા પત્ર તરફ નજર કરવાની તેના દરકાર રહેતી નથી. નમુનાનો નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

સંપાદક સમીક્ષા “પ્રજ્ઞાંધુ” ઓરીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઇંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોશ)

મોઝમરી સ્કુલ ડ્રાઇંગ બુક સ. નંબર ૧-૮, પીકચરવાળા.

નમુના જાડવી કોમિતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો, અમદાવાદ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩ નો ખુલાસો.

તમામ 'દિસાળ સપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમગ્રવેલા એવો, ગણિતમાં હાથિઆર અને અનુભવી શિક્ષકને દ્વારે લખાયેલો ગોખલે કૃત ગણિત ભાગડગાનો ખુલાસો. ધો ૬, ૭, યર્ડગ્રેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-ઇનલની પરીક્ષામાં એસનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠનો. કી. રૂ. ૧.૦-૧૨-૦ નળીતા યુકસેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઇ વરજીવન પુર-ષોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની તથા પ્રભાશંકર રવીશંકર પાસેથી મળશે. ક. સે. ૨૫ ટકા ખર્ચ મગાવનારને શિર.

ખી-સી-એનની-કૃં મહેમદાવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આદર્શ ગીત 'પુષ્કળ સુધારા, વધારા સાથે—પોતાની મેળે શિક્ષ-કની ગદદ વિના ઇંગ્રેજી શીખવા, ચાહનાર માટે તથા શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડું ઇંગ્રેજી શીખી અભ્યાસ છોડી દીધો હોય તેવા માટે આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે. એમાં પુષ્કળ શબ્દો, ઉપરાંત વ્યાકરણ અને પાઠમાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના વાક્ય, ચીઠી, કાગળ, ચરજી, તથા તારના નમૂના, કહેવનો તથા ઇડિયમ્સ તેમજ ઇંગ્રેજીનું શુદ્ધરતી અને શુદ્ધરતીનું ઇંગ્રેજી કરવાના ફકરા વગેરે સમાવ્યુ છે. કીમત દરખા-ખર્ચ શિયાય મેહેતાજી અને વિદ્યાર્થી માટે રૂ. ૧-૦-૦ ખીન માટે રૂ. ૧-૪-૦ મગાવાનું ટેકાણું:—અમદાવાદ. નળીતા યુકસેલરો પાસેથી તેમજ શ્રી લીલાધર કૃષ્ણદાસ દ્વીવેદી, મુ. ભટ્ટ. સુરતમાં કર-સનદાસ નારજીદાસ, યુકસેલર નાજાવટ.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી

નવા ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે ડિઝરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોપીનૂકની રચના કરવામાં આવી છે.

સે। (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૨૦ ટકા કમીયન મળશે

સાખ એજન્ટસ. સુરત. કરસનદાસ નાગ્જીદાસ તથા લલુભાઈ મારણદાસ. વલસાડ. નરભરાગ ઉમીયાશંકર. જલ્લાલપોર. ગણપતિયજી નરહરીશંકર ભટ્ટ. કે. એલની કંપની. તથા બાર્દલાલ હમનરાય. નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા હોટલ લ ત્રિકમદાસ. વડવાણ. જેમ્સ હાલકશી તથા પ્રાણશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ્રભાઈ, તથા બેદેચર મેથજી નવાનગર. હેમચંદ્ર જાદવજી. ભાવનગર. અંગદુલ્લસેન આદમજી. મુખામ. એન એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક માથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ઘણામં ના જાણીતા આંધરોનાં પુસ્તકોની શોલ એજન્ટિંગ છે, તે સિવાય સઘળી જાનના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.

શ્રીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ઓક્ટોબર.

૧૯૦૮.

અંક-૧૦.

સ્વાભિમાનનું શિક્ષણ—શાળાના વખતમાં અવકાશ મળે તે પ્રમાણે તેમજ શિક્ષણના પ્રસંગોતો દ્વારા લઈ છોકરાને અન્ય તરફનાં ધર્મો વિષે શિક્ષણ અપાય છે. તેમને શિખવવામાં આવે છે કે તેમણે શિક્ષકની, ગાળાપત્રની તેમજ પડીલોની આજ્ઞા માનવી. જેઓના હાથમાં અધિકાર હોય તેમજ જેઓ જ્ઞાનમાં અને વયમાં તેમનાથી મોટા હોય એવા જ્ઞાન-વૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ પુરુષોને માન આપવું. એ તેમનો ધર્મ છે એમ પણ તેમને શિખવવામાં આવે છે. તેમજ સમાન વયનાં અન્ય બાળકો સાથે તેમણે કેવી રીતે વર્તવું તે પણ તેમને શિખવવામાં આવે છે. વળી તેમને રમતોમાં પણ કેટલુંક શિક્ષણ અપાય છે. પોતાની વૃત્તિઓ કળાને રાખવી, ન્યાયથી વર્તવું અને નબળાને મદદ કરવી આવા ગુણો રમતમાં પણ કેળવાય છે.

આ રીતે ધણા ગુણો કેળવવા તરફ થોડું કે ઘણું લક્ષ્ય અપાય છે તોપણ સ્વાભિમાનની વૃત્તિ ધ્રેરવા અને કેળવવા તરફ જોઈએ એટલું લક્ષ્ય અંપાતું નથી, તે તરફ વિશેષ લક્ષ્ય અપવાની જરૂર છે. બાલ્યાવસ્થાથી જ બાળકની એ વૃત્તિ બરોબર કેળવવી જોઈએ. વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે દરિદ્રતા, રોગ અને અપરાધમાંનાં ઘણાંખરાં આ ગુણના અભાવથી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ચાપ છે અને એ મમજશે સારે એ ગુણ કેળવવાનું અને પોષવાનું મહત્ત્વ સમજશે. જેમને પોતાની ચોંચતાની ખરી સમજ છે તેઓ બાળ્યે જ શરીરે જંદા રહેશે કે જંદાં ને મેલાં કપડાં પહેરશે; કે જે અનિયમિત વર્તન કે આચારથી શરીર નિર્માલ્ય કે કદ્મુ ધાપ છે તેવા આચાર બાળ્યે જ ચાલશે; કે ઉદ્યોગથી સાંસારિક સ્થિતિ સુધરે છે અને સુખસંપત્તિમાં લાભ ચાપ છે એમ જાણવા બાળ્યે જ આ

જસુ રહેશે. જેઓ સ્વાભિમાની છે, અર્થાત્ જેમને પોતાને વિષે માનની લાગણી છે, જેમને પોતાની યોગ્યતાનું જ્ઞાન છે તેઓ આમ કદી પશુ વર્તશે નહિ. તેમજ જે સ્વજન કે સ્વજાતિના લોકો તરફ તેમને પ્રેમ અને સમાનભાવ કે દિલસોજી ઉત્પન્ન થતાં જોઈએ તેઓ તરફ સાચેજ પોતાનો ધર્મ જનવતાં ચૂકશે.

આ પ્રમાણે સ્વાભિમાનની વૃત્તિ બરોબર કેળવવાઈ હશે તો તે કુવૃત્તિ માં જતાં મનુષ્યને અટકાવશે. સ્વાભિમાન એ ગર્વ અથવા અતિશય જિજ્ઞાસા વિચાર અને દીનતા એ બેની વચ્ચે રહેલું છે ગર્વિષ્ઠ પુરુષ પોતાની શક્તિઓ વિષે યોગ્યતાથી વિશેષ જિજ્ઞાસાભિપ્રાય બાંધે છે આથી છેવટે દુઃખ અને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે પોતાની શક્તિ બરોબર કેળવવા તરફ દુર્લક્ષ થાય છે, તેથી ગૌરવાભ થાય છે અને પરાજય થવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે એથી ઉલટું પોતાની શક્તિને વિષે અવિશ્વાસ હોય તો તેથી પણ અનિષ્ટ પરિણામજ નીપજે છે. જેમ ગર્વથી મનુષ્ય પોતાની શક્તિને વિષે અયોગ્ય વિશ્વાસ રાખે છે અને તેથી તેને કેળવવા કે સુધારવા પ્રયત્ન કરવામાં શિથિલ થાય છે તેમ અવિશ્વાસથી કર્ન પણ સાફ કામ કરી શકતો નથી. પોતે શક્તિમાન છે છતાં અવિશ્વાસથી તેની શક્તિઓ મન્દ થાય છે. તે કોઈ મોટું કામ માથે લેતો નથી, કેમકે તેનામાં શક્તિ છે છતાં અવિશ્વાસથી નથી એમ તે ધોરે છે આ પ્રમાણે અવિશ્વાસ તેમજ અતિવિશ્વાસ બંને અનિષ્ટ છે સ્વાભિમાન એ બેની વચ્ચે રહેલું છે ગર્વ અને ઉદ્વેગના જેમ નિન્દ્ય અને હાનિકારક છે, તેમ ખુશામત કે હાજીરા પણ તેવી નિન્દ્ય અને હાનિકારક છે. મધ્ય વૃત્તિ જે સ્વાભિમાન તેજ ઉત્તમ છે અવિવેક કે અતિવિવેક વચ્ચે છે, યોગ્ય વિવેકજ આદા છે એ હમેશ માફ રાખવું. ઘણા શિક્ષકોને આનું જ્ઞાન નથી. તેઓ ધણીવાર બેગાંથી એક છેડેજ પકડે છે. વિવેક દર્શાવે છે તો તે અતિવિવેક ધર્મ ખુશામતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે કે અવિવેક ક્યાં થાય છે, કેવા વર્તનમાં કે લખાણમાં અવિવેક રહેલો છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. પરંતુ તેમજ હમેશા યોગ્ય મર્યાદામાંજ રહેવું જોઈએ કે નથી યોગ્ય વિવેક અને સ્વાભિમાન સત્યવાચ. પૂજ્ય વર્ગ તરફ હમેશ લાગી બારુના રાખવી અને તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો એ મનુષ્યભાવનો ધર્મ છે, પરંતુ

એ ધર્મમાં કંઈ નીચા વળીને નવાળી રીતે સલામ કરવાની કે પોતાની ફરજ બરોબર બજાવવાને બદલે તેમના કામકાજ કરી કૃપા મેળવવાની જરૂર નથી. પૂજ્ય પુરુષોને પોતાનો ધર્મ બરોબર બજાવીનેજ રાજી કરવા, અન્ય રીતિ દ્વારા તેમને પ્રિય હોય તોપણ તે ગ્રહણ કરવી નહિ. અર્ક જોઈએ તો એવા પુરુષો પૂજ્યને સંગાને પાત્રજ નથી; પરંતુ તેમના પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી કે ગમે તે અન્ય કારણથી તેઓ વયમાં, યાનમાં, સાંસારિક સ્થિતિ કે પદવીમાં આપણાથી ઉચ્ચતર હોવાથી પૂજ્ય હોય, અને તેમને આપણી દીન વાણી અને દીન વર્તન કે ખુશામત પ્રિય હોય તોપણ સ્વાભિમાની પુરુષે તેવું વર્તન નજ ગ્રહણ કરવું એમાંજ તેવું બૂબલું છે. તેમજ આનો અર્થ એમ પણ ન સમજવો કે વિવેકની મર્યાદાનો અંશે પણ ભાગ કરવો ઇષ્ટ છે. વિવેકની મર્યાદા લવમાત્ર પણ ઉલ્લંઘન ન કરવી તેમજ અતિદીન કે કૃપણ વર્તન ન રાખવું એનુંજ નામ સ્વાભિમાન. તે વૃત્તિ દરેક શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ અને તેણે એ વૃત્તિ બાળકમાં કેળવવી પણ જોઈએ. આ ઉપરથી સમજાયું હશે કે સ્વાભિમાન કંઈ વિવેક કે નમ્રતાથી ભેદ પણ વિરુદ્ધ નથી. ઉલટું સ્વાભિમાન વિવેક ઉત્પન્ન કરે છે. જેને પોતાને વિષે યોગ્ય અભિમાન છે તેને અન્યને વિષે હોય એ સ્વાભાવિક છે; માટેજ સ્વાભિમાની વિવેકી હોય છે. જેમ તે પોતાની તરફ અન્યની ઉદ્દતાઈ સહન કરતો નથી, તેમ તે અન્ય તરફ ઉદ્દતાઈ દર્શાવતો પણ નથી પોતાની તરફ અન્ય પુરુષની દીન વાણી કે દીન આચાર જેમ તેને પ્રિય નથી તેમજ તે અન્ય તરફ પણ એવું વર્તન દાખવતો નથી. પ્રત્યેક પુરુષની યાચના કરવી એમાં તે સ્વાભિમાનનો ભાગ સમાજ છે તેથી તે એ માર્ગે કદી પણ જતો નથી. હુરિએ ચાતકની અન્યોક્તિથી એવા પુરુષોને કહ્યું છે કે જેને જેને તમે જુઓ તે તે પ્રતિ દીન વચન વદો ગા, અર્થાત્, કૃપણ યાચના કરો મા. આ ઉપરથી સમજાશે કે સ્વાભિમાનનું અર્ક સ્વરૂપ બાણુવું અને તે ગ્રહણ કરવું આવશ્યક છે.

સ્વાભિમાનમાં એ બાળતો સમાવેશી છે. પ્રથમ તો માન મેળવવા જરૂરના શુભો પ્રાપ્ત કરવા અને પછી એ શુભો પ્રાપ્ત થયાથી કેવું વર્તન હોવું જોઈએ તેવું યાન હોવું. માન મેળવવા મારે કયા શુભોની જરૂર

છે તે જાણવું અઘરું નથી; કેમકે જે શુણેને લીધે આપણે અન્યને માન આપીએ છીએ તે, શુણે મેળવવા જોઈએ એ તરત સંભળાય છે. એવા કેટલાક શુણે વિષે નીચે સચના કરી છે:—

૧ શરીરસૌન્દર્ય—જેમનામાં શરીરસૌન્દર્ય હોય તેમને પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ મનુષ્ય માન આપવા લલચાય છે. બધા કાન્તિજોવાથી જ મનુષ્ય માને કાન્તિમાન પુરુષ તરફ માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમની શરીરસંપત્તિ સારી હોય, જેમના અવયવો સુશિષ્ટ અને સપ્રમાણ હોય અને નેત્ર ચપળ હોય તેમના દર્શનથી જ મનુષ્યનો તેમના તરફ પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ શરીરસૌન્દર્યથી જે પ્રથમ દૃષ્ટિએ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રેમ જો શરીરસૌન્દર્ય સાથે જ્ઞાન હોય તોજ રહે છે; નહિં કર તે પ્રેમ કभी ચર્ધ જનો રહે છે. મનુષ્યની સાથે સજાનધમાં આવતાં તેના મનોશુણી પરીક્ષા થાય છે. શરીરસૌન્દર્ય તો તરત દરથી પણ જણાય છે; પરંતુ તેની માનસિક શક્તિઓ વિષે જ્ઞાન મેળવવા તેની સાથે પરિચયમાં આવવાની જરૂર છે. વાત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યાથી કે અન્ય રીતના પરિચયથી તેનું જ્ઞાન કેવું છે, તે બહુશ્રુત છે કે સકુચિત દૃષ્ટિમાળો છે, નવીન વિષયો અહણ કરવાની તેનામાં શક્તિ છે કે પરિચિત વિષયોની અસ્થ મર્યાદામાં રહી શકે છે, ગમે તે કોઈ વિષય પર સ્વતંત્ર વિચાર દર્શાવી શકે છે કે અન્ય મતને જ અધીન રહેવાની તેને ટેવ પડી છે એ વગેરે. બીજી તેની માનસિક શક્તિની પરીક્ષા ચર્ધ શકે છે અને તે શક્તિ જગ્યા વર્ગની હોય તોજ તે તરફ પ્રેમ બધાય છે; નહિં કર તે તરફ શરીરસંપત્તિથી આપાતત:—પ્રથમ દર્શને—બધાયેલો પ્રેમ તરતજ હુમ થાય છે.

૩ હૃદયની પવિત્રતા—શરીરસંપત્તિથી કે જ્ઞાનસંપત્તિથી માનની વૃત્તિ કે આશ્ચર્યની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ પ્રથમ દર્શને પ્રેમ પણ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ ખરો પૂજ્યભાવ તો હૃદયની પવિત્રતાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યવહારમાં લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં શરીરસંપત્તિ અને જ્ઞાનસંપત્તિ જોટલા પ્રાપ્ત છે તેટલી એ પવિત્રતા પ્રાપ્તી નથી એમ ઉપલક્ષ્યેનારને તેમજ અસ્થ કાળ માટે અનુમાન બાધનારને લાગે છે; પરંતુ જેમ જેમ પરિચય વધતો જાય છે તેમ તેમ એ શુણેની ખુબી સમજાતી જાય છે.

અને શરીરસપત્તિ અને જ્ઞાનસંપત્તિ હોવા છતાં જેમનામાં એ ગુણો હોતા નથી તેમને માટે એ ગુણોનો અભાવ માલુમ પડે પૂજ્યભાવ રહેતો નથી. સત્સંનતા, વાણી અને આચરણનું ઐક્ય, નિયમાનુસાર વર્તન, સ્નાયને માટે કે અન્ય કારણથી, નિયમમાંથી પ્રચલિત ન થવું, દયા, ઉદારતા, પ્રેમ, સમાનમાન ન્યાયવૃત્તિ, વિનય, ધૈર્ય, ક્ષમા, સરકારી વાણી, સ્વાભિમાન ઇલાદિ હૃદયના ગુણો છે એ ગુણો એકદમ સમગ્રતા નથી ગાઢ પરિચય થયા વિના એ ગુણોની પરીક્ષા થતી નથી પરંતુ પૂજ્યમાન તો એ નીતિગુણોનું ઉત્પન્ન કરે છે એ નિસંશય છે જાણી પુરુષોમાં એ ગુણો હોય એમ સર્વ કાર્ષ્ણ્ય ધારે એ માનવી છે, પરંતુ ધણીવાર તેમનામાં એ ગુણોનો અભાવ જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાનને લીધે અનીતિના માર્ગો શોધવામાં અને યુક્તિથી અનીતિમરેણુ વર્તન પણ નીતિમય દર્શાવનારો પ્રયત્ન કરવામાં તેઓ મચેલા રહે છે આમાં તેઓ કશાંત કાવે છે પણ ખરા, પરંતુ જ્યારે તેમનું તરકટ ઉઘાડું પડી જાય છે ત્યારે તેમના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી. પવિત્ર ગૃહસંસ્કાર કે સત્સંગતિ વિના હૃદયની પરિવ્રતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી પરંતુ શિક્ષકોએ એ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો કે તેમના સમાગમથી તેમના શિષ્યમાં પણ એ ગુણો આવ્યા વિના રહે નહિ પ્રજ્ઞની ઉન્નતિનો તેમજ વ્યક્તિના ઐહિક અને આધુનિક કલ્યાણનો આધાર એ ગુણો ઉપરજ છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે માન મેળવવા માટે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા આવશ્યક છે તેમાં હૃદયની પરિવ્રતા અને નીતિના ગુણો મુખ્ય છે, અને એ નીતિગુણોમાં સ્વાભિમાનનો સમાવેશ થાય છે જેમનામાં સ્વાભિમાન હોતું નથી જેઓ અધિવેદી કે અતિવેદી યર્ષ દીન કે કૃપણ હોય છે તેવા પાત્ર પુરુષો પ્રત્યે આપણી માનવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી, તો આપણામાં એના ગુણો હોય તો આપણી તરફ ખીજની માનવૃત્તિ કયા થી ઉત્પન્ન થાય ?

બાળકોને કેળવવા એ જેમનો ધર્મ છે તેઓએ, એટલે માતાપિતા, શિક્ષક અને સંન્યતન્ત્રીઓએ, બાળકના તન, મન અને હૃદય ત્રણે કેળવવા તરફ ધ્યાન આપવું એ તેમની ફરજ છે તરુણ અવસ્થામાં માલુમ

સિવાય અન્ય સ્વરોનો પ્રયત્ન વિષ્ટત છે; કેમકે શ્રુતિ તે તે સ્થાનોથી દૂર રહે છે. જિહ્વાનું ઉચ્ચારસ્થાનથી દૂર અવસ્થાન હોવાથી શ્રુતિ અને અસિવાયના સ્વરોનો પ્રયત્ન વિષ્ટત છે. કેટલાક શ્રુતિ વર્ણોનો પ્રયત્ન ધ્વનિવિષ્ટત માને છે; કેમકે શ્રુતિ તેના ઉચ્ચારમાં સ્વરોના ઉચ્ચાર કરતાં તે તે સ્થાનોથી થોડી દૂર છે. આથીજ મ, ઈ, અવર્ગ (ચ, છ, જ, ઝ અને ઞ), ય અને રૂ એ બધા વર્ણોનું તાલુસ્થાન સમાન છે, તોપણ અવર્ગનો ઉચ્ચાર કરવામાં તાલુસ્થાન સાથે જિહ્વાએ આદિનો સમ્યક્ સ્પર્શ થાય છે, યકારના ઉચ્ચારમાં ધ્વનિ સ્પર્શ થાય છે, શકાર અને ધકારના ઉચ્ચારમાં શ્રુતિ તે સ્થાનથી દૂર રહે છે. બીજા પ્રકારનો પ્રયત્ન છે, તે બાલ કહેવાય છે. તેના અગીઆર પ્રકાર છે—વિવાર, સંવાર, આસ, નાદ, ધોષ, અધોષ, અદ્યપ્રાણ, મહાપ્રાણ, ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત એ અગીઆર પ્રકાર બાલ પ્રયત્નના છે. વર્ણની ઉત્પત્તિ પછી મૂર્ધા સાથે પ્રતિદ્વિત યર્ષ પ્રાણાખ્ય વાયુ નિષ્ક્રિય થયે એ પ્રયત્ન થાય છે તેથી બાલ પ્રયત્ન કહેવાય છે જે ધોષવર્ણ છે તેજ સંવાર અને નાદ છે; અને જે અધોષ છે તે વિવાર છે ગળાનો સંકોચ થવાથી સંવાર અને વિકાસ થવાથી વિવાર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બધા ઉચ્ચાર કરવામાં શ્રુતિની જરૂર છે. વળી શ્રુતિ આવવાના કામમાં પણ મદદ કરે છે. તે દાંતની વચ્ચે ખોરાકને દળાવે છે તેથી ખાવામાં મદદ મળે છે. દાંતથી બહારની ગાલ અને અંદરથી શ્રુતિ આવવાના કામમાં મદદ કરે છે. વળી સાંધારણ રીતે દાકતર શ્રુતિ તરફ શા માટે જુએ છે? કારણ કે જો જરૂર અવ્યવસ્થિત હોય કે રોગીને તાવ આવે હોય તો તે શ્રુતિથી જણાય છે. શ્રુતિ સૂકી પડી જાય છે, તેનો રંગ બદલાય છે, તે પર ઊંચી વળે છે, એ કારણોથી તે રોગિષ્ઠ સ્થિતિ દર્શાવે છે.

૨ ઘણાં પ્રાણીઓને શ્રુતિ હોય છે, પણ તેના આકારમાં તેમજ ઉપયોગમાં ફર પડે છે. કેટલાંકને લાંબી શ્રુતિ હોય છે ને તે વડે તેઓ ખોરાક જોયકે છે; જેમકે ગાય શ્રુતિ વડે ઘાસ લે છે અને નીચેનાં દાંતે ને ચીરીને ખાય છે. ઘણાં જનાવરો પીવાના કામમાં શ્રુતિનો ઉપયોગ કરે છે; જેમકે કૂતરો. કૂતરો પાણી પીતી વખતે શ્રુતિ વાંકી કરે છે, તે વડે થોડું પાણી લે છે અને તેને જલદી મોંમાં નાખે છે. કૂતરા ને બિલાડીની

શ્રમમાં શો ફેર છે તે છોકરાંને પૂછવું, ફતરાની શ્રમ સુંવાળી હોય છે ને બિલાડીની કઠણુ ને ખરબચડી હોય છે. બિલાડીની જાતનાં બધાં પ્રાણી, વાઘ, સિંહ વગેરેની શ્રમ કઠણુ હોય છે. શ્રમની સપાટી પરનાં નાનાં બિંદુઓ લોઢાના સળાઆ જેવા વાંકા ને અણોદાર હોય છે અને તેથી વાઘ હાથને ચાટે તો તેથી તે તરતજ માંસ ફાડી નાંખે. તેને હાડકા-માંથી માંસ છૂટું પાડવું છે, માટે તેની શ્રમ એવી છે. બિલાડી પોતાની શ્રમનો કાંસકીના જેવો ઉપયોગ કરે છે. તે વડે તે પોતાના વાળ સાફ ને લીસા કરે છે.

૩ દેડકાની શ્રમ વિચિત્ર તરેહની હોય છે. જો તમે દેડકાને શાન્ત રીતે જુઓ તો તમે તેના મોં આગળ માખી આવતી દેખશે કે તરતજ તે માખી શ્રમ થઈ જાય છે. દેડકા જાણે હાલતો નથી. ખરે જોઈએ તો તે એટલો જલદી હાલે છે કે તે દેખી શકાતું નથી. એની શ્રમ આગળથી જડેલી છે ને પાછળથી છૂટી છે. આપણા જેવી નથી. તે સપાટ છે અને એવી જલદી હાલે છે કે દેખાતી નથી; પણ જ્યારે હાલે છે, ત્યારે માખી કે કંઈ શ્રવણું લઈ લે છે. કેટલાંક જનાવરને ઘણી લાંબી, પાતળા અને ચીકણી શ્રમ હોય છે એક જનાવર કીડાંતુજ બક્ષણુ કરે છે. તે માળો તોડી પાડે છે, એટલે ત્યાં કીડીઓ એકઠી થાય છે. એમ થાય છે એટલે તે તેની લાંબી શ્રમ બહાર કાઢે છે ને એકી વખતે તેની ચીકણી સપાટીથી સેંકડો કીડીનું બક્ષણુ કરે છે.

૪ સામાન્ય રીતે પક્ષીઓની શ્રમ અણીઆણી હોય છે અને તેમની ચાંચના જેટલીજ સખત હોય છે. પણ પોપટની શ્રમ માંસવાળી હોય છે અને તેથીજ તે લગભગ આપણા જેવું બોલી શકે છે. લક્ષ્મીદેવીની શ્રમ નાના બાલા જેવી હોય છે. જેથી તે ઝાડ પર ફરે છે કે તરતજ છાલ નીચે નંતુઓ હોય તેને તે શોધી કાઢે છે. શ્રમના અણીદાર ભાગથી તે બાકાં પાડે છે.

૫ સાપને પાતળી શ્રમ હોય છે ને તે તળાએથી સાંધેલી બે નાની નળાઓ જેવી હોય છે; પણ આગળથી જુદી હોય છે. આથીજ સર્પ દિવિર્લે કહેવાય છે. ઘણા લોકો ધારે છે કે આ શ્રમો બંધકર છે; પણ સાપ તેથી કંઈ નુકસાન કરી શકતો નથી. તે તો દાંત, ઝેરી દાંતથીજ નુકસાન કરે છે. ગરોળીની શ્રમ પણ એના જેવીજ હોય છે ને તે વડે

તે જંતુઓ પકડે છે. કેટલાક જંતુઓને લાંબી જીભ હોય છે, તેમાં મુખ્યત્વે જોઓ એક ફૂલથી ખીબા ફૂલ પર દોડે છે ને માંહેથી મધ ખેંચી કાઢે છે તેમની જીભ લાંબી હોય છે. લાંબી જીભ ફૂલની અંદરના ભાગ સુધી પહોંચી શકે છે અને માંહેનું મધ ચાટી જાય છે.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૨૬૮ થી.)

૭૧ ગણ ૭૧ મો—નિયમ—ત નો ટ થાય છે.

ઉદાહરણ.

તિંદુક=ટીંડોરાં.

ચર્તુલ=વાટણ.

તિલક=ટીલું.

પત્તન=પાટણ.

ચર્તિ=વાટય.

તિલક=તિઅક=ટીંકો.

૭૨ ગણ ૭૨ મો—નિયમ—ત નો ઢ થાય છે.

ત નો દ થયો એ સંસ્કૃત નિયમાનુસાર છે. પણ ઢ થવાનું કારણ સરસોઆરતુ છે. આજ પણ કેટલાએક તોતડી જીભવાળા આખા ત વર્ગનો ટ વર્ગ બોલે છે. અથવા ત નો દ થઈ પછે ગણ ૮૦ પ્રમાણે દ નો ઢ થયો. આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે. જેમકે—

ઉદાહરણ.

સં.	પ્રા.	મા.	ગુ.ગુ.	આ.ગુ.	} કુક્ત=કુડલો. પ્રતિપત્ત=પડવો. સ્વાત=ખાડો. ચાતિ=ખાડય.
હરીતકી	= હરડઈ	= ૦	હરડઈ	= હરડે.	
પતતિ	= પડઈ	= ૦	પડઈ	= પડે.	
પ્રતિભાતિ	= ૦	પડીભાદો	= ૦		

૭૩ ગણ ૭૩ મો—નિયમ—ત નો થ થાય છે.

ઉદાહરણ.

મયૂરતુથ=મોરથુથ.

૭૪ ગણ ૭૪ મો—નિયમ—ત નો ય થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતના ક્ત પ્રલયાંતને લાગે છે.

ઉદાહરણ.

જાત=જાયો.

ધ્યાત=ધ્યાયો.

મૃત=મર્યો.

અમિત=અમીયો.

ત=ગયો પાલિત=પાળિયો હૂત=હયો ધસાદિ ધણા છે.
 મૃત=મયો મૃત=મયો વારિત=વારિયો

૭૫ ગણુ ૭૫ મો—નિયમ—ત નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અતસી=અસસી સાતરાહન=સલિરાહન
 પ્રસૂતિ=પસસી પીત=પીહું

૭૬ ગણુ ૭૬ મો—નિયમ—ત્મ નો પ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આત્મનઃ=અપ્પણો=આપણો.

૭૭ ગણુ ૭૭ મો—નિયમ—ત્વ નો ચ થાય છે.

પ્રાકૃત બાપાઓમાંની ધણીમાં આ નિયમ છે તેમાં ૧૨૭ મા ગ-
 ણુનો નિયમ લાગુ પડે છે. કેમકે સંયુક્ત ત અને ચ માંથી ૧ ઉડી જઈ
 એકતું દિત્વ થયું હશે પણ ત્વ નો ચ કેમ થયો તેનું કારણ લાઘવ
 નથી. પણ પ્રાકૃતમાંથી ગુજરાતીમાં આવ્યો છે (સ્તોત્રુના શ્વુઃ એ
 સૂત્રનો કાંઈકે આધાર છે.)

ઉદાહરણ.

સ.	પ્રા.	મા.	પા.	જુ.	ગુ.	ચા.	શુ.
નૃત્ય = નચ	૦	૦		નાચ		નાચ	
સત્યં = સચ્ચં	૦	સચ્ચં		સાચું		સાચું	
નિત્યાનુબંધ=૦	શિચ્ચાનુબંધ૦		૦			૦	
ઇત્યનેત=ઇચ્ચણેન	૦	૦		૦		૦	

૭૮ ગણુ ૭૮ મો—નિયમ—ત્સ નો ચ્છ થાય છે.

સંયુક્તાક્ષર તમામતા ઉચ્ચાર કઠિન છે ત્યારે આમાં તો ત અને
 સ એએ કઠિન વર્ણુ બેળા થયાથી તેનો ઉચ્ચાર કઠિનતર થયો તેથી
 સરક્ષોચ્ચાર વાળો અઞ વાપરવા માંડ્યો. ચ્છ લેવાનું કારણ સ નો અને
 હ નો ઉચ્ચાર પાસપાસેના સ્થાનથી થાય છે. ઉપરાંત ત અને શ નો
 ચ્છ વ્યાકરણસાધિત પ્રયોગ છે. આ પ્રમાણે સંસ્કૃતમાં પણ ધણા બા-
 ગમાં (દક્ષિણાત્વ સિવાય) બોલે છે. જેમકે તત્સત્ તું તચ્છત્. વધારે
 ખુબી એ છે કે લખેહું હોય ગયવા લખે, ત્સ અને બોલે ચ્છ. આ
 નિયમ વૈદિક સંસ્કૃતમાં પણ પેસારી દીધો છે જેમકે તચ્છચિતુર.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૨૭૨ થી.)

ઈશ્વરપ્રાર્થના.

દોહરા.

ઓ ઈ	શ્વ ર બ જી	ઓ ત ને	—
ડ ડ		ડ	ડ
૧,૨,૩,૪	૧, ૨, ૩, ૪	૧,૨,૩, ૪	૧,૨,૩,૪
મો હું	છે તુ જ	ના	— મ ;
ક ક	ક	કક	ક
ગુણ તા	રા નિ ત	ગાઈએ	— ,
ક	ક	ક	ક
યાય આ	મા ગં	કા	— મ *
ક	ક ક	કક	ક

ગાય.

ચોપાઈ.

હાળી	ધોળી	રાતી	ગાય
ક ક	ક ક	ક ક	ક
ખીએ	પાણી	ચ ર વા	નય
ક ક	ક ક	ક	ક
ચાર પ	ગો ને	આંચળ	ચાર
ક	ક ક	ક	ક
વાહર	હાં પ ર	હે ત આ	પાર *
ક	ક	ક	ક

દોહરા, ચોપાઈ માત્રામેળના પ્રમાણથી રચવામાં આવે છે તેથી તેની પ્રસ્તાર (Permutation) ના રૂપો જેવા ને તેનાજ ગ્હેરો. માત્ર છેડે ખુલતું માપ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવનાથી સામ્ય સચવાઈ રહે છે.

દ્રુત વેગથી ત્રણ માત્રાની ખંડરચના ધ્યાનમાં લેતાં ખીર્જ અક્ષ-
રથી તાલ છે. .

ઉ	કું	જ	ગે	ઉ	કું	વ	ને
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
૧,૨,૩	૧,૨,૩	૧,૨,૩	૧,૨,૩	૧,૨,૩	૧,૨,૩	૧,૨	

રિ	કું	કું	રીજ	વું	ત	ને
૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩

આ છંદ ગાતી વખતે વને તને વગેરે શબ્દોના અંસાક્ષર જે
શુરુ છે તેને સહેજ ટુંકા માપથી બોલીને ત્યાં કાઠ્યના ચરણનો સંબંધ
પૂરો થાય છે તેનો ભાસ આપવાનો છે, એ સિવાય તાલ સંબંધે વિશેષ
જાણવાનું નથી, કારણ કવિતા બંધનેજ વળગીને રચવામાં આવી છે, અને
આ છંદમાં તેજ ખુબી છે. તેમાં ત્રણ માત્રાના પ્રસ્તારનું ખીન્નું કાંઈ પ-
ણ સ્વરૂપ જોવામાં આવશે નહિ. આ છંદનો તાલ બન્ને પાશુ જલદી
શીખે છે.

સંગીતસ્વરપ્રમાણ.

જુદી જુદી તરેહના નીચા ઊંચા અવાજથી શબ્દોને સુશોભિત બ-
નાવી કવિતા ગાવામાં આવે છે. તે આપણે કાનથી સાંભળી સહજમાં
સમજી શકીએ છીએ. ગાતી વખતે અવાજોનું જે રૂપાંતર નજર આગળ
તરી આવે છે, તે પણ જુદા જુદા સ્વરના નામથીજ ઓળખવામાં આવે છે.
બાપાના અ, આ, ઇ, ઉ, ઇલાદિ સ્વરથી આ ગાનમાં વપરાતા સ્વરો
કેવળ જુદાજ છે તોપણ તેને કંઠ, તાળુ, મૂર્દ સ્થાન તો જેવાં ને તેવાંજ
મદદગાર છે સીડીનાં પગથીઆંની માફક આ સ્વરોનું બંધારણ છે તેઓ.
એક ખીજથી ઉત્તરોત્તર ચઢતા અવાજના માપ (આરોહ) થી ઓળખાય છે;
તેમજ પાછા વળતાં પણ તેવાજ ક્રમથી એક પછી એક નીચે ઉતરતા
અવાજ (અવરોહ) થી માલમ પડે છે. આ ઉપરથી તેને સંગીતસ્વર-
ત્રણી એવું પણ નામ અપાય છે. દરેક બાપામાં સ્વરોની સંખ્યા વધતી
ઓછી છે, પરંતુ દુનિયામાંના સઘળા દેશોમાં સંગીતમાં વપરાતા સ્વરો
તો તેના તેજ માપથી, તેજ સંખ્યાથી અને તેજ પરસ્પરના સંબંધથી
સર્વેન કાયમ જોવામાં આવે છે. સંગીતના મુખ્ય સ્વર સાત છે, તે ઉપ-

રથી તેને સમૂહવાચક “ સપ્તક ” સંગ્રા આપી ગોળખાવવામાં આવે છે.

સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ, એ તેના સાંક્રેતિક ટુંકાં નામ છે. પશ્ચિમ દેશોમાં પણ ટુંકી સંગ્રાથીજ સંગીતસ્વરોને દર્શાવેલા છે. ઇંગ્લેન્ડ અને જર્મનીમાં તે સંગ્રા (A. B. C. D. E. F. G.) અ. બ. ક. ડ. વગેરે ક્રમથી ગોઠવેલ છે; પરંતુ ગણતરીના સ્વરૂપનો ભેદ છે. આપણા દેશમાં આદિ “ સ ” થી સપ્તકની શરૂઆત પ્રસિદ્ધ રીતે સર્વમાન્ય છે. પશ્ચિમમાં તેને ત્રીજો નંબર આપી (C) કની સંગ્રાથી મુકરર દેખાડેલ છે.

સંસ્કૃત ઉપરથી ઉપજેલી બાપાઓમાં સંગીતસ્વરોનાં પૂરાં નામ નીચે મુજબ ગણાવેલાં છે. યુરોપ ખંડમાં ઇટલી (સંગીતની ઉત્તમ પ્રવીણતાને માટે પ્રસિદ્ધ દેશ), ફ્રાન્સ વગેરે દેશોમાં તેના તેજ સ્વરોને પૂરાં નામથી પણ બોલાવાય છે. સરખા ક્રમમાં ગોઠવી તેનો નમુનો આહિં આકારેલો છે, તેથી સંગીત વિષેની સ્વરચયના સર્વત્ર એક છે તે ધ્યાનમાં રહેશે.

વજ્ર, ઋપમ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત, નિષાદ.

સ , રિ , ગ , મ , પ , ધ , નિ .

Do }
or
Ut } , Re , Mi , Fa , Sol , La , Si or Ti .

C , D , E , F , G , A , B .

આહિં વજ્ર—સ સ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે આપણે યાંત્રિક બળની મદદ લઈએ તો તેના માપની ખાત્રી થઈ શકશે. જ્યારે એક સેકન્ડના વખતમાં એક સરખા વહેતા પ્રવાહમાં ૨૫૬ આદોલન (તરંગ) ઉપજે ત્યારે તે સ્વરને મધ્ય જાતિનો આદિ (પેહેલો) “ સ ” સ્વર કહેવામાં આવે છે. ઉપર દર્શાવેલ આદિ “ સ ” સ્વરને આપણે અવલ દરબજામાં ગણીશું. તે પછી રિ, ગ, મ, વગેરે ક્રમે ચઢે છે તે ધ્યાનમાં લઈશું. “ સ ” થી “ નિ ” સુધીના સ્વરો એકજ શ્રેણીના છે, અને એકથી એક ચઢતા અવાજે સમજાય છે તેથી તે સપ્તકને મધ્ય જાતિનું નામ આપેલું છે.

જ્યારે આદિ “ સ ” સ્વરથી આઠમો નવમો સ્વર જામે અવાજે ચઢે છે ત્યારે તે એક “ સપ્તક ” થી આગળ વધી જાય છે તેથી તેને ચઢતી પહેલી જાત (ડરજી=Degree) ની “ તાર ” સંગ્રા આપી છે,

અને તે સ્વર પર એક નિશાની ઉમેરી છે. હવેથી “સ” સ્વરથી આઠમો સ્વર “સ” ક્રમવામાં આવશે. આઠમા સ્વરથી જુદી જાત ગણવાનું એક સળંગ કારણ છે. તેનાં આંદોલન ૨૫૬ થી ૫૧૨ અનુક્રમે છે. મતલબ કે પહેલેથી આઠમે પહોંચતાં જમણાં આંદોલન થાય છે. તેમજ આદિ “સ” સ્વરથી બીજો “રિ” સ્વર=૨૮૮ આંદોલનનો લઈએ તો તેનાથી આઠમો અને પહેલેથી નવમો સ્વર જે “રિ” હોય છે તેનાં ૫૭૬ આંદોલન થાય છે. આ પ્રમાણે દરેક “સપ્તક” પૈકી સ, રિ, ગ, મ, વગેરે સ્વરો પોતાનાથી આઠમે સ્વરે જમણાં આંદોલન ઉપજાવે છે; તેથી ઉપર જતાવ્યા પ્રમાણે તેને જુદી જાતના સપ્તક પૈકી સ્વરો ગણાવી વર્ગેશી કરવામાં આવે છે અને પછી તેને પેહેલો બીજો એ પ્રમાણે વર્ગમાં લખી જતાવાય છે. ઉપર કહેવામાં આવેલ છે તે પ્રકારે સંગીતસ્વરોની જાતનું બંધારણ રચાણેલું છે. “તાર” જાતના સપ્તકની રચના આ ગણતરી મુજબ ૫૧૨ આંદોલનથી શરૂ થાય છે. દાખલાઓ હવે પછી ટાંકી જતાવવામાં આવશે.

વળી બ્યારે સંગીતનાં ૫૬ વગેરે ગાંઠો છોડી સારે “મધ્ય” જાતના પહેલા “સ”=૨૫૬ આંદોલનથી પણ જે જે અવાજો ઉતરતા જતા સંભળાય છે, અને પરખાય છે, મતલબ કે જેનાં આંદોલન ૨૫૬ થી ઓછાં છે; સારે તેને ઉતરતી પેહેલી શ્રેણી (મંદ્ર જાતિ) માં ગણવામાં આવે છે; અને તે જતાવવા સ્વરની નીચે એક નિશાની વધારી દેખાડેલ છે. “મંદ્ર” જાતના સ્વર ‘સ, , રિ, ’ આ પ્રમાણે લખી જતાવ્યા છે. મંદ્ર જાતિનો પ્રથમ સ્વર ૧૨૮ આંદોલનથી શરૂ થાય છે. આવી રીતે મંદ્રતર તથા તારતર વગેરે જાત વિષે પણ સમજવું.

હારમોનિઅમ ચાર્ટ (ચિત્ર) આ સાથે સામેલ કરવામાં આવે છે. આ નમુનામાં ઉપર સૂચવેલ ત્રણ જાતના અંગૂત તથા મુખ્ય સ્વરો સ્પષ્ટ સંકેત સાથે દેખાડેલ છે, તે મુખપાઠથી અહર્નિશ યાદ રાખવા ચોખ્ખ છે.

જે જે નિશાનોમાં હારમોનિઅમ નહિ હોય, સાં લાં આ ચિત્ર યુક્તિપત્ર પર ચોગડી દેવું જોઈએ. આ નમુનામાં પાસા સદેહ અને દાળા રંગથી જુદા દેખાડ્યા છે. પાસાઓ ઉપર હાથની આંગળીઓથી ઠંજકારા આપી

મ્હાવરો કરવો જોઈએ. આ ચિત્ર ઉપર આંગળીઓના હેરફેર વિશે ખાસ સૂચના લખવામાં આવી છે તેથી હારમોનિયમ શીખવું શેહેલું થશે તથા ગાયન ગાતાં કેવી કેવી રીતે આગળ પાછળ અવાજ અડે છે, ઉતરે છે, તે સંકલના નજરે તરી આવશે. શ્રવણરસનો આનંદ લેવા માત્ર કોઈ વાજની અથવા ગુરુમુખની મદદ મેળવવી બાકી રહેશે. તેવા થોડાએક પ્રસંગ મળવાની સાથે જ્ઞાનનો પૂરો વિસ્તાર ખીલી નીકળશે.

સંગીતપ્રયોગમાં સ્વરોની આવજ કેવી રીતે થાય છે તથા ઉપર કહેલ મંદ્ર અથવા તાર જાતમાં ક્યાં ક્યાં તે મળી આવે છે તેના નમુના નીચે જતાવ્યા છે તે ધ્યાનમાં લઈ હારમોનિયમ ચાર્ટ પર પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે.

નમુનો ૧.

આ લો

ઉ ડો ને

સા સા

રી ગ મ

આ નમ્બર ૧ માં મધ્ય જાતિના “ સા ” થી શરૂઆત થાય છે અને ત્યાં બે વર્ણોચ્ચાર (ચાલો) બતાવ્યા એક પછી બીજો ઠબકારો આપવો તેમજ રી ગ મ એ ત્રણ સ્વરો પર ક્રમે આંગળીઓ રાખવી. સંગીતના “ ગ ” અને “ મ ” એ બે સ્વરને દોઢે બતાવવા “ મો ” અને “ મો ” એ પ્રમાણે લખવાની શૈલી પસંદ કરવામાં આવતી નથી માટે તેને દ્વિસ્વ લખવામાં આવેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે હારમોનિયમના પાસા ઉપર ઠબકારા આપવાથી દરેક ઉચ્ચાર તેમજ, શબ્દ વિભિન્ન ઉપજાવી શકાય છે. ગાતી વખતના ઉચ્ચારણુ જેવોજ સંગીતસ્વરનો જવાબ મળી આવે છે. આવી રીતે વાદ્ય વગાડવાના સારા મ્હાવરાથી જાણે કોઈ માણસ બરાબર ગાતું હોય તે પ્રમાણે વાજા ઉપર ગાનનો પ્રતિધ્વનિ (પડછાયો) ઉપજાવી શકાય છે.

નમુનો ૨ જો.

આ લો

આ લો

આ—મ.

સા ઘ,

સા રિ

ગા —.

અહિં મધ્ય જાતિના “ સા ” થી શરૂઆત થઈ અવાજ નીચે મંદ્ર જાતિના “ ઘ, ” સ્વર તરફ ઉતરે છે અને ફરી “ સા ” તરફ ઘડીને

તેથી પણ આગળ “ ગા ” સુધી જાય છે આ દાખલામાં મધ્ય જાતિમાં-
થી અવાજ મદ્ર જાતિ તરફ વળે છે તે બતાવ્યું છે

નમુનો ૩૦જો.

વિ શા ણ વ ડ પ ર વે લ છ જો લ .

સ સા સ રિરિમમ પ ઘ પ સ્તા - .

આ નમુનામાં મધ્ય જાતિના “ સા ” સ્વરથી ગાતા ગાતા ક્રમે અ-
વાજ અદાવીને ખીછ જાત (તાર) ના પ્રથમ માં સુધી જઈ ત્યાં સ્થિ-
રતા સહેજ દેખાડવામાં આવેલ છે અને પછી ક્ષવિતા આગળ ગાતાં
અવાજ નીચે ઉતરતો જાય છે સાબળીને ખાત્રી કરી લેવી “ સસાસ ”
આ જગોએ ધ્રુસ્વ, દીર્ઘ અને ધ્રુસ્વ એ પ્રમાણે એકજ પાસા પર અ-
વાજ ઠાઠવાના છે

નમુનો પહેલો ફરીથી લઈએ અને આગળ વિચારીએ.

આ લો ઉ ઠો ને આ જ ર મ ત ર મી એ ન વી ર .
સા સા રીગમ -ગા રિ રિમ-ગ રિ-ગ સા રિ-ગા સા .

આ દૃષ્ટાંતમાં “ ગ ” સ્વર અને તેનો પેટા “ -ગ ” સ્વર એ
બન્નેનો ઉપયોગ દરવામાં આવેલો છે તે બન્નેના અવાજનું બિન્ન સ્વરૂપ
પારખવાની શક્તિ ખાસ ધ્યાનથી સંપાદન કરવી હારમોનિઅમના કા-
ળા પાસા પર આગળી મૂકવાથી આ અવાજ નીકળે છે કયા અને કેવી
રીતે હારમોનિઅમમાના કાળા પાસા નપગય છે તેનો ચિતાર આ દાખલા
ઉપરથી મનમાં આવશે મુખ્ય સ્વર અને તેના પેટા સ્વરના નામ જો કે
તેની તે સહાયથી બતાવાય છે તોપણ તે જગોએ પાગિભાષિક “ ત્રીવક્રો-
મલ ” એ પ્રમાણેનો વિકાસ મુકરર જણાવી તેમને દરેકને જુદુ મહત્ત્વ
આપેલું છે તેવીજ રીતે આદિ વખતે વખત પારિભાષિક મંદરા વાપરવાને
બદલે તેમને અલેક વધાતાની નિશાની આપી અપદ મૂલ્યન જણાવ્યું છે.

હિંદુસ્તાનમાં માત્રતકાળમાં પાશ્ચાત્ય હારમોનિઅમ, ઑર્ગન, પિ-
આના ફોર્ટ, ફોલ્ડ વગેરે માધ્યમથી અર્થથી તથા માનથી વાપરવાનો
શોખ વધતો જાય છે તેથી તેમની બનાવટ વિશે વિચારીએ

જુદા જુદા દેશમાં “ મધ્ય ” ગાતાના “ સ ” સ્વરનાં આદોલન
(તરંગ) ની મંથ્યા વધતી ઝોછી માનવામાં આવે છે. તોપણ એક-

દર રીતે તપાસતાં સ્વરોનો પરસ્પરનો સંબંધ તથા તેનો મેળ (મિલાપ Intonation) સઘળે ઠેકાણે લગભગ સરખો જ દીસે છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે મધ્ય જાતિના “ સ ” નાં ૨૫૬ આદોલન નિર્ધારી તે ઉપરથી તાર જાતિના “ સ ” નાં ૫૧૨ આદોલન ઉપજાવી તે પ્રમાણ (Theoretical Pitch) ને કાયમ સ્વીકારવામાં આવે છે; તથાપિ ફ્રાન્સ દેશમાં વાન્-જોની બનાવટ જોતાં તે “ સ ” સ્વરની તુલના ૫૧૮ આદોલનથી ગણાય છે. જર્મનીમાં તેથી પણ આગળ વધતાં ૫૨૮ આદોલનના માપથી (Helmholtz's theory) હેમહોલ્ટઝના મત મુજબ “ સ ” નો મિલાપ બને છે. આખરે ઝોગણીસમી મદીના સુધારા વધારા પરથી નવી બનાવટનાં વાન્જોમાં સર્વથી આગળ વધીને માપ દર્શાવેલ છે. સંગીતના સમાજમાં અનેક વાન્જોને સાથે સાથે વગાડવામાં સ્વરોનો એકમેળ કરવાની ધણી જરૂર હોય છે તેથી યુરોપમાં આધુનિક બનાવટમાં “ સ ” સ્વરનાં ૫૪૦ આદોલન (concert pitch) સ્વીકારી વાન્જોની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. તેમજ “ સ ” સ્વર પછી તે તાર જાતિના રિ, ગ, મ, વગેરે સ્વરો તેના ક્રમથી મેળવાય છે.

યોજના ગમે તેવા પ્રમાણથી નિર્ધારીએ, ગણના ચાહે તે કઈએ તોપણ “ સરિગમ ” વગેરે સંગીતના સ્વરો પરસ્પર અનુબંધથી દૃઢ બંધાયેલ છે, અને તે સર્વત્ર એક સ્વરૂપે દીપે છે.

સંગીતજ્ઞાનસંપત્તિ કેવી રીતે મેળવી શકાય છે તે વિશે વિચાર કરીએ. ઈશ્વરકૃપા બાબત ખ્યાલ અલગ રાખીએ તોપણ મનુષ્યપ્રત્યક્ષ કેટલે અંશે સફળ થવા સમર્થ છે તેની સમજ સહેજ મળશે. ફેરસાં, કંઠનળી, જીભ, તાળવુ, દાંત, અને હોઠ વગેરે અવયવો તથા તેને મદદગાર ખીજ પેટાના સ્નાયુ, તત્ત્વ (રજઝુ) ની અનુપમ રચના રચી પરમ દયાળુ પરમેશ્વરે મનુષ્યપ્રાણીને સંગીત ગાવાની બેહદ, મોટી અને અદ્ભુત શક્તિની બક્ષીસ આપેલી છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બન્ને વર્ગમાંની દરેક વ્યક્તિને પ્રકૃતિ અનુસાર ગાવાની વધતી ઓછી શક્તિ હોય છે. તે કેજવણી અને મહાવરાથી ખીલવી શકાય છે. એક મૈકન્ડના વખતમાં

૮૦ આંદોલનના સ્વરથી આગળ ચાલતાં સુમારે ૧૬૨૦ આંદોલન સુધીના સ્વરો મનુષ્યની ગાવાની શક્તિ માટે બસ છે. પુરુષો “ મંદ્ર ” જાતિના અવાજો વધારે સુશોભિત બતાવી શકે છે તેમ સ્ત્રીઓ “ તાર ” જાતિના અવાજ માટે ઘણાંજ વખણાય છે.

આંદોલનથી વિધ વિધ સ્વરો ઉપજેલા છે. તેમને તેના યોગ્ય માપથી ગાઈને સંભળાવવા તે ગાનશક્તિનું કામ છે. ગાનશક્તિના પ્રમાણુ વિષે બોલતાં તેના સહાયકારી અવયવોથી યુક્ત અને સખળ આંદોલનથી બનતા વિધ વિધ સ્વરોની જાતવાર ગણના ઉપર બતાવવામાં આવેલ છે તથા તેના ચિત્રદ્વારા નમુનાનિશાનીઓથી ચોખવટ પણ થઈ ગઈ છે. તેપણુ ગાનશક્તિમાં અવજેન્દ્રિય પોતાનો શો હિસ્સો આપે છે, તેનો થોડો ખ્યાલ આપવા જરૂર છે.

જેમ ગાન ગાવાની શક્તિથી બીજાઓ (શ્રોતાજનો) ને વિશેષ આનંદ ઉપજે છે તેમ સાંભળવાની શક્તિથી પોતાનામાં દૈહિક (શ્રદ્ધા કરવાની) શક્તિ સ્વરૂપે નિજાનંદ પ્રગટે છે.

ગાવાની શક્તિ અને તેની રચના કરતા અવાજ સાંભળવા અને તેને શ્રુદ્ધ શ્રુદ્ધ પારખવાની શક્તિ ઘણી બારીક તેમજ પ્રબળ છે. વાયુ મારફતે આવતાં બિન્ન બિન્ન અવાજોનાં આંદોલન તેવાં ને તેવેજ રૂપે કાનમાં તેના બહારના ભાગ ઉપર અથડાય છે. પછી અદરના પડદા પર પ્રસરી, ત્યાં ઢાલના જેવી રચનાને લીધે રસ ધન થાય છે, અને મગજના સૂક્ષ્મ ગાનતંતુઓને ઉશ્કેરે છે તથા તન્મય આંદોલન (Sympathetic vibrations) ઉપજાવી પોતાનું સ્પષ્ટ ગાન જમાવે છે. ગાવાની શક્તિનું માપ ૮૦ આંદોલનથી ૧૬૨૦ આંદોલન સુધી છે તે તો કહેવાઈ ગયું છે પણ સાંભળવાની શક્તિનું માપ ઘણુંજ વિસ્તીર્ણુ છે. એક સેકન્ડના ૫૦ આંદોલનથી ક્રમે ચઢતા ૨૦૦૦૦ આંદોલન સુધીના અવાજો માણસથી પારખી શકાય છે. આ ગણતરી સ્વીકારતાં આપણે સંગીતપદ્ધતિ મુજબ તેને ૯ સપ્તક નું માર્પ જણાવીશું. કોઈ કોઈ પ્રસંગે સ્વચ્છ કાન વાળા સારા વિદ્વાનો ૩૨ આંદોલનથી ૪૦૦૦૦ આંદોલન સુધીના ૧૧ સપ્તક સુધીના અવાજો સમજી શકે છે.

ગુજરાતની મુસાફરી.

આશુ પુ. ૪૭ પ. ૨૮૩ થી.

સવૈયા.

કાંપ થતાં વઢવાણુ વધ્યું, આખાદ થનો જતો વેપાર,
 મોરળીં મનહર ઝોલાપૂંજી પર આલો ઉગમગ થાય લગાર;
 ગ્રેન્ડ ચોક જે પાસે સીધી લાંબી ભભકાદાર જાગર,
 ટેલીફોનથી કામ કરો સૌ ટ્રામ મળે યોગમ તૈઆર. ૯

હરિગીત.

ત્રમણાથી અધિકુ ત્રીસ વરસે રાજકોટ વિચારજો,
 દરબાર હોલની સાથ સંગ્રહસ્થાન જેવા આવજો;
 સૌરાષ્ટ્રના સૌ રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા તાણું,
 એ મધ્ય બિંદુ ગણાય છે તેથી વધ્યું વધતું ધણું. ૧૦

- ૧ નીચે કંઈ આધાર વગરનો લોઢાનો પૂલ મચ્છુ નદી પર ૬૫૦ ફૂટ લાંબો છે તે.
- ૨ મોરળી રાજ્યમાં ટેલીફોનનાં સ્ટેશન ૬૦ છે. દરબારી તમામ સખા-લુકામ ટેલીફોનથી થાય છે.
- ૩ મોરળીની ચારે દિશાઓ તરફની પાંચ ટ્રામ મળીને દરરોજ ૮૦ માર્દલ જાય છે અને આવે છે.
- ૪ ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં વસ્તી ૧૧૫૦૦ હતી તે વધીને ૧૯૦૧ માં ૩૫૫૦૦ થઈ છે
- ૫ તેમાં કાઠિયાવાડના રાજા અને દારબારીઓની સભા બરાબ છે, તેની બીંતોએ ધણા રાજાઓની છળીઓ ટાંગેલી છે, અને સામે મ-દારાણીજીનું મુંદર આવલું છે
- ૬ તેમાં ધણી જાતનાં અનાજ, પત્થર, પ્રાણીઓ, કારીગરી, પ્રાચીન લેખ વગેરેના નમુના છે. નવાઈ જેવી ચીજો બહુ છે. જીવતાં પ્રા-ણીઓ પણ કેટલાંક છે. આસપાસ બગીચો છે.

સવૈયા.

જામનગર જરૂરી કામ રૂપાણું મેરૂં ખવાસ હતો બળવાન,
વસ્તી બહુ શોખીન જણાતી રાગ રંગમાં છે બહુ તાન;
જતાં દારકાં રસ્તા મધ્યે નવોન ધરમવાડાં સુખકાર,
સગવડ મક્કત મળે મનમાની એ કર્તાનો બહુ આબાર. ૧૧

હરિગીત.

દારામતી દેવળ જુઓ પ્રાર્થોત વિશેષ ગણાય છે,
કરો ગોમતીમાં સ્નાન* બહુ જન છાપ* લેવા જાય છે;
ઝટ બેટમાં જઈ આવીએ અહીંથી મજલ કહેવાય છે,
સાગર ઉડો વચમાં દોસે વળી જોખમી સમજાય છે. ૧૨

- ૧ જામનગરના જામ સાહેબ લાખાજી હળવદના રાજસાહેબની કુંવરી સાથે પરણ્યા ત્યારે બાઈની હજુરની નોકરી કરવા માટે આ મેહેરામણ (મેરૂં) હળવદથી આવેલ, તેણે પોતાની ચતુરાઈથી જામનગરનું રાજ્ય ધણું વધાર્યું, અને રાજ્યમાં કુલ કર્તાકર્તા ચર્ચ પડ્યો. તે એટલે દરજ્જે કે ખુદ જામ સાહેબ ઉપર પણ બહુ ક્રૂર રહેતો, જામ સાહેબ પોતાના દુઃખની વાત કોઈ કને કરે તો સાંભળનારના કાન ફોડાવતો, જામ સાહેબનો સંદેશો લઈ જનારનાં હાથ-પગ કપાવતો, ને પોતાની વિરુદ્ધ કોઈ બોલે તો તેની જીભ ખેંચી કઢાવતો. તોપણ આખર તેને જીવાઈ બદલ આમરણ પરગણું મળ્યું. તે તેના વંશજો હજુ બોગવે છે. ,
- ૨ છીકારી પડાણા, રાયસંગપગ, ખંભાળીઆ, વરવાળા ને ગુરગઢમાં ધરમવાડા છે,
- ૩ ગોમતીમાં દસીઆનો ફાંટો મળે છે, તેથી તે પવિત્ર ગણાય છે. દસીઆના સંગમ પામે શંખ, ચક્ર ને પદ્મ યાય છે. ગોમતીસ્નાન કરતા બદલ ગાયકવાડ સરકાર કર લે છે.
- ૪ એ છાપ પાડવાના છાપાં લોદાનાં હોય છે તે પર શંખ, ચક્ર, ગદા, ને પદ્મના આકાર ઉધા પાડેલ હોય છે. તે તપાવી હાથ પર દાબે એટલે પડેલ રામ કદી જતો નથી. છાપ પડામણી ખર્ચ બેસે છે.

સવૈયા.

પોર તણું બંદર છે સાઈ રાજ્ય જહુ જુનુ^૧ લેખાય,
આગળના સૌરાષ્ટ્ર વિષે જહુ બાગ હતો તેનો ખેલાય;
અહીં વસતો શ્રીકૃષ્ણ ભગત ને મિત્ર સુદામા નામ ગણાય,
મોઠાની ઓળખથી તેનું નામ જુઓ કાયમ^૨ વરતાય. ૧૩

હરિગીત.

પાટણ જુઓ ખંડેર મંદિર ખ્યાતિ પ્રથમ જહુ હતી,
મુનકાર અતિ દેખાય જેની સાહિબી^૩ છલકી જતી;
આવી દશાનું સુણી કારણ ચરર ચિતમાં થાય છે,
ચડતી પછી પડતી જગતમાં સરવની સમજાય છે. ૧૪

સવૈયા.

જુનાગઢ નરસી મેતાના નાટકમાં આવે જહુ યાદ,
ભવ્ય મકાનો, મહોબત સરકલ, પ્રાચીન લેખ હજુ આજાદ;
રાણકદેવી ન કાજ કપટથી સિદ્ધરાજે માંયો ખેંગાર,
વિભળશા માધવ ન મમ થાતાં હિંદુ રાજ્ય^૪ ગયું નીરધાર ૧૫

૧ પોરબંદરના રાજ્યકર્તા રાણા, હનુમાનજીના દીકરા મકરધ્વજના વંશના કહેવાય છે.

૨ તેની કથા પ્રચલિત છે, તેથી લખી લેવાણુ કયું નથી. *સુદામાપુરી.

૩ ૫૬ સ્તંભોવાળા આ દેવળના ખર્ચ માટે હિંદુ રાજાઓએ ૨૦૦૦ ગામો આપ્યાં હતાં. મંદિરમાં ૨૦૦૦ આલસો નિત્ય પૂજા કરતા, ગાયન કરવાને ૩૦૦ ગવૈયા તથા ૫૦૦ નાયકાઓ રાખી હતી. આવી ખ્યાતિ સાંભળી, ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં મહમદ ગીઝની ૨૦ હજાર જાંટ લઈ ત્યાં આવ્યો. તેણે સામે થનાર હિંદુ રાજાઓને હરાવી દેવળ તોડ્યું ને લૂટ્યું; તારે ૨૦૦ મથ્ય સોનું, ૨૦૦૦ ગણુ દણું ને કોમતી જવેરાત ઉપાડી ગયો. પછીથી દેવળને અલાઉદ્દીને તથા ગુજરાતના બાદશાહોએ તોડ્યું. હાલનું દેવળ ખંડેરના હોદ્દરની પ્રતાપી રાણી અલસાગાઈએ બંધાવ્યું છે.

૪ જુનાગઢનો હિંદુ રાજા માંડળિક જહુ વ્યભિચારી હતો. તેના તાબાના દાનાણુ ગામમાં પવિત્ર સતી નાગગાઈ ચારણના દીકરાની

હરિગીત.

ગોંડળ તણી કોલેજ બૂપણ રાજ્યનું સમગ્રય છે,
સુધરેલ નૃપ નિજ રાજ્યહિતમાં અતિ ઉમેગી જણાય છે;
સિદ્ધચળનાં દેવળો અહીં દૂરથી દેખાય છે,
કાશીગરી અદ્ભુત મહિમા જૈન લાખો જાય છે. ૧૬

સવૈયા.

ભાવનગર હમણાજ^૧ વસેલું તોય બહુ આખ્યાદ ગણાય,
શેનુંજ^૨ રટીમર પર અહીંથી બેસો દક્ષિણ ઝેટ જવાય;
યત્ર વિશાળ વરાળ તણું વચમાં ચળકે જળવાન જણાય,
તે થકો પાણી બરાડતું^૩ બાગતું હાંફતુ ફીણુ મુખે ઉભરાય. ૧૭

વહુ ધણીજ કપાળી અને પાંકાની હતી. તેના પર મોહ પામીને
રાજા ત્યાં આવ્યો, એટલે સામ્રાજ્ય તેનો અતિચિસલ્કાર કરવા વ-
હુને સૂચવ્યું. તે પ્રમાણે તેને ધર્મનો બાર્ધ ગણીને તેણે બાજઠ
પર બેસાડ્યો, અને પૂજા કરવા માટે રાંજનને કપાળે, આંદોલો કરવા
જાય છે કે તરત રાજા મોહુ ફેરવી બીજી દિશાએ બેઠો. વહુએ જા-
ણ્યું કે પ્રથમની દિશાએ મુહૂર્ત સાર નહિ હોય, તેથી આગ થયું
હશે; એમ ધારી બીજી દિશાએ ગઈ તો વળી રાજા ફરી બેઠો.
એમ ચારે દિશાએ થયું, એટલે તેણે કહ્યું કે “ બાર્ધજ રા
ફરતો છે. ” નાગબાર્ધજે રાજાની મનોવૃત્તિ જાણીને કહ્યું કે “ વહુ
બા પાછા આવો. રા ફરતો નથી પણ રાનો દિ ફરતો છે. ” એમ
કહીને શાપ દીધો કે;

જાશે રાની રીત, રાપણું રહેશે નહિ;

મેડી ત્યાં મસીદ, તે દિ મુ સ્તંભારીશ માંડળિક.

તે પ્રમાણે જુનાગઢના પ્રધાન વિમળશાને પણ કડવો અનુભવ થયો.
એટલે તેણે જુનાગઢનું રાજ્ય છોડી લેવાને ગુજરાતના મહામદશાહને ઉ-
ત્કેષો, ને મુક્તિઓ બતાવી. એટલે બાદશાહે આવી રાજ્ય છોડી લીધું,
ને રાજાને વટલાવી મુસલમાન કર્યો. જુઓ! હરામ દાનતના ચમત્કાર ! ! !

૧ ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં.

૨ રટીમરનું નામ છે.

૩ આગળોટના તુતક પરથી દેખાતો પાસેના પાણીનો આબેહુલ દેખાવ.

હરિગીત.

- રતીમર દબાણથી તેટલુ જળ તરતમાં ખસી જાય છે,
એ નિયમ સમજી છે બનાવો જળે તરતો જાય છે;
રચના ઘણી છે સરસ હોકાયંત્ર નવલ જણાય છે,
ત્રેતક ઉપર ચડી નિરખતાં વર્ણો હૃદય ખડુ હરખાય છે. ૧૮

સવૈયા.

- બેદર આ વલસાડ ચકી ખડુ ગોળ, અનાજ ચડે પરદેશ,
પારસી લોક તણી અગિઆરીયો ઉદવાડ ખ્યાત વિશેષ;
કુતાથી અરણાધ,^૧ દેવકી^૨ કુંડ વિષે ભૂમિ ગુણ જણાય,
ગાયકવાડી નવસારીમાં પારસી વસ્તો ખડુ દેખાય. ૧૯

હરિગીત.

- આ સુરતના સહુ બાગમાં જો ખડુ સકાર જણાય છે,
વિધ વિધ જમણુ પાપડો, બરફો, સાડી, અતિ વખણાય છે;
વસ્ત્રાભૂષણ ને રમત ગમતે શોખમા વધો જાય છે,
આકૃત છતાં આવું ન હોતે ચાત શુ ? મન થાય છે. ૨૦

સવૈયા.

- લાંબો વિશાળ ઉડી નહીં રેવા બેટ જુઓ પટમા વરતાય,
પૂલ ખડુ જળરો દોસતે જમણે તોર આ બૃગુપુર જણાય;
પાધ પને^૩ બમકો ખડુ બારે બાગ્યુ તોય બરચ ગણાય,
પ્રાચીન છે ગુજરાત વિષે ખડુ અહોંથી પરમુલક જાય ૨૧

હરિગીત.

- ચુકલ તોરય જઈ આવોંએ જાત્રાળુ જન ખડુ જાય છે,
કાનમ ધરતી કાળા નહીંકમા અતિ રસાળ ગણાય છે;

૧ ધરમપુરથી દક્ષિણે ૯ માર્ગલ છે

૨ કુંડ ગાયકવાડની હદમાં છે, ને દેવળ વાંસદા ગાંધીની હદમાં છે.

૫ શહેર ચાર માર્ગલ લાંબુ છે

વળીં કપોર વડે પણ પેખીએ બહુ વધીં ગયો વિસ્તારમાં,
એના બરાબર ઝાડ નથી આ જગતમાં આ વારમાં. ૨૨

સવૈયા.

મોખડીં ઘાટ^૩ તણા મનરંજન ધોધ બુઝો બળવાન જણાય,
ફરીં રેવા નહીં ઉતરવાથી આણોદ નથી દૂર જરાય;
બેસાં બહુ શોખીન દીસે અહીં તરવામાં કુશળ નીરધાર,
ધેર ઉતારીં મુસાફરને નિજ હાથ આવધીં કરે સત્કાર. ૨૩

(અપૂર્ણ.)

પાયનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

પ્રત્યેક મનુષ્યને દુનીઆનો વ્યવહાર ચલાવવાને કામ કરવાની જરૂર છે. કામ કરતાં માંસના લોચાને ધમારો પડે છે તે ધસારો દરેકજ ખાવાના ખોરાકમાંથી પુરો પડે છે. આથી કરીને જે પ્રમાણમાં શરીરને ધસારો પડે તે પ્રમાણમાં ખોરાક ખવાવેજ જોઈએ. ગમે તેટલો ખોરાક ખાવામાં આવે, પણ તેનું પૂર્ણ પાયન ન થતું હોય તોપણ તંદુરસ્તીને નુકસાન થાય છે; તેથી ખોરાકના પાયનના સંબંધમાં પ્રત્યેકને યોગ્ય બાજુ જાણવાની જરૂર છે.

મોંમાં નાખેલો ખોરાક દાદ વડે ચવાય છે. તે જેમ જેમ ચવાતો જાય છે અને ખારીક થતો જાય છે, તેમ તેમ મોંમાંથી નીકળતો લાજ-રસ નામનો એક પ્રવાહી તેને બીજવે છે, અને વધારે ખારીક થવામાં મદદ કરે છે. આ ક્રિયા દરમિયાન જીભ ખોરાકને સંકારવાનું કામ કરે

૨ તેની વડવાઈએ વધતાં આસરે ૩-૪ હગ્ગર ઝાડ થયાં છે. તેની છાયામાં પંદર-વીસ હગ્ગર માણસો સુખેથી બેસી શકે.

૩ મોખડીઘાટ (માકડીઘાટ) એ રાજપીપળાના રાજ્યમાં ગોરા ગરડેશ્વર નજીક દાળા પત્થરનો બનેલો છે. તે પર થઈને નીચે પડતા પાણીના ધોધની પહોળાઈ ૨૦ વાંસની, અને દાળ ઉતાર જવાઈ ૭ વાંસની છે.

મૂસ્તરવિદ્યા.

૧ આ વિચિત્ર જગતમાં નાના પ્રકારના અસંખ્ય પદાર્થો દૃષ્ટિએ પડે છે. તે સઘળાઓનું મૂળ તપાંસીએ તો ગાલમ પડે છે કે જમીનમાંથી સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે. ગુદી ગુદી જાતના અસંખ્ય પદાર્થોની સાદી વર્ગ-ભૂમિ કરતાં જણાય છે કે, તેમાંના કેટલાક સજીવ ને કેટલાક નિર્જીવ છે. હવે સજીવ પદાર્થોમાં પણ કેટલાક પ્રાણિજ એટલે પ્રાણીઓમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. ને કેટલાક ઉર્લિજ્જ એટલે વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. નિર્જીવ પદાર્થો તો જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. એ વાત સર્વ કોઈ કબુલ કરશે પણ ઉર્લિજ્જ ને પ્રાણિજ પદાર્થો નિર્જીવ જમીનમાંથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત અવલોકન કર્યા વિના જણાતી નથી. પ્રથમ તો આપણે પ્રાણીઓ ને તેમાંથી બનેલા પદાર્થો વિષે વિચાર કરીએ. તેમનાં શરીર બીજાં પ્રાણીઓ અથવા વનસ્પતિ ખાઈ ને વધે છે. એટલે કે તેમાંથીજ તેમનાં શરીર વધે છે. હવે વનસ્પતિ પણ પોતાનો ખોરાક જમીન ને હવામાંથી લે છે. એટલે ટુંકમાં કહીએ તો પ્રાણિજ ને ઉર્લિજ્જ બન્નેનાં શરીર જમીનમાંથી બને છે. એ વાત સદંત્ર સમજાય છે. સારે હવે આપણે એટલું સાળીત કર્યું કે નિર્જીવ ને સજીવ એટલે કે આખી સૃષ્ટિમાંના સઘળા પદાર્થોનું મૂળ જમીન છે. આ જમીન એ પણ પદાર્થ છે, તેનું મૂળ શું હશે તે હવે પ્રશ્ન ઉઠે છે. તેનો જવાબ મેળવવા કોઈ ધુસ્તકની જરૂર નથી પણ આપણી આસપાસ નિરંતર જે બને છે તેનું અવલોકન કરીએ તો તે જટ સમજાય છે. એક નદીનું ઉદ્ભવસ્થ લઈએ. આ સાગરમતી નદી અરવલ્લી પહાડોમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તો શું તે એકલું પ્રાણિજ વહન કરે છે કે તેની સાથે બીજા કોઈ પદાર્થોને લઈ જાય છે? ચોમાસામાં વહેતું પ્રાણી ભરી લાવી ઠરવા દઈએ તો જણાય છે કે તેમાં પુષ્કળ કચરો ભરેલો છે. આ કચરો ક્યાંથી આવ્યો? ઉત્તર એજ મંગશે કે પહાડોમાંથી. પણ પહાડો તો નક્કર પત્થરના છે તો પછી આ છૂટો બૂકો શાનો છે? આપણી આંખોમાંથી પડેલા પત્થરો દર વરસે ઘણા ઘંસાતા માલમ પડે છે તો પછી આટલું બધું પ્રાણી જે પત્થર પર પડે છે, ને વહે છે તે પત્થરને ઘસી તેનો બૂકો બનાવે

તે અસંખ્યવિત નથી. પૂર આવી ગયા પછી જોઈએ તો નદીના કાંઠાની જમીનો કાદવના ધારથી ઘરપૂર જણાય છે તો આ કાદવ કે જેમાં વનસ્પતિ ઉગીને આપણું પોષણ કરે છે તે ખીજી કોઈ ચીજ નથી પણ પહાડોનો બૂકો છે. આપણે એટલે સુધી આવ્યા કે સમજા પડ્યોનું મળ જમીન ને જમીનનું મળ પત્થર છે.

૨ આટલે દરજ્જે આવ્યા પછી પત્થર શી રીતે ને શેમાંથી બન્યા તે જાણવું રહ્યું. આ જ્ઞાન મેળવવા સાર કોઈ પુસ્તક કે શિક્ષકની જરૂર નથી અવલોકનશક્તિ ખીલવીશું તો તેના જ્વાળા પણ કુદરત રૂપી મહાન્ પુસ્તકમાંથી મળશે. કોઈ કહેશે કે તે કયું પુસ્તક ને શી રીતે મેળવી, પાંચનું ? આ મિત્ર તેજ તે મહાન્ પુસ્તક અને જારીક અવલોકન તેજ તેનું વાચન છે. પત્થરો શેમાંથી ને શી રીતે બન્યા તે જાણવા પ્રથમ તો એ જોવું પડશે કે બધા પત્થરો એકજ રચનાવાળા કે જુદી જુદી રચનાવાળા છે. આ શોધ એક સ્થળે રહેવાથી થઈ શકશે નહિ. તેને માટે તો જુદાં જુદાં સ્થળ આલોકવાં પડશે. ધારો કે પ્રથમ આપણે આપણું પહાડ જોવા ગયા તો ત્યાં શું જોવામાં આવશે ?

(અપૂર્ણ.)

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ખીજી ચોપડી. આશુ પુ. ૪૭ પ. ૧૮૪ થી).

પાઠ ૧૫.

તકતો—(ફા) તખ્તા—મૂળ અર્થ પાટિલ. સાધારણ રીતે આરસાના અર્ધમાં વપરાય છે; આ સ્થળે તેવોજ અર્થ છે.

પાઠ ૧૬.

આ પાઠની હકીકત માથે મીઠુણ સંજયે ગાવામાં આવતા નીચે આપેલા ગીતને સરખાવો.

• એ પેલો ચાંદલીઓ, આઈ મુને રમવાને આસો;

નક્ષત્ર લાવીને મા, મારા ગજવામાં ધાસો.

રૂવે ને રાતડો થાય, ચાંદા સામુ જૂને;

માતારે જશોદાજી હરિનાં આંસુડાં લેવે.

લોકનાં અનેરાં બાળક, ઘેયો તું કાં ચાય;

આદો આકાશે વહાલા, તે કેમ લેવાય.

વાડકામાં પાણી ધાલી, આંદલીઓ દાખ્યો;

નરસૈનો સ્વામી શામળીઓ, રડતો રાખ્યો.

ગોઠ—ખોળો.

ઝોડઝપટ—ઝોડ=જૂત, પિશાચ, વગેરે. ઝોડની ઝપટ; જૂત, પિશાચ, વગેરેની અડફટ—ઝપટ.

જંત્ર—યન્ત્ર ઉપરથી ધાતુતું પતરું, અથવા કાગળ જેના ઉપર આકૃતિ અને તેના ખાનામાં આંકડા, અથવા અક્ષર હોય છે, તે જ્યાં ; કોઈ દેવ કે દેવીની સાધના થાય છે તેને—જંત્ર—(જંતર) કહેવામાં આવે છે.

માદળીઉં—માદળીઉં બતાવવું.

પાઠ ૧૮.

વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવી કેટલીએક કુતરાની, હોશિઆરીની વારતાઓ કહેવી. આપણા દેશમાં બરવાડો ખેતરનું રક્ષણ કરવા અને કેટલાક ગૃહિણીઓ ધરતું રક્ષણ કરવા કુતરાઓ પોળે છે; કુતરાઓને કેળવવાથી—ફળી જતા માણસોને બચાવવામાં, સંદેશ લઈ જવામાં—તે ઘણા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ગાર્ડ—ઈંગ્લેન્ડ બાપામાંથી આવેલો શબ્દ છે. તેનો અર્થ ' સમોળ રાખનાર ' થાય છે.

શીરનામું—શીર—સરખાવો સં. શીર્ષ અને પા. સર માથું—મથાળું. નામા = કાગળ.

પાઠ ૧૯.

નિર્બળ કે બલા છોકરાને સતાવનારા દુષ્ટ છોકરાઓને તેવું દામ કરતાં બાળવા એ સૌરા છોકરાઓનો ધર્મ છે, એવી શિખામણ આપવી.

માથું મારી ગયો—વચમાં પડી ગયો,

પાઠ ૨૦.

ખલીફા—ખલીફ (આ.) = વારસ થવું; તે ઉપરથી ખલીફા = વારસ થનાર. મહમદ પેગંબર પછી તેમની ગાદી ચલાવનાર દરેકને ખલીફ કહેવામાં આવે છે.

૨૬ કરવું—૨૬ (આ.) પાછું વાળવું, પાછું ફેરવવું; તે ઉપરથી ફેરવી નાખવું.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર

(મે. ૬ બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૦ મી એગસ્ટના હુકમ નં. ૪૩૨૩ ઉપરથી).

શુજરાતી શાળાઓમાં ધનામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે નીચેનાં બે પુસ્તકો મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે મંજૂર કર્યાં છે.

૧. ઔરંગઝેબ.

૨. વિદુરનીતિ.

} કર્તા ઇ. મં. દેસાઈ

(સહી) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

(મે. ૬ બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૭ મી એગસ્ટના હુકમ નં. ૪૬૮૫ ઉપરથી).

વ્યાકરણસંવાદ નામના પુસ્તકનો કી ૩. ૦-૮-૦ છે અને તેના કર્તા અને પ્રકાશક મિ કે. જી. મોહોની (સિસ્ટર પેલેસ, કાલાપુર કંમ્પ) છે.

હુકમથી

M. H. Kinkhabwala.

Head clerk,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૯ મી. ઓગસ્ટના હુકમ નં ૪૭૬૦ ઉપરથી).

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે “ શારીરિક તથા તથા અકસ્માતિક રોગીઓ ” (કર્તા મેસર્સ *ડી એન. માર્કર અને ડી. એફ. પંચડી) એ નામના પુસ્તકની દાલમાં સુધારેલી બીજી આવૃત્તિને ગુજરાતી પ્રાયમિક શાળાઓમાં મનામ તેમજ સામ્રજ્યેરી માટે મંજૂર કરેલી છે.

*સરનામું.

સાસન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ બિલ્ડિંગ, મુંબાઈ.

હુકમથી

M. H. Kinkhabwala.

Head clerk,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો કાઠી નાંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મરાઠી, ગુજરાતી, કાનરીજ અને ગિર્દુ નકશાઓ લેખવાનું તથા છાપવાનું કામ મિ. નરદર નારાયણ દાતારને (નં ૬૮. બુધવાર પેદ-પુના-સાહેર) મોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ જોએતે જોઈતાં હોય તેઓએ દરે પછી તેમને સખી સંબંધિત.

અમદાવાદ.

તા. ૨૧-૫-૦૮.

મદી. K. P. Trivedi,

Ag. Educational Inspector,

N. D.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિકપત્ર.

પ્રજાબંધુ.

વાર્ષિક લગભગ દેશાંત ના આદક માટે ફક્ત રૂ ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પરંતુ કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખર્ચે આશ્ચર્ય લેખકોની પમ-દગીથી ચુટાણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજકારી વગેરે મર્મ જ્વલતા વિષયોના સંભવેશ થાય છે. અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખર્ચે એવી કાગળ પૂર્વક પદ્ધતિમર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજાબંધુ” ના વિચિત્ર વાચક દુનિયામાં ગતતા છેલ્લામાં છેલ્લા જનાવોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરવી શકે છે અને ખીજા પત્ર તરફ નજર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મોકલ આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજાબંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

ઓરિએન્ટલ ટ્રેડિંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોરી)

પ્રાથમિક સ્કૂલ ટ્રેડિંગ બુકના નંબર ૧-૮ પીકચરમાં.

નમુના બહારથી મળે

ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ,

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી. આદરણીય કાવસણી માસ્તરની દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે.

“કુમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કુમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બાળીતા ગૃહસ્થો, ગ્રેડિંગરો, પ્રિન્સિપાલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા મુખ્યમંત્રીના સર્વે જાહેર છાયા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ મનોહરકારક ખાતીપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર મે. જામદરા સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સઘળી અંતર ફરેલી કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકેજ વાપરવાને મગડરી ધરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, લાહોર, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે ગાહરની બેઠક સ્કૂલ કમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીયુકે સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકેને જ સર્વ કોપીયુકેમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની મર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકે ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકે માટે જે જે મદદગાર તરફથી મર્ટિફિકેટો મળેલા છે તેમના નામ અમારી દરક કોપી વાચનાથી ખાતી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકે નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવર્ગી માય મગવનારા ગારતરો તથા બાપરીઓ જેઓ ઝોલામાં ઝોલી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સંકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝો ૨૫ નકલ મુખી મંગાવનારને એનડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે ગરતામાં જતા કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે ગાયને નુકમાન પૂગે તેના બેખમદાર માય મગવનાર છે.

૪ જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયા મોકલવો. તેના પૂરતો ખુવાસો માલ મગવનારે લખી જણાવે. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જરાતો ખર્ચ માલ મગવનારને શિર સમજવો.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા સ્ટીલપેનને વિનિતિ પૂર્વક બચાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કાપીબુકોની સાથે એમોએ બીજી કાઠ પથ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી થુમ સેંડે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની મોકલશે. કરી છે એક વખત કામ પાડે જોવાની ખાની મગે. પોકમમાં એછો ખર્ચ ચાલ તેમ કરીશુ. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કાપીબુકોના જ દરેક જાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ ગેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મોકલે ખર્ચે બનાવી મગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, અરાઠા, ઉર્દુ અને કારખી લખવાને ઘણી સગવડ બરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ડઝન-૬. કિંમત રૂ. ૧૦, એઝમાં એઝ ૮ બોક્સ મગાવનામે ૬૦ ટકા કમીશન મગશે ને ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૦ ટકા મગશે વેલ્યુએનવચ. ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને ખર્ચના બન્ધ વધારે લાગશે. બહારી જતા નહી, અને પસા પહોંચી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચના જે આના લાગશે.

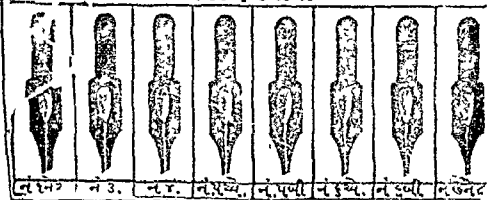
નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરેક શિક્ષક કાપીબુકોની

સ્ટીલપેનોના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી. દરેક શિક્ષક કાપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રમદ કરતાં અને કમિશન એજન્ટ ધોળી તળાવે મુંબઈ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સમૂહી ખુનામા ગણિત-મગજવેલાં એવો, ગણિતમા હોશિઆર અને અતુભની શિક્ષાને હાથે લખ એવો ગોખલે કૃત ગણિત ભાગડખનો ખુનારો. તે ૧, ૭, ૪, ૭, ૬, પ્રાવેશિક મેટ્રીક અને સ્કુલકા-
મનવની પરીક્ષામા એમના ઉમેદારાને ખામ જરૂરનો લગભગ ૭૬૫ પૃષ્ઠનો.
કોઈ ૩૧.૦-૧૨-૦ જાણીતા ખુસેતરે તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુર-
વોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમા ચીમનલાલ યુ. લાલની દુકાની તથા પ્રજાશકર
સ્વીશકર પામથી ચાલે, ૬ સે ૨૫ ટકા. ખર્ચ મગાવનારને તિર

ખી-સી-એનની કુ. મહેમદાવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આવૃત્તિ ત્રીજી પુષ્કળ મુખા. વચાગ સાથે—પોતાની મેળે શિક્ષ-
કની ગદદ વિના ઈંગ્રેજ શાળામા આદનાર માટે તથા શાળામા લખતા
વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડુ ઈંગ્રેજ શાળા અભ્યાસ ઊડી દીધો હોય તેમા માટે
આ એક કિતમ પુસ્તક છે એમા પુષ્કળ સમગ્ર જીવનના વ્યાકરણ અને
પાઠગાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના ૧૫, ચીઠી, કાગળ, અગ્રજ,
તથા તારના નમુના, કહેલો તથા દરિયમ તેમજ ઈંગ્રેજીનું ચુનરાલી
અને ચુનરાલીનું ઈંગ્રેજી કાવાના ફકરા વિગેરે સમાવ્યુ છે કીમત ૮પાત,
ખર્ચ ચિનાય મેહેતાજી ખી વિદ્યાર્થી માટે રૂ ૧-૦-૦ જામ માટે
રૂ ૧-૪-૦ મગવાનું ટેકાણું—અમદાવાદ જાણીતા ખુસેતરે પામથી
તેમજ શ્રી લીલાધર કૃષ્ણાનંદ દીવેદી. સુ. ભા. સુરતમાં કર-
સનદામ નારણદાસ. ખુસેતર નાજાવલ.

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપ્રયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસલ કોમત રૂ. આ. } ફક્ત થોડા પ્રખત માટે { ઘટાડેલી કી. થી રૂ. આ.

- ૫-૫ કવિ નર્મદાશંકરની કેસાયલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો ગ્રંથ " ગુજરાત મર્વ સંગ્રહ " જેમાં ગુજરાતનો જાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ બાબતોનો સંગ્રહ છે... ૨-૦
- ૩-૦ ઇંગ્લાડનો ઇતિહાસ-ગ. સા. જમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧-૮
- ૦-૭૧ હિંદના લોકનો હુકો ઇતિહાસ-રા. સા. મહીપતરામ રૂપગમકૃત ... ૦-૪
- ૦-૫ યુરોપનો ઇતિહાસ-રા. સા. મહીપતરામકૃત ... ૦-૩
- ૦-૫ કોલમ્બસનો વૃત્તાંત-પ્રાણલાલ મથુરદાસ કૃત ... ૦-૪
- ૦-૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા-રા. સા. મહીપતરામ કૃત... ૦-૧
- ૦-૫ ચરિત્ર નીરૂપણ-અમ્બસ એલ્ફેન્સરી બાયોગ્રાફીનું ન્યા. મુ. નાનાભાઈ હરિદાસ કૃત બાષાંતર, એમાં ૦૦ ચરિત્રો છે. ૦-૩
- ૧-૧૨ યુક્લીડ રકથે ૧, ૨, ૩. ખા. બા. જમશેદજી અરહેસ દલાલ કૃત. ૦-૧૨
- ૧-૪ રેખા યથાદર્શન-ગ. બલવતરાય એમ મહેતા કૃત... ૦-૧૦
- ૦-૬૧૧ કર્તવ્ય સૂચિતિ-પ્રેક્ટિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાષાંતર દ્રોણ રકલ માટે... ૦-૫
- ૦-૨૧૧ આદિ કારણ સૂચિતિ-જ્યોમેટ્રિકલ પ્રીગર્સનું બાષાંતર. આદિ રકલ માટે દ્રોણનું પુસ્તક ... ૦-૨
- ૧-૪ ધાતુ સંગ્રહ-રે. ટેલર અને પ્રજલાલ કાલીદાસ શાસ્ત્રી કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦-૧૦
- ૦-૫૧૧ મીઠી મીઠીવાતો-ગ. સા. ગણપતરામ અનુપરામતવાડીકૃત. ૦-૪

પુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવાં ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે કિંગડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સે. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સખ ઝોજન્ટસ, સુરત. કરસનદાસ નારણદાસ. તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભરામ ઉમીયાચંકર. જલ્દાલપોર. ગણપતિચંકર નરહરીચંકર. લાડુચ. કે. એલની કંપની. તથા બાઈલાલ છગનલાલ. નંડીયાંદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ. વઢવાણ. જ્યેષ્ઠતલકશી. તથા પ્રાણુચંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેષજી. નવાનગર. હેમરાજ બદવજી. લાવનગર. અંબુલલુસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાંખરા જાણીતા આંધરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.

ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત સાઠાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ સું.

નવેમ્બર.

૧૯૦૮.

અંક ૨૨.

ધિ ઑનરબલ મિ. સેલિંગને એલ. એલ. ડિ. ની ડીમીટું
અર્પણ—આપણા માનવંતા મહેગ્યાન ડિરેક્ટર સાહેબ ધિ ઑનરબલ
મિ સેલિંગને મુળધની યુનિવર્સિટી તરફથી તા ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮
ને દિને જોત એલ. ડિ ની પદવી બક્ષવામા આવી છે. એ પદવી મુળ-
ધની યુનિવર્સિટી ધણાજ વિવેકથી અર્પણ કરે છે ધણાજ વિદ્વાન અને
પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનેજ એ અર્પણ કરાય છે અત્યાર સુધીમા માત્ર ચાર
પુરુષનેજ તે અર્પાયલી છે—લૉડ રિપન, ડૉ વર્ડસ્વર્થ, જસ્ટિસ વેસ્ટ
અને ડૉ. બાહારકરને એ માનવંતી પદવીના પાયમા અધિકારી આપણા
જિબ્ધધિય ડિરેક્ટર સાહેબ થયા છે. સિન્ડિકેટના ઝોછામા ઝોછા બે તૃ-
તીયાથ સમાસદો તેમજ વાઘસ ચેન્સેલર જે પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વદ્ધર્થની બલા-
મણ કરે અને મેનેટના ઝોછામા ઝોછા બે તૃતીયાથ ગૃહરયો તે બના-
મણ મજ્જુર કરે અને છેવટે યુનિવર્સિટીના ચેન્સેલર (ગર્મર સાહેબ)
એ બલામણ ગાન્ય કરે સારેજ એ પદવી અર્પણ કરાય છે. ધિ ઑન-
રબલ મિ સેલિંગ (હવે ડૉ સેલિંગ) ની બાબતમા આ બધો વિધિ
બરોબર—જોઈએ તેથી પણ વિશેષ પરિપૂર્ણ થયો છે હેલા કૉન્વોકેશન
વખતે થીમન ચેન્સેલર સાહેબે એ પદવીને ધિ ઑનરબલ મિ. સેલિંગ
બધી રીતે સાગક છે એવી સૂચના કરી હતી લોકમત પણ એ પક્ષમાં
દૃઢ અને પ્રગળ હતું. સિન્ડિકેટ અને મેનેટ બંનેમાં એ પદવીના અર્પ-
વાની દરખાસ્ત સર્વાનુમતે મજ્જુર થઈ અને થીમન ચેન્સેલર સાહેબે
તે ગાન્ય કરી આ રીતે ચર્ચ વિધિ માફ પરિપૂર્ણ થવાથી તા ૨૯ મી
સપ્ટેમ્બરે મેનેટના બલ મગાઉંબ માથે થીમન ચેન્સેલર સાહેબે એ પદવી
ધિ ઑનરબલ મિ સેલિંગને એનાયત કરી છે એ ડીમી ડીરેક્ટર ઑપ

૩૨૨ ધિ ઑનરબલ મિ. સેલ્ડિન એલ એલ. ડિ.ની ડીપ્રીનું અર્પણ!

સોની છે અને હવે તેઓ ધિ ઑનરબલ ડૉક્ટર સેલ્ડિન કહેવાશે. ઉવટનો વિધિ એવો છે કે કાપદાની ફકલિટના ડીન જે હોય તેઓ શ્રીમન્ ચેન્સેલર સાહેબ આગળ જે પુરુષને એ માનવંતી પદવી આપવાની હોય તે પુરુષને રજુ કરી વિનંતિ કરે કે આપ એ વિદ્વદ્યને એ પદવી અર્પણ કરો. આ પ્રસંગે એવી રીતે રજુ કરવાનું કામ જરિટસ ચંદાવારકરનું હતું. તેમણે ચેન્સેલરને રજુ કરતી વખતે પાંતે ધિ ઑનરબલ મિ. સેલ્ડિનની કારકીર્દિ અને જીવનનું જે વર્ણન કર્યું છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે અને દરેક પુરુષે—મુખ્યત્વે શિક્ષકે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. તેમાંથી ઘણી રીતનો ઉપદેશ મળે છે, માટે તેનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:—

મિ. સેલ્ડિનની વિદ્વતા સુવિદિત છે અને તેનું મુખ્ય પ્રમાણ એ છે કે તેમનું નામ ઇલાકાના સર્વે કેળવણીના પુરુષોમાં ધરગણુ યઈ પડ્યું છે. ઘણાં વર્ષે સુધી તેઓ યુનાની ડેકન કૉલેજના ન્યાયશાસ્ત્ર અને નીતિવિપયક તત્ત્વશાસ્ત્રના અધ્યાપક (પ્રોફેસર) હતા તેમજ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ હતા. હાલ તેઓ મુખર્ષી ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર છે. ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી તેઓ યુનિવર્સિટિના વાઇસ-ચેન્સેલર છે. તેઓ ડિરેક્ટર કે વાઇસ-ચેન્સેલરની માનવંતી પદવી પર આત્મા નહોતા ભારે પણ ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં વાઇસરૉય લૉર્ડ કર્ઝને હિંદના જુદા જુદા ભાગના ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન અને યુનિવર્સિટિના વાઇસ-ચેન્સેલરોની કૉન્ફરન્સ (સભા) બેઠી કરી હતી તેમાં મિ. સેલ્ડિનને આમન્ત્રણ કર્યું હતું એ તેમની વિદ્વતાની કદર કર્યાનું ચિહ્ન છે. મદ્રાસના રેવરન્ડ ડૉક્ટર મિલરને પણ એવુંજ આમન્ત્રણ થયું હતું. પણ મિ. સેલ્ડિનની કારકીર્દિમાં સર્વથા વિશેષ પ્રતિષ્ઠા આપનાર બાબત તેમણે ડેકન કૉલેજ સાથે લાંબા વખત સુધી પોતાનો સંબંધ જરૂરી રાખી તેને જાણી પદવીએ ચક્રાવી એ છે. એ સંબંધ ૨૯ વર્ષ સુધીનો છે. એ લાંબી મુદતની દર્શિયાનમાં બે વાર મિ. સેલ્ડિન રાજકોટની રાજકુમાર કૉલેજના કામચલાઉ પ્રિન્સિપલ તરીકે કામ કરવા ગયા હતા, (ઇ. સ. ૧૮૮૦ અને ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં) પણ તેમનો કૉલેજ સાથેનો વિયોગ બહુ અદ્ય કાળતોજ હતો અને તેથી સમાગમની શિષ્યવર્ગને આવશ્યકતા વિશેષ સમજાઈ. ઇ. સ. ૧૮૮૨ પછી પોતાને વિશેષ લાભ થવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ ડેકન કૉલેજ સાથેનો સંબંધ

છોડવાને તેમણે ચોખી ના કહી હતી. કૉલેજની સ્થિતિમાં તેમણે ધણોજ સુધારો કર્યો છે. કૉલેજની કુદરતી સ્થિતિ ધણોજ અનુકૂળ અને રમણીય છે અને તેની કૃત્રિમ અંતુકૂળતામાં તેમણે ધણોજ વધારો કર્યો છે. દરેક વર્ષે મિ. સેલ્ડિનએ પોતાની કૉલેજ માટે કંઈ કંઈ પણ માગણી કરી છે અને તે એવી આકર્ષક રીતે કે તે દરેક માગણીનો સરકારે સ્વીકાર કર્યો છે. મુંબઈના એક માણ ગવર્નર સાહેબે એક પ્રસંગે કહેલું મને યાદ છે કે જ્યારે મિ. સેલ્ડિન પોતાની કૉલેજ માટે કંઈ માગે ત્યારે કાર્મ ગવર્નર તેને ' ના ' કહી શકે નહિ; કેમકે એમનો ઉત્સાહ અને આપલ્ય ધણોજ આકર્ષક અને મનોવેશક હતાં. ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં જ્યારે મિ. સેલ્ડિનનો સંબંધ ડેકન કૉલેજ સાથે થયો ત્યારે કૉલેજનો કૉમ્પાઉન્ડ માત્ર બે એકરનો હતો. બે વર્ષ ઉપર જ્યારે એમણે કૉલેજ સાથે સંબંધ છોડ્યો ત્યારે એ કૉમ્પાઉન્ડ ૨ એકરથી વધીને ૧૩૫ એકર થયો હતો. હવે કૉલેજમાં ઉત્તમ છાત્રાલય (બોર્ડિંગ હાઉસ) છે, ઉત્તમ બાગ, ઉત્તમ કસરત શાળા, લૉન ટેનિસ વગેરે રમતો માટે રચ્યો અને બોર્ડિંગ ક્લબ (મહત્તમાં કસરત કરવાનાં મંડળો) અને પુસ્તકાલય તેમજ વર્તમાનપત્રાલય છે. આવાં આવાં સાધનો અને ઉપકરણોથી શિષ્યવર્ગની શારીરિક અભિવૃદ્ધિ કરવા તરફજ તેમનું લક્ષ હવું એમ નહિ, પણ સ્વાસ્થ્ય અને જાતમહેનતની ટેવો તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવી એ તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. મિ. સેલ્ડિન શિષ્યવર્ગ સાથે રમતગમતમાં અને તેમના ખાનગી જીવનની હકીકત જાણવામાં છૂટથી ભાગ સેતા હતા. આથી શિષ્યવર્ગની તેમના પર પ્રીતિ થાય એમાં કંઈ નવાઈ નથી. વળી કૉલેજનું મિ. સેલ્ડિનનું ઉચ્ચ શિક્ષણ એ પ્રીતિમાં વધારો કરતું હતું. તે કૉલેજમાં હમેશ ન્યાયશાસ્ત્ર અને નીતિવિષયક તત્ત્વજ્ઞાન વિષે અધ્યાપક તરીકે બાપણો આપતા હતા અને અંગ્રેજી સાહિત્ય-બેકન અને બર્ક વિષે કવચિત્ બાપણ આપતા હતા અને શિષ્યોને એમનાં બાપણોનાં ધણોજ વખાણ કરતાં મેં સાંભળ્યા છે. નીતિવિષયક બાપણો માત્ર વિદ્યતાભરેલાં હતાં એટલુંજ નહિ, પણ શિષ્યવર્ગને ધણાં ગ્રેરક પણ હતાં મેં એવાં બે બાપણ ધણાં વર્ષ પર સાંભળ્યાં હતાં અને તેથી ધણોજ સંતુષ્ટ થયો હતો. મારે કહેવું જોઈએ કે એ બાપણો જેવાં હોવાં જોઈએ તેવાંજ હતાં. મનુષ્યને વિષે જે અનન્તતા રહેલી છે તેવું

૩૨૪ ધિ ઔનરખલ મિ. સેલિંગને એવ એવ. ડિ. ની ડોગ્રીનું અર્પણ.

તેને તે જ્ઞાન કરાવતાં હતાં અને તેના આત્માને વિષે હોય તેનાથી વિ-
શેષ ઉચ્ચતર અભિવૃદ્ધિની મિતિની આશા ઉત્પન્ન કરતાં હતાં.

વળી મિ. સેલિંગ શિષ્યવર્ગને વિનીત કરવા સાર જે વિનયનિયમો
બાંધતા અને પળાવતા તે પણ પ્રશંસનીય હતા. શિષ્યનાં આચરણ પર
તેઓ દરરોજ લક્ષ આપતા. જ્ઞાન એક શક્તિ છે એમ સામાન્ય રીતે
કહેવાય છે. પણ તેનો અર્થ એટલોજ છે કે જ્ઞાનથી આપણે આસપાસની
સ્થિતિ પર કે કુદરત પર સામર્થ્ય ચલાવી શકીએ છીએ. પણ જે શ-
ક્તિથી પ્રબળ અને સ્વાભિમાની મનુષ્યત્વ આવે છે તે શક્તિ જુદીજ છે.
એ મનુષ્યત્વ આત્મદમનથી આવે છે અને આત્મદમન તરફ વચમાં વિ-
નયનિયમોને અધીન રહેવાથી આવે છે, આપણી વૃત્તિ, વાણી અને લાવ-
ચોને સ્વવશ રાખવાથી આવે છે. મિ. સેલિંગનું શિક્ષણ એ પ્રકારનું હતું.
તે હમેશ પોતાના શિષ્યવર્ગ પર એવું દમાવતા કે જેવા બળ્ય અને દજ-
દખાબરેલા, કુદરતના ચમત્કાર અને મનુષ્યની શક્તિથી અલંકૃત સરસ્વતી-
મન્દિરમાં તમે અધ્યયન કરો છો તેવીજ તમારી પ્રાદતા ચવી જોઈએ
અને સ્વાભિમાન અને આત્મસંયમથી ઉત્પન્ન થતું ઉદાર ચારિત્ર્ય પણ તેવું-
જ ચમત્કારિક અને સુંદર હોવું જોઈએ. તેઓ પોતાના સર્વ શિષ્યોને
બરોબર ઓળખતા હતા. તેમનાં ચપગ નેન તેમની પરીક્ષા તરતજ કરતાં
અને તેમના દોષ સુધારવા તરફ અને તેમને વિનીત કરવા તરફ તેઓ
ધણા ઉત્સુક રહેતા.

પણ મિ. સેલિંગએ એથી પણ વિશેષ અગત્યની સેવા એ બજાવી છે
કે શિષ્યવર્ગ આગળ પોતાના આચારનો ઉત્તમ અને અનુકરણીય દર્શાવત
મૂક્યો છે. તેમનું નિયમિત અને વ્યવસ્થિત જીવન, જ્ઞાન અને નીતિ પર
પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો પ્રેમ, ઉત્તમ આધુનિક પુરુષો સાથે પ્રલક્ષ અને ઉત્તમ
જૂત પુરુષો સાથે તેમનાં પુન્તકો મારફત પરીક્ષા સતત સમાગમ, પ્રામાણિ-
કતા અને સ્વાભિમાનની કદર, તેમજ કપટ, દુષ્ટ જુદિ, અને ડોળ ધાગણ
કરવાના સ્વભાવ પર તિરસ્કાર, સક્ષેપમા કહીએ તો એમનું ઉત્તમ જીવન
અને અન્યનું એવું આદર્શજૂત જીવન જોવાની ઉત્સુકતાથી જે અસર એમ-
ના શિષ્યમંડળ પર થતી તે અસર એમનાં ઉત્તમ બાપણ, વ્યવસ્થા અને
મૈત્રીથી થતી અસર કરતા પણ અતિપ્રબળ હતી. કારણકે તે હું છે કે

આરોગ્ય અને પવિત્રતા એ બંને સાથે સાથે હોવાં જોઈએ; કે જ્યાં કોઈ રીતે જીવન સંપૂર્ણ થાય અને તેમાં કંઈ પણ હિંદુ રહી તે અવશિષ્ટ કે અસંપૂર્ણ રહે નહિ. 'જીવન એવું તો સંપૂર્ણ થવું જોઈએ કે તેમાં શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક બધા જોડી રીતે સંયુક્ત થાય કે જેમ સંગીતમાં ગાયેલા અને વાદ્ય વચ્ચે સ્વરનું ઐક્ય થાય સારેજ ગાયન શોભે છે તેમ મનુષ્યજીવનમાં સર્વ પ્રકારનાં બધા વચ્ચે ઐક્ય થઈ તેઓ સુસંગત થાય. આવા ઉચ્ચ જીવનને ઉદ્દેશીનેજ પ્રાચીન આર્ય લોકોએ પોતાના શિક્ષકને આચાર્યસંજ્ઞા આપી છે પોતાના ઉપદેશને અનુસરતો જેમનો આચાર હોય તેજ આચાર્ય અને મિ. સેક્રિય વાર્તાવિક રીતે એવા આચાર્ય હતા. જ્યારે સાંજે દિવસના પતિજનને અન્તે મિ. સેક્રિય ફરવા નીકળતા, પોતાના ગજવામાં ડેન્ટનું પુસ્તક રાખતા, આકાશની શાન્તતા અને એકાન્ત પર્વતની રિધરતા અને એવા અન્ય પ્રાકૃતિક સ્વરૂપનું મનન કરતા ત્યારે એવો કયો શિષ્ય હોય કે જે એમ ન કહે કે 'આ પેલી મૂર્તિમતી કેટલે દેવતા આવી' ? આવા જીવનનું અનુકરણ કરવા કયો શિષ્ય લક્ષ્યાય નહીં ?

આ પ્રમાણે મેં મિ. સેક્રિયનું કેટલે દેવતાનું જીવન વર્ણવ્યું છે. એ વર્ણન ધર્મ અપૂર્ણ છે એમ સમજવું; કેમકે જેમ પિતાના પુત્ર પ્રતિ પ્રેમનું પૂજકરણ કરવું હકિત છે તેવુંજ લક્ષ્ય શિક્ષકનું શિષ્ય તરફના વર્તનનું પૂજકરણ કરવું પણ હકિત છે. ફર્ગ્યુસન દેવતાને એમના ઉપદેશથી ધરોજ લાભ થયો છે. એમની કહેકટર તરીકેની કારકીર્દિ વિશે હું વિશેષ કહી શકતો નથી; કેમકે તે વિશે મને બહુ પરિચય નથી, પરંતુ એ કારકીર્દિમાં એમણે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના દુકા પગાર અને તેમાં રહિયા તો ધરોજ વિલેજ થાય છે એવી જે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની દૈનિક તે સુધારવા તરફ સરકારનું લક્ષ્ય એમનું છે એ ધર્મ સ્પષ્ટ છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૬ થી વાઇસ રૉયેસર તરીકે જે એમણે કામ કર્યું છે તે ધર્મજન લક્ષ્ય પ્રકારનું છે. સેનેટમાં નવા નિયમો દાખલ થયા અને તેમાં સર્વ સાથે કામ કરવાની કુશળતાથી એ સર્વના પ્રિય થયા છે. યોગ્ય માસમાં

• ૭ રૂ. ને બદલે ૯ રૂ. ને માંચ વર્ધયા વધારે નોકરી હોય તો નાણાની જોગવાઈ મને ૧૦ રૂ. પગાર આપવાનો સરકારે ઠરાવ કર્યો છે. એમ 'વર્તમાનપત્રો' પરથી જણાય છે.

તેઓ ચેન્દ્રન પર જનાર છે અને તે સમય પછી જન્મ સર એલેક્ઝન્ડર
આન્ટ, ડૉ. વિલ્સન અને ડૉ. વર્ડસ્વર્થને હજી પણ લોકો યાદ કરે છે, તેમ
એમને પણ યાદ કરશે.

આ પ્રમાણે જસ્ટિસ ચંદાવારકરનું વિદ્વતાયુક્ત બાપણ પૂરું થયા
પછી યુનિવર્સિટિના ચેન્સેલરે (ગવર્નર સાહેબે) મિ. સેલ્વિનને એલ. એલ.
દિની પદવી અર્પણ કરી અને પોતે પણ તેમના ગુણગી સ્તુતિ કરી અને
શિક્ષકનું જીવન કેવું નિઃસ્વાર્થ અને આદર્શભૂત હોવું જોઈએ, તેમણે પોતે
વાવેલાં ખીનું ફળ યવા માટે કેવી રીતે ધૈર્ય રાખી લાંબો વખત વાટ
જોવી જોઈએ અને શિષ્યમહાળ સાથે કેવો ગાઢ સંબંધ રાખવો જોઈએ
તે સર્વ બાબત પર વિવેચન કર્યું અને એ બધું સમારંભ સમાપ્ત થયો.

વરરુચિપ્રાકૃતપ્રકાશ.

(આજી પુ. ૪૬ પૃ. ૩૬૬ થી)

અથ સપ્તમઃ પરિચ્છેદઃ ॥

તતિપોરિદેતૌ ॥ ૧ ॥

તતિપ્ હત્યેતયોરેકૈકસ્ય સ્થાને ઇત્ એત્ હત્યેતાવાદેશૌ ભવતઃ॥

પઢઈ પઢણ ॥ સહઈ સહણ ॥ પઠતિ પઠતે ॥ સહતિ સહતે ॥

ત (આત્મ ૦ ૩ પુ ૦ એ ૦ વ ૦) અને તિપ્ (પર ૦ ૩ પુ ૦ એ ૦
૧ ૦) એ એમાંના એકેકને સ્થાને ઇત્ અને એત્ એવા આદેશો થાય છે.

પઠતિ (પઠે છે) નું પઠઈ, પઢણ; પઠતે નું પઠઈ, પઢણ થાય છે.

સહતિ (સહે છે) નું સહઈ, સહણ અને સહતે નું સહઈ સહણ
થાય છે.

થાસ્તિપોઃસિ સે ॥ ૨ ॥

થાસ્ સિપ્ હત્યેતયોરેકૈકસ્ય સ્થાને સિ સ હત્યેતાવાદેશૌ
ભવતઃ ॥

પઠસિ પઠસે । સહસિ સહસે ॥

૧ હત્યેતૌ સ્યાતામ્ । ઙ

યાસ્ (આત્મ૦ ૨ પુ૦ એ૦ ૧૦) અને સિષ્ (૫૨૦ ૨ પુ૦ એ૦ ૧૦) એ પ્રલયોભાના એકકને સ્થાને સિ અને સે એવા આદેશો થાય છે.

પઠસિ (હું પઠે છે) નું પઠસિ અને પઠસે.

इदमिषोमिः ॥ ૩ ॥

इद् मिष् इत्येतयोः स्थाने मिर्भवति ॥

पठामि । हसामि । सहामि ॥

इद् (આત્મ૦ ૧ પુ૦ એ૦ ૧૦) અને મિષ્ (૫૨૦ ૧ પુ૦ એ૦ ૧૦) એ પ્રલયોને સ્થાને મિ થાય છે.

પઠે અને પઠામિ (હું પઠું છું) નું પઠામિ.

હસામિનું હસામિ અને સહે નું સહામિ.

न्तिहेत्थामोमुमा बहुषु ॥ ૪ ॥

बहुषु वर्त्तमानानां तिङां स्थाने न्ति ह इत्था मो मु म इत्येत आदेशा भवन्ति

प्रथमपुरुषस्य ॥ रमंति । पठंति । हसंति ॥

मध्यमस्य ॥ रमह । पठह । हसह । पठित्था ॥

उत्तमस्य ॥ पठामो । पठसु । पठम ॥

બહુવચનના પ્રલયોને સ્થાને ન્તિ, હ, ઇત્થા, મો, મુ અને મ એ આદેશો થાય છે.

પ્રથમ પુ૦=૩ પુ૦—રમંતિ । પઠંતિ । હસંતિ ॥

મધ્યમ પુ૦=૨ પુ૦—રમહ ! પઠહ । હસહ । પઠિત્થા ॥

ઉત્તમ પુ૦=૧ પુ૦—પઠામો । પઠસુ । પઠમ ॥

अत ए से ॥ ૫ ॥

नित्यार्थं वचनं यतो विशेषणम् । तत्तिपोः सिप्थासोः ए से

इत्यादेशावत एव परौ भवतः । नान्यस्मात् ॥

तत्तिपोः । रमए पढए ॥

सिप्यासोः । रमसे पढसे ॥

अत इति किम् । होइ । भवति ॥

નિસાર્થક વચન થાય માટે વિશેષણ છે. તે અને તિપ્પને સ્થાને ૧.
સૂત્ર પ્રમાણે જે એ આદેશ થાય છે અને સિપ્ અને ધાસૂને સ્થાને ૨
સૂત્ર પ્રમાણે જે સે આદેશ થાય છે તે અકારથીજ પર થાય, અન્ય સ્વ-
રથી પર હોય તો થાય નહિ.

રમए (રમતે ને સ્થાને), પढए (પઠતિત્ત ઠેકાણે)=તે રમે છે,
તે પઢે છે.

रमसे અને पढसे—તું રમે છે, તું પઢે છે.

અતઃ એમ કેમ કહ્યું છે ? હોઈમાં અકાર નથી, ઓકાર છે, તેથી
ए આદેશ થતો નથી, પણ ૧ સૂ. પ્રમાણે માત્ર इत् થાય છે. હોઈ=
થાય છે; ભવતિ તું પ્રાકૃત રૂપ છે.

अस्तेलोपः ॥ ६ ॥

अस्तेर्धातोः थास्सिपोरादेशयोः परतो लोपो भवति ॥

सुत्तो सि । पुरिसो सि ॥ सुप्तोऽसि । पुरुषोऽसि ॥

ધાસ્ અને સિપ્ (આત્મ. અને પર. ૨ પુ. એ. ૧૦) ના
આદેશો પર હતાં એમ ધાડુનો લોપ થાય છે.

सुत्तो सि—તું સૂતો છે.

पुरिसो सि—તું પુરુષ છે.

मिमोमुमानामंधौहश्च ७ ॥

મિમોમુમાનામસ્તેઃ પરેષામધો હકારઃ પ્રયોક્તન્યઃ । અસ્તિથે
લોપઃ ॥

ગઓ મ્હિ । ગઅ મ્હો । ગઅ મ્હુ । ગઅ મ્હ ॥ ગૂતોઽસિ ।
ગૂતાઃ સ્મઃ ॥ .

મિ, મો, મુ અને મ એ આદેશો અસ્ ધાતુથી પર હોય ત્યારે તેમાંના
મ્ ની પછી હકાર પ્રયોજવો. અસ્ ધાતુનો લોભ કરવો.

ગઓ મ્હિ એટલે હુ ગયો છું. એમાં મિ ના મકાર પછી હકાર
પ્રયોજ્યો છે.

ગઅ મ્હો, ગઅ મ્હુ અને ગઅ મ્હ—અને ગયા છિયે, એમાં બ-
હુવચનના મો, મુ અને મ આદેશોના મકાર પછી હકાર પ્રયોજ્યો છે.

યક ઈઅઙ્જૌ ॥ ૮ ॥

યકઃ સ્થાને ઈઅઙ્જા ઇત્યાદેશૌ ભવતઃ ॥

પઢીઅઙ્ પઢિજ્ઙઙ । સહીઅઙ્ સહિજ્ઙઙ ॥ પઠયતે । સહ્યતે ॥

યક્ (કર્મણિ પ્રત્યય)ને સ્થાને ઈઅ અને ઙ્જ એવા આદેશો
થાય છે

પઠયતે ને ઠકાણે પઢીઅઙ્ કે પઢિજ્ઙઙ—પદ્ધત્ય છે.

સહ્યતે ને ઠકાણે સહીઅઙ્ કે સહિજ્ઙઙ—ખમાત્ય છે.

નાન્ત્યદ્વિત્વે ॥ ૯ ॥

ધાતોરન્ત્યદ્વિત્વે સતિ યક ઈઅઙ્જા ઇત્યાદેશૌ ન ભવતઃ ॥

હસ્સઙ્ । ગમ્મઙ્ ॥ ગમ્યતે હસ્યતે ॥ ગમીંદીનાં વિકલ્પેન દ્વિ-
ત્વવિધાનાત્ દ્વિત્વવિધાને ઉક્તાવાદેશૌ ન ભવતઃ । દ્વિત્વાવિધાને તુ
ભવત એવ ॥ ગમીઅઙ્ । ગમિજ્ઙઙ ॥

ધાતુનો અન્ત્ય વ્યંજન એવડાવો હોય ત્યારે યક્ ને સ્થાને ઈઅ
અને ઙ્જ એ આદેશો થતા નથી.

હસ્સઙ્ અને ગમ્મઙ્—હસ્યતે ને ગમ્યતે ને-ઠકાણે થાય છે; કારણ
કે ધાતુના અન્ત્ય વ્યંજનનો દ્વિર્ભાવ થયો છે.

ગમ્ આદિ ધાતુઓના અન્ત્ય વ્યંજનનો દ્વિર્ભાવ વૈકલ્પિક છે. 'ગમા-
દીનાં દ્વિત્વં વા ૮ । ૫૮ એ સૂત્ર આગળ આવશે તે પ્રમાણે), તેથી
જ્યારે દ્વિર્ભાવ થાય ત્યારે ઠહેલા આદેશે થતા નથી અને દ્વિર્ભાવ ન થાય
ત્યારે થાય છેજ.

યમીઅઈ ક ગમિજ્જઈ—ગમ્યતે ને રથજે—અહિં દ્વિર્ભાવ થયો,
નથી, મારે આદેશે થયા છે

ન્તમાણૌ શતૃશાનચોઃ ॥ ૧૦ ॥

શતૃશાનચ્ચ્ ઇત્યેતયોરેકૈકસ્ય ન્ત માણ ઇત્યેતાવાદેશૌ ભવતઃ ॥

પઠંતો । પઠમાણો । હસંતો । હસમાણો ॥

શતૃ (૫૨૦ વર્ત૦ કૃદન્તનો પ્રત્યય) અને શાનચ્ (આત્મ૦ વર્ત૦
કૃ૦ નો પ્રત્યય) એ બેમાંના દરેકને રથાતે ન્ત અને માણ એવા આ-
દેશે થાય છે.

પઠંતો ક પઠમાણો—પઠત્, પઠમાન ને રથજે—પઠતો.

હસંતો ક હસમાણો—હસત્ ને રથજે—હસતો.

ઈ ચ સ્ત્રિયામ્ ॥ ૧૧ ॥

સ્ત્રિયાં વર્તમાનયોઃ શતૃશાનચોરીકારાદેશે ભવાતિ । ન્તમા-
ણૌ ચ ॥

હસઈ । હસંતી । હસમાણા ॥ વેર્વઈ । વેવંતી । વેવમાણા ॥

ઓલિંગર્મા આવેલા શતૃ અને શાનચ્ ને રથાતે ઈકાર આદેશ
થાય છે તેમજ ન્ત અને માણ પણ થાય છે.

હસઈ, હસંતી અને હસમાણા—હસન્તીને રથજે—હસતી.

વેર્વઈ, વેવંતી અને વેવમાણા—વેવમાનાને રથજે—ધ્રુજતી.

ધાતોર્ભવિષ્યતિ હિઃ ॥ ૧૨ ॥

ભવિષ્યતિ કાલે ધાતોઃ પરો હિશબ્દઃ પ્રયોક્તવ્યઃ ॥

ધાતોર્હિઃ સ્યાત્ ૧ ૮

હોહિહિ હસિહિહિ । હોહિતિ । હસિહિતિ ॥ ભવિષ્યતિ । હ-
સિષ્યતિ । ભવિષ્યન્તિ । હસિષ્યન્તિ ॥

ભવિષ્યદ્વાજમાં ધાતુથી પર — શબ્દ પ્રયોજવો.

હોહિહિ—ભવિષ્યતિ ને સ્થળે—તે થશે.

હસિહિહિ—હસિષ્યતિ ને સ્થળે—તે હસશે.

હોહિતિ—ભવિષ્યન્તિ ને સ્થળે—તેઓ થશે.

હસિહિતિ—હસિષ્યન્તિ ને સ્થળે—તેઓ હસશે.

भाषावतार.

(આણુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૨૯૯ થી.)

ઉદાહરણો.

મત્સર=મત્સર (અદેખાઈ.)

વત્સંગ=કિછરંગ.

સંવત્સરી=૭મહરી.

ઘત્સ=નાહડો ૧૨૫, ૧૨૮

મત્સ્ય=માછડું.

ધલાદિ, ૪૩, ૧૧૬

૧૨૧, ૧૨૮

૭૯ ગણુ ૭૯ મો—નિયમ—થ નો હ થાય છે.

ઉદાહરણો.

નાય=નાહ.

મયિત=મણી.

પૃથુક=પહુવા.

કયનં=કહેવું.

૮૦ ગણુ ૮૦ મો—નિયમ—દ નો હ થાય છે.

આ નિયમ અર્ધાદોષને લીધે થયો છે.

ઉદાહરણો.

સ. દર.

માચ્છાચ=ઓછાહ.

દેહલી=ડેહલી.

પ્રા. ૩૨૧.

દર્મ=ડામ.

દોલા=ડોળા.

દિ. ૩૨

દાદા=ડાદ.

વંશ=ડાંસ

શુ. ૩૨

દાદિફા=ડાદી

બુદ્બુદ=બડબડીયા.

વેદો=વેડી.

સંવંશ=સાંડમે.

૮૧ ગણ ૮૧ મો—નિયમ—દ નો ય થાય છે.

ઉદાહરણ.

કદલી=કમલી=કેળ.

પદ્મ=પોયણું.

વેદ=વેય (સામવેદનો)

પાદ=પાય.

પદ્મપદ=છપ્પય

૮૨ ગણ ૮૨ મો—નિયમ—દ નો ર થાય છે

ઉદાહરણ.

પદ્મદશી=અગ્યારશ.

દ્વાદશ=બાર.

દ્વાદશી=બારશ.

ત્રયોદશ=તેર.

ત્રયોદશી=તેરશ.

પદ્મદશ=એગારહ=અગ્યાર.

૮૩ ગણ ૮૩ મો—નિયમ—દ નો વ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પાદુકા=પાવડી

મેદ=મેવ

પાદ=પાય (પા)

૮૪ ગણ ૮૪ મો—નિયમ—દ્વ નો વ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આ નિયમનું પ્રાકૃત ભાષામાં દ્વિ તું વી થયું છે કેટલીક ભાષામાં દ્વ નો દ થાય છે. પાલીમાં દ્વિતીયઃ તું દુતીયો થયું છે તે વ નો સંપ્ર-સારણ થઈને થયું છે. સંસ્કૃત દ્વાદશ તું ગુ. માં બાર થયું છે પણ આશ્ચર્ય છે કે વેદમાં પણ દ્વાર ને બદલે દાર શબ્દ જોવામાં આવે છે. નીચીનવારંકવંધં એ ઋગ્વેદના (અ. ૪ અ. ૪ વ. ૩૦ ઋ. ૩) મં-ત્રમાં તેમ થયું છે. કેમકે નિરુક્તકાર યારકે તેનો પર્યાય મુક્યો છે ત્યાં નીચીનદ્વારં લખ્યું છે.

ઉદાહરણ.

દ્વાદશ=બાર.

દ્વિમહર=અપાર.

દ્વાદશી=બારશ.

દ્વે=એ.

દ્વાર્વિંશત્=ગત્રીશ.

દ્વાર=બાર, બાર.

દ્વારશાખ=બારશાખ

દ્વિચત્વાર્વિંશત્=એતાલીશ.

દ્વારી=ગરી

વગેરે

દ્વાર્વિંશતિ=ગત્રીશ

૮૫ ગણ ૮૫ મો—નિયમ—ચ નો જ થાય છે.

આ ગણ ૧૨૭ ના ગણને અનુસરીને થયો છે કેમકે દ બીજી
જર્થ ચ નું દિવ્ય પ્રાકૃતમાં થયું છે અને ચ નો જ થાય છે.

ઉદાહરણો.

સં.	અથ	ચિચતે	ચિચુત્	ચાચ=ખાજ, ખાજું
પ્રા.	અજજ	૦	ચિજજુલા	છાચ=જાજું, જજજુ
મા.	॥	ખિજજર્થ	૦	ચાચ=ખાજું ૧૩૧
પા.	॥	૦	૦	નૈવેચ=નેજ (નવ પાનીનાં નેજ)
જુ.ગુ.	આજ	ખીજાય	વીજળી	વૈદ્યનાથ=વેજનાથ ૩૭
ચા.ગુ.	॥	॥	॥	દૃત=જુડ.

૮૯ ગણ ૮૯ મો—નિયમ—ધ નો દ થાય છે.

ઉદાહરણો.

અધિક=અદક. અદકુ, અદકડો. મૂઘર=મૂર. (નામ વિશેષ).

૮૭ ગણ ૮૭ મો—નિયમ—ધ નો હ થાય છે.

આ નિયમ માગધી અને ખીજ પ્રાકૃતમાં પણ છે.

સ. વધૂ=પ્રા. વહૂ=મા=વહુ=ગુ.=વહુ

ઉદાહરણો.

ગોધૂમ=વહુ. દધિ=દહી. વધિર=વહેરો. મધુક=મહુડો મધુમતી=મહુવા
(બાવનગરનું બદર.)

ગુજરાતની મુસાફરી.

આતુ પુ. ૪૭ પ. ૩૧૩ થી.

હરિગીત.

વડોદરે વળી નીરખતા બહુ પ્રવૃથ્ત નૃપ વગ્તાય છે,
જે મલ્લયમાં કેળવણી આતે જુગતુ ખર્ચ કમય છે;
ગુજરાતમાં આ મહુથી ચડતું દેશોગજ્ય પ્રમાણુ જો,
બહુ બાગ, લક્ષ્મીવિદ્યામ, 'રંગારી, સાકમાર્તી,' નિહાળજો.

૨૪

૧ અસાડ રૂર ૧૧-બાદરવા સુદ ૧૪ તથા આમે સુદ ૧૦ તી.

૨ બાદગી પાછળના કિલામાં ચિત્તા, વાધ, દામી, ઘોડા, પાણ વગેરેની કુસ્તી
કે સમાઈ દોષધાર ગાયકવાડ મરહાર તરફથી કરાવવામાં આવે છે તે.

સવૈયા.

ખાવાગઢ^૧ ઇંશાનખુલે ચાપાનુ રમારક નામ જણાય,
જીતામે, તે દિનચોં બેગડો ખીજો મહમદશાહ ગણાય;
માળ તેણો આ મુઝક ગોધરા સ્ટેશનથી ચડતો બહુ કાટ,
લાંચો બમરડો^૨ બીમતણા જોવા મહોં ઊતરીને સ્યો વાટ ૨૫

હરિગીત.

મોહર નદીથી જોગમણું જો કપડવણુજ જણાય છે,
ભાં ચાંદીનો સાચું ગિસેરી કાચ સરસ કરાય છે,
ડાકોરમાં બહુ બીડ માણુકઠારીંડ આજજ થાય છે,
જો લાખનો શણગાર, માણુસ પાંચ લાખ ગણાય છે. ૨૬

સવૈયા.

વાસદ પાસ હવે નથી, બોજ બહુ પૂલ હવે મહોંનો વરતાય,
પાસ ચરેતર બુદ્ધિ, બોલી, બડો રસાળ ભૂંમિ પકાય,
બહુ છેટેથી દેખાતું સ્વામીનારાયણનું વડતાલ,
જાત્રાળું સતસર્ગી જતા તહોં મેળા થાય ખપે બહુ માલ. ૨૭

હરિગીત.

નડિચીદથી ઝટ અગ્નિરથ પર આપણે સૌ બેસોંએ,
મેલનોં ઝડપથી વૃક્ષ જાતાં^૩ અગ્નિખુણુમાં પેખોંએ;
એન્જન જમે જળ કોયલા બહુ ભાર તાણી જાય છે,
થાકે ન એવું જખર્ પણ ઇજનેર વશ વરતાય છે. ૨૮

સવૈયા.

જુઓ મેમદવાદ દોંસે છે નૈરત્યે^૪ શોંતળ વા વાંધ,

તેની આસપાસ પવનના ઝપાટા લાગે છે તેથી પવનગઢ પણ કહે-
વાય છે તજેટીમાં ચોંપાનેર મોટું હતું. હાલ નાતું ગામડું છે.
વાડસીનેર નજીક બીમનાથ પાસેના ડુંગર પર બમરડાના આકારનો
એક મોટો પત્થર છે, તેને લોકો બીમનો બમરડો કહે છે.

આસો સુદ ૧૫-શરદ પુનમ.

“આવી મહી ને ચિંતા યધ.”

આંગણાડી વામવ્ય ખુણામાં જતી હોવાથી થતો ઉઘટો દેખાવ.

શિઆળામાં પવનની ગતિ

ઉતરીએ કુવો જોવાને પછીં સરખેજ જવા મન થાય;
કારીગરી રાજમાં ખારી જાણાની જગખ્યાત ગણાય,
કાયમ નિકામા સૂતેલા પૌર અને સુલતાન^૧ જણાય.

૨૯

હરિગીત.

ધેણાનમાં ત્રણ કોસ અમદાવાદ સાંજે આવતા,
મનમાં હરખ ન સમાય, આ મુસાફરી પુરી ચતાં;
જોયું નવોન સહુ હામમા શુભ રાજ્યગીત ગવાય છે,
ધિશ્વર તણો ઉપકાર આપણુ ઉપર અતિ સમજાય છે.

૩૦

પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

(ચાલુ પુ ૪૭ પૃ. ૩૧૫ થી)

હાંત:—ખોરાક પચવામાં મદદ કરનાર મેંમાં હાંત છે. ખાજક છપ્પી ખાર માસનું થાય છે સારે તેને હાંત આવવા શરૂ થાય છે. છસાત વર્ષનું થાય છે સાંસુધીમાં તેને ૨૦ હાંત આવે છે. આને દુધીઆ હાંત કહે છે. તેને જોડાં મૂળ હોતા નથી. આ હાંત ખરી પડ્યા પછી ખરા હાંત આવવા માંડે છે. ૧૫ વર્ષ સુધીમાં ૨૮ હાંત આવી જાય છે, અને પુખ્ત જીમરનો માણસ યાય છે સારે દરેક જડખાની દરેક તરફ છેલ્લો એક હાંત આવે છે તેને જાનદાદ કહે છે. આ છેલ્લો હાંત આવે છે તે વખત માણસમાં વિચારશક્તિ ધણી વધારે હોય છે તેથીજ તેને જાનદાદ કહે છે. આ રીતે પુખ્ત જીમરના માણસમાં ૩૨ હાંત હોય છે.

હાંતની રચના:—ધણાને લાગે છે કે હાંત એકલા હાડકાનો બનેલો છે, પણ તેમ નથી. હાંતના સૌથી ઉપરના ભાગમાં એનેમલ નામે એક પ્રદાર્થનું અસ્તર આવેલું છે. આ પ્રદાર્થ ધણેજ કંઠણ અને રંજે ધીજો છે. તેમાં રુધિરવાહિનીઓ હોતી નથી. આ એનેમલના પડની નીચે ડેન્ડાઈન નામે પ્રદાર્થનું બીજું પડ છે. તે ડેન્ડાઈન પોચો હોઈ તેને હવાની અસર લાગતાજ બગડીને ખગી પડે છે. એનેમલનું પડ ડેન્ડાઈનનું

૧ શેખ અદમદ ખર્ટુ મજનહ, મહમદશાહ ખેમડો, મુજદરસાદ ખીજો ને મહમદશાહ ત્રીજો.

હવાથી રક્ષણ કરે છે. ડેન્ટાઈનની નીચે માંસતંતુઓ અને રુધિરવાહિનીઓ આવેલાં છે. જો એનેમલનું અસ્તર ખરી પડે તો હવાની અસરથી અંદરનો ડેન્ટાઈન ખગડે છે અને છેવટે અંદરના તંતુ અને રુધિરવાહિનીઓ ખગડવા માંડે છે; નેથી દન્દ ચાય છે અને દાંતનાં મૂળ પોચાં પડે છે. આટલા ગાટે સૌથી ઉપરના એનેમલના ધોળા પડનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. આધેસો ખોગક દાંતના પેદા પર ચોંટી રહે છે, તેને જો ખસેડી નાખવાગા ન આવે તો તે કોહીને તેમાંથી એક જાતનો ગંસ પેદા થાય છે, તે એનેમલને ખેરવી પાડે છે અગર તેમાં ફાટ પાડે છે. પછી હવાની અસરથી અંદરના ભાગ ફાડવા માંડે છે. એનેમલનું સારું રક્ષણ કરવું હોય તો ખાધા પછી ઘણા પાણીથી ઝો સાફ કરવું અને દાંતણુ કરતી વખત પાઉડર વગેરેથી દાંત ખૂબ ધસવા જોઈએ. દાંતરો ઠહે છે કે ગામડાની છુટી હવાથી એનેમલનું પડ વધારે સખત રહે છે. આથીજ શહેરના માણસના દાંત દરતાં ગામડાના માણસના દાંત વધારે મજબુત હોય છે.

દાંતના ચાર વર્ગ પાડેલા છે. (૧) દરેક જડાળાની વચ્ચેના ભાગમાં ચાર એ રીતે કુલ આઠ દાંત છે તેને આગલા દાંત કહે છે. તે કાપવાનું કામ કરે છે હોઠ ઉઘાડવાથી આગલા આઠ દાંત દેખાશે. (૨) રક્ષી-આગલા દાંતની દરેક તરફ ટોચે અણીનાજો એકેક દાંત છે તેને રક્ષી કહે છે. તે ચાર છે. રક્ષી ચીરવાનું કામ કરે છે. આગલા દાંત કરતાં તે સહેજ લાંબી હોય છે (૩) દરેક રક્ષીની પાછળ જોજો આવનારા દાંત છે. તે કુલ આઠ છે આ દાંત ચાવવાનું કામ કરે છે. દાંત કરતાં તે ટોચે ઝોછા પહોળા હોય છે. માણસ સિવાય બીજાં પ્રાણીઓમાં આવા દાંત હોતા નથી. (૪) આવનારા દાંતની પછી દરેક જડાળામાં દરેક તરફ ત્રણ ત્રણ દાંત હોય છે. મદને ત્રણ મૂળ હોઈ ટોચે તે ઘણી પહોળી હોય છે, તે ખોરાક ખાંડીને તેનો લોટ કરી નાખે છે.

દાંત વડે ખોરાકનો ભુકો થતાં તેમાં લાળગંસ મળે છે. દાંતથી ખોરાકનો પૂરેપૂરો ભુકો થયા પહેલાં ખોગક ગળી જવાથી નુકસાન થાય છે; કારણ કે ખોરાકનો નરમ લોહો બનાવવાનું કામ પછી જઠરને માથે પડે છે. તેથી સારી રીતે પાચન થવા ગાટે તેને પૂરતી વખત તોમાં રાખી આવવો અને તેમાં પૂરતો લાળરમ મળવા દેવો જોઈએ.

ખોરાકનો નરમ લોદો મોખા તૈયાર થઈ ગળાની બારી વાટે એક પોલાણમાં ઉતરે છે આ પોલાણને ફેરિક્સ (Pharinx) કહે છે. તેમાં જુદી જુદી પાચ નળીના મુખ હોવાથી તેમાં પાચ દ્વાર છે (૧) કાનની યુસ્ટેશિયન નળીનું મુખ (૨) નાકનું દ્વાર (૩) મોતું દ્વાર (૪) શ્વાસનળીનું મો અને (૫) અન્નનળીનું મો.

ફેરિક્સમાં ગયા પછી ખોરાકનો લોદો અન્નનળમાં ઊતરવા માટે આવે છે અન્નનળના મોની પાછે શ્વાસનળીનું મો હોય છે કુદરતે એવી ગોઠવણ કરેલી છે કે જ્યારે અન્નનો ડાળીઓ અન્નનળમાં ઊતરતા માટે આવે છે ત્યારે તેના દબાણને લીધે એ પડેલો શ્વાસનળીના મુખ પર ધક્કે લાય છે અને તેથી શ્વાસનળીનું મો બંધ થઈ જાય છે, આથી અન્ન સહેલાઈથી અન્નનળમાં ઊતરે છે શ્વાસનળમાં જો અન્ન ભરાઈ જાય તો શ્વાસ રૂધિરને ગરી જતાં કેટલીક વખત ઉતાવળે ખાતા ખાત વગેરેનો દાણો શ્વાસનળીમાં પેશી જાય છે ત્યારે દેહમાંના વાતાવરણના ઉપર તરફના દબાણને લીધે તે દાણો એકદમ જોરથી બહાર નીકળી જાય છે જો ધણું જોરથી તે બહાર નીકળે હોય તો પોલાણમાં સીધાંતે સીધાં નાકના દ્વાર મારફત બહાર નીકળે છે જોહા જોરથી બહાર નીકળે હોય તો પોલાણમાં આવી ધીમળ ખોરાક અગર પાણી સાથે અન્નનળમાં ઊતરી જાય છે

(અપૂર્ણ)

ભૂસ્તરવિદ્યા.

(ચાલુ પુ ૪૭ પ ૨૧૭ થી)

૩ આખો પહાડનો પહાડ એક સળગ પત્થરનો મનેલો નથી પણ જુદા જુદા ટેકરાઓની દારો મળીને થયેલો છે દરેક ટેકરાના પત્થર પણ સળગ નથી પણ તેમાં એક ઉપર એક એમ જુદી જુદી જાતના પડ બાંધેલા છે આ કગ્તા વધારે નિરીક્ષા કરો તો જાણી એવું જણાશે કે તે દરેક પડના ગરબો અણોગાગા કે ધારવાળા નથી પણ ધસાઈને ગોળ થયેલા છે ગોળ ગરબો અનિયમિત રીતે ગોઠવાયેલા નથી પણ

હારોમાં ગોઠવાયલા છે અને હારો પણ એક એકને સમાન્તર રહેલી છે. કોઈ કોઈ સ્થળે જુદા જુદા રંગના પથર નેવામાં આવશે. તેમાં પણ કેટલાક સખત ને કેટલાક પોચા હશે. આટલા ઉપલક્ષીયા અવલોકન પછી હારો કે આપણે આપ્તથી મુખર્ધ આવ્યા છીએ ને સાંધી પૂને જવાની ગાડીમાં એમી ખડાસાના ઘાટ ઉપર બેસી અવલોકન કરીએ છીએ. અહીં શું શું નેવામાં આવે છે ? આપુની પેઠે અહીં આખો ઘાટ સળગ પથરનો બનેલો જણાતો નથી પણ જુદા જુદા ડુગરાની હારો નેવામાં આવે છે. અહીં પણ જુદા જુદા રંગના પથર દૃષ્ટિએ પડે છે કેટલાક સખત ને કેટલાક પોચા છે. આટલી બાબતમાં તો તે આપુને મળતો આવ્યો હવે આપણે પથરની રચના તપાસીએ. અહીં તો મોટા મોટા પથરો સળગ જણાય છે. આપુના જેવાં પડો જણાતાં નથી એક કકડો લઈ વધારે અવલોકન કરતા જણાય છે કે, તેના રજ-કણો ગોળ નથી પણ ધારવાળા ને અનિયમિત આકારના છે. વળી તે રજ-કણો હારોમાં ગોઠવાયલા નથી વળી તે હારો સમાન્તર નથી પણ અનિયમિત રીતે સેજભેજ થયલા જુદા જુદા જાતના રજકણોની બનેલી છે. આટલું તપાસ્યા પછી ઘાટ ઉપરથી જિતરી ગાડીમાં બેસી કાઠીયાવાડના પોગ્ગદર રોશને જિતરીએ અને હિંદુસ્તાનના બધા મકાનોમાં પોરબંદરી પથરોને નામે જે પથરો વપરાય છે તેની આણો તપાસીએ. આ પથર પણ સળગ નહિ હોવામાં, જુદા જુદા રંગોની બાબતમાં, અને ઘટ્ટ કે પોચાપણામાં ઉપવા બે સ્થળોને મળતો છે. પણ તેનામાં નથી આપુના જેવી પડરચના કે નથી ઘાટના પથર જેવું અનિયમિતપણું.

૪ અહીં તો બધા રજકણો અતિશય આરિક હોઈ એક સરખી ક્રમાય કે, પોતવાળો પથર જણાય છે. નરી આખે તેના રજકણોની રચના કે ગોઠવણી દેખાતી નથી ને ચપ્પુ વડે એકાદ પથરને ઢોલી તેના બુઠાને કાચ ઉપર આણે પાથરી સૂક્ષ્મદર્શકચંદ્ર વડે તપાસીએ તો, જણાશે કે તેના રજકણો રાખલા, છીપેલીઓ અને બીજા બીજાં પ્રાણીના રોપોના બનેલા છે. આપુ અને ઘાટના પથરોના રજકણોને આવી રીતે તપાસતા આવું કાર્મ પણ દીઠામાં આવતું નથી. આવી રીતે ત્રણ જુદે જુદે સ્થળે અવલોકન કરવાનું ન બને તો એકજ સ્થળે સલાટને સાં જઈ

૧—અડદીઆ પત્થરનો ૨—રેતાળ પત્થરનો અને ૩—આરસપહાણ કે ચોકનો કડકો લઈ અપસોડન કરીશું તો ઉપરની ઘણી ખરી બાબતો સમજાશે. રેતાળ પત્થર આજુને મળતો, અડદીઓ ઘાટને અને ચોક પોરબંદરને બંધ બેસતો આવશે.

૫ આટલું તપાસ્યા પછી હવે આખી પૃથ્વી પરના જુદા જુદા સ્થળના નમુના સરખાવીશું તો દરેકનો સમાવેશ ઉપરના ત્રણમાંના એકમાં થશેજ. એકજ જાતમાં મુકેલા સઘળા નમુના, રંગ, પોત, કદ અને કઠ-ણાશમાં એક બીજાને મળતા આવશે નહિ, પણ ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જે પત્થરોમાં હોય તે વર્ગમાં મુકવાથી પત્થરોના મુખ્ય વર્ગ પાડી શકાય છે. આ રીતે જે ત્રણ, પત્થરના વર્ગ પાડ્યા, તે પત્થરની જાત પરથી નહિ પણ તેના બનવાના પ્રકાર ઉપરથી પાડ્યા છે. આ ત્રણ વર્ગના પત્થર કેવી રીતે બને છે. તે જોવા સારૂ આપણી આજુબાજુ કાલમાં બનતા બનાવો જોવા જોઈએ.

પડવાળા ખડકોની બનાવટ.

૬ ચોખાસામાં આપણી પોળોમાં પડેલું વરસાદનું પાણી ખજખજ વહીને નીચાણના ભાગમાં ચાલ્યું જાય છે. તે પોતાની સાથે કાંકરા, રે-તી, માટી વગેરેને ધસડી લઈ જાય છે, તેથી તે મેલું રગડા જેવું જણાય છે. તેને વહેવાના માર્ગમાં જો કોઈ ખાડો આવે તો તેમાં ભરાય છે, અને થોડો કચરો તેમાં રહેવા દઈ ખાડો ભરાઈ જવાથી વધારાનું પાણી ઉત્તર-રાર્ધ આગળ ચાલવા માંડે છે. ખાડાને બદલે જો કોઈ ટેકરો આવે આવે તો, તેને અચડાઈ તેમાંનો થોડો ભાગ ધસી નાખી ત્યાંથી આડું ફેરાઈ બીજો રસ્તો લે છે. આમ વારંવાર બનવાથી ટેકરા બીલકુલ ધસાઈ જઈ સપાટ જમીન બને છે, અને ખાડા હોય તે પૂરાઈને પણ સપાટ જમીન બને છે. કચરાની સાથે જો કોઈ પ્રાણીજ, ઉર્જિજ કે કારીગ-રીનો પદાર્થ ધમડાઈ ગયો હોય તો તે પણ કચરાની અંદર ખાડામાં દટાઈ રહે છે. આ વરસાદના દિવસ પીત્યા પછી આવ્યા એક ખાડાને ખોદી બાજુ પરથી તપાસીશું તો તેમાં કચરો અનિયમિત રીતે ગોઠવાયેલો જણાતો નથી, પણ કચરામાંના કાંકરા કે કાંકરી સાંધી નીચે બેઠેલાં તે ઉપર રે-તીના કણોનું પડ બધાએલું અને તે ઉપર માટી કે કાદવનું પડ જોવામાં

આવે છે. વળી તે ઉપર કાંકરી, પછી રેતી અને ઉપર કાદવ એ ક્રમમાં તે કચરાનાં પડો ગોઠવાયલાં જોવામાં આવે છે. વચ્ચે વચ્ચે વળી દટા-એલા નમુના પણ જોવામાં આવે છે. વળી છેક નીચેનાં પડ સખત અને ઉપરનાં પોચાં માલમ પડે છે. આ ક્રમમાં પડ ગોઠવાવાનું કારણ તો સ્પષ્ટ છે, ભારે પદાર્થ સૌથી પહેલો નીચે જોડે તે પછી તેથી હલકો તે છેવટે સૌથી હલકો ઠરે છે તો પડો તેજ નિયમાનુસાર ગંધાય છે. આ તો છેક નાના પાયા પર જનતો જનાવ જોયો, પણ જે પહાડોમાંથી સેંકડો મોટી નદીઓ નિરતર વહે છે તે પહાડોને તે નદીઓનો ધસારો કટલો બધો લાગતો હશે તેમ ઉત્પન્ન થયેલો અનહદ કચરો તે નદીઓ સમુદ્રમાં ખેંચી જઈ તેના ભાગ કેટલે દરજ્જે પૂરી નાંખતી હશે તેનો ખ્યાલ પણ આપણને પૂરેપૂરો આવી શકતો નથી. આ મમળવવા સાર આપણે ગંગા નદીનું ઉદાહરણ લઈ વિદ્વાનોએ આંકેલા આંકડા તપાસીશું, તો તેનો અમુક અંશે ખ્યાલ આવશે.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(જીજી ચોપડી ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૩૧૮ થી)

પાઠ ૨૨.

ઢંકા ઢળીઆવાળી ભોંય—ઢંચી નીચી જગ્યા; ખાડાટેકરાવાળી જગ્યા.
લાકડી...ઠોકે—આધળા માણસ આગળ શું પડ્યું છે, તે જાણવા માટે પહેલાં આગળ લાકડી મૂકી પછી ચાલે છે. અધારમાં આપણે પણ લાકડીનો તેવોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને લાકડીના અભાવે હાથ લંબાવી આગળ શું પડ્યું છે, તેની ખાતરી કર્યા પછી આગળ ચાલીએ છીએ.

કોહલાં—કોહલા, વાધ, અને વરનાં ચિન્ન જતાવવાં. તે માણસને કાડી-ખાનારાં પ્રાણી છે એ મુખ્યત્વે કૃત્રી સમજાવવું.

દુવા—(દુઆ) આશીર્વાદ. દુઆ (આ). ઇચ્છતું; દુવા—ઇચ્છા—સારી ઇચ્છા

પાઠ ૨૨.

દાનત—દાનત (ઝા) પ્રાગાણિકપણુ. આ ગ્રંથને જાદાનત કીધી
એવો અર્થ કરવો, પગલી સેવાની ઇચ્છા કરી.

પાઠ ૨૩.

હુઝખાએલો કુતરો—કુતરા, કોહલાં, વગેરેને એક જાતનો ઘેલછાનો
રોગ થાય છે હુઝખાએલુ કુતરું ને માણુમને કરડે છે, તેને પણ
તે રોગ લાગુ પડે છે, અને જો તે માણુમની ચોગ્ય રીતિથી અને
ધર્મીજ સંભાળથી દવા કરનામા ન આવે તો તે મરણ પામે છે.
હુઝખાથી પીડાતા ધણુ દર્દીઓ સાજા થતા ગાટે કસાઉલી જાય
છે. કમાઉલી પમળમા છે, અને અળાલાથી લાં જર્મ થકાય છે.
કમાઉલીની અંદર “ પારટપૂર ઈન્સ્ટિટ્યૂટ = (પારટપૂર નામના
વિદ્વાનની પદ્ધતિ પ્રમાણે દર્દીની સારવાર કરવાની મરમા) છે.

પાઠ ૨૪.

ઝૂલતાં અને સમાતાં—પાણીમા આમ તેમ ડોળ્યા કરતા અને તેની
અંદર સમાઈ જતા—અદૃશ્ય થઈ જતા.

મને.....કુદાડી—આ નિષ્કપટ જાજ સત્યને કેટલું જણુ ગાહે છે, તેનો આ
ઉપરથી ખાલ આવે છે. તે સોના કે રૂપાની કુદાડીથી સોભાઈ
જતો નથી, પરંતુ સોદાની છતા પોતાની કુદાડી હાઠી આપવા
દેવી ગાતાને વિનંતિ કરે છે. કેટલાક જાજને સ્વભાવથી નિષ્પાપી
અને મલ્લને ચાલનારા હોય છે, તો આવા જાજને સોના કે રૂ-
પાની કુદાડી પોતાની છે, એમ હદી તે લઈ સેવા કેમ તત્પર થાય ?

અપૂર્ણ.

કરાંચી શહેરની મુખ્ય નિરીક્ષા.

દરિગીત— મિત્રો વધા મપી અને સાચે મજાને ચાલીએ,
ધુડી અને ફૂબાગ કેમ હામ આપણુ જાગીએ.
ધુડી ધણુ મજાજુત છે તે હામ ગુચળું કરે,
જદુ મદેનજ આ લોક છે ખરી ચટાઈ તે બરે.

સાખી— ઉદાગી ફૂબાગ આ. વજુએ ફરવે સાકઃ
નજીઆં રબુ ને મોરીઆ, ઈટ મોરીનો પાક.

- હરિં— વળી કારખાનું લીનનું પશ્ચિમ દિશાએ જઈ જુઓ,
શુભામ હુસેન ચાકોવાડા દક્ષિણે નિરખી લીઓ.
ત્યાંથી વધારે ચાલતા આ લાઇન બગદાદી તણી,
નિરખોજ ધરિપતાલ સાથે સ્કૂલ આ મંધી તણી.
- સાખી— સડક નદીની ઉતરી, જાવુ પેસે પાર.
મચ્છિ મિયાની જોઈને, આગળ જઈએ ચાર.
- હરિં— તે ક્વાર્ટરેથી આગળે જોઈ પુરાણું શહેર આ,
ફરતીચરો દીન નિરખીને આબ્યા બજારે જોડીઆ.
ગાંધી અને દાણા વગેરેની દુકાનો છે ધણી,
સીધી સડક પર ચાલતા આ વાડી છે ખોડી તણી.
ચાલો બગીચા પાછળે પુસ્તક તણી શાળા જુઓ,
પુસ્તક વગેરે વાચતા અજ્ઞાનતા સઘળી ખુઓ.
નિરખી બધું એ નવનવું આબ્યાજ ક્વાર્ટર માર્કેટ,
જઈને વધારે આગળે લ્યો રોડ બદરનો ચિતો.
- માલિની— ધમ ધમ ધમ થાતી ટ્રામ આ બાય વાટે,
લઈ લઈ લઈ પૈસા કાપતી ચાક સાટે.
ટન ટન ટન ડકે કલોક એ વાટ વાગે,
ગઈ ગઈ ગઈ ચાલી છેક મિંધુજ આગે.
- વસંતલિલકા— પાટો ટપીજ નિરખી સહુ આ નિશાળો,
બાપા અનેક પદ્ધતિ શુભ બાળ બાળો.
સધિજ સુર્જર મકાન જણાય છે આ,
ધરલામ સ્કૂલ નજરે નિરખાય છે આ.
- હરિં— સિરાઈ ક્વાટરની પછી સમજાગ ગાડા ખાતું આ,
નિહાળીએ નજરે સહુ કોલેજ ને લુતખાતું આ.
કાસર તળી ગોદી સહે ઓફીસ પોરટ ને તારની,
મ્યુનીસિપાલીટી બગીચે શાંતિ લ્યો વિદ્યારથી.
- મુનંગી— જુઓ રેલવે ક્વાર્ટરો બાળ આતો,
ધણા એન્જિનોનો ધુમાડો જણાતો,
અદિ ઓફીસેથી પછી હાર્મનેરે,

થઈ કિચન્સ રોડે વળોને સિવીલે.

સાખી— કચેરી આ કલેક્ટર તણી, ગવર્મેન્ટજ હાલિસ,
વિંકટોરીયાના રોડથી, કલણ સિંધનો ખાસ.
ચર્ચ ટ્રિનીટિ નિરખોને કિચર હાલે જવાય;
સ્તે એલફિનસ્ટનને સદર માંછી અવાય.

હરિ— કોન્વેન્ટ સ્કૂલ અને વળી જીમખાનું છે આ પૂર્વમાં,
લાંથી મલીરનો માર્ગ છે ચોડેક છેડે દુરમાં.
મિલીટરી છે સદરમાં ત્યાં પ્રીડી ઓટથી વળી,
પ્રીડી ક્વાર્ટરને ડીપો વાખને જુઓ ભેગા મળી.
વળી મોદીખાનું મિલીટરીનું પાસ ઇસ્પતાલ છે,
છે બિરતીવાડો સન્મુખે સોલ્જર બગ્ગર તણીજરે.
સોલ્જર બગ્ગરથી હવે ગાર્ડન ક્વાર્ટરમાં ફરો,
ગાર્ડન ગવર્મેન્ટે જુઓ વિધ વિધ ઝાડ જનાવરો.

સાખી— જોઈ બગીચો આપણે, પાસે ઘોળી ઘાટ,
લાંથી ચાલો પાધરા, રામસ્વામીની વાટ.
મિલ જોઈ ફલોવર તણું આગળ ચલવો પાગ,
વર્ક-શોપ સ્કૂલ મીશનની લેન તણો એ બાગ.

હરિ— લાંથી અગાડી સીધી સડકે ઇસ્પતાલો બે જુઓ,
ઔપધ લઈ નરનારીઓ ત્યાં દુઃખ પોતાનું ખુઓ.
ઉઝેજી હાઇસ્કૂલે થઈ આવ્યા મરાડી સ્કૂલમાં,
પછી આવ્યા કોટવાલ તણીજ ગુર્જર સ્કૂલમાં.
મુંદર બગીચો જમિ રચના જોઈ મન રાજી કરો,
અંદર જઈ પ્રણમીજર પ્રેમે સ્કૂલમાં મુખે ફરો.
આશીશ લઈ ઉપકાર માની આપણા પથે વળો,
ક્વાર્ટર નિહાળ્યો જલનો નાનક તણા બાગે વળો.

સાખી— નાનકવાડેથી બધા, વળો નેપીયર વાટ,
સીધી સડકે ચાલીને, આવ્યા સરિતા ઘાટ.

માલિની— ધમ ધમ ધુધવાટે પાણી આવેજ વ્યારે,
ઝર ઝર વરસે છે મે પહાડેજ સારે.

ફર ફર દેવજ ઊડે ભીમપુરા નજીક,
 દુઃખહર શિવ બેઠા સાં કિનારે નદીને.
 ગિરિ મૂળથી નીકળી નદી આનંદ આધેથી છલી,
 સુખ માટ મળવા નાથને જઈ સિંધુમાં એતો મળી.
 છીપ રેતી શંખલાં લેઈ તમે પંથે પળો,
 આનંદ ગાની ઉરમાં નિજ સ્ફૂલને સરવે મળો.
 આકળિત કૃતિ વિભુ તણી, કેમે કરી ન કળાય,
 સુખ કાળે સરજ્યું બધું, તેજ વિશ્વના રાય.
 પુરણ પ્રેમથી પ્રણમીએ, પ્રભુ તને સૌ આજ,
 સુખી કરી સૌ બાળને, દે વિદ્યા શિસ્તાજ.

હરિ—

સાખી—

દયાશંકર રણછોડ ઠાકર,

હેડમાસ્ટર ચીકીવાડા સ્વામી ગુજરાતી સ્કૂલ.

કેલવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૫૫૦૫ ઉપરથી.)

પૂના ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર મિ. એન. વી. આપ્ટેએ બનાવેલી થાણા જિલ્લાની બૂગેળ મે. પબ્લિક મન્ડેકશનના ડિરેક્ટર સાહેબે તેમના તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૬૧૪૪ થી લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કરી છે.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

એન. પી. વકીલ રજીસ્ટરશિપની પરીક્ષામાં નીચેના વિદ્યાર્થીનિ સુંદી કારકર્મમાં આવ્યા છે

વર્ગ અ.

નંબર	વિદ્યાર્થીનું નામ મણી અરદેશર કારંબવાળા	ઉંમર ૧૩	શાળાનું નામ. મહાલક્ષ્મી ટ્રે. કો. ફોર વિમન અમદાવાદ.
૧			

વર્ગ બ.

૧	શારદા ગણેશ પંડિત.	૧૪	"
---	----------------------	----	---

વર્ગ ક.

૧	ડોલી અરદેશર કારંબવાળા	૧૫	"
---	--------------------------	----	---

વર્ગ ડ.

૧	કેની સેકના	૧૬	"
---	------------	----	---

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

મુખ્ય ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો કાઢી નાંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મગડી, યુજરાતી, કાનરીઝ અને ઊર્દૂ નકશાઓ વેચવાનું તથા છાપવાનું કામ ગિ. નગર નારાયણ દાતારને (નં. ૬૮. બુધવાર પેટે-પુના-ચહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ નેઓને જોઈતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને સખી જણાવવું.

અમદાવાદ.

સહી K. P. Trivedi,

તા. ૨૧-૫-૮૮

Agg Educational Inspector,
N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૫ મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૦૮ના હુકમ નં. ૫૯૧૦ ઉપરથી)

* મિસિઝ અલીબાઇ હોશંગજી ગજદરે બનાવેલું ' સ્ત્રીઓનો સાથી ' માટે ગ્રંથકૃત ' કલા ' નામનું પુસ્તક પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે છોકરીઓની નિશાળો માટે ઇનામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કી ૩. ૨-૦-૦ છે.

(સહી) P. Lory,
Educational Inspector,
N. D.

* સરનામું નં. ૪૪૬, ઠાકુરદાસ—મુંબઈ.

જાહેર ખબર.

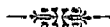
(સને ૧૯૦૮ તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બરના કેળવણીખાતા સંબંધેના સરકારી ઠરાવ નં. ૨૩૯૬ અને મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના સને ૧૯૦૮ તા. ૨૩ મી ઑક્ટોબરના હુકમ નં. ૬૧૭૯ ઉપરથી)

સરકારી ઠરાવ.

(જિલ્લાઓની પ્રાથમિક શાળાઓના મહેતાજી ભેગ)

૧. રાજકીય બાબતો સંબંધે જાહેરમાં ખોલવા અથવા તેવી બાબતોને લગતી સમાચારોમાં જવા જે કાયદો મના કરે છે તે કાયદોના તમારામાંના કેટલાક ભંગ કરે છે એવું સરકાર જાહેરબાનના સાંભળવામાં આવ્યું છે આ કાયદા પ્રમાણે તમારે ચાલવું જોઈએ.

૨. તમારે કોઈએ નિશાળમાં વર્તમાનપત્રો લઈ જવાં નહિ તેમજ પીળ કોઈને તેવાં પત્રો નિશાળમાં લાવવા દેવાં નહિ.
૩. તમારા કેટલાક નિશાળીઆઓ શેરીમાં જતા લોકો તરફ પારંવાર અસબ્યતાથી વર્તે છે. તેઓને સબ્ય થતાં શિખવવું અને જો તેઓ તમારા હુકમનો અનાદર કરે તો તેઓને શિક્ષા કરવી એ તમારું કામ છે.
૪. નિશાળીઆઓને આગાધીન અને સબ્ય તેમજ નિશાળની હાજરીમાં નિયમિત બનાવવા માટે તમારે તેઓના માખાપને સમજાવવા યત્ન કરવો.
૫. તમારે રાજકીય બાબતોને લગતી સભાઓ બરવામાં આવે ત્યારે તમારે તમારા નિશાળીઆઓને તેવી સભામાં જવા દેવા નહિ. અને તેવી સભાથી તેઓને દૂર રાખવાના કામમાં તમને મદદ કરવા માટે તેઓનાં માખાપને સમજાવવા તમારે યત્ન કરવો.
૬. તમારા નિશાળીઆઓ અને તેટલા સ્વચ્છ અને સુધડ થાય તેમ તમારે કરવાનું છે.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

ખેડાવિભાગ—

થલતેજ—શેઠ ડાલાભાઈ ઠાળીદાસ રા. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
 ચિખોદ્રા—પા. સોમાભાઈ સખીદાસ રા. ૩૫-૦-૦ પા. વરજભાઈ બાપુજી રા. ૩૫-૦-૦. પા. ચંકરભાઈ બાપુજી રા. ૩૫-૦-૦, બાઈ દીરા પા. જુલાભાઈ કાસીભાઈની વીધવા રા. ૩૫-૦-૦, સ્કુલ જમાડી.
 ઝોગર—મે. ઠાકોર સાહેબ તથા સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૩૨-૧૧-૦ ધડીયાળ, જાજમ વગેરે. રાસ—પટેલ નારજીભાઈ ચંકરભાઈ રા. ૪૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. ચકલાસી—કન્યાશાળા, સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રા. ૧૨-૦-૦ ઇનામ વહેંચ્યું. વાહફ—શા. બાપુજી નંધુજી રા. ૪-૦-૦ ઇનામ. આમરોલ—દા. બાઈલાલ કરસનદાસ રા. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. સુણાવ—પટેલ. મલ્લુભાઈ ગોવિંદભાઈ

રકુલ જમાડી. નાપાડ—રા. રણછોડ હીરજીભાઈ રા. ૩-૦-૦ પતાસાં
 વહેંચ્યા. પાલજ—રા. મંગળભાઈ દેવજીભાઈ રા. ૩૨-૦-૦ રકુલ જ.
 માડી. ચકલાસી—પઠાણ કરીમખાં તાથેખાં રા. ૭-૮-૦ ચોપડીઓ
 આપી. વડલા—સુરચંદ હરગોવિંદ રા. ૩૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. કઠ-
 લાલ—રણછોડલાલ મનસુખરામ રા. ૫૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. વાસદ-
 પ્રસાદભાઈ અજીતભાઈ રા. ૩-૧૪-૮ ઇનામ. આંત્રોલી લક્ષ્મીભાઈ
 શીવચંદર રા. ૨૨-૦-૦ રકુલ જમાડી. આંકલાવ—શંકરભાઈ દેશાઈ-
 ભાઈ રા. ૪-૮-૦ રકુલ જમાડી. કુંજરી—મોહનલાલ પીતાંગરદાસ
 રા. ૪૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. ખોદાલ—પટેલ પ્રસાદભાઈ પ્રાગદાસ રા.
 ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. વડોદ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના
 ગૃહસ્થો રા. ૨૦-૦-૦ ઇનામ. સંકલિપુર—પટેલ નરસીભાઈ કાળીદાસ
 રા. ૨૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. અલારસા—બાસ રવીચંદર નરસીરામ
 રા. ૩-૦-૦ ઇનામ લક્ષ્મીદ્રા—મિ. શામળભાઈ રા. ૫-૦-૦ પતાસાં,
 ગોવિંદલાલ આપાલાલ રા. ૬-૪-૦ પતાસાં, બાળકૃષ્ણનાથજી રા. ૬-૪-૦
 પતાસાં વગેરે. વડતાલ—શા. કીલાભાઈ ચીકીદાસ રા. ૨૭-૮-૦ રકુલ
 જમાડી. ચીખોદ્રા—વરજભાઈ બાપુભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, મધુરભાઈ
 કાળીદાસ રા. ૩૫-૦-૦, ધોરીભાઈ દારકાદાસ રા. ૩૫-૦-૦, કાભાઈ
 શંકરભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, બાબરભાઈ બીખાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦ જીભાઈ
 દાદાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, દરેકે રકુલ જમાડી ખાનકુવા—પટેલ મોતી-
 ભાઈ તળસીભાઈ રા. ૧૭-૧૨-૦ રકુલ જમાડી સાલોલ—પટેલ. બહે-
 ચરભાઈ હાથીભાઈ રા. ૭-૦-૦ રકુલ જમાડી મોહોલેલ—શંક જીવંદ
 વેણીચંદ રા. ૭-૦-૦ ઇનામ. સુરકુવા—ગામ ગૃહસ્થો રા. ૮-૦-૦
 ઇનામ. ખેડવા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા બીજા ગૃહસ્થો રા. ૧૫
 મોહું ધડીયાળ. પાળજ—શા. સુનીલાલ જોશંગ રા. ૪૬-૪-૦ રકુલ
 જમાડી. પાળજ—કન્યાશાળા શા. સુનીલાલ જોશંગ રા. ૧૬-૦-૦ રકુલ
 જમાડી તથા રેળ આપ્યા. આગરવા—પટેલ લક્ષ્મીભાઈ રધાભાઈ રા.
 ૧૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. આસી—પટેલ જીભાઈ ગોપાળજી, સુનીલાલ
 અંબાલાલ, નંદરામ નરસેરામ રા. ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. બાઈ કલ્યા-
 યુ રા. ૧૧-૦-૦ રકુલ જમાડી, પટેલ રણછોડ જોશંગ રા. ૩-૦-૦

પતામાં વહેંચ્યા દેહરડા—પા. લક્ષ્મીભાઈ જલેરભાઈ રૂ. ૮-૦-૦ પા.
 દેશાઈભાઈ મોમાભાઈ રૂ. ૮-૦-૦ રકુલ જમાડી. અગાડી—રકુલકમી-
 ટીના મેન્મરો તથા અન્ય ગૃહસ્થો રૂ. ૧૦-૪-૦ ધનામ પાળજ—
 મયુરદાસ જલસાલ રૂ. ૪૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. પાળજ—ગામ ગૃહસ્થો
 રૂ. ૨૨-૧-૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. ચકલાસી—દેશાઈ ગીરધરભાઈ
 ગોપાળભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦ મીઠાઈ તથા જરમનમીતવરના લોટા પાળજ
 —ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૧૧-૩-૦ ચોપડી લુગડા વગેરે. વાદલા—ઢોટા-
 લાલ નરભેગમ રૂ. ૩૫-૦-૦ રકુલ જમાડી તથા ધડીયાળ ધનામ વગેરે.
 ગાજા—ગદારાજા સીમનમોગજી રૂ. ૧૨-૦-૦ રકુલ જમાડી કુઠો-
 લ—જુલ જુલ ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૮-૦ ધનામ મોરજ—જુલ જુલ ગૃ-
 હસ્થો રૂ. ૪-૧૦-૦ ધનામ. વડથળ—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૭-૪-૦ ધ-
 નામ. વહેર—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૧૮-૧૨-૦ ધનામ અલારસા—
 ગોમાઈ ધીરમર ધરમર રૂ. ૮-૦-૦ બરફી. મોગર—કેચવસાલ બી-
 ખાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ ધનામ. આંકલાવ—પટેલ પુરોતમ ચકરભાઈ
 રૂ. ૩૫-૦-૦ રકુલ જમાડી પતામાં વહેંચ્યાં, સા. પુનવાલ મયુગલાલ
 રૂ. ૫-૦-૦ પતામાં તથા પેન્સિલો પોરડા—પટેલ ભાઈલાલ ઇશ્વરભા-
 ઈ રૂ. ૧૦-૮-૦ ધનામ કેરીઆવી—નવાડી હગનલાલ ગગ્ગાભાઈ
 રૂ. ૧૫-૭-૦ રકુલ જમાડી. વીરમદ—કન્યાશાળા. પા હજીભાઈ મ-
 યુરભાઈ રૂ. ૭-૦-૦ જોગજી પતામાં વગેરે. આડ—કન્યાશાળા વા-
 મજીભાઈ જીવાભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦ જોરજી, મીઠાઈ વગેરે આસોદર-
 લવાર નારજીભાઈ તગજીભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. વામદ—
 પટેલ બીખાભાઈ નનાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ જોરજી પતામાં, પટેલ મ-
 જીભાઈ નાથાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ જોરજી, પતામાં પટેલ. નરોત્તમ
 દગીભાઈ રૂ. ૧૦-૦-૦ રકુલ જમાડી લીંબામી—પા મોમાભાઈ ન-
 રેરભાઈ રૂ. ૩-૦-૦ ધનામ. ગાદેમદાવાદ—અંજાલાલ દંરજો. વિંદાસ
 રૂ. ૪૩-૦-૦ ધનામ. સુનીલાલ ઇશ્વરભાઈ મોદી રૂ. ૫) સુનીલાલ બો-
 ગીલાલ રૂ. ૫), પુરોત્તમ સુનીલાલ રૂ. ૫), હોટાલાલ વેપ્પીલાલ રૂ.
 ૫) માલેકલાલ મયુરભાઈ રૂ. ૫), હોટાલાલ આમળભાઈ રૂ. ૫) મંચ-
 દરયાનર્મી રેઠવા ચકલાસી—કન્યાશાળા. પા સોમાભાઈ ગવજીભાઈ
 તથા મોહજીભાઈ જીજીભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ પીતળના પ્યાલ તથા ૫.

તાસાં. પા. જેઠાભાઈ ગણાભાઈ તથા બહેચરભાઈ ગોવીંદભાઈ રૂ. ૪-૦-૦
 ઓરણાં પતાસાં. નાવલી—પટેલ ઝૂંઘણભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૫-૦-૦
 સંઘદરયાનમાં રૂ. ૩-૦-૦ પતાસાં, પટેલ રેવાદાસ ગણેશભાઈ રૂ.
 ૩૦-૦-૦ સ્કુલો જમાડી, પટેલ કાળીદાસ તળશીભાઈ, જેઠાભાઈ જેસ-
 ગભાઈ રૂ. ૪-૦-૦, પટેલ મોતીભાઈ હાથીભાઈ રૂ. ૮-૦-૦, દેશાઈ
 બીખાભાઈ મથુરભાઈ રૂ. ૫-૦-૦, દેશાઈ ઝવેરભાઈ મથુરભાઈ રૂ.
 રૂ. ૪-૦-૦ સંઘદરયાનમાં તથા પતાસાં. આમોદ—પટેલ શીવાભાઈ
 શંકરભાઈ રૂ. ૧૨-૧૪-૦ સંઘદરયાનમાં તથા ઇનામ, પટેલ નાથાભાઈ
 ઝુગણભાઈ રૂ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી. બોદાલ—પટેલ મહીજીભાઈ મકન-
 ભાઈ રૂ. ૧૭-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. પટેલ છવાભાઈ શંકરભાઈ વગેરે રૂ.
 ૫-૦-૦ સંઘદરયાનમાં તથા પતાસાં. વરસોળા—પટેલ બાબરભાઈ કી-
 શોરભાઈ રૂ. ૩-૮-૦ ઇનામ. રૂઢણુ—શા. ભોગીલાલ દીપચંદ રૂ.
 ૧૫-૦-૦, શા. કારકાદાસ મોરારજી રૂ. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. બો-
 દાલ—પટેલ કરચનદાસ બાબરભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ભા-
 નેર—શા રણછોડદાસ બાપુજી રૂ. ૧૮-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ચુલેલ—
 મહાજન વર્ગ રૂ. ૮-૦-૦ ઇનામ ચોપડીઓ. ખાંધલી—પટેલ મોતી-
 ભાઈ વહાલાભાઈ રૂ. ૪-૦-૦, પટેલ લખમીદાસ કારકાદાસ રૂ. ૪-૦-૦
 ઇનામ. બોરીઆવી—કન્યાશાળા. પટેલ નારણભાઈ મથુરભાઈ રૂ.
 ૧૦-૦-૦. છોટ વહેંચી. અલીદ્રા—પટેલ અંબાલાલ અમયાભાઈ રૂ.
 ૧૬-૦-૦ ઓરણી, પતાસાં. ખાંધલી—પા. છવાભાઈ જેઠેગભાઈ રૂ.
 ૨૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. બોઆસણ—પટેલ ભાઈજીભાઈ દરીભાઈ રૂ.
 ૮-૦-૦ ઇનામ. મહુધા—બાપુભાઈ જગજીવનદાસ શાહ રૂ. ૩-૮-૦
 પતાસાં. કરમસદ—કન્યાશાળા, પા. ઉમેદભાઈ એતંગદાસ રૂ. ૨૦-૦-૦
 છોટ, પતાસાં. પટેલ વિદલભાઈ ગોવીંદભાઈ રૂ. ૨૧) જર્મનસીધવના
 ખાલા. સારસા—કન્યાશાળા, પટેલ છોટલાલ નરસીંદભાઈ રૂ. ૮-૦-૦
 ઓરણી, છોટ, ગોકળભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ ઓરણાં, છોટ,
 પટેલ તળશીભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૨૫) ઓરણાં છોટ. બેઠવા—પટેલ
 હસુભાઈ કરસનદાસ રૂ. ૨૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી, પટેલ ખુશાલભાઈ
 ધીરીભાઈ રૂ. ૨૭-૦-૦ ઓરણી, મીદાઈ. ચરસવણી—મટ બકોર

- જીભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. ભાનેર—શા. દારકાદાસ હરજીવ-
વનદાસ રૂ. ૧૮-૦-૦ રકુલ જમાડી. સાંસ્તાપુર—રકુલ કમીટીના મે-
મ્બરે રૂ. ૬-૮-૦ ઇનામ સોની નાયાભાઈ મનોરભાઈ રૂ. ૧૨-૦-૦
રકુલ જમાડી, બીજા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૦-૦ પતાસાં. કેરીઆંવી—પા.
કીશોરભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૧૫-૪-૦ ધડીયાળ, ઇનામ, પટેલ નરસીભાઈ
• જવેરભાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ ઇનામ વગેરે. સંધાણા—ગામગૃહસ્થો રૂ.
૧૨-૧૨-૦ ધડીયાળ, પાળજ—પા. ભાઈલાલ દાધીભાઈ તથા ભાઈ-
લાલ તળશીભાઈ રૂ. ૪-૧૪-૦ પ્યાલાં, પતાસાં, પા. લલુભાઈ વાધજી-
ભાઈ વગેરે રૂ. ૪-૮-૦ લુગડાં, પતાસાં, કાટવાળ સુરા જેઠાભાઈ રૂ.
૮-૪-૦ પ્યાલા પતાસાં. જીતોડીયા—પા. આતમભાઈ બાજુભાઈ રૂ.
૬-૦-૦ ઇનામ લીંબાસી—પા મહીજીભાઈ સોમાભાઈ રૂ. ૧૪-૦-૦
ઐરણી. ગામડી—બાઈ લખી રૂ. ૧૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. ગોલખ-
જી—પટેલ ચતુરભાઈ તળશીભાઈ રૂ. ૧૦-૧૫-૬ ઇનામ. ભાનેર—
પા. મોહનભાઈ વરજભાઈ રૂ. ૧૭-૮-૦ રકુલ જમાડી, ઠાસરા—
કન્યાશાળા. પા. વાધજીભાઈ જેઠાભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦ ઐરણી વગેરે.
વડોદ—પા. ભાઈલાલ જવેરભાઈ રૂ. ૩૭-૦-૦ ઐરણી વગેરે, પટેલ
મગનલાલ ચતુરભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પટેલ લલુભાઈ ગો-
વિંદભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પા. રણજોડભાઈ પ્રભુદાસ રૂ.
૩૩-૦-૦ ઇનામ, ગરાસીઆ રાવળ પ્રતાપસંગ રૂ. ૧૩-૮-૦ પ્યાલા
વગેરે. ઠાસરા—કન્યાશાળા, પા. શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦
ઐરણી વગેરે. પામોલ—પટેલ બાબરભાઈ ધર્મદાસ રૂ. ૫-૦-૦
મીઠાઈ. વાસદ—પા. બીખાભાઈ નાનાભાઈ રૂ. ૧૬-૦-૦ ઐરણી. પા.
જુલાભાઈ નાયાભાઈ રૂ. ૧૮-૮-૦ ઐરણી. પા. ખોડાભાઈ નાયાભાઈ
રૂ. ૩૪-૦-૦ ઐરણી. પા. જવેરભાઈ જેઠાભાઈ, છોટાભાઈ લખાભાઈ
ચતુરભાઈ લાલભાઈ રૂ. ૩૮-૮-૦ ઐરણી, પા. જેઠાભાઈ તળશીભાઈ
રૂ. ૨૭-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પા. નરોત્તમ હરીભાઈ રૂ. ૩૨-૦-૦
રકુલ જમાડી. ખાંધેલી—પટેલ મૂળજીભાઈ જુલાભાઈ રૂ. ૫-૭-૦,
મુયાર જકોરભાઈ વીઠલદાસ રૂ. ૧-૦-૦ ઇનામ. વાડદ—ગામ ગૃહસ્થો
રૂ. ૨૫-૦-૦ પુસ્તકો રમાલ વગેરે. જેસરવા—પા. લલુભાઈ કાળીદાસ

૩૧. ૧૮-૧૨-૦ ખાલા વગેરે. પા. તાપીદાસ રામદાસ ૩૧. ૧૦-૮-૬
 પીતળના ખાલા, પા. મયુરભાઈ વેણીભાઈ ૩૧. ૧૭-૮-૦ સ્કુલ જમાડી.
 પા. વેણીદાસ અબ્દુભાઈ ૩૧. ૮-૧૨-૦ સ્કુલ જમાડી. ચુણેલ—પાટી.
 દાર વર્ગ ૩૧. ૮-૦-૦ ચોપડીઓ. જીતોડીયા—પા. જ્ઞેશગભાઈ મ્હાભાઈ
 ૩૧. ૩-૮-૦ ઇનામ. આણંદ—કન્યાશાળા, પા. દાદાભાઈ નારણદાસ ૩૧.
 ૫૦-૦-૦ સીવવાનો સાંચો. જોપાળપુરા—ગામના આગેવાનો ૩૧.
 ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ગામડી—જાણ દત્તા પા. બાબરભાઈ સખીદાસ-
 ની વિધવા ૩૧. ૧૨-૦-૦ સ્કુલ જમાડી સોઠપુર—સ્કુલ કમીટીના મે-
 મ્બરો ૩૧. ૨૫-૮-૦ સંગ્રહસ્થાનમાં તથા પતાસાં ઇનામ મેગર—
 બોજકુવાના ગૃહસ્થો ૩૧. ૨૭-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. મે. દાકોરથી અમર-
 સોઈજી વગેરે ૩૧. ૯-૭-૦ ઇનામ. ચક્રલાસી—પટેલ બગાબાઈ શામ-
 બાઈ ૩૧. ૪-૦-૦ દેશાઈ પુત્રમચંદ બોગીલાલ ૩૧. ૪-૦-૦ સુતાર ગો-
 વીંદ પ્રભુદાસ ૩૧. ૨-૦-૦ ઇનામ. પામેલ—સા. રણજોડદાસ હરજીવ-
 નદાસ ૩૧. ૨૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. દેદરડા—ખેચરભાઈ જ્ઞેશગભાઈ ૩૧.
 ૩-૧૩-૬ ચોપડીઓ સ્નેહો વગેરે. પાળજ—વહાલાભાઈ વેરીદાસ ૩૧.
 ૨૯-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. વલાસણા—પટેલ મુળજીભાઈ ગગદાસ ૩૧.
 ૧૬-૦-૦ સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંગી. વણસોલી—પટેલ અમ-
 થાભાઈ નરોત્તમ ૩૧. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. બોઆસણ—ગામલોકો
 તરફથી ૩૧. ૧૧-૦-૦, બારૈયા લાલા બાજી તથા દાજી ગામ ૩૧. ૧૦)
 પટેલ કુલાભાઈ વલવભાઈ ૩૧. ૧૦-૮-૦.

સુરત વિભાગ—

સચીન—નવાળ સાહેબ ૩૧. ૩૭-૦-૦ ઇનામ મીઠાઈ, રા. રા.
 હરીભાઈ અબ્દુભાઈ ૩૧. ૫-૦-૦ પતાસાં. કુમલાવ—શેઠ અમરચંદ
 નરસંજી ૩૧. ૫-૦-૦ રમાલ તથા સાકર. રીંગણપોર—શેઠ જ્ઞેશજી
 કુવરજી ૩૧. ૧૫-૦-૦ મીઠાઈ, શેઠ રતનશા પેરતનજી ૩૧. ૩૫-૦-૦
 પુસ્તકો સીસોદ્રા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩૧. ૬-૧૦-૦ પુસ્તકો કન-
 સાડ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો ૩૧. ૧૫-૦-૦ બડીવાળ, જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૩૧. ૭-૦-૦ મીઠાઈ લીન-ઉર્દુ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩૧. ૪-૦-૦ મીઠાઈ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિક પત્ર.

પ્રજાબંધુ.

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરના આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખબરો સાક્ષર લેખકોની પસંદગીથી ચુંટાઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સામાનિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજકારી વગેરે સર્વ જાતના વિષયોનો મગાવેશ થાય છે. અગલની તથા છેવટમાં છેવટની ખબરો એવી કાળજી પૂર્વક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજાબંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં ગતતા છેલ્લામાં છેલ્લા ખબરોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને ખીજા પત્ર તરફ નર્ત કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજાબંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કારી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રાઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. પીઅરવાળા.

નમુના, અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આવૃત્તિ ત્રીજી પુષ્કળ સુધારા વધારા સાથે—પેતાની મેળે શિક્ષકની મદદ વિના ઇંગ્રેજી શીખવા આદત્તર માટે તથા સાળામાં બંધુતા વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડું ઇંગ્રેજી શીખી અભ્યાસ છોડી દીધો હોય તેવા માટે આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે. એમાં પુષ્કળ શબ્દો ઉપરાંત વ્યાકરણ અને પાઠમાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના વાક્ય, ગ્રામી, કાગળ, અરજી, તથા તારના નમુના, કહેવતો તથા ઇડિયમ્સ તેમજ ઇંગ્રેજીનું શુંજશતી અને શુંજશતીનું ઇંગ્રેજી કરવાના ફકરા વગેરે સમાવ્યું છે કીમત ટપાલ ખર્ચે શિવાય મેહેતાજી અને વિદ્યાર્થી માટે રૂ. ૧-૦-૦ ખીજા માટે રૂ. ૧-૪-૦ મળવાનું ઠેકાણું.—અમદાવાદ જાણીતા જુકસેલર પાસેથી તેમજ મી. લીલાધર કૃષ્ણારામ દ્વીવેદી, મુ. ભદ્ર. સુરતમાં કર-સનદાસ નારણદાસ. જુકસેલર નાણાવટ.

આયુર્વેદ માર્ગોપદેશિકા.

વૈદ્યકનો ઉત્તમ ગ્રંથ.

કિંગ્મત-આઈ આના.

એહુતાજીએ તથા શિક્ષકેએ લેટ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરાંકર ગોવિંદજી.

માલેક-આતકનિગ્રહ આપધાલય

જામનગર-કાઠિઆવાડ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર નહિ આપાશે નહિ.

છાપરા મોકલેલું લખાણુ એડિટરે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અનુક્રમમાં છાપવાં અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતો નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાનાં તેમજ ધર્મીન ગૃહસ્થો દેગવણી તથા નિશાળગૃહસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ મોઝ અવકાશે ખુશીવી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું અને ચી બાળતના પૈસા છે તે એડિટરે લખવું તે વિના જૂન થવાનો સમય છે પે રકની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઢી આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વર્સ એકનોં રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માફ છૂટકે નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા રજાનારોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમા નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સાનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧.	લીટી	તો પ્રથમ પૂરાં ચાન્ડ અને તે પછી
૧... .. ૨		ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
કસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧)-		રૂ. ૨ જેટલો ચાન્ડ પડશે છ માસ માટે
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે		પહેલે મહિને પૂરાં ચાન્ડ અને પછી
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે		દરેક માસે રૂ. ૨ ચાન્ડ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેતુસિલ વર્તુલવામાં

આવશે નહિ.

દ. ગાંધીજી સ્કૂલ પાંચી તાલુકા મેદ.

REGISTERED NO. B. 43.

અંક ૧૨ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડિસેમ્બર ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિવંદન	૩૫૩-૩૫૬.
૨ વરસિયાદૃતપ્રકાશ	૩૫૭-૩૬૦.
૩ જૂની ગુજરાતી (૭ વિ. નાળ)	૩૬૦-૩૬૪.
૪. ભાષાવતાર (૧ હ આચાર્ય)... ..	૩૬૫-૩૬૬.
૫ પાચનભાગના ખુલાસા (૭ મ વેણુન)	૩૬૬-૩૬૮.
૬. સંગીતવિનય (૮ આ વ્યાસ)	૩૬૯-૩૭૨.
૭. પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અન્યવો. (૭૦ પ્રા શાહ).	૩૭૩-૩૭૫.
૮ મૂળગ્રંથિ (૫ ગિ. પંડ્યા)	૩૭૫-૩૭૭.
૯. કેળવણીખાતાની જાહેર ખબરો	૩૭૭-૩૮૨.
૧૦. નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.....	૩૮૨-૩૮૪.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદ.

" યુનાઈટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક માન રાખ્યા)

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તેરની

• દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કુમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કુમીશનમાં વધારો.”

કુળવણીખાતાના દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કુળવણીમાં આગેવાન બાણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેમીસરો, પિન્સિપાલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા ગુજરાતના સર્વે ભહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ સન્તોષકારક ખાતોપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર*એ, જાણદાર સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુકજ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની ગર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટો મળેલાં છે. તેમના નામ આગારી દરેક કોપી વાચવાથી ખાતી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળે.

૧ રોહડે રૂપીએ દેશાવસ્થી માલ મગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યાપારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નફલ ખરીદ્યો તેઓને સેક્ટે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નફલ સુધી મગાવનારને સેક્ટે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે સ્તામાં જતાં કોઇ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મગાવનાર છે

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ ઠગે રસ્તે અને કથા મોકલવે તેમે પૂનો ખુવાસો માલ મગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી ખામજ માલ લઇ જવાનો ખર્ચ માલ મગાવનારને સિર સમજવો

૫ ફૂડી મોકલાવનારે નરાબર ડેમાન્ડ લખવું

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસહ
કીમત
રૂ. આ.

ક્રમક્રમાંક થોડા વખત માટે

{ ઘટાડેલી
કી. થી
રૂ. આ.

- ૫—૫ કવિ નર્મદાશંકરની કસાયલી કલમે લખાયેલા છેલ્લો
ગ્રંથ “ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ ” જેમાં ગુજરાતનો
જાણીતા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ બા-
બતોનો સંગ્રહ છે... .. ૨—૦
- ૩—૦ ઇન્દ્રાહનો ઇતિહાસ—રા.સા.જમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧—૮
- ૦—૭૫ હિંદના લોકનો ઇન્દ્રાહિતિહાસ—રા.સા. મહીપતરામ
રૂપરામકૃત... .. ૦—૪
- ૦—૫ યુરોપનો ઇતિહાસ—રા. સા. મહીપતરામકૃત ... ૦—૩
- ૦—૫ કેલિગ્નસનો ઇતિહાસ—પ્રાણલાલ મયુરદાસ કૃત ... ૦—૪
- ૦—૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા—રા. સા. મહીપ-
તરામ કૃત... .. ૦—૧
- ૦—૫ ચરિત્ર નીરૂપણ—ચમ્પસે એકઝેન્સરી બાયોગ્રાફીનું ન્યાં
મુ. નાનાબાઈ હરિદાસ કૃત બાપાંતર, એમાં ૨૦ ચરિત્રો છે. ૦—૩
- ૧—૧૨ યુક્લીડ સંક્રંધ ૧, ૨, ૩. બા. બા. જમશેદજી અરદેસર દલાલ કૃત. ૦—૧૨
- ૧—૪ રેખા યથાદર્શન—રા. જલવંતરાય એમ. મહેતા કૃત... ૦—૧૦
- ૦—૬૫ કર્તવ્ય ભૂમિતિ—ટ્રેક્ટિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાંતર ક્રોઈંગ
સ્કુલ માટે... .. ૦—૫
- ૦—૨૫ આદિ કારણ ભૂમિતિ—જ્યોમેટ્રિકલ શીગર્સનું બા-
પાંતર. આર્ટ સ્કુલ માટે ક્રોઈંગનું પુસ્તક ... ૦—૨
- ૧—૪ ધાતુ સંગ્રહ—રે. ટેલર અને વજલાલ કાલીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત. સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦—૧૦
- ૦—૫૫ મીઠી મીઠીવાલો—રા. સા. મહીપતરામ અનુપરામત્રવાડીકૃત. ૦—૪

ગુજરાત શાલાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ડિસેમ્બર.

૧૯૦૮.

અંક ૧૨.

હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન—‘ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટી-
અર ઓફ ઇન્ડિયા’ના હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસને લગતા આર અંકોગાંના બી.
ના અંકમાં હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસ તેમજ અર્વાચીન ઇતિહાસ વિષે
સવિસ્તાર વર્ણન છે, તેમાંથી પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતી કેટલીક હકીકત
અહિં અતિસંક્ષેપમાં આપી છે. ડૉ. ફ્લીટ, જેઓ દક્ષિણ વિભાગના
કમિશનર તરીકે મુંબઈ ઇલાકામાં સુપ્રસિદ્ધ હતા તેમણે પોતાના અવકા-
શનો સમય સંસ્કૃત શિલાલેખોના અભ્યાસમાં નિર્ગમન કર્યો હતો અને
તેથી પ્રાચીન સમયના હિંદના ઇતિહાસ પર તેમણે તેમજ એવા અન્ય
અભ્યાસક્રમો ઘણા પ્રકાર પાડ્યો છે, એવા વિદ્વાનોના અભ્યાસને લીધે
હિંદનો પ્રાચીન ઇતિહાસ બાગોતૂટો પણ એકઠો થયો છે. આરંભમાં
તેમની પાસે મેગરથનીસના પુસ્તકમાં જે થોડાક હિંદ વિષેના ઉત્તાર
હતા તે સિવાય બીજું કંઈ માધન નહોતું. તોપણ લોહાના અને અન્ય
ધાતુના ધાંભલાઓ, પિત્તળ અને રૂપાના બૌદ્ધ ધુમટો, તામ્રપત્રો, શિલા-
લેખો વગેરે પરથી તેમણે હિંદનો ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ થી ઇ. સ. ૧,૨૦૦
સુધીનો ઇતિહાસ ભેગો કર્યો છે.

રામાયણ અને મહાભારતમાંના વૃતાન્તો ઘણાખરા સસને આધારે
રચાયલા છે તોપણ હિંદનો ઇતિહાસ ઇ. સ. પૂર્વે ૬ ફૂં સૈદ્ધાંતના અન્ત
પહેલાંથી શરૂ થાય છે એમ કહી શકાતું નથી. દરાસ હાઈરિટેરપીસ જેણે
ઇ. સ. ૫૫૨ થી ૪૮૫ સુધી રાજ્ય કર્યું તેના તેજસ્વી રાજ્યમાં તે-
ણે મીઠા લોકોના પ્રદેશ પર ધરાની સામ્રાજ્ય રચાવ્યા પછી સિંધુ નદીની
પશ્ચિમ તરફનો ખંભાતનો ભાગ પોતાના રાજ્યમાં ભેગવી લીધો; અને
મહાન એમેકઝન્ડરે (સિકંદરે) હિંદુસ્તાન પર ચડાઈ કરી લાંસુધી એ
સુમક ધરાની લોકોના રાજ્યના ભાગ તરીકે જારી રહ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે

૪૪૬ ના દેખુઆરી મામમાં મહાન એલેક્ઝેન્ડર હિંદુકુશમાંથી માર્ગ કરી સિંધુ નદી પર ધરાની ગળ્યની મગદ્દ એહિન્દ લગણુ પહોંચ્યો. એક માસ આરામ લઈ તેણે તે નદી ઓળંગી અને રતત્ત્ર હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઈ દુનીઆના ઇતિહાસમાં ઘણી પ્રસિદ્ધ ચલણી એની ચડાઈ કરવાનું કામ આરંભ્યું. ટંકસાઈનનો રાજા તેને તાબે થયો, જેનમ નદી આગળ પોરસ હાથો, કચેઓરી અને તેમને સહાયતા આપનાર સંગલ આગળ હાથો અને એલેક્ઝેન્ડર મગધ કે ભગવપુર જીતવા જતો હતો એટલામાં મેસિડોનિયન લોકોના બળવાને લીધે તેને પાછું ફરવું પડ્યું. જોકે એલેક્ઝેન્ડરના થોડો વખત હિંદુસ્તાનમાં રહેવાથી આક્રમક મુઘરાની અસર હિંદુસ્તાનમાં થવા પામી નહિ, તોપણ તે સમયના રાજ્યોને એથી જે ભય અને અળવળાટ ઉત્પન્ન થયા તેના પરિણામ ઘણા અગત્યના થયાં. રાજ વંશનો પણ અનોરસ રાજપુત ચન્દ્રગુપ્ત મગધરાજ્યમાંથી એલેક્ઝેન્ડરના દરબારમાં નાગી ગયો હતો, અને ત્યાંના લશ્કરની કનાયત એઈ તેણે તે કનાયત પ્રમાણે પોતાનું લશ્કર કેળવ્યું, જે દેશમાંથી તેને દેશનિકાલ કર્યો હતો તે દેશ જીતી લીધો અને પોતાનું રાજ્ય હિમાચલથી તે મદ્રાસ સુધી વધાર્યું. તેણે ૨૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પછી તેનો પુત્ર બિંદુસાર ગાંધી પર બેઠો તેણે ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પછી સુપ્રસિદ્ધ અશોક ગાંધીએ આવ્યો, તેણે પ્રથમ રાજ્યની મર્યાદા વધારી અને બૌદ્ધ ઉપદેશક તરીકે તેણે શિકાર, પ્રાણીના બલિદાન અપાય એવા પત્રો અને પ્રાચીન આદારનો અટકાવ કર્યો અને એ કારણોથી પણ કેટલેક અંશે હિંદુસ્તાનના લોકોમાં વિદેશીય પ્રભુની ચડાઈની સામાન્યતાની શક્તિ બોધી થઈ. અશોકના મરણ પછી ચન્દ્રગુપ્તનું રાજ્ય પડી ભાંગ્યું અશોકના પૌત્રને તેના સેનાધિપતિ પુષ્યમિત્રે મારી નાખ્યો. એ પુષ્યમિત્રે સુંગડળ સ્થાપ્યું અને એ કુળ પછી અતુલને કદા અને ચન્દ્રવંશે થયા. એ છેલ્લો ચન્દ્રવંશ કાણ્યકુળના ગ્રીક રાજા મીનન્દરના હુમલાને વશ થયો અને તેનો નાશ થયો. પણ ગ્રીક સત્તાનો પણ નાશ થયો.

સુએચિના એક ટોળાએ બેક્ટ્રિઆના ગવર્નરો પર હુમલો કર્યો તે લોકો જીતી હિંદુસ્તાનના પ્રથમ પડોશીઓ થયા અને પછી તેમણે તે પર વિજય મેળવ્યો. આ તેમના રાજા, કલિદ્રસીમ ખીજો, દનિષ્ઠ અને દુવિષ્ઠ અશોકના

જેનામ્ ત્રીજા બુદ્ધમતાનુયાયી થયા. ઇ. સ. ૩૨૦ માં હિંદુસ્તાનના રા-
જાઓએ પાછું પોતાનું ગળા પ્રકાશિત કર્યું હતું જિહારનો રાજા ચન્દ્રગુપ્ત
પાટલિપુત્રનો રાજા થયો; તેણે શુભ સંકલ્પો અને એક નાનું રાજ્ય
પોતાના પુત્ર સમુદ્રગુપ્તને આપી મરણ પામ્યા. એ સમુદ્રગુપ્તે એ રાજ્ય
વધારી મોટું કર્યું; અને તેના પુત્ર ૨ ના ચન્દ્રગુપ્તે રાજ્યમાં એથી પણ
મોટા વધારો કરી તેને પ્રજા કર્યું આ હેલા રાજાના વખતમાં જ ચી-
નના મુસાફર ફેનીચને હિંદુસ્તાનની મુલાકાત કરી અને એ વિદ્વાન પ્ર-
વાસીએ હિંદુસ્તાનનું જે વર્ણન કર્યું છે તે પરથી જણાય છે કે ધણી
સીને તે સમયનો મુધારો આ સમયથી ઊતરતો નહોતો. બીજા ચન્દ્રગુપ્ત-
ની પછી તેનો પુત્ર કમરગુપ્ત ગાદીએ આવ્યો તેણે ઇ. સ. ૪૫૫ સુધી
હીંદુ રાજ્ય કર્યું. ત્યાર પછી હિંદુસ્તાનના સાપચ પિદેશીય દુમલાઓ-
માંનો એક દુમલો થયો. કસિમના રાજા દુમ્મલોડો ઇ. સ. ૪૭૦
ને ૪૮૦ ની વચ્ચે રોમન રાજા થીઓડોસિયસને મતાપ્ત દતા, પણ
છતાં સોડાએ સિમને દગળા દતા, તેથી તેમણે પોતાનો માર્ગ બદલ્યો
અને હિંદુસ્તાનના વાલચ કાળને માર્ગ દિશા પ્રવેશ કરી શુભવંશનો પ-
ગથાવ કર્યો અને હિંદુસ્તાનના સર્વ અગ્રવસ્થા દેખાવી. એ અગ્રવસ્થા
છેક ઇ. સ. ૬૦૬ માં હર્ષવર્ધન રાજા થયો લાનુધી રહી. અજાણ પાસે
ચનસરના રાજાનો એ હર્ષવર્ધન નામે પુત્ર હતો. તેણે નર્મદા સુધી બધું
હિંદુસ્તાન ઝીલી લીધું; અને જ્યારે તેની મતા સર્વોપરિ હતી ત્યારે
તેની પાસે ૬૦ હજાર હાથી અને એક લાખ ઘોડેસામનું સરકર હતું.
તે ઇ. સ. ૬૪૮ માં મરણ પામ્યો અને તેની માથે તેના વંશનો પણ
શબ થયો. તેના પ્રજાન ચન્દ્રગુપ્તે તેનું રાજ્ય પગાવી પાડ્યું, પણ ટિપ્પેટ
અને નેપાળના લોકોનાં મિત્ર દેશોને તેના રાજ્ય પર દુમલો કરી તેનો
નાશ કર્યો. આ સમય પછી એક નાં રી મુદ્રા નુંડીનો ઇતિહાસ અંધકા-
રમાં જ ગયો છે ઇ. સ. ૬૫૦ થી ઇ. સ. ૮૫૦ સુધી હિંદુસ્તાનના ઇ-
તિહાસ પર હર્ષ પ્રજાવ જ્યો નહીં જે. હિંદુમાં દે-જેસ્ટ અને હોસા-
ના દુમલા પછી અંધકારનો મગમ છે. જેમ આદિકામાં હીન્દુકિસઅન
જાદયાદોમાં હેરાના નમયમાં નહીં આત્મ્યામાં દેશ પછી આવ્યો અને
ઇતિહાસમાં અંધકાર થયો, તેમ દિશમાં ઇ. સ. ૬૫૦ થી ઇ. સ. ૮૫૦

સિહિમો । હસિસ્સામો । હસિહામો । एवं मुमयोरपि । इत्यादि ॥

ભવિષ્યકાળમાં પહેલા પુરુષમાં બહુવચનના આદેશ મો, મુ અને મ એની સાથે હિસ્તા અને હિત્યા એ આદેશો વિકલ્પે થાય છે.

હોહિસ્તા ૩ હોહિત્યા-ભવિષ્યામઃ ને રથાતે-અમે યધશું. .

હસિહિસ્તા ૩ હસિહિત્યા-હસિષ્યામઃ ને રથાતે-અમે હસીશું. .

પહે હોહિમો, હોસ્સામો, હોહામો-તેમજ હસિહિમો, હસિ-સ્સામો, હસિહામો થાય છે. એવીજ રીતે મુ અને મ આદેશો પણ થાય છે. હોહિમુ-મ, હોસ્સામુ-મ, હોહામુ-મ એજ રીતે હસ્ ધાતુનાં રૂપો થાય છે.

कृदाश्रुवचिगमिरुदिदृशिविदिरूपाणां काहं

दाहं सोच्छं वोच्छं गच्छं रोच्छं दच्छं वेच्छं ॥१६॥

ભવિષ્યતિ કાલ ઉત્તમૈકવચને કૃદાદીનાં સ્થાને યયાસંલ્પં કાહં પ્રભૂતપ આદેશો ભવન્તિ ॥ .

કાહં કરિષ્યામિ । દાહં દાસ્યામિ । સોચ્છં શ્રોષ્યામિ । વો-
ચ્છં વક્ષ્યામિ । ગચ્છં ગમિષ્યામિ । રોચ્છં રોદિષ્યામિ । દચ્છં
દ્રક્ષ્યામિ । વેચ્છં વેત્સ્યામિ इत्यादि ॥

ભવિષ્યકાળમાં પહેલા પુરુષના એકવચનમાં કૃલ્ (ક) આદિ ધાતુઓને સ્થાને અનુક્રમે કાહં આદિ આદેશો થાય છે.

કાહં-કરિષ્યામિને સ્થાને-હું કરીશ.

દાહં-દાસ્યામિને સ્થાને-હું આપીશ.

સોચ્છં-શ્રોષ્યામિને સ્થાને-હું સાંભળીશ.

વોચ્છં-વક્ષ્યામિને સ્થાને-હું કહીશ.

१ ययासंल्यमेते आदेशाः स्युः ॥ ८

ગચ્છં-ગમિષ્યામિતે સ્થાને-હું જાઈશ.

રોચ્છં-રોદિષ્યામિતે સ્થાને-હું રોઈશ.

.. દચ્છં-દ્રક્ષ્યામિતે સ્થાને-હું જોઈશ.

. વેચ્છં-વેત્સ્યામિતે સ્થાને-હું જાણીશ.

શ્રુવાદીનાં ત્રિજ્વપ્યનુસ્વારવર્જં હિલોપશ્ચ વા ॥૧૭॥

શ્રુ इत्येवमादीनां प्रथममध्यमोत्तमेषु त्रिज्वापि पुरुषेषु परतो भविष्यति काले सोच्छं इत्यादय आदेशा भवन्ति । अनुस्वारं विहाय । हिलोपश्च वा ॥

સોચ્છિહ સોચ્છિહિહ । શ્રોપ્યતિ ॥

સોચ્છિંતિ સોચ્છિહિંતિ । શ્રોપ્યન્તિ ॥

સોચ્છિસિ સોચ્છિહિસિ । શ્રોપ્યસિ ॥

સોચ્છિત્થા સોચ્છિહિત્થા ॥ શ્રોપ્યથ ॥

સોચ્છિમિ સોચ્છિહિમિ ॥ શ્રોપ્યામિ ॥

સોચ્છિમો સોચ્છિહિમો સોચ્છિમુ સોચ્છિહિમુ સોચ્છિમ
સોચ્છિહિમ સોચ્છિસ્સામો સોચ્છિસ્સામુ સોચ્છિસ્સામ ॥શ્રોપ્યામઃ॥

एवं वोच्छादिरपि ॥

શ્રુ વગેરે ધાતુઓને ૧સા, ૨જા ને ૩જા પુરુષના પ્રસયો પર છતાં બિવિધકાળમાં સોચ્છં વગેરે આદેશો થાય છે, અનુસ્વારનો લાગ કરીને એ આદેશો થાય છે અને હિનો લોપ વિકલ્પે થાય છે.

સોચ્છિહ કે સોચ્છિહિહ—શ્રોપ્યતિને ડેકાણે—તે સાંભળશે.

સોચ્છિંતિ કે સોચ્છિહિંતિ—શ્રોપ્યન્તિને સ્થાને—તેઓ સાંભળશે.

સોચ્છિસિ કે સોચ્છિહિસિ—શ્રોપ્યસિને સ્થાને—તું સાંભળશે.

સોચ્છિત્થા કે સોચ્છિહિત્થા—શ્રોપ્યથને સ્થાને—તમે સાંભળશે.

સોચ્છિમિ કે સોચ્છિહિમિ—શ્રોપ્યામિને સ્થાને—હું સાંભળીશ.

સોચ્છિમો, સોચ્છિહિમો, સોચ્છિમુ, સોચ્છિહિમુ, સોચ્છિમ,
સોચ્છિહિમ, સોચ્છિસ્સામો, સોચ્છિસ્સામુ, સોચ્છિસ્સામ—ઓખ્યા-
મઃ ને સ્થાને—અગે સાંભળાયું.

એજ પ્રમાણે ચોચ્છ (ચચ્નો આદેશ) આદિનાં રૂપે સમજવાં.
કેટલીક પ્રતમાં સોચ્છિહોમો—મુ—મ, સોચ્છિસ્સા, સોચ્છિ-
રયા સોચ્છિહિસ્સા એવાં પણ રૂપો છે.

જૂની ગુજરાતી.

(સંસ્કૃત સામુદ્રિક શાસ્ત્રનું આપાન્તર.)

આપણી જૂની ગુજરાતી બાપાના કાન્હડે પ્રબંધ,^૧ વસન્તવિ-
લાસ,^૨ ગદ્યકથાસંગ્રહ,^૩ મુગ્ધાવબોધ ઔદિતક,^૪ પટકારક ઉક્તિયક,^૫
અને પ્રાચીન ગૂર્જરસાહિત્ય,^૬ વગેરે કેટલાક લેખો અત્યાર મુખીમાં પ્ર-
સિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે, તેમાં ઉપરના લેખનો વધારો યવા આ નીચે પ્ર-
સિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તક, ગુજરાતી બાપાનાં જૂનાં કાવ્યોનો શોધ કરતાં મુકમ-
તીયના પ્રાચીન ક્ષેત્રમાંથી જડ્યું છે. તેનું ફિતિ શ્રી વાળું પાત્ર હાય ન
આવવાથી તે કંઈ સાલમાં લખાયું, કાણે લખ્યું, ને કયા સ્થળમાં લખાયું,
વગેરે જાણવાને કંઈ સાધન નથી. તોપણ તેની બાષા, ' સંવત ૧૪૫૭
ના આસો ૧૩ ને સોમવારે લખાએલા ' ' જીવનદીપક ' નામના જૂની

૧ સન ૧૮૭૭ ના ગુ. શા. પત્રમાં કે. સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈએ
આ પ્રબંધ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પૃષ્ઠ ૧૬. ૨ આ રસિક કાવ્ય સાક્ષર શ્રી કેલવ-
લાલભાઈ ધ્રુવે સન ૧૮૯૨ ના આ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. પૃષ્ઠ ૮૫.
૩ એમનોજ આ લેખ સન ૧૮૯૨ ના આ પત્રમાં છપાયો છે. પૃષ્ઠ
૨૧૭. ૪ કે. સાક્ષર શ્રી હરિલાલભાઈ ધ્રુવે છપાવેલો નિબંધ. ૫ સ. રા.
સાક્ષર શ્રી જમિયતરામભાઈ શાસ્ત્રીનો લેખ. ગુ. શા. પત્ર મન ૧૯૦૧
પૃ. ૪૭. ૬ સ. રા. તનમુખરામભાઈ ત્રિપાઠીનો લેખ. સમાસોચક,
સન ૧૯૦૭ અંક ૪.

શુજરાતી બાપાના ગદ્યને વધારે મજતી આવતી હોવાથી તે લગભગ ચારસો વર્ષનું હશે એમ અનુમાનથી ધારી શકાય છે.

જૂના કાળમાં જૈન ધર્મનાં માગથી બાપામાં લખાએલાં પુસ્તકોમાં, તેમ કેટલાંક સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં માત્રા અક્ષરની ઉપર ન કરનાં તેની ડા-બી બાજુએ કરવાનો રિવાજ હતો. તે નિયમ આ જૂના ગદ્યમાં પણ માલમ પડે છે, તેથી પણ તે જૂનું હોવું જોઈએ.

સામુદ્રિક શાસ્ત્રને ખરું માનવું, કે જોડું માનવું, એ વાંચનાર બધું ની મરજી ઉપર છે. લેખકનો, તે ખરું કે જોડું મનાવવાનો બિલકુલ આ-મલ નથી. લેખનો મૂળ ઉદ્દેશ જૂની શુજરાતી બાપા કેવી હતી, તેઠવું જ જણાવવાનો છે. આમાં સ્થળસંક્રાંતિને લીધે મૂળના સંસ્કૃત શ્લોક આપ્યા નથી તેમ આપવાની જરૂર પણ જણાતી નથી.

આદિ-પહિલું, ઇવ નમસ્કરી નહિ પુરુષ સ્ત્રીનાં લક્ષણ કહીસિ.

પહિલું આયુ જોઈઈ । પછઈ લક્ષણ જોઈઈ । આયુ પાસઈ લક્ષણિ સ્યું કીજઈ ।

આયુ—આયુષ્ય

પાપ્પ—વિના

ઢાવઈ ગમઈ સ્ત્રીનઈ લક્ષણ ાજાઈઈ । પુરુષનઈ ચમણઈ ગમઈ ાજાઈ ચાં ।

ઢાવઈ—ડાવી, ગમઈ—ગમ, ચમણઈ—જમણી.

મનુષ્યનઈ પાંચ દીર્ઘ-લાંબાં જોઈઈ । પાંચ હ્રસ્વ-ટૂંકઢાં જોઈઈ । પાંચ સૂક્ષ્મ-લાઘ્યાં ાજાઈઈ । છ લક્ષણ—ઝંચાં ાજા-ઈઈ । સાત રાતાં ાજાઈઈ । ત્રિણિ મંધીર-ઝંચાં ાજાઈઈ । ત્રિ-ણિ વિસ્તીર્ણ-પુહુલાં ાજાઈઈ ।

ગ્રીવા-કોટિ ૧ મજન ૨ પૂઠિ ૩ જાંઘ ૪ ઇવં ૫ વાંનાં ટૂંકઢાં હુઈ તે સદા પૂજા પામઈ ।

પૂઠિ—પૂઠ, પીઠ.

आंगुलीनां पर्व १ दांत २ केश ३ नख ४ त्वचा—चा-
वही एवं ५ वांतां शूष्म-नाहनां पातलां हुइ तेहनइ दीर्घ—
घणुं आयु हुइ ।

कोष्ठ १ कृत् २ हृदय ३ नासिका ४ स्कंध ५ ललाट
एवं ६ वांतां उन्नत-ऊंचां हुइ ते वारु ।

नासिका—नाक, स्कंध—भ्रमा, ललाट—कपाल, ओंवं—ओ भ्रमासे,
वारु—सारु.

जेहनइ ए सात वांतां रातां हुइ ते अर्थवंत हुइ । हाय
१ पागनां तलवां २ नेत्र ३ नख ४ तालुजं ५ जिह्वा—जीम
६ हाठ वेहू ७ एवं सात ।

अर्थवंत—द्रव्यवान्—धनवान्.

स्वर १ सत्व २ नाभि ३ एवं त्रिणि वानां विस्तीर्ण-
पुहुलां हुइ त वारु ।

स्वर—अवाज, सत्व—पराक्रम, नाभि—डुंटी.

उर मार्धु ललाट ए त्रिणि वानां उन्नत हुइ त वारु ।

उन्नत—भेदां, उर—छाती.

वर्ण पाहि सत्व वारु । सत्व पाहि स्वर वारु । स्वर पा-
हि सत्य वारु ।

वर्ण—रंग, पाहि—करतां, सत्व—पराक्रम.

देहनं अर्द्ध शरीर मुख । सघलइ मुख जोईइ । तेहमां ना-
सिका वारु जोईइ । नासिका पाहि आंखि वारु जोईइ ।

आंखि—आंख.

राती आंखि स्त्रीनइ हुइ त न त्यजवी । अनर पुरुष
पिंगल लाचन हुइ ते न त्यजवुं । अनइ लांवा बाहु हुइ त
एभ्य—ठाकुरपणुं हाइ ।

पिंगल—भालरां, लाचन—आंख, बाहु—हाथ.

લલાટ પુહુલું હૃદ તે નૃપ સમાન હૃદ । જેહનડ કેઢ પુહુ-
લી હૃદ તેહનડ ઘળા પુત્ર હૃદ । ઘળી કલત્ર પુત્ર હૃદ । જેહનડ
પાગ પુહુલા હૃદ । ત સુત્રી હૃદ ।

નૃપ--રાજા, કેડ--કંઠ, કલત્ર--પત્ની, પાગ--પગ.

।જેહનડ ચક્ષુ તેજવંત હૃદ તે સૌભાગી હૃદ । દાંત તેજવંત
હૃદ તે રૂઢઝ જિમડ । ત્વચા સકોમલ હૃદ । ત રૂઢી શય્યા પા-
મડ । પાગ સકોમલ હૃદ તે પાલુ ન ચાલડ ।

ચક્ષુ--આંખ. જિમડ--જામે, ત્વચા--ચામડી, શય્યા--ખિજાવું,
પાલુ--પગે ચાલનારો.

।જેહનડ વૃત્તિ* કીધા પાલડ હાથ કઠિન હૃદ । અનડ
ગમાંતરું* ઘણું કરડ । પાગ મૂંઆઝા હૃદ । ત રાજ્ય પામડ ।*

વૃત્તિ કીધા પાખડ--ચાકરી કીધા વિના. ગમાંતરું--ગામેતરું, ખેપ.

।જેહનડ ચિટાંગુલી કહીડ હાથિયકી ઝફરી રેલા અંગૂઠા
કહનલિની આંગુલી તર્જની લગડ જાડ તેહનડ વરસ ૧૦૦
આયુ હૃદ ।

ચિટાંગુલી--ટચલી આંગળી. કહનલિની--ક-હેની, પાસેની. તર્જ-
ની--અંગૂઠા પાસેની આંગળી. આંગુલી--આંગળી.

।જેહનડ ચિટાંગુલીથી ઝફરી રેલા મધ્યની આંગુલી
લગડ જાડ તેહનડ રશી વર્ષ આયુ હૃદ ।

૪થી--એથી.

।જેહનડ ચિટાંગુલીથી ઝફરી રેલા અનામિકા લગડ
જાડ તેહનડ ૬૦ વર્ષ આયુ હૃદ ।

અનામિકા--ટચલી આંગળીની પાસેની આંગળી.

૧ મૂળ હસ્તલિખિતપ્રતમાં 'વતા કીધા' છે. ૨ ગમાંતરું છે.
* આ પદીના બેવધુ શ્લોક એવા છે, કે તેને સખતા સખ્યતા વૃદ્ધ
તેથી અખ્યા નથી.

જહનઢ ઘળી રેલા હુઢ તેહનઢ ઘણુ ક્લેશ હુઢ । અકર
પથાઢી હુઢ તુ ધનહીન હુઢ । અનઢ ચતુર રેલા હુઢ*

(અપવા સાત રેખા હોય તે, અો બહુ રેખા હોય તે દારિદ્રી બાધુવો).

જહનઢ અંગૂઠઢ ચઢ હુઢ જમલી ૨ રેલા હુઢ તે ઉત્પન્ન
ભષી હુઢ । સુત્રી હુઢ ।

ચવ—ગર, જમલી—બેગી, બાક્ષી—બોજન કરનાર.

જુ કનિષ્ઠિકા અનોમિકાનું પર્વ હલંધી ઝફરી હુઢ તુ
વર્ષ ૧૦૦ આયુ હુઢ । લગારેક ાઢી હુઢ તુ ૮૦ વર્ષ આયુ
હુઢ । પર્વથિકી ાઢી હુઢ તુ ૬૦ વર્ષ આયુ હુઢ । ગાઢી ાઢી
હુઢ તુ વર્ષ ૨૦ હુઢ ।

કનિષ્ઠિકા—૮૪મી આંગળા, ઉશ્લંધી—મૂકી, છાડી. જુ—તો, સમી—
સગ્ની, ગાઢી—ધણી, પર્વ—પેઢો.

જહનઢ નિલાઢિ રેલા ૪ હુઢ તેહનઢ ૮૦ વર્ષ અનઢ ૫
રેલા હુઢ તુ ૧૦૦ આયુ હુઢ ।

નિલાઢિ—કપાળમા.

જેહનિ બિનિલાઢિ ત્રિણિ રેલા હુઢ તેહનઢ વર્ષ ૬૦ આયુ
હુઢ । રેલા ૨ હુઢ તુ વર્ષ ૨૦ આયુ હુઢ ।

જહનઢ અતિ વળી પ્રજ્ઞા, કીર્તિ, સદા ફલ, સદા સુ-
ત્રી, વારુ દાષ્ટિ હુઢ તેહનઢ આયુ પથાનું હુઢ ।

પ્રજ્ઞા—બુદ્ધિ, વારુદષ્ટિ—સારી નજર, ચોક્ષી ધનત

ઇતિ સામુદ્રિક પુરુષ લક્ષણ સમાપ્તઃ

* અક્ષર ગણેલા છે.

૧ મારવાડી વાપામા લિલાડી કહે છે.

ભાષાવતાર.

(આહુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૩૩૩ થી.)

૮૮ ગણ ૮૮ મો—નિયમ—ધ્ય નો જ્ઞ થાય છે.

આ નિયમ પાક્ષી અને ઝીછ પ્રાકૃતમાં પણ છે.

પા. મધ્યમ=મઝ્ઝમ.

ઉદાહરણો.

બુધ્યતે=બુઝ્ઝધિ. બૂઝે.

વંધ્યા=વાંઝ (જી.) ૧૪, ૧૨૮
૧૨૫

મંધ્યે=મુંઝારે.

સંધ્યા=સાંઝ. ૧૨૮ ૧૪

મધ્યમ=માઝમ. (માઝમરાત)

સિધ્યતે=સીઝે

૮૯ ગણ ૮૯ મો—નિયમ—ન નો જ્ઞ થાય છે.

સંસ્કૃતમાં રેફ અને વ કાર્યો પર ન નો જ્ઞ થાય છે. પણ સંભોન પદમાં હોય તો અને પદાંત ન ન હોય તો પણ આમાં તે વગરે સરતે થયો છે. પ્રાકૃતમાં અને જુની ગુજરાતીમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

સં=જમન=પ્રાકૃત=જમણ. ગુ.=જમણ.

સં=જ્ઞત્યનેન=પ્રા. ઇન્ધ્યજ્ઞેન.

સ=જ્ઞેન. પ્રા.=જ્ઞે. ગુ. જ્ઞે.

કઠિન=કઠણ. ૧૯ તેન=તેણે. ૬ લેખિની=લેખણ. ૧૯-૨૦ ઇલાદિ

આનંદ=આણંદ. ઘન=ધણ. શિરોનામ=શરણામું. ધણા છે.

ચાલની=ચારણી. પાનીય=પાણી. હીન=હીણા ૧૪-૧૮

૯૦ ગણ ૯૦ મો—નિયમ—ન નો લ થાય છે.

ઉદાહરણો.

નિવકા=નીબડો.

નિવુ=નીબુ.

નીલ=લીલ.

૯૧ ગણ ૯૧ મો—નિયમ—ન નો વ થાય છે.

આ નિયમ ધાતુના લ્યુટ પ્રસયને ધણા ખરાંને લાગુ પડે છે.

ઉદાહરણો.

કથન=કહેવું.

ધ્યાન=ધ્યાણ.

રોજન=રોખવું.

કહન=ખાણવું.

મેદન=મેદવું.

લેખન=લેખવું.

ગાન=ગાનું.
વાન=દેવું.

પાન=પીવું. પાવું.
મંદન=માંડવું.

ઇલાદિ ધણા છે.

પ વર્ગ પ્રકરણ.

૯૨ ગણ ૯૨ મો—નિયમ—પ નો ફ થાય છે.
આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

આપત્=આકૃત.

પરશુ=કરશી.

પાશ=કાંસો.

પનસ=ધણસ. ૯૦

પાટ્યતિ=પાડે છે.

વાપ્પ=આક.

૯૩ ગણ ૯૯ મો—નિયમ—પ નો મ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પ્રાપણ=પામવું.

શિશપા=શીસમ.

૯૪ ગણ ૯૪ મો—નિયમ—પ નો વ થાય છે.

ઉદાહરણ.

સં.	કૃષ્ણ:	વીપ:	તથાપિ	કુપિતેષુ.	કોપિ	કેપિ
પ્રા.	કૃવો	દીવો	તથાવિ	કુવિતેષુ.	કોવિ.	કેવિ
શુ.	॥	॥	૦	૦	૦	૦

ફરપચ=કરવત. ત્રિપાઠી=ત્રવાડી ૧૯ નિપાન-નવાણુ ૧૯-૮૯

કોટપાલઃ=કોટવાલ. ત્રિપથ=ત્રેવરો (અ. માદ્રપત્=માદરવો ૧૩૧

૧૦૪-૧૨૬ યવા ત્રિવાટ ઉપરથી) ૧૩૧

તાપ=તાવ. ત્રિપાદ=ત્રવાયો. ૧૯-૧૩૧ મંદપ=માંડવો ૩-૧૩૧

વાર્ષી=વાઘ ઇલાદિ ધણા છે.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ખીછ ચોપડી આણુ પુ. ૪૭. ૫૪ ૩૪૧ થી.)

પાઠ ૨૬.

ખૂનમુરત—ખૂન=સારો; મુરત=દેખાવ; સારા દેખાવવાળો; દેખાવડો.

કપરૂ—મુરકેલ; અસહ.

સાપ્પાર—સા = વિનાનો, આર = ઇલાજ. ઇલાજ વિનાનો. સરખાવો
સાપરવા=પરવા કે દરકાર વિનાનો.

ખરકાસ કરવી—(ફા) જરદારતન (ઊંચું કરવું) ઉપરથી; પોપ-
થુ કરવું.

પાઠ ૨૮.

રંગરેજ—(ફા) રંગ+રેજ; રિખ્તનુ=રેડવું ઉપરથી; રંગરેજ=રંગ રેડનાર
—રંગારો.

જરદી—(ફા) જરદ=પીળું ઉપરથી; જરદી=પીળાશ. બાવવાચક નામ.
શુજરતીમાં પીળા રંગના અર્થમાં વપરાય છે. જરદી એટલે ઈંડા-
માંહેનો પીળો પ્રવાહી, અહિં પીળા રંગના અર્થમાં આ શબ્દ
વપરાયેલો છે. સરખાવો—સફેદ ઉપરથી સફેદી; સફેદી=ઈંડામાંહે-
નો ઘોળો પ્રવાહી; આમ આ ઘોળો રંગ.

પાઠ ૨૯.—

વરો—શુભ કાર્ય નિમિત્ત જે નાત જમાડવી તે. અશુભ કાર્ય નિમિત્તજે
નાત જમાડવી તે પણ વરો કહેવાય છે.

શેખ—(ઑ) શેખ=મોટું ગાયુસ; જેમકે શેખ સાદી. શેખ ઉપરથી
શેખાર્ધ (મોટાર્ધ) બાવવાચક નામ થાય છે, અને તેના ઉપરથી
શેખી=મઝાર્ધ-પતરાણ.

પાઠ ૩૦.

પર્વ—(સં) પર્વન્ ઉપરથી; શુભ દિવસ—તહેવાર.

પાઠ ૩૧.

ઈસપક્ષત કદિપન વાર્તાઓ માંહેની—' The frog and the ox '—
દેડકા અને બળદની વાર્તા સાથે આ પાઠ સરખાવો.

પાઠ ૩૨.

જોટવાં—ઋષોને પગને અંગુડે તથા તેની જોડેની આંગળાએ પહેરવા-
ના રૂપાના જખ્ખે કરડા તે.

પાઠ ૩૩.

શેસો—પત્થર—(સં) શિલા. સાધારણ રીતે દોતી વખતે ગાય દૂદે નહિ

માટે તેને પાછલે પગે જે દોરહું બાંધવામાં આવે છે તેને શેલો અથવા શેલો દહેવામાં આવે છે. સરખાવો—

હુંનો ગાવડી તે દોહવા નીસરીરે લોલ,

શેલો લીધો ને તાંગડી વિસરીરે લોલ.—વધલ.

આવહું—(સં) ચર્ચ=ખાતું; તે ઉપરથી ચર્ચજં=આવહું—ખોરાક મુલેહું કે ચવાહું પણ વપરાય છે. તેનો રૂઢ અર્થ કાચુંકોર સેકેલ ખાવાનું તે—ધાણી, અથા, પૌઆ, મમરા, મેવ, વગેરે.

પાઠ ૩૫.

કેમુડાં—કેમુડાંને ઉકાળી નીચોળી તેનો રંગ હોળાળા તહેવારોમાં કપડાં ઉપર છાંટવામાં આવે છે. ખાખરાનાં ફૂલ એજ કેમુડાં (સં) કિંચુ-ફ, (પ્રા) કસુડાં અને તે ઉપરથી કેમુડાં. કેમુડાંની વ્યુત્પત્તિ—

ઉપરથી તે ફૂલનું નામ કેમુડાં કેમ પડ્યું એ જાગતનું અચ્છું જાન થાય છે કિં=ચોહું, શુક=પોપટ; ખાખરાનાં ફૂલ જરા પોપટની આંચ જેવાં હોય છે, માટે તેનું નામ કેમુડાં પડ્યું.

(પ્ર. રા. પં.)

હોળી—શ્રાવણ સુદ ૧૧ થી ને શ્રાવણ વદ ૧ સુધીના દહાડા; અથવા શ્રાવણ સુદ પુનેગ. પદ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે હુડા નામની રાક્ષસી શિવના વરદાનથી કાઢીને પત કાઢી નહતી. તેનો વધ કરવાને વસિષ્ઠે એક યુક્તિ ગોધી કાઢી તે એ હતી કે એક હોળી કરી તેમાં રાક્ષસીની એક પ્રતિમા કરી બાજવી, અને જાજતાં લોકમાં હાથમાં લઈ, ગોગ્ગકોર કરી નેગજ અપશબ્દો બોલી તેને ચીગવડી, આ પ્રમાણે કરવાથી તે રાક્ષસીએ અકાળાઈને પોતાના પ્રાણ લાગ કર્યા.

હોળી વિષે નીચે પ્રમાણે પણ દંત કથા આપે છે.

હિરણ્યકશ્યપની બેન પ્રદલાદને લઈ ચિનામા બેઠી એવી ધારખાથી કે હું સતી છું તે નહિ જણુ ને પ્રદલાદ જણી મરગે; પણ પછી પ્રદલાદ જાણે ન હતો ને તે પોતેજ જણી મુર્છા હતી.

(અપૂર્ણ.)

સંગીતવિષય.

• (ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૩૦૭ થી.)

મનુષ્યની આ પ્રગણેની સાંભળવાની અને તે પારખવાની શક્તિને ખ્યાલ નિગાદમાં લેતાં પાક પરવર દિગારની બેહદ ન્યામતો વિષે જે જે એહસાનો માનીએ તે તે થોડાંજ ગણાય, જાણે તે આપણુ પર જક્ષીસોનો મોટો વરસાદ વરસ્યો છે.

સંગીતવિનોદ આપવાની અને લેવાની શક્તિનું માપ ઉપર જતાં બધા પ્રગણે ભિન્ન છે, તોપણ તે પર વિચાર કરતાં જીભેજ એક આશ્રય ઉપજનવનાર સાર નીકળે છે. જેમ માણસમાં ગાન ગાવાની શક્તિનું માપ થોડું વિસ્તીર્ણુ છે, તેજ મિસામે દુનિઆમાં ગાનારની સંખ્યા પણ પ્રગણમાં થોડી છે; અને ગાન સમજવાની શક્તિ જેમ અધિક આગળ વધે છે તેજ પ્રગણે ગાન સાંભળી આનંદ લેનારની સંખ્યા વધારે છે.

હિંદુસ્તાનની વસ્તી તપાસીએ અને સારા ગાયકની સંખ્યા વિચારીએ તો તે ઘણા થોડા ટકાજ નજરે આવશે; પરંતુ સંગીતના (કાન) રસિયા, શોખીન તથા સમજુ અને ગુણુઆદી વર્ગની સંખ્યા પ્રગણમાં ઘણી મોટી છે.

યુરોપમાં હમણાં સંગીતનું મહત્વ જો કે વધતું જાય છે, તોપણ સાં અનેક તરેહનાં વાજને વગાડવાનો શોખ વધારે હોવાથી સારા ગાનારની સંખ્યા પ્રગણમાં ઓછી છે. કંઠસ્વરથી ગાનારાઓ ઘણા થોડા છે, એમ માની લાંતા વિદ્વાનો ખામ ગાવાને જહુ અગતતા આપી ઉત્તેજન આપે છે. સંગીતમાં દ્રિયાકુશળ ગાનાર અથવા તો વાદ્ય વગાડનાર એક વર્ગ છે તે પોતાની પ્રદાન શક્તિથી જીભજોને આનંદ આપે છે, અને આદાન શક્તિથી સ્વતઃ આનંદ ભોગવે છે. સંગીત સાંભળી ખુશ પનાર સામાન્ય વર્ગ, સમજુ તથા પરીક્ષક અને ગુણુઆદી વર્ગનાં મનુષ્યો માત્ર એકજ સાંભળી મહણુ કરવા (આદાન) ની શક્તિ કેળવે છે અને ખીસવે છે, તેથી તેમની સંખ્યા વધારે હોવીજ જોઈએ, સંગીત પ્રમાણે મીઠા સ્વરોથી ગાનારને તો પોતાની જાને શક્તિ કેળવવાની અને ખીસવવાની જરૂર છે, તેથી ગાનારની સંખ્યા ઘણી થોડી હોય

તે સ્વાભાવિક છે. ગુરુને શિષ્યના કરતાં ધણા બોહોળા જ્ઞાનની જરૂર છે. ત્યારે વિદ્યાનો ખજાનો બરપૂર હોય છે, સારે વિસ્તારથી અને વિષ વિષ રીતથી શિષ્યને સમજાવી કુશળ બનાવવામાં ગુરુ સક્ષમ થઈ શકે છે. આ દૃષ્ટાંત સંગીતકુશળતાને બહુ લાગુ પડે છે. પ્રથમ શ્રવણ, પછી મહણ (આદાન) શક્તિથી મગજને આનંદ આપી સંગીતની તરંગ-ટથી સશક્ત બની સ્વરો પારખવા વગેરે અતુલ્ય મેળવવા એ સંગીતના શોખીનોનું પેહેલું કામ છે. અમુક વખત વીલા જાદુ એ શક્તિઓ વધારે ખીંચે છે, ને સાંભળેલું તે સચવાય છે, અને વિચારશક્તિની મદદથી તે કેળવાય છે; અને આખરે તેના પરિણામમાં ગાવાની (પ્રદાન) શક્તિ સંપાદન થઈને વધતી જાય છે. અનુભવ ઉપરથી ખાતરી પશુ થાય છે કે જેમ જેમ સંગીત વધારે સંભળાય અને સમજાય તેમ તેમ તેમાં વધારે યોગ્યતા મેળવાય છે, માટે સાંભળવાનો જેમ જાણે તેમ વધારે અવશ્ય મેળવવા માત્ર જરૂરી રાખવો, અને હેવટે ગાવાનો મદાવરો કરીને તેમાં પ્રવૃથ્તા મેળવવી.

જાળપોથી મોંઢેની કવિતાઓ જાળચેષ્ટા સાથે ગાવાની છે, જાળક-ના વિનોદ માટે મેંડલી અને મરજ તથા સરખા જાગતા આવર્તન (રિગ્) થી બંધ બેસતી રાદ યોજીને કવિતા સંગીત પ્રમાણે કેમ ગાય છે તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આપવા માટે તેની નીચે “ સરિગમ ” પૈકી સ્વરો દેખાડ્યા છે, આ પ્રમાણે દરેક વર્ણુઆર જેવે રૂપે ચડે છે કે કતરે છે તે દારમોનીઅમના નકશા ઉપર ચિત્ર રૂપે નજરે પડશે. તથા સાંભળીને તેનો અનુભવ મળશે. સંગીત જે કે શ્રવણ માત્ર છે તોપણ અમુકાગ તેનું મનન કાયમ હસાવવા “ સરિગમ ” ની લેખનપદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવે છે. “ સરિગમ ” સમજવાથી ચોક્કસ માહિતી મળે છે. લેખનપદ્ધતિના કાયદા ધણા છે. કદાચ સેડેજ વિસ્મરણથી રાદ બૂલાર્ધ જાય તો લેખનપદ્ધતિથી ફરી તાજ માદગીરી મેળવી શકાય છે, ને તે જગ્યાં ને તેવાંજ રૂપે પ્રગટે છે, તેથી કંઈ પણ રૂપાંતર રહેતું નથી; માટે લેખનપદ્ધતિ સંગીત સમજવામાં ઠીક મદદ આપે છે, તોપણ અર્ધિં રહેતું જોઈએ કે તેને અનિશ્ચય પ્રધનપદ નદિં આપવું, પરંતુ યોગ્ય દદ મુખી તે સ્તુતિપાત્ર છે. શાસ્ત્રને આધારે કળાદૈશલ્ય છે તેમજ કળાદૈશલ્યને આ-

ધારે શાસ્ત્રોની સંકલના છે. કાવ્યને આધારે પિંગળ છે તેમજ પિંગળના નિયમોથીજ કાવ્ય શોભે છે. તેવીજ રીતે સંગીતની ક્રિયાકુશળતા ઐથ-
ને આધારે છે ને આ અથો પણ પ્રાચીન સંગીતના ઉત્તમ પ્રબંધ પરથી
રચાયા છે. ઉપર પ્રમાણે પરસ્પર દૃઢ અનુગમ્યતા ક્રિયા અને વિચાર ગણાય
છે. માટે લેખનપદ્ધતિ (વિચારશૈલી) ને યોગ્ય સ્થાન આપી સંગીત
ક્રિયાકુશળતાનું મહત્ત્વ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

ગીત ૧.

આ લો	ભ ઠો	ને ,	આ જ સમ ત ર ગી	એ ન	વી
સા સા	રી ગા	મ ,	-ગારિ રિમ મ -ગારિ	સા રિ	-ગારિ
ફરી એ	ગોળકું	ડાળુ	આ જો આ પ છુ	સા થ	માં
રે ,	લે ઈ	ધે જ ઓ ને ,	ક રીં એ	સા શે	ખે લ,
સા ,	સા સા	રી ગા મ - ,	-ગ ગ રિમ -ગારી	સરે સ,	
રે ,	કે વા	જુ દા જુ દા	સુ દ ર	શે બે	ર ગ
હોં સે	હ જી મ	જી સૌ	ક રીં એ	આ નં દ	
-નો, સા	રિ મ મ	-ગારી	સ સ રી	-ની, ધ, -નિ,	
આ પ	છે —	રે .			
સારિ	મ -ગારિ	સા .			

સાખી.

લા લ પિ	જો ને	ના દ જી	— ,
પ પ પ	પ પ	મ પ -ધા	— ,
આ ઠી	ના જી	જા જા ધા	—
મૂળ રં	— ગ કહે	વા	—ય
મ મ -ગા	— — રિરિ	સા	—સ
મે જ વ	જી	ધા	યા ય

ચાંદો ૨.

મા મને	ચાં દ હોં	જો વ હા	લો	— ;
રી મપ	-નો પ મ	રી સ નિ,	સા	— ;

यां द ह्रीं | ओ व हा | दो | मा भते |
म म म | प - नि ध | प | री मप |

यां द ह्रीं | ओ व हा | दो — , | मा भते |
नी प म | री स नि, | सा , | नी, स स |

र ग वा | ने आ | दो | मा भते |
रि रि म | प - नि ध | प | री मप |

यां द ह्रीं | ओ व हा | दो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

न व ल भ | ता रा | वी णी | मा गारा |
म म म म | प प | नी नी | सा स स |

ग ग वा | मां धा | दो , | मा भते |
रि रि सा | सा - नि ध | प , | री मप |

यां द ह्रीं | ओ व हा | दो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

अ धो ध | रे भुगट | आ ओ ध | रे मा |
म म म | प निनिनि | स सां रि | नी सां |

आ वे न | द ह्रीं हा | दो , | मा भते |
नि सा रि | स स - नि ध | प , | री मप |

या द ह्रीं | ओ व हा | दो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

ते ग तेनां | मा री | आं ओ मां | आं ओ |
म म म म | नी नी | सां री सा | सानि सां |

मा उड | तो आ | दो , | मा भते |
सां संरि | सां - नि ध | प , | री मप |

यां द ह्रीं | ओ व हा | दो | — | |
नी प म | री स नि, | सा | — | |

પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

(ચાલુ પૃ. ૪૭ પૃ. ૩૩૭ થી)

અપ્સનળા:—પુખ્ત ઉમરના માણસમાં અન્નનળી આસરે નવ ઈંચ લાંબી હોય છે. તેને ત્રણ પડ હોય છે. છેક બહારનું પડ લાંબા અને વર્તુળાકાર માંસતંતુઓનું બનેલું હોઈ સ્થિતિસ્થાપક છે. જ્યારે અંતરે કોળીઓ અન્નનળીમાં ઉતરવા આવે છે ત્યારે આ ઉપરનું પડ વિસ્તાર પામવાથી નળી પહોળી થાય છે, અને સહેલાઈથી કોળીઓ તેમાં દાખલ થાય છે. છેક અંદરનું પડ કચલીઓવાળી ફર્યાનું બનેલું છે, તેમાં કેટલાક પિંડો છે તે રુધિરવાહિનીઓમાંના પ્રવાહી ચૂસી તે વડે આ પડને બીનું અને સુંવાળું રાખે છે. વચ્ચેનું પડ બહારના અને અંદરના પડને જોડી રાખે છે. તેમાં પિંડો હોતા નથી. અન્નનળીની ઓવી ગોઠવણ કરેલી છે કે જેમ જેમ ખોરાકનો ભોદો નીચે ઉતરતો જાય છે તેમ તેમ નળીની ઉપરનો ભાગ સાંકડો થતો જાય છે, તેથી નીચે ગએલો ખોરાક પાછો ઉપર આવી શકતો નથી. અન્નનળીનું નીચેનું મો જઠરમાં આવેલું છે તેમાં છેવટે ખોરાક ઉતરે છે.

જઠર:—છાતીની નીચે પેટની ઉપરના વચ્ચેના ભાગમાં જઠર આવેલું છે. તેનો આકાર કંઈક મસકને મળતો છે. ડાબી તરફ તે વધારે પહોળું અને જમણી તરફ ઓછું પહોળું હોય છે. જઠરને ચાર પડ છે. અંદરનો ત્રણ અન્નનળીનાં પડનાં જેવાંજ અનુક્રમે હોય છે. છેક ઉપરનું ચોથું પડ પાતળી આમડીનું બનેલું છે. આ પડને લીધે જઠર ઉપરના ભાગમાં ડાયફ્રમની સાથે અને નીચેના ભાગમાં બીજા અવયવો સાથે જોડાયેલું છે. આ પડમાં એક જાનના પિંડ છે તે રુધિરવાહિનીઓમાંથી એક જાતનો સીરમ (Serum) નામનો પ્રવાહી ચૂસી તે વડે આ પડને નરમ અને સુંવાળું રાખે છે.

ખોરાક જઠરમાં આવ્યા પછી તેના દરેક પડને સખત કામ કરવું પડે છે. જઠરનું ત્રીજું એટલે માંસતંતુઓનું પડ વિસ્તાર પામે છે અને સંકોચાય છે તેથી જઠરમાં પડેલો ખોરાક નીચે અને ઉપર વારા ફરતી જ આવ કરે છે; તેથી કેટલેક આખોપાખો રહેલો ખોરાક પક્ષીને પી-

લાય છે અને તેનો નરમ ભોંદો થાય છે. જો ખોરાક ઠાંત વડે યશસ્વર ચલાયો ન હોય તો આ પડને ખોરાક પીલતાં ધણી મહેનત પડે છે, અને વખત પણ ધણો લાગે છે. જેટલી સહેલાઈથી ઠાંત ખોરાક વાટીને તેનો ભોંદો બનાવે છે તેટલી સહેલાઈથી જઠર તેનો ભોંદો કરી શકતું નથી, તેથી અંદરના ભાગને ઓછી મહેનત આપવા માટે ખોરાક ઠાંતથી ખૂબ આવેલો જોઈએ.

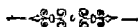
જઠરનું મધ્ય પડ માંસતંતુના બનેલા ત્રીજા પડને અને અંદરના પડને જોડે છે. અંદરનું પડ ધણી કચ્ચલીઓ વાળું હોઈ તેમાં ઘણા પિંડ હોય છે, આ પડ રુધિરવાહિનીઓમાંથી જઠરરસ નામે એક જાતનો રસ ચૂસી તે ખોરાકમાં મેળવે છે.

જઠરરસ અને તેની ખોરાક પર અસર:—જઠરરસ એ રંગ વિનાનો પ્રવાહી છે તેમાં કેટલાક ક્ષારો ગળાઉ સ્થિતિમાં મળેલા છે. આ ક્ષારો ઉપરાંત હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ (મીઠાનો તેજા) પેપસિન અને રેનિન નામે બે પદાર્થો જઠરરસમાં હોય છે. પેપસિન અને હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડના મિશ્રણની અસર ખોરાકમાં રહેલા સફેદવાળા (Albumin) ભાગ પર થતાં તે ગળાઉ સ્થિતિમાં આવે છે. રેનિનની અસર દૂધ પર થવાથી દૂધમાંથી મલાઈ જોડે ઉપયોગી ભાગ અને નકામો પ્રવાહી પદાર્થ જુદા પડી જાય છે. આ પ્રમાણે જઠરરસમાંહેતા દ્રવ્યોની અસરથી ખોરાકનો કેટલોક ભાગ ગળાઉ સ્થિતિમાં આવી પચવાને લાયક થાય છે. આ ગળાઉ સ્થિતિમાં આવેલા ખોરાકને રુધિરવાહિનીઓ પાકીના નહિ પચેલા ખોરાકમાંથી ચૂસીને જુદો પાડી નાખે છે, પછી તે રુધિરવાહિનીઓ ખારોખાર આ રીતે બનાવેલા માતૃગર લોહીને કલેજામાં લઈ જાય છે.

જઠરમાં પડેલા ખોરાક પર જઠર રસની પૂરેપૂરી અસર થવા માટે ખોરાકનો દરેક ભાગ જઠરના અંદરના પડને અડકવો જોઈએ. ક્રમકે ખોરાક તે પડને અડકે છે એટલે તરત એક જાતની લાગણી ઉત્પન્ન થતાં તેમાંના પિંડો જઠરરસ ચૂસવાનું શરૂ કરે છે. ખોરાકનું પૂરું પાચન થવા માટે તે જઠરમાં ત્રણથી ચાર કલાક સુધી રહે છે. આ દરમિયાન આખાખા રહી ગએલા પદાર્થો પાણીમાં ભિન્ન થઈ પોચા થાય છે, અને ઉપર નીચેના દર વખતના દળાણથી કચરાઈ તેનો ભોંદો થાય છે. જઠર રસની અસર માત્ર ઓટો ખોરાક પર થઈ તેને પેપટોન બનાવી ગળાઉ

સ્થિતિમાં લાવે છે, તેથી અને કાઝોહાઈડ્રેટસ નામે ખોરાકમાં રહેલા ખીન્ન પદાર્થો પર આ રસની અસર થતી નથી તેથી તે અગળાઉ સ્થિતિમાં જ જઠરમાંથી બહાર નીકળે છે એક વખત જઠર બરાબા પછી તેનું પૂરેપૂરું પાચન થતાં સુધીમાં એટલે આસરે ત્રણ કલાક સુધીમાં તેમાં ખીન્ને ખોરાક નાખવો નહિ, કેમકે તેમ થવાથી અર્ધ પચેલા ખોરાકમાં તદ્દન નહિ પચેલા પદાર્થો આવીને મળે છે અને તેથી પાચનક્રિયાને નુકસાન થાય છે. આ રીતે સ્ટાર્ચનાળા પદાર્થો લાગરસની અસરથી અને પ્રોટેઇસ પદાર્થો જઠરરસની અસરથી પચ્યા પછી ખોરાકમાના બાકી રહેલા પદાર્થો જઠરની જગણી તરફ આવેલા ખીન્ન મુખ દ્વારા બહાર નીકળી દાદશાંયુલાંત્ર નામે ખાર આંગળ લગાઈના આતરડાંમાં પ્રવેશ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

મૂસ્તરવિદ્યા.

(ચાલુ પૃ. ૪૭ પૃ. ૩૪૦ થી)

મી એવેરેસ્ટના કરેલા પ્રયોગો પ્રમાણે એવી ગણતરી થઈ છે, કે ગંગા નદી દર વરસે દરિઆમાં ૩૫૫૩૬૧૪૬૪ ટન બોલ્ડે ગળ રૂપે લઈ જાય છે. સર આર્લ્સ લાઇલ લખે છે, કે મિસર દેશમાં મોટી પિરામિડ છે, તેના જોટલા ૬૦ પિરામિડને એખીએ તેના જોટલું એ પદાર્થનું વજન છે. એ મોટા પિરામિડના પાયાનું ક્ષેત્રફળ ૧૧ એકર અને તેની ઊંચાઈ ૫૦૦ ફુટ છે ખીજી રીતે એવી ગણતરી થઈ છે, કે દરેકમાં એક હજાર ટન માટી બરી હોય તેવા ૯૭૩ વહાણ દરરોજ દરિઆમાં આખુ વરસ માટી નાંખે અને તે જોટલી થાય તેટલી માટી એ મોટી નદી વડે જાય છે. હવે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, ગંગાનદી એટલો બધો કચરો બગાળી ઉપસાગરમાં લઈ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ હિંદુસ્તાનની ખીજી મોટી નદીઓ જેવી કે બ્રહ્મપુત્રા (એ ગંગાથી પણ વધારે માટી લઈ જાય છે) સિંધુ, નર્મદા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા વગેરે સઘળી નદીઓ બરતબડના નકર પદાર્થને લઈ જઈ સમુદ્રમાં નાખવા મહેલી છે, તો હુંગરી અને મેદાનમાંથી એકજ સૈકામાં કેટલો બધો પદાર્થ ઘસડાઈ જવો જો.

ઇએ ? આવી રીતે માટી ધસડી લાવી ગંગા નદીએ પોતાના મુખ આગળ જે ત્રિકાષ્ણાકાર ડેહટા બાંધેલા છે તેને સુંદરવન કહે છે. આ વનનો પાયો ૨૦૦ મૈલ અને શિરોગિન્દુનો ખૂણો દરિઆથી ૨૨૫ મૈલ દૂર છે. મોટી મીસીસીપી નદીએ બાંધેલા ડેહટાનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૦૦૦ ચોરસ મૈલ છે. તે ડેહટાની જમીનની ઊંડાઇ લગભગ ૨૦૦ ફુટ છે. દર વરસે તેના પર ને નવી માટી પૂરાય છે તેનું ધનગાપ ૨૭૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય છે. હાલ જે પ્રમાણમાં તે ખેટ વધે છે તે હિસાબે પ્રથમથી દર વરસે જો વધે ગયો હોય તો તેને પ્રથમથી આજ સુધી ૬૦૮૦૦ થી વધારે વર્ષો લાગ્યાં હોવાં જોઈએ. હિંદમાં નદીઓને કાઠે જે રસાળ જમીનો બંધાએલી હોય છે તેને આપણે બાહાની જમીન કહીએ છીએ. આવાં બાહાં ગંગાના ડિનારા પર ધણાં છે. સાળરમતી નદી તો ગંગાના કાંઠેજ હિસાબમાં નથી. તેમ છતાં વહાલ અને સરોજ આગળનાં તેનાં બાહાં વિસ્તીર્ણ છે. તેમાં મોટા પાયા ઉપર શેરડી અને કંદમૂળના પાકનાં વાવેતર થાય છે બાહાની જમીનો કાંપ અને રેતની ગનેલી હોવાથી તેમાં સફરદેડી સારી થાય છે. ગુજરાતનો ધણોખરો ભાગ તેમાં મુખ્યત્વે કરી ચરેતર એ સાળરમતી અને મહી વગેરે નદીઓનો બનાવેલો બાહાનો પ્રદેશ છે.

૭. ગંગા જેવી એક નદી હિમાલય પહાડને ધસી આટલો બધો કચરો ઉત્પન્ન કરે છે. આમાંનો થોડોક ભાગ ગંગાના પ્રદેશમાં પથરાય છે. અને જાકીતો બધો બંગાળી ઉપસાગરમાં જાય છે. આવી અનેક નદીઓ તે પહાડને કંઈક વર્ષોથી નિરંતર ધસે છે અને પૂરણીને ઉપસાગરમાં પૂરે છે. મનુષ્યની છાંદગી જાહુ ટુંકી છે અને દેખાઈ આવે તેટલો ધસારો કે પૂરણ થવાને હજારો વર્ષ લાગે છે, તેથી આ વાત એકાએક આપણી દૃષ્ટિએ આવતી નથી. ભૂસ્તરવિદ્યા સંબંધી શોધો અને તેના ઇતિહાસ સંબંધીનાં પુસ્તકો લખવાનો રિવાજ પણ થોડાંક સૈકા યયાં શરૂ થયો છે, તેથી હિમાલય કેટલો ધસાયો અથવા બંગાળી ઉપસાગર કેટલો પૂગયો તેના પૂરાવા પણ નથી. દર્શનિક પૂરાવા મળી આવે છે તો પછી કોઈ પૂરાવાની જરૂર પણ નથી. બંગાળી ઉપસાગર પહેલાંના કરતાં હાલમાં કેટલો પૂરાયો છે તેનો દર્શનિક પૂરાવો સુંદરવન છે. આ વન સંકોટો માર્ધલ લાંબુપહોળું છે, અને હાલમાં તે ઉપર મોટા પાયા પર ખેતી

ચાય છે. તેમજ કેટલાંક ગામ પણ વચમાં છે. અગાઉ આ જગા હવાતી-
માં નહોતી પણ ગંગાના મુખ આગળ પૂરણી થવાથી આ ડેલ્ટા બન્યો છે
તેમજ બંગાળી ઉપસાગરમાં કોઈ વહાણ ખેડનાર વૃદ્ધ ખારવાને પૂછીએ
છીએ તો તે તુરતજ કહે છે, કે બંગાળી ઉપસાગરના જે ભાગોમાં અ-
ગારો મોટાં વહાણો ચાલતાં તેમાંના કેટલાક ભાગમાં હાલ અમારી હોડી-
ઓ હંકારતાં વાંસડા અડકે છે. આથી ખીન્ને શો પૂરાવો જોઈએ ? એતો નક્કી
છે કે, ટેકરા ધસાય છે અને ખાડા પૂરાય છે. આ ઉપરથી હિમાલય અને
બંગાળી ઉપસાગરની જન્મોત્તરી આપણા જેવો જોષી સહેજ મા કરી શકે,
કે કેટલાંક સૈકાં પછી હિમાલય ખોદાઈ જઈ તે જગાએ એક સપાટ મે-
દાન બનશે. તેમજ બંગાળી ઉપસાર પૂરાઈ જઈ તે જગાએ એક ખીજું
નહું મેદાન ઉત્પન્ન થશે. દરિયામાં જે પડો પથરાય છે, તેમાંનાં સૌથી
નીચલાં પડો ઉપર અસંખ્ય વજન પડે છે, તેથી તથા પાણીમાં ઓગળે-
લા ચૂનાનો ભેપ તે રજકણો વચ્ચે પૂરાતાથી લાખે વળતે તે પડો પથર
રૂપ થઈ જાય છે, અને તેથી ખડકો બને છે.

(અપૂર્ણ)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

નં. ૭૮૦૮.

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ઊકરીઓ માટેની નવી
ગુજરાતી વાચનમાળાની ત્રીજી ચોપડી સરકારે રીતસર મંજૂર કરી છે
અને તે વાપરવાની સત્તા આપી છે. આ ઘલાકાની ઊકરીઓ માટેની
ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના છઠ્ઠા ધોરણમાં આ ચોપડી હવે વંચાવ-
વી અને આ ધોરણમાં ઊકરાઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની
છઠ્ઠી ચોપડી વાપરવી નહિ.

પૂતા પ. ઇ. ના ડિરેક્ટર }
સાહેબની ઓફિસ }
તા. ૩૧ મી ઓક્ટોબર, }
૧૯૦૮.

(સહી) F. G. Selby,
Director of Public
Instruction.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૭ મી
ઓક્ટોબર ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૫૯૪૨ ઉપરથી)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે *મિ. જમશેદજી પાલન-
જી કાપડીઆનાં બનાવેલાં “ તારીખે ઝુલ્ફરો જવાલે દરલતે પારસીયાન’ના
પહેલા ભાગનાં બે પુસ્તકો લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યા છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કિં. રૂ. ૫-૦-૦ છે *સરનામું-૫ બેલ-
સેન, ફાઈ મુંબઈ.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector,
N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૪ થી
નવેમ્બર ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૬૪૨૨ ઉપરથી)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે જૂનાગઢના મિ. જી. પી.
જોશીપુરા એમ. એ. નું બનાવેલું ‘નરસિંહ મહેતા તેમનું જીવન અને ક-
વન’ એ નામનું પુસ્તક ખતામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કિં. રૂ. ૧-૦-૦ છે.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector,
N. D.

અમદાવાદમાંહેની જાહેરાત-મુંગાની શાળા.

જાહેર ખબર.

અહીંની જાહેરાત-મુંગાની શાળાનું કામ તા. ૫-૧૦-૦૮ થી શરૂ થયું
છે. વાંચતાં, લખતાં, બોલતાં, ગણિત તથા ચિત્રકામ હાલ શીખવાય છે.
કેળવણી મફત અપાય છે. બહારંગમથી આવનાર છોકરાઓ માટે શી

વૈચ બોર્ડિંગ, જૈન બોર્ડિંગ અથવા ગંધીપતરામ અનાયાત્રમમાં ખાવા તથા રહેવાની ગોઠવણુ થશે. ખાવા વગેરેની ઇલાહીદી તજવીજ માટે ખુલાસો કરવા વિનંતિ છે. બહાર ગામનાં અનાય બાળકોને આ શાળામાં ભર્ષ આવનારને જરૂર જણાએથી વ્યાજગી મુસાફરીનું ખર્ચ આપવામાં આવશે.

પ્રાણુચકર લલુભાઈ દેશાઈ બી. એ.

બહેરા-મુગાની શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તથા
વ્યવસ્થાપક મંડળીના સેક્રેટરી.

મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો.

જાહેર ખબર.

૧. મુંબઈ બેટમાં આવેલી મરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી કન્યા-શાળાઓમાં અભ્યાસ કરનારી છોકરીઓને માટે લંડનની નૅશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશને ૫ સ્કૉલરશિપો સ્થાપી છે. તેનું નામ " મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો " રાખ્યું છે અને તે સંબંધી ઇ. સ. ૧૯૦૯ને માટે નીચે પ્રમાણે ધારાઓ કરવામાં આવ્યા છે.

૨. એ સ્કૉલરશિપોની કિંમત તથા તે મળવાની શરતો નીચે પ્રમાણે છે:—

મુંગમની મ્યુનિસિપલ, આશ્રિત, કે ખાનગી, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) કન્યાશાળાઓની બોનાફાઇડી (ખરેખરી) વિદ્યાર્થીઓને આની હરીફાર્ષ કરવામાં દાખલ કરી શકાશે, પરંતુ આ સ્કૉલરશિપ મળવાનો બીલકુલ સંભવ ન હોય તેવી વિદ્યાર્થીઓને ન મોકલવાની કાળજી રાખવી. નાલાયક છોકરીઓની મોટી સંખ્યા મોકલવી તેથી મોકલનાર નિશાળને આખરૂ કરતાં ગેરઆખરૂ વધારે મળે છે.

૩. કન્યાશાળાના છઠ્ઠા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દરેક ગઢિને પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે, પણ તે એવી શરતે કે તે ફતેહમંદ ઉમેદવારોએ જ્યાંસુધી સ્કૉલરશિપ ગળે સાંસુધી ને નિશાળમાં સરકારને તપાસણીનો હક છે તેવી કોઇ નિશાળમાં વિદ્યાર્થીશિક્ષક (પ્રુપિસ ટીચર) તરીકે કામ કરવું

અને નિશાળના તન્ત્રીઓને અને સરકારી હસ્પેક્ટરોને સંતોષ આપવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર છડું, અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર બીજું ધોરણ પૂરું કર્યું છે, અને જે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ગ્રીન્ડ ધોરણ કરતાં કોઈ ચડીઆતા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી નથી તેનેજ માત્ર આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર જે છોકરીઓને દર માસે ચાર ચાર રૂપીઆવાળી જે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે; એવી શરતે કે તેમણે સરકારની તપાસણી નીચેની કોઈ નિશાળમાં અભ્યાસ કરવા જારી રાખવો અને છઠ્ઠા ધોરણમાં અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર બીજા ધોરણમાં સંતોષકારક રીતે અભ્યાસ કરવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર પાંચમું, અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલું ધોરણ પૂરું કર્યું હશે, અને વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર બીજા ધોરણ કરતાં ચડીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૫. જે છોકરી ચોથા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરે તેવી એકને ત્રણ રૂપીઆવાળી એક સ્કૉલરશિપ તેવીજ શરતોથી આપવામાં આવશે. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર ચોથું ધોરણ પૂરું કર્યું હશે, અને જે વર્નાક્યુલર પાંચમા કે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલા ધોરણ કરતાં ચડીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપ મળી શકશે.

૬. તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૯ થી એક વર્ષ સુધી આ સ્કૉલરશિપો મળશે. જે વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષાની પહેલાંના યોગમાં યોગા છ માસ સુધી મરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) શાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હશે અને તે નિશાળના અધિકારીઓએ જેમની ચાલચલગત અને નિયમિત હાજરી જાણત સારો રિપોર્ટ કર્યો હશે, તે સંબંધે આ સ્કૉલરશિપો મેળવવાનો હક છે.

૭. જે ઉમેદવારે એક વખત સ્કૉલરશિપ મેળવી હશે તેનાથી તેજ સ્કૉલરશિપ મેળવવા માટે ફરીથી હરીફાઈ ચર્ચ થકશે નહિ, પણ તેનાથી ચડીઆતી સ્કૉલરશિપ માટે હરીફાઈ ચર્ચ થકશે.

૮. એલિફન્ટન હાઇ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી આ હરીફાઈની પરીક્ષા લેશે. એલિફન્ટન હાઇ સ્કૂલના દિવાનખા-

નામાં તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૮ સોમવારને રોજ (૨૪૫૩૬ વખત પ્રમાણે) સવારના ૧૧ વાગે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારોએ પોતાનાં તથા પોતાની નિશાળનાં નામો મુબમ્બતા ડેપુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને તા. ૧૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૮ ને રોજ અગર તે પહેલાં મોકલી આપવાં.

પૂના, ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૯૦૮.

R. D. Prior.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મ. વિ.

મુબમ્બતી નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની અપનાતારી વધારાની સ્કૉલરશિપો.

૧. મુબમ્બતી નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફથી આપવામાં આવનારી બીજી વધારાની ૫ સ્કૉલરશિપો આપવાને માટે લેવાની પરીક્ષા તેજ વખતે અને તેજ ઠેકાણે થશે.

૨. એક સ્કૉલરશિપ રૂપિયા ૧૦ ની, બે ૭ ૭ રૂપિયાની અને બે ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની, નીચેની બાબતો સિવાય બધી રીતે ઉપરની શરતો પ્રમાણે એક વર્ષને માટે આપવામાં આવશે.

૩. જે કન્યાશાળાઓ, અથવા યૂરોપીઅન કન્યાશાળાઓમાં ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ધોરણુ શિક્ષણાતું હશે, સાંના વિદ્યાર્થીઓનેજ માત્ર વધારાની સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. દરેક ૬ રૂપિયાવાળા બે સ્કૉલરશિપોમાંથી એક સ્કૉલરશિપ ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા ધોરણમાં જે સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તેને, અને બીજી સ્કૉલરશિપ ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તે કન્યાને આપવામાં આવશે. ૩ રૂપિયાવાળા સ્કૉલરશિપ ઉપરની જાહેર ખબરના પાંચમા પેરેગ્રાફમાં જે પરીક્ષા બતાવેલી છે તેજ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર આપવામાં આવશે; એને દસ રૂપિયાવાળા સ્કૉલરશિપ ટ્રાઈ યૂરોપીઅન અથવા ઈંગ્રેજી શિક્ષણનારી (English Teaching) શાળામાંની સારામાં સારી લાયકાત ધરાવનાર વિદ્યાર્થીને યૂરોપીઅન છઠ્ઠા ધોરણના બધા વિષયની પરીક્ષા ઉપર આપવામાં આ-

વળે, એવી શરતે કે તે વિદ્યાર્થીઓ ૪ થા વિષયમાં કોઈ સ્થાનિક વના યુલર ભાષા લીધેલી હોતી નેઈઓ.

૫. દમ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ મળી શકે તેવી કોઈ ઉમેદવારે કે દિ. હોય તો ૧૯૦૮ના આગસ્ટમાં થયેલી જ્યુનિયર સેકન્ડરી ટીચર્સ મર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં જીયામાં જીતી આનનાર છોકરોને આપવામાં આવશે.

૬. જેવી રીતે અને જે વખતે “ મેરી કાપેન્ટર સ્કૉલરશિપ ” આપવામાં આવશે, તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે વધારાની સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

પૂના, ૨૦ મી નવેમ્બર
૧૯૦૮

R D Prior,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. મ. વિભાગ.

મુંબઈની નેશનલ ઇન્ડિયન એએમ્પ્લોયમેન્ટની આતુઓ
તરફથી અપનાઈ વધારાતુ ઇનામ.

૧ તેજ વખતે અને તેજ સ્થળે હરીદ્વારથી નિબંધ લખવાના ઇનામની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨. માગના નીતિના એકવિષય ઉપર તે નિબંધ ઇમેજમાં લખવાનો છે અને તે વિષય પરીક્ષાની વખતે જાહેર કરવામાં આવશે.

૩ મુંબઈની યૂરોપીઅન, ઇંગ્લેશ (English Teaching) અથવા અંગ્રેજી વર્નાક્યુલર શિક્ષણના નિશાળોના આવતા વર્ષના મેટ્રિક્યુલેશનની વર્ગનીજ કન્યાઓએ હરીદ્વાર કરવાની છે.

૪ ઇનામમાં રૂ ૩૦-૩૫ ની રિંગનની રૂપાની એક ચીજ મળશે.

પૂના, તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૯૦૮. } R. D. Prior,
Educational Inspector,
O D

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અધિકારી—દેશાઈ ડાનાભાઈ સુન્દર વગેરે. રા. ૭-૮-૦ ચો. પડીયો તથા મીઠાઈ મુરત—મુ ૨૬ ન ૧૯ મી ગોપાળજી ટ્રસ્ટી. ભાઈ રા. ૩-૦-૦ પીકચંગે, મુરત—ગવેનંત્રી કન્યાશાળા મી ઇન્દુભાઈ મુર્મુર દેશાઈ રા. ૪૩-૩-૦ ચોપડી તથા મીઠાઈ. મુરત—મુ ૨૬

નં. ૨ શેઠ એલચ પાલનજી રા. ૫-૦-૦, શેઠ શોરાબજી જમશેદજી
 સુનાવાણી રા. ૩-૦-૦, શેઠ દીનચાહ દાદાભાઈ તાલીઆરખાં રા. ૩-૦-૦
 રા. સા. મધવચરામ બળવચરામ રા. ૭-૨-૦ ચોપડી, પટેલ દયારામ
 ગોપાલદાસ રા. ૬-૮-૦ ચોપડી વગેરે. શા. જમનાદાસ ગુલાબદાસ રા.
 ૭-૪-૦ ચોપડી, પરીખ ડાયાભાઈ જમજીવનદાસ રા. ૫-૦-૦ રોકડા.
 મ્યુ. સ્કૃ. નં. ૩—શેઠ ઝવેરભાઈ કૃષ્ણજી રા. ૮-૦-૦ મીઠાઈ. સુરત
 —મી. બેજનજી માલેકજી જયસરીયાં રા. ૫-૦-૦ રોકડા. શેઠ નરેતમ
 દાસ પીતાંબરદાસ રા. ૩૪-૧૫-૦ સ્કુન જમાડી વગેરે, શા. રંગીલદાસ
 નગીનદાસ રા. ૩-૦-૦ રોકડા, રા. સા. મધવચરામ બળવચરામ રા.
 ૪-૦-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. સ્કૃ. નં. ૫—શેઠ પીરમહમદ રા. ૬-૦-૦
 ઇનામ સ્કૃલ નં. ૧૭—શેઠ ગંગારામ વરજદાસ બસ્તીયા રા. ૪-૫-૬
 ચોપડીઓ, મ્યુ. સ્કૃ. નં. ૮—રા. બા. ખંડુભાઈ ગુલાબભાઈ દેશાઈ રા.
 ૫-૦-૦ રોકડા મ્યુઝીયમસાં. મ્યુ. સ્કૃ. નં. ૨૧—શેઠ હાજીખાનદુલ
 રહેમાન શાદમદમદભાઈ રા. ૧૦-૦-૦ છત્રી રમાલ પાકીટ વગેરે. મા.
 સમી—ગામ ગૃહસ્થો રા. ૧૨-૧૫-૦ ઇનામ. કંડોદ—દિ. બા. વ્યાસ
 માધવરામ હરીનારાયણ રા. ૪-૪-૦ ચોપડીઓ. વાલોદ—કન્યાશાળા
 દિ. બા. માધવરામ હરીનારાયણ વ્યાસ રા. ૧૭-૧૦-૦ કપડાં તથા રા.
 ૨-૬-૦ મીઠાઈ, બાલુધાન—કન્યાશાળા—સદગૃહસ્થો રા. ૩-૧૨-૦
 છોટ, અમ્યામા—ગાયાભાઈ સુંદરજી દેશાઈ રા. ૭૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
 અમલસાડ—ગામ ગૃહસ્થો રા. ૩૬-૦-૦ ઘડીયાળ મીઠાઈ, કાપડ વ.
 ગેરે. ખેરગામ—શેઠ જલ્દાંગીરજી સાપુરજી ગજદર રા. ૧૫-૦-૦ ઇ-
 નામ. મગોદ—સ્કુન કમીઝીના મેમ્બરો રા. ૩-૫-૦ પતાસાં વગેરે.
 પારડી—મે. ડી. ડે. કલેક્ટર સાહેબ રા. ૫-૦-૦ મી. કચનજી કુંવરજી
 રા. ૦-૨-૦ ઇનામ મીઠાઈ. ચોરપાડ—ઉર્ફુ સ્કુલ. મી. મદમદ ગુલાબ
 મરદાર રા. ૮-૨-૦, મી. રહેમતુલા મરકુલા એલમેશને માટે પાણીની
 પરમ મંડાવી. સુરત. મ્યુ. સ્કૃલ નં. ૨. રા. સા. દીરાચંદ ગોતીચંદ
 ઝવેરી રા. ૫૧-૦-૦ મી. બાઈદાસ પરશોતમદાસ રા. ૫-૦-૦ ચોપ-
 ડીઓ પૂરી પાડવા રોકડા—મ્યુ. સ્કૃલ. નં. ૧૧. મી. ચંદુલાલ બોળા.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવારિક

પ્રજ્ઞખંધુ

વાર્ષિક લેવાળા દેશાવરના આલક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક આલક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ રૂ. ૨૮) પાનાં છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખજાનો સાક્ષર લેખકોની પસંદગીથી ચુટાઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજદારી વગેરે સર્વ જાતના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. અગ્રણી તથા છેવટમાં છેવટની ખજાનો એવી કાળજી પૂર્વક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞખંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં ખતો છેલામાં છેલા ખનાવોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને બીજા પત્ર તરફ નજર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજ્ઞખંધુ” જાણીશ, ખાડીયા—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોરી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રાઈંગ બુક. નંબર ૧-૮. પ્રીઅરવાળા.

નયુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ.